

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Kakâbikang. In a place where there is a waterfall; at, to or from such a place.

Kakabikawan. S. *Kakabika.*

Kakâbikedjiwan. There is a strong rapid in a river over rocks, or a little cascade; p. *kek..ang.*

Kakâbishé. Screech-owl, (an owl whose voice is supposed by Indians to foretell misfortune or death;) pl.-*iag.*

Kakakâmagad. It is square; p. *kek..gak.*

Kakakigad. It is square, (stuff;) p. *kek..gak.*

Kakakigisi moshwe. The handkerchief is square; p. *kek..sid.*

Kakâm, adv. Sudden, short, shortening the way.

Kakamaam, (*nin*). I shorten my way, I go by the short way, (traveling in a canoe or boat;) p. *kek..ang.*

Kakamibato, (*nin*). I run by the short way; p. *kek..tod.*

Kakâmine, (*nin*). I die suddenly, or, I die after a short illness; p. *kek..ned.*

Kakâminewin. Sudden death, or, death after a short illness.

Kakâmishka, (*nin*). I take the short way; p. *kek..kad.*

Kakâm nindija. S. *Kakamishka.*

Kakamwikwedweam, (*nin*). I go (by water) from one point straight to another, shortening my way; p. *kek..ang.*

Kakâwendjigan. Cartilage gristle.

Kâkigan. Breast. There is always a possessive pronoun

gan, o *kakigan,* thy breast, his breast, etc.

Kakina, adv. and adj. All, the whole, all of it, entirely.

Kakina gego daiebwetang. He that believes all, a credulous person.

Kakina ketchitwarwendayosidjig gijigong ebidjig o gijigadomiwa. All Saints day; (F. la Toussaint.)

Kakis, (*nin*). Ot. S. *Kas.*

Kakitchishkabiden, (*nin*). I gnash, I grind or collide the teeth; p. *kek..nid.*

Kakiwe, (*nin*). I traverse or cross a point of land on foot; p. *kekiwed.*

Kakiweonan. A place where they traverse a point of land.

Kamig, kamiga. At the end of words, alludes to the ground; as: *Anamakamig,* under ground; *onakâmiga,* there is a level ground; *anibekamiga,* there is a rising ground, etc.

Kan. As end-syllable in compound words, signifies *bone*. This word is always connected with a possessive pronoun; as: *Nikan, kikan, okan, nikanan;* my bone, thy bone, his bone, my bones, etc. In composition, the *k* is changed into *g*; as: *Makôgan,* bear's bone; *amikogan,* beaver's bone; *nin jotégan,* I feel weak in my bones.

Kâna, (*nin*). I hide him, conceal him, (a person, or any other obj.); p. *kaiânad.*

Kanj, or *shkanj.* As end-syllable in some compound words, al

Jezikoslovni zapiski 25 • 2019 • 2

ISSN 0354-0448

Uredniški odbor **Hubert Bergmann, Metka Furlan, Alenka Jelovšek, Mateja Jemec Tomazin, Karmen Kenda-Jež, Valerij M. Mokijenko, Alenka Šivic-Dular, Andreja Žele Peter Weiss**

Urednik **Alenka Jelovšek**

Tehnična urednica **Donald Reindl, DEKS, d. o. o.**

Prevod izvlečkov in povzetkov v angleščino

Naslov uredništva **Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU)
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana, Slovenija**

Telefon **+386 1 4706 160
peter.weiss@zrc-sazu.si, isj@zrc-sazu.si
<http://ojs.zrc-sazu.si/jz>
<http://bos.zrc-sazu.si/knjige/index.html>**

Izdal **ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša**

Založila **Založba ZRC**

Zanju **Oto Luthar, Kozma Ahačič**

Glavni urednik **Aleš Pogačnik**

Prelom **Peter Weiss, Simon Atelšek**

Oblikovanje **Evita Lukež**

Tisk **Cicero, Begunje, d. o. o.**

Naklada **250 izvodov**

Letna naročnina **10 €**

Letna naročnina za študente **8 €**

Cena posamezne številke **7 €**

Cena dvojne številke **12 €**

Naročila sprejema **Založba ZRC, p. p. 306, 1001 Ljubljana, Slovenija**

Telefon **+386 1 4706 464
zalozba@zrc-sazu.si**

arrs

JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST
REPUBLIKE SLOVENIJE

Revija izhaja s podporo
Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Jezikoslovni zapiski so uvrščeni v mednarodne zbirke podatkov
MLA International Bibliography of Books and Articles on the
Modern Languages and Literatures, New York, ZDA; Bibliographie
linguistique / Linguistic bibliography, The Hague, Nizozemska;
IBZ, K. G. Saur Verlag, Osnabrück, Nemčija; New Contents Slavistics,
Staatsbibliothek zu Berlin, Nemčija.

To delo je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative
Commons 2.5, ki ob priznavanju avtorstva dopušča nekomercialno
uporabo, ne dovoljuje pa nobene predelave.

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Friderik Baraga. A Dictionary of the Ojibpwe Language. Explained in English II: Ojibpwe-English (1880)

Kakâbikang. In a place where there is a waterfall; at, to or from such a place.
Kakabikawan. S. *Kakabika.*
Kakâbikedjivan. There is a strong rapid in a river over rocks, or a little cascade; p. *kek..ang.*
Kakâbishé. Screech-owl, (an owl whose voice is supposed by Indians to foretell misfortune or death;) pl. *-iag.*
Kakakâmagad. It is square; p. *kek..gak.*
Kakakigad. It is square, (stuff;) p. *kek..gak.*
Kakakigisi moshwe. The handkerchief is square; p. *kek..sid.*
Kakâm, adv. Sudden, short, shortening the way.
Kakamaam, (nin). I shorten my way, I go by the short way, (traveling in a canoe or boat;) p. *kek..ang.*
Kakamibato, (nin). I run by the short way; p. *kek..tod.*
Kakâmine, (nin). I die suddenly, or, I die after a short illness; p. *kek..ned.*
Kakâminewin. Sudden death, or, death after a short illness.
Kakâmishka, (nin). I take the short way; p. *kek..kad.*
Kakâm nind ija. S. *Kakamishka.*
Kakamwikwedweam, (nin). I go (by water) from one point straight to another, shortening my way; p. *kek..ang.*

Kakâwendjigan. Cartilage gristle.

Kâkigan. Breast. There is always a possessive pronoun

gan, o *kakigan,* thy breast, his breast, etc.

Kakina, adv. and adj. All, the whole, all of it, entirely.

Kakina gego daiebwetang. He that believes all, a credulous

Kakina ketchitwâwendawosidjig gijigong ebidjig o gijigadomiwa. All Saints day; (F. la Toussaint.)

Kakis, (nin). Ot. S. *Kas.*

Kakitchishkabiden, (nin). I gnash, I grind or collide the teeth; p. *kek..nid.*

Kakiwe, (nin). I traverse or cross a point of land on foot; p. *kekiwed.*

Kakiweonan. A place where they traverse a point of land.

Kamig, kamiga. At the end of words, alludes to the ground; as: *Anamakamig,* under ground; *onakâmiga,* there is a level ground; *anibekamiga,* there is a rising ground, etc.

Kan. As end-syllable in compound words, signifies *bone.* This word is always connected with a possessive pronoun; as: *Nikan, kikan, okan, nikanan;* my bone, thy bone, his bone, my bones, etc. In composition, the *k* is changed into *g;* as: *Makôgan,* bear's bone; *amikogan,* beaver's bone; *nin jotégan,* I feel weak in my bones.

Kâna, (nin). I hide him, conceal him, (a person, or any other obj.); p. *kaiânad.*

Kanj, or *shkanj.* As end-syllable in some compound words, al

ZALOŽBA
Z R C

KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- 7 Metka Furlan**
 Novi etimološki slovar slovenskega jezika kot rastoči spletni slovar 2017–: dodatek 2019
- 33 Matej Meterc**
 Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju
- 47 Eva Trivunović**
 Diahrono raziskovanje biblijskih in izbiblijskih frazemov
- 63 Januška Gostenčnik**
 Kostelski govor kraja Vas (SLA T416)
- 83 Dejan Gabrovšek**
 Tipologija nestavčnočlenskih nematičnih dopolnil v slovenščini
- 97 Suzana Todorović**
 Osnovna slovnica miljskega istrskobeneškega govora: od fonemskega sestava do zaimkov
- 113 Svetlana Kmecová**
 Reflexia nadprirodzených schopností žien vo frazeológii: slovensko-slovinský porovnávací aspekt
- 131 Helena Grochola-Szczepanek**
 Osobliwości czasu przeszłego gwarowego czasownika *być* na podstawie danych korpusowych
- 143 Elwira Kaczyńska – Krzysztof Tomasz Witczak**
 Słowianie na Krecie w świetle faktów językowych
- 161 Сергей Попов [Sergej Popov]**
 Об объясняющей межъязыковые различия и объединяющей разнообразие языков мира универсальной перцептивной модели: детализация
 [Ob ob”jasnjajušcej mež”jazykovye različija i ob”edinjajušcej raznoolobrazie jazykov mira universal’noj perceptivnoj modeli: detalizacija]

OCENE IN POROČILA

181 Silvo Torkar

Sedemnajsta mednarodna konferenca Onomastika Povolžja (2019)

JUBILEJI

185 Andreja Legan Ravnikar

Sedemdeset let jezikovne zgodovinarke Majde Merše

193 Alenka Porenta – Peter Weiss

Majda Merše: slovenistična bibliografija 1979–2019

209 Andreja Žele – Mija Michelizza

Primožu Jakopinu namesto zdravice

Recenzentke in recenzenti **Mária Dobříková**
Helena Dobrovoljc
Metka Furlan
Nataša Jakop
Alenka Jelovšek
Mateja Jemec Tomazin
Karmen Kenda-Jež
Domen Krvina
Erika Kržišnik
Mojca Kumin Horvat
Aleksandar Loma
Majda Merše
Matej Meterc
Vlado Nartnik
Silvo Torkar

Prevodi izvlečkov, ključnih besed in povzetkov v slovenščino **Vlado Nartnik**

Svetovanje pri novi grščini **Jerneja Kavčič**

RAZPRAVE IN ČLANKI

METKA FURLAN

NOVI ETIMOLOŠKI SLOVAR SLOVENSKEGA JEZIKA KOT RASTOČI SPLETNI SLOVAR 2017–: DODATEK 2019

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.1](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.1)

V prispevku se objavljajo nova gesla, ki so bila ob koncu leta 2019 dodana Novemu etimološkemu slovarju slovenskega jezika kot rastočemu spletnemu slovarju (2017–), dostopnemu na portalu Fran Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Ključne besede: Novi etimološki slovar slovenskega jezika, spletni rastoči slovar, etimološki slovar, etimologija, slovenščina

The New Slovenian Etymological Dictionary as a Growing Online Dictionary (2017): The 2019 Additions

This article presents the new headwords that at the end of 2019 were added to *Novi etimološki slovar slovenskega jezika* (New Slovenian Etymological Dictionary) as a growing online dictionary (2017–) available at the web portal *Fran* of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language.

Keywords: *Novi etimološki slovar slovenskega jezika*, growing online dictionary, etymological dictionary, etymology, Slovenian

1 UVOD

Letošnji dodatek k Novemu etimološkemu slovarju slovenskega jezika kot rastočemu spletnemu slovarju 2017–¹ obsega 41 gesel, od tega je 8 kazalčnih, kar pomeni, da je iztočnica takega gesla obravnavana v drugem in tam ob prvi pojavitvi označena s krepkim tiskom.

Tudi tokratni izbor prvih geselskih iztočnic je bil izbran bolj ali manj paberkovalno, njihovo končno število 41 pa so določili etimologija, izvor ali katero drugo jezikoslovno vprašanje v zvezi z razvojno potjo in nastankom besed, saj šele analiza posameznih besed pokaže na njihovo nekdanjo tesnejšo jezikovno povezanost z drugimi sodobnimi. S površinskega, sinhronega stališča namreč jezikoslovna povezanost besed pogosto ni (več) razvidna zaradi njihove spremenjene fonemske in/ali pomenske plati, v preteklosti pa so zaradi skupnega korena, tako kot na primer sodobno *učitelj* in *učiti*, spadale v isto besedno družino (npr. *adráš*, **rder*). Lahko pa besede družijo kateri drug jezikoslovni pojav, na primer isti, manj

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

1 Dostopen na <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=207&View=1&Query=%2A> (25. 11. 2019). Gesla, dodana v letu 2018, so bila objavljena v Furlan 2018.

znan besedotvorni vzorec (npr. *brêza*, *râjnki*), tvorjenost iz manj znane narečne naglasne variante (npr. *plânšar*), izposoja iz istega jezika dajalca, v katerem so bile lahko del iste besedne družine (npr. *alftra*, *'a:ÿtra*, *ÿawtra*, *gâltra*), kalkiranost (npr. *pârnik*, *parobrôd*, *žogâlnica*) itd.

Dendronim za hrast vrste *Quercus ilex*, sodobno navadno poimenovan kot *črnika* ali *črni hrast*, se že od 18. stoletja dalje pojavlja predstavljan kot *adráš*, kar v etimološkem smislu pomeni 'kdor je rdeč', enako kot *bogataš* pomeni 'kdor je bogat', tvorjen pa je bil iz pridevnika za rdečo barvo, ki se pri nas ohranja le še v imenovalniku ednine ženskega spola na območju Istre v besednih zvezah, ki v Belvedurju in Pregari poimenujejo mak kot rdečo cvetlico (*'ardra 'rôža*) in pa rdečo peso (*'ardra jer'beta*; *jâr'beta 'ardra*). Medtem ko je pridevnik **rder* v svoji fonemski sestavi še ohranjal dva soglasnika *r*, je v izpeljanki na *-aš*, tj. v narečnem **ardr-aš*, prišlo do disimilacije. Le v slovenščini, hrvaščini in ruščini se v prvotni pridevniški funkciji kot praindoevropska dediščina ohranja praslovanski pridevnik za rdečo barvo **r̥dr̥* adj, f **r̥dr̥ā*, formalno popolnoma enak istopomenskim lat. *ruber*, gr. ἐρυθρός, mik. *e-ru-to-ro*, *e-ru-ta-ra*, sti. *rudhirá-* in toh. *A rtār*, toh. *B rätre*, ki so tako kot slovanski fonetično razviti iz praindoevropskega **(H₁)rud^h-r-ó-* 'rdeč', izpeljanega iz heteroklitičnega samostalnika. Pridevnik *rjäv*, f *rjáva* je v slovenščini najpogosteje uporabljen v pomenu, ki je v SSKJ predstavljen s 'ki je take barve kot čokolada ali kostanj', v narečjih pa nastopa tudi v pomenu 'rdeč', ki je v primerjavi s splošno slovenskim standardnim prvotnejši, saj vsebuje isti praindoevropski koren kot pridevnik **rder*, f *rdra*, kot tvorjenka **r̥d'äÿr̥* (: **r̥dr̥*) pa je nastal precej kasneje, šele v slovanskem govornem okolju. Iz Istre sta znani primerjavi *rjav ku purmen* 'rdeč kot puran' in *rjav ku čuhen rak* 'rdeč kot kuhan rak'. Rdeča barva obraza je lahko znak zdravja ali pa sramu: tako pridevnik *rjäv* v koroški primerjavi *rjäv q pa macé:snu štò:r* 'zdrav kot macesnov štor' pomeni 'zdrav', v Gutsmanovi posamostaljeni varianti *rjavica* pa 'sram'.

Ko beseda *breza* označuje belolisasto kravo ali pa je onimizirana kot ime take krave, s cirkumflektiranim tonemom kaže, da ni nastala po preprosti metafori iz dendronima *brêza*, ampak iz pridevnika v določni obliki **brêzā*, ki se je pred kontrakcijo glasil **brêzaja* in je bil tvorjen iz dendronima. Žal je v SSKJ oznaka za belolisasto kravo predstavljena brez tonemske opozicije z dendronimom *brêza*. Enako konverzijo pridevnika iz samostalnika, kot jo lahko opazujemo pri nastanku zoonima *breza*, odraža pridevnik *râjnki*, f *-a* 'umrl, pokojen', ki je nastal iz samostalnika *râjnik* 'pokojnik'. Nenaglašeni samoglasnik *-i-* je bil v pridevniku reduciran, v 16. stoletju pa še ne, kot je videti iz Trubarjevega zapisa *od raniciga Celfarie Carola* 'od rajnkega cesarja Karla'.

Beseda *špránja* v knjižni in narečni slovenščini pomeni 'razpoka kot dolga ozka odprtina', v obsoški slovenščini pa po metafori označuje žensko spolovilo, po izvoru pa je tako kot hrv. narečno *šprànja* 'trska' glagolnik, ki je na eni strani začel označevati razpoke, na drugi pa trske. Obe realiji sta namreč rezultata dejanja, ko kaj poči, se razcepi ipd.

Slovenski neologizem *plânšar* ‘kdor pase, oskrbuje v planinah živino, zlasti govejo, in se ukvarja s pridelovanjem mleka’ se je prvotno glasil **plâninščar* in je označeval osebo, ki je delo opravljala na planini, v jezikoslovnem pogledu pa je zanimiv, ker ni bil tvorjen iz samostalnika *planína*, ampak iz njegove naglasne dublete *plânina*, ki se je enako kot besedi *pôlje* in *môrje* osamosvojila iz predložnih zvez. Samostalnika *pôlje* in *poljána* sta v knjižni slovenščini pomensko zelo podobno predstavljena. Oba imata fonetične ustreznice v večini drugih slovanskih jezikov, zato sta bila kot geografska termina oba gotovo sestavni del že praslovanskega leksikona. Medtem ko *pôlje* tako kot beseda *môrje* spada v plast slovanske leksike, ki je bila podedovana iz praindoevropsščine, odraža *poljána* praslovanski neologizem iz *pôlje*, ko se je še glasil **pòl'e*, funkcija besedotvornega vzorca **pòl'e* → **pol'ána* pa se še vedno izmika jezikoslovčevi nameri, da bi jo osmislil.

V slovenščini mrgoli besed, ki s svojo fonemsko podobo in besedotvornimi značilnostmi z ničimer ne izdajajo, da niso domače. To so kalki različnih starosti, prevedenke tujejezičnih predlog, ki tako kot izposojenke spadajo med neavtohtono besedje jezika, čeprav so bile tvorjene iz domačih ali pa tudi izposojenih morfemskih sestavin slovenskega jezika. Kalk *pârník* je bil v 19. stoletju tvorjen po nemški predlogi izpeljanke *Dampfer*, zastareli sinonim *parobrôd* pa po nemški zloženki *Dampfschiff*, zato je z metodološkega vidika nesprejemljivo, če bi ju brez razlage o tujejezični spodbudi obravnavali kot domači tvorjenki iz *pára*.

Le v tolminskem narečju rovtarske narečne skupine je znan samostalnik *seber* = tolminsko *'siebər*, ki označuje neobgljenega človeka, reveža, v knjižni slovenščini pa kot pravni termin obstaja *sêber* ‘pripadnik nižjega, brezpravnega, vendar svobodnega družbenega sloja (v hrvaškem in srbskem okolju, v srednjem veku)’ (SSKJ). Medtem ko prvi spada med slovensko avtohtono domačo leksiko, je bil drugi kot termin iz hrvaščine oziroma srbščine izposojen v 20. stoletju, oba pa imata svoj vir v praslovanskem terminu **sêbrъ*, ki je označeval enakopravnega pripadnika vaše skupnosti.

Beseda *lama* je bila prvič zabeležena v Pohlinovem slovarju in pomeni ‘ribnik’, vprašanje, ali spada med domačo podedovano ali izposojeno leksiko, pa zaradi izoliranosti in težko neposredno določljivega območja njene rabe ostaja še vedno nerazrešeno. Pohlin ji je dodal oznako *stara beseda*.

Narečni besedi *alftra* in *gavtra* pomenita ‘uzda’, *avtra* in *galtra* pa ‘hlačna naramnica’, vse pa družijo nemški izvor, ker se v vseh ohranja srednjevisokonomška beseda *halfter* ‘uzda’, ki je kasneje v novonemških narečjih doživela pomenski razvoj v ‘(hlačna) naramnica’. Že ta podatek kaže, da sta bili prvi dve v slovenščino izposojeni prej kot pa drugi dve, tako starejša kot tudi mlajša izposojenka pa odražata interni slovenski narečni protetični g- kot fonetični rezultat prvotnega **u-*.

Tako kot zgornji primeri tudi fonemska in pomenska raznolikost narečnih *cajg* ‘groba in trpežna bombažna tkanina, hlačevina’, *cajg* ‘orodje’, *cajg* ‘kvas’,

cajgram ‘omarica v zidu/za orodje’, *cevg* ‘rokodelsko orodje’, *cev* ‘orodje’, *cejok* ‘rokodelsko orodje’ in le pri protestantih potrjenega *berkcevg* ‘orodje’ odražajo nekdanj močan in tudi dolgotrajen vpliv nemščine na slovenščino. Slovenščina je namreč posredna, a bogata zakladnica podatkov tudi o posameznih razvojnih stopnjah nemškega besedja od starovisokonemškega časa do današnjih dni. Seveda le, če se pri analizah ne zadovoljimo s popreproščenimi etiketiranjem, ki se odražajo v izjavah, da je npr. slovensko *žnidar* izposojeno iz nemškega *Schneider*. Vse izposojenke *cajg*, *cajgram*, *cevg*, *cev*, *cejok* in *berkcevg* družijo, da odražajo nemško besedno družino z osrednjim členom, ki se v sodobni nemščini glasi *Zeug* in ima status večpomenske besede, saj lahko pomeni ‘reč, stvar’, ‘sukno, blago’, ‘vojaška oprema, orožje’, ‘krama, šara, ropotija’ itd. Srednjevisokonemška fonetična ustreznica sodobnega *Zeug* se je glasila *ziug* in je že bila večpomenska, saj je lahko označevala blago, material in orodje, napravo. V srednji visoki nemščini se je diftong *iu* razvil v *eu* in iz te fonetične stopnje izvirajo slovenske izposojenke z zaporedjem *-ev-*, tiste z zaporedjem *-aj-* pa so mlajše, pozno srednjevisokonemške ali že novovisokonemško narečne. Vmesno fonetično razvojno stopnjo, ko se je iz *iu* razviti diftong *eu* zaokrožil v *eü* [ej], odraža slovenska izposojenka *cejok* s sekundarnim slovenskim narečnim vnosom ojevskega samoglasnika polglasniškega izvora.

Knjižna beseda *angel* je kulturna izposojenka, ki se je po Evropi razširila iz latinskega krščanskega termina *angelus* ‘angel’, izposojenega iz gr. ἄγγελος ‘božji sel, posrednik med bogovi in ljudmi’, v slovenščino zahodnega območja pa so bili sinonimi *anjel*, *anjul*, *anžel* in *anžul* izposojeni iz različnih fonetičnih in tudi morfoloških variant sosednjih romanskih jezikov, iz furlanščine in italijanščine, pa tudi že iz starejše romanske razvojne stopnje **a:n'elū*.

Samostalnika *tonera* in *tunara*, ki označujeta čoln za lovljenje tunov, sta bila vzporedno izposojena iz dveh različnih italijanskih beneških predlog.

Beseda *merkucin* ‘škrat, gozdni hudič’, ki so jo v svojih slovarjih zabeležili Pleteršnik, Janežič, Murko in Pohlin, ni bila potrjena v nobenem od slovenskih narečij, v slovenščino pa je bila kot samostalnik ženskega spola **merkovcin* izposojena iz srednjevisokonemško bavarskega odraza za (*wilde*) *merkatzin* kot feminativa na *-in* k zloženki *merkatze* ‘opica’, kar ustreza novovisokonemškemu *Meerkatze* in po Grimmovem slovarju pomeni tudi ‘pravljica žival, pošast’. Nemška izposojenka je tudi *flank* ‘kos’ v besedni zvezi *flank mesa*.

V centru Ljubljane je Igriška ulica, njeno ime pa ni v nobeni zvezi s tem, da na tem območju stoji stavba Slovenskega narodnega gledališča Drama, ampak je prevod nemškega uličnega poimenovanja *Palhausgasse*, za kar so Slovenci uporabljali varianti *Za balovžem* in *Za polovžem*, ker je tu nekoč bilo stanovsko igrišče, kjer se je plemstvo zabavalo z žoganjem in imelo tudi druge zabavne prireditve. Medtem ko so *balovž* (potrjeno v uličnem poimenovanju *Za balovžem*), *polovs* (Pohlin) in *polovž* (Pohlin) nemške izposojenke, je Pleteršnikov sinonim *žogalnica* (v Cigaletovem slovarju predstavljen še kot *žogavnica*) kalk nemške

zloženke *Ballhaus* s prvim členom *Ball* ‘žoga’, ki je bila narejena na podlagi it. *Sala della Balla*.

2 GESELSKI ČLANKI

adraš

ESSJ *adráš*

adráš m ‘hrast z zimzelenimi listi, črnika’ (bot. – SSKJ), *adráš* ‘Stecheiche (quercus ilex)’ (Pleteršnik po Medvedovem rkp. slovarju rastlinskih imen iz leta 1857), *adraš* ‘Quercus ilex’ (Šulek 1879 po Breckerfeldovem in Freyerjevem rkp. gradivu), *adraš* ‘wilde Eiche’ (Janežič 1851).

⊕ 18. st.: *adrash* ‘wilde Eiche; ilex, robur’ (Pohlin), *adrašh* ‘wilde Eiche’ (Gutsman); 19. st.: *adr-afh* ‘wilde Eiche’ (Jarnik 1832: 157), *adrásh* ‘wilde Eiche’ (Murko 1833¹), *adrašh* ‘Quercus ilex, črničevje’ (Freyer 1836 – Praprotnik, *Scopolia* 61, 2007, 16).

Isln. *adráš* m ‘Quercus ilex’.

⊕ Bezljaj ESSJ PZ 1963: 7; isti ESSJ: I, 2 je ftn prek disimilacije *r* : *r* → \emptyset : *r* izvajal iz prvotnega **ardraš*, tvorjenke na *-aš* iz slov. adj. **r̥dr̥b* ‘rdeč’, ki se pri nas potrjuje v tpn *Árdro*, g *-ega* ‘naselje pri Raki v o. Krško’, ‘naselje pod Velikim Trnom v o. Krško’, hdn *Ardra* ‘pritok Račne, severozahodno od Rake’, s čimer naj bi bila črnika podobno kot lat. *rōbur* ‘hrastovina’ < **(H₁)reud^h-os* ‘rdečost’ (de Vaan 2008: 525) poimenovana kot ‘rdeči (hrast)’ po barvi hrastove sredice (sprejema Furlan, *Annales* 18/1, 2008, 112; ista 2013: 86); toda Grošelj, *Linguistica* XIII, 1973, 210 o razlagi po nepotrebnem dvomi zaradi suf *-aš*, ki ga po Bajcu 1950: 112 zmotno prepozna kot le madžarskega izvora in zato arealno omejenega, čeprav so izpridevniški substantivi na *-aš* (< **-ašb*) tipa sln. *bogatáš* ← adj. *bogát* slov. izvora, prim. SP: 1, 77.

► rder

alftra

ESSJ \emptyset

⊕ 16. st. *alffira* ‘Halffter, capistrum’ (Megiser 1592) = ‘uzda’; 17. st.: *ena alfira* ‘capistrum, ušda’ in k temu denom *alftrati* ‘capistrare, ušdati’ (Kastelec-Vorenc), *autra* ‘cauezza’ (Alasia 1607) = ‘uzda’; toda primor. goriš. kraš. *yáwtra* ‘Halfter’ (Štrekelj 1887: 428) = ‘uzda’ s sln. dial. protetičnim vzglasnim γ - (verjetno prek **u-*) in asimilacijo *-uft-* → *-ut-*.

Isln. dial. **'a:lft̥* f ‘uzda’;

kasneje **a:lft̥ra* f ‘isto’ z uvrstitvijo v sln. ajevsko deklinacijo zaradi slovničnega spola n. predloge.

⇔ srvn. *halfter* f ‘uzda’ (Lexner, Striedter-Temps 1963: 126), stvn. *alftra* ‘isto’ < zgerm. **halftrōn* f.

⊕ Zgerm. **halftrōn* odraža ide. nomen instrumenti na **-tro-*, a korenska predloga ni jasna (Kluge²³: 350; Pfeifer⁵: 499).

ⓈBD

Srvn. *halfter* 'uzda' (< stvn. *halftra* 'isto' < zgerm. nomen instrumenti **halftrōn*)

⇒ sln. *alftra* 'uzda';

→ sln. *gavtra* 'uzda';

> kor. n. *halfter* 'hlačna naramnica'

⇒ sln. *avtra* 'naramnica';

→ sln. *galtra* 'naramnica'.

⇒ avtra

angel

ESSJ 0

áγγελ m 'angelus' (SSKJ; Pleteršnik); v narečjih: primor. istr. '*angel* 'angel' (Jakomin 1995), rovt. črnovr. *âjnyľ*, g -*na* 'isto' (Tominec 1964) < **ân'γľ*, dol. *á:nyel* (Smole Diss. 1994: 185), štaj. zgsav. '*á:nyel*, g -*gela* (Weiss 1998), panon. pkm. *àngeu*, g -*gela* (Novak 1996: 17) itd.

Ⓣ Strukturna tvorjenka na -*ec* (< *-*ecb*) v kor. obir. *há:jhəlc* (< **g-an'gəlc* s protetičnim *g-*), *á:nhelc* 'angel' (Karničar 1990: 117), štaj. zgsav. '*á:nyelc* (Weiss 1998), v 18. st. *angelz* 'Engel' (Gutsman); iz tega dem na -*ič* (< *-*it'č*) v primor. istr. '*angelčič* 'angelček' (Jakomin 1995) in dem na -*ek* (< *-*ekč*) v rovt. črnovr. *âjnyľčk* (Tominec 1964), gor. *á:nyelčək* (Škofic Diss. 1996: 274), štaj. zgsav. '*á:nyelčək* (Weiss 1998).

Ⓢ 16. st.: *angel* 'Engel' (Megiser 1592); 17. st.: *angel* 'angelo, agneu' (Alasia 1607), *angel* 'angelus' (Kastelec-Vorenc); 18. st.: *angel* 'Engel' (Pohlin), *angel* 'Engel' (Gutsman).

Isln. *áγγελ* m 'angelus';

evropska kulturna izposojenka iz lat. krščanskega termina *angelus* 'angel', ki je bil izposojen iz gr. ἄγγελος m 'božji sel, posrednik med bogovi in ljudmi' z denom ἀγγέλλω 'prenesti sporočilo' < *-*λ-je/o-*.

Ⓢ Brez jasne etimologije (Beekes 2010: 1, 9).

ⓈBD

Lat. *angelus* 'angel' (⇒ gr. ἄγγελος 'božji sel, posrednik med bogovi in ljudmi')

⇒ sln. *angel* 'angelus';

> rom. **a:n'elű*

⇒ sln. *anjel* 'angel';

→ furl. *agnul*

⇒ sln. *anjul* 'angel';

> it. *angelo*

⇒ sln. *anžel* 'angel';

→ furl. *anzul*

⇒ sln. *anžul* 'angel'.

⇒ anjel ⇒ anjul ⇒ anžel ⇒ anžul

anjel

ESSJ 0

ánjel (*kuštódi*) m 'angel (varuh)' (primor. ter. – Merkù GSTN).

Ⓣ Strukturna tvorjenka na -*ec* (< *-*ecb*) v primor. notr. *áoȳc* 'angel' (Šturm, ČJKZ VI, 1927, 68; Rigler 1963: 148 op. 10) z -*eȳc* → -*oȳc*, v 18. st. *anjauz* 'Engel, angel, angelz' (Gutsman), rovt. cerklj. '*a:jneȳc* 'angel' (Kenda-Jež Diss. 2002: *3) in od tod dem '*a:jneȳčk* (Kenda-Jež o.c.).

⊕ 17. st.: *agneu* ‘angel’ (Alasia 1607) /anjeu/.

Isln. dial. **a:n'el* m ‘angel’ (zahodno).

- ⇔ rom. **a:n'elū* m ‘angel’; ker se varianta z **n*‘ pojavlja tudi v narečjih brez sekundarne palatalizacije velarov (npr. tersko narečje), je bilo izhodno sln. **a:n'el* ‘angel’ verjetno izposojeno iz rom. palatalizirane stopnje **a:n'elū* iz lat. *angelus* m ‘angel’; fonetična stopnja z *n*‘ se ohranja v furl. *agnel* ‘angel’ in *agnul* ‘isto’, kjer je prišlo do zamenjave sufiksa *-el* z *-ul* šele po izvršeni palatalizaciji *ge* > *je* (Šturm, ČJKZ VI, 1927, 68). Iz iste rom. fonetične predloge je bilo izposojeno tudi p. *aniol* ‘angel’, stč. *anjel* ‘isto’. Drugače Ramovš 1935: 235, ki za sln. predpostavlja rom. palatalizirano stopnjo **and'elu*, ki pa je možna le za hrv. *ânđeo* (Skok: I, 42s.).

► **angel**

anjul

ESSJ 0

ánul m ‘angel’ (primor. rez. – Baudouin 1894: 85), nad. *ànjul* (*vàruh*) ‘angel (varuh)’ (Rigoni-Salvino 1999: 22).

⊕ Strukturna tvorjenka na *-ec* (< **-bcb*) v primor. ter. *ańuwăc* m ‘angel’ (Spinozzi Monai 2009: 265), nad. *ànjulac* ‘isto’ (Rigoni-Salvino 1999: 22).

Isln. dial. **an'ul* m ‘angel’ (zahodno).

- ⇔ furl. *agnul* ‘angel’, kar je nastalo z zamenjavo sufiksa *-el* z *-ul* iz prvotnega furl. **agnel* z že palataliziranim refleksom *ge* > *je* (Šturm, ČJKZ VI, 1927, 68).

► **angel**

anžel

ESSJ 0

ândžel m ‘angel’ (primor. nad. (Dreka/Drenchia) – Rigoni-Salvino 1999), *àngel* ‘isto’ (Špehonja 2003).

Isln. dial. **andžel* m ‘angel’ (nad.).

- ⇔ it. *angelo* ‘angel’ < lat. *angelus* ‘isto’.

► **angel**

anžul

ESSJ 0

àngjul m ‘angel’ (primor. nad. – Špehonja 2003).

Isln. dial. **andžul* m ‘angel’ (nad.).

- ⇔ furl. *anzul* m ‘angel’ (NP), kar je verjetno nastalo po kontaminaciji furl. *agnul* ‘angel’ in it. *angelo* ‘isto’.

► **angel**

avtra

ESSJ 0

a:utra f ‘naramnica’ (štaj. zgsav. – Weiss 1998), s protetičnim *g-* (verjetno prek **u-*) kor. rož. *hávtre* f pl ‘hlačne naramnice’ (Šašel 1957), gor. *gà:utra* ‘naramnica’ (Škofic Diss. 1996: 293), primor. obsoš. bovš. *gáltra*, navadno

f pl *galtre* ‘hlačne naramnice’ (Pleteršnik) in *ɣà:uʃtre* f pl ‘isto’ (Ivančič Kutin 2007) z ohranjenim prvotnim konzontanm zaporedjem *-uʃt-*.

Ⓣ Sem štaj. zgsav. *ʼa:uʦrənca* ‘naramnica’ (Weiss 1998) in primor. obsoš. bovš. *ɣà:uʃtrinca* f ‘naramnica pri hlačah’ (Ivančič Kutin 2007), oboje s suf *-ica* substantivizirano iz adj **(g)auʃtrna* + subst f.

Isln. dial. **ʼa:ʃʃtɪ* f ‘hlačna naramnica’;

kasneje **ʼa:ʃʃtra* f ‘isto’ z uvrstitvijo v sln. ajevsko deklinacijo zaradi slovničnega spola n. predloge in skoraj povsod poenostavitev konzontanne skupine *-uʃt-* → *-uʦ-*.

⇨ kor. n. *halfter* ‘hlačna naramnica’ (Pleteršnik), štaj. n. *Halfter* ‘isto’ (Striedter-Temps 1963: 126).

ⓔ N. dial. *Halfter* ‘hlačna naramnica’ odraža isto nemško besedo kot srvn. *halfter* f ‘uzda’, stvn. *halftra* ‘isto’, kar kaže na pomenski razvoj ‘uzda’ → ‘hlačna naramnica’, ki se potrjuje tudi v nvn. *Brit(t)el* ‘uzda’, stvn. *brittil* ‘isto’, toda sor. n. *prikkl̩n* ‘hlačne naramnice’, od koder je bilo iz stvn. predloge izposojeno it. *bretella* ‘naramnica’.

► **alftra**

balovž → polovž

ESSJ 0

berkcevg → cev̩g

ESSJ 0

breza²

ESSJ *br̩̂za* II, s.v. *v̩̂b*

br̩̂za f ‘lisasta, marogasta krava’: *pase brezo in mavro* (redko – SSKJ z opuščeni tonemskim razlikovanjem v razmerju do *br̩̂za* ‘Betula’), *breza* ‘weißgestreifte (Kuh)’ (Cigale 1860 s.v. *Kuh*); v narečjih: rovt. cerklj. *bʳi:za* ‘krava’ (Kenda-Jež Diss. 2002: *21).

Ⓢ Ničto onimizirano v *br̩̂za* f ‘ime beloprogaste krave ali koze’ (Pleteršnik), primor. nad. *Bri:eza* ‘ime krave’ (Jevšček – Šekli 2008: 201), jnotr. *br̩̂̂za* ‘kravje ime’ (Vrbovo – Rigler 1963: 30), rovt. tolm. *bʳi:za* ‘ime belo lisaste krave’ (Čujec Stres 2007), *br̩̂za* ‘ime govedu’ (Erjavec, LMS 1875, 225), črnovr. *br̩̂̂za* ‘kravje ime’ (Tominec 1964).

Psln. **br̩̂ẑ̩ā* f ‘belolisasta (krava)’ < **br̩̂ẑ̩aja* (*kr̩̂̂aja*);

< **psl.** dial. **b̩̂r̩̂ẑ̩aja* (*k̩̂r̩̂̂aja*) ‘belolisasta (krava)’ (Ramovš, *Slavia* 6, 1927/28, 779; Bezljaj ESSJ: I, 43).

ⓔ Sln. kravje ime je izvorno substantivizirana določna oblika psl. adj **b̩̂r̩̂ẑ̩* ‘takšen kot breza, tj. z belimi lisami, belolisast ipd.’, prim. mak. *brez* adj ‘belolisast’, dial. *breza krava* ‘lisasta krava’ (Peev), blg. ornit *br̩̂̂ẑ̩o* *kokóšče* ‘Rallus’ (Gerov; BER: I, 85), str. tpn *Berezyj* (Sreznevskij); adj je bil tvorjen iz psl. ft̩n **b̩̂r̩̂ẑ̩a/b̩̂r̩̂ẑ̩* ‘Betula’ (Furlan, SR 56/2, 2008, 9ss.) po vzorcu tipa **ĝ̩d̩̂l̩̂b̩̂* → adj **ĝ̩d̩̂l̩̂b̩̂*, prim. r. *golubój* ‘nebesno moder’, ukr. *holubýj* ‘moder’ (Miklošič 1875: 51; ÈSSJa: 6, 217; Derksen 2008: 175).

Prim. še sorodna imena v hrv. čak. *brīza* f 'črna ovca z belo liso na nosu' (ČDL: III, 527), blg. *Brèza* 'ime belolisasti bivolici' (BER: I, 85), p. dial. *Brzeza* 'ime kravi' (SP: 1, 210), r. pskov. *Bereza* 'ime kravi' (Anikin: 3, 119), ki jasnih znakov o enakem besedotvorju kot v sln. dial. *brêza* nimajo in so zato lahko ali substantivizirani adj v nedoločni obliki ali pa so nastali kar po metafori iz ftn **bërza* 'Betula'. Zaradi znakov, ki kažejo, da je adj, ki se ohranja v sln. *brêza*, tako kot ftn **bërza* spadal v ap A, ni verjetno, da bi adj v slov. jeziki predstavljal arhaizem in bil besedotvorni predhodnik slov., balt. in germ. polnostopenjskih fitonimov (Furlan, SR 56/2, 2008, 9ss.).

► **breza**¹

cajg¹

ESSJ s.v. *ceřv*

câjg m, g -a 'groba in trpežna bombažna tkanina, hlačevina' (nižje pog. – SSKJ); v narečjih: kor. *c'ajχ/càjχ* m 'vrsta tkanine; tanka tkanina slabše kvalitete' (TSVK) s -χ < *-k < -g, primor. obsoš. bovš. *cà:jh* m, g -a 'vrsta trpežne tkanine' (Ivančič Kutin 2007), rovt. tolm. *'ca:jχ*, g -a 'hlačevina' (Čujec Stres 2010), cerklj. *'ca:jx*, g -a 'isto' (Kenda-Jež Diss. 2002: *27), *cajh* 'vrsta blaga za obleke' (Razpet 2006), polj. *cájh* 'groba tkanina' (Škrlep 1999), dol. kost. *'ca:ix* 'hlačevina, groba in trpežna bombažna tkanina' (Gregorič 2014), štaj. zgsav. *'ca:jk*, g -ga 'hlačevina' (Zadrečka dolina – Weiss 1998), panon. pkm. *cáig* 'groba tkanina, hlačevina' (Novak 1996), prleš. *'ca:ik* 'vrsta cenene tkanine' (Rajh 2010).

Ⓣ Adj *câjgast*, f -a 'tak, ki je narejen iz cajga', npr. *cajgast suknjič, tanko cajgasto krilo* (nižje pog. – SSKJ), rovt. tolm. *'ca:jχast* 'isto', cerklj. *'ca:jxast* (Kenda-Jež Diss. 2002: *27), štaj. zgsav. *'ca:jgast* (Zadrečka dolina – Weiss 1998); panon. pkm. *cájgnati*, f -a 'cajgast' (Novak 1996); rovt. cerklj. *cajhajne* 'vrsta hlačevine' (Razpet 2006), *'ca:jxajna* 'hlačevina' (Kenda-Jež Diss. 2002: *27), prvotno kol (o cerklj. kol na -ajne < -anje Furlan, JZ 16/2, 2010, 35ss.).

Isln. *'ca:jg* m 'vrsta trpežne, a cenene tkanine, ki se je predvsem uporabljala za izdelovanje hlač'.

- ⇨ bav. n. dial. refleksa **zaig* za nvn. *Zeug* 'blago', srvn. *ziug* 'blago, material' (Lexer); bav. refleks *ai* se je iz srvn. *iu* razvil iz fonetične predstopnje *aü* < *äü* < *eü* < *û* (Striedter-Temps 1963: 100, 18s.) oziroma verjetno bolje *iu* > *eu* > *eü* > *aü* > *ai*. V isto plast izposojenk kot *câjg* spadata npr. *tâjč* 'zlodej' ← **Nemec* (: nvn. *Deutsch*), *lajhter* 'svečnik, kandelaber' (: nvn. *Leuchter*).

ⓔ Pomenski razvoj iz generičnega 'stvar, reč, material' v nvn. *Zeug* < pgerm. **tewgá-* 'navlečeno; uporabna stvar' ← **tewha-* 'vleči' (Pfeifer⁵: 1605) v označevanje po kvaliteti slabše tkanine (Grimm s.v. *Zeug*) se je realiziral v okviru tekstilne terminologije.

ⓈBD

Srvn. *ziug* ‘blago, material’, ‘orodje, naprava’ (< pgerm. **tewga-* ‘navlečeno; uporabna stvar’)

→ srvn. *wërc-ziug* > **wërc-zeug*

→ srvn. *zeug* ‘orodje, naprava’

> srvn. **zeüg* ‘orodje, naprava’

> bav. n. **zaig* ‘blago, material’

> bav. n. **zaig* ‘orodje, naprava’

→ bav. n. **zaig-ram* *‘prostor za orodje’

> bav. n. *(*teic-*)*zaig* *‘sredstvo za testo’ (?)

⇒ *cevg* ⇒ *cajg*² ⇒ *cajg*³ ⇒ *cajgram*

⇒ sln. *berkcevg* ‘orodje, naprava’;

⇒ sln. *cevg* ‘rokodelsko ...’;

→ sln. *cev* ‘orodje’;

⇒ sln. **cejg*

→ sln. *cejok* ‘rokodelsko ...’;

⇒ sln. *cajg*¹ ‘groba in trpežna ...’;

⇒ sln. *cajg*² ‘orodje’;

⇒ sln. *cajgram* ‘omarica ...’;

⇒ sln. *cajg*³ ‘kvas’.

cajg²

ESSJ 0

cájg m ‘orodje’ (rov. polj. – Škrlep 1999), toda štaj. zgsav. '*ca:jk*, g -ga ‘konjska oprema’ (redko in starinsko), ‘orožje’ (starinsko) (Zadrečka dolina – oboje Weiss 1998).

Isln. dial. *'*ca:jg* m ‘orodje’, ‘orožje’, ‘konjska oprema’ (rov., štaj.).

- ⇔ bav. n. dial. refleksa **zaig* za nvn. *Zeug*, srvn. *ziug*, stvn. *ziug*; čeprav je pomen ‘orodje, naprava’ potrjen že v srvn. *ziug* (Lexer), prav tako tudi ‘orožje’ (Lexer), sln. izposojenka v pomenu ‘konjska oprema’ nakazuje, da je bil tudi ta pomen že bav. n., čeprav ga dostopni n. viri ne potrjujejo, nastal pa je lahko po krnitvi kompoz tipa nvn. *Pferdezeug* ‘konjska oprema’ (Grimm). Na izposojajo iz iste bav. n. predloge kaže hrv. kajk. *c'ajk*, g *c'ajga* ‘rudarski kramp’ (Blažeka – Rob 2014), tj. ‘rudarsko orodje’.

► **cajg¹** ⇒ *cajgram*

cajg³

ESSJ 0

cájg m ‘kvas’ (panon. pkm. – Bajzek Lukač 2009).

Isln. dial. *'*ca:jg* m ‘kvas’ (pkm.).

- ⇔ bav. n. dial. **zaig* ‘kvas’ (?).

Ⓢ Osamljeno, a verjetno po izvoru identično s sln. *câjg* m ‘groba in trpežna bombažna tkanina, hlačevina’ (► *cajg*¹) in *cájg* ‘orodje’ (► *cajg*²). Na nastanek pomena ‘kvas’, tj. *‘stvar, reč, sredstvo za vzhajanje testa’ v bav. n. dial. refleksu **zaig* za nvn. *Zeug* oz. srvn. *ziug* je lahko vplival nek kompoz, morda **Teig-zeug*, ki pa ga dostopni n. viri ne potrjujejo.

Na izposojajo iz iste bav. n. dial. predloge kaže hrv. gradišč. *caj(g)* ‘kvas’ (GrH 1991).

► **cajg¹**

cajgram

ESSJ 0

cájgram m ‘omarica v zidu’ (rov. polj. – Škrlep 1999), štaj. zgsav. *ˈca:jkʳá:m* ‘omarica za orodje’ (Zadrečka dolina – Weiss 1998 z oznako, da je to zastarel lesarski termin).

Isln. dial. **ca:jgʳa:m* ‘omarica za shranjevanje orodja’ (rov., štaj.).

- ⇨ bav. n. dial. refleksa **zaig-ram*, ki bi ustrežal nvn. kompoz **Zeug-raum*, srvn. **ziug-rúm*, torej ‘prostor za orodje/shranjevanje orodja’; k fonetičnemu razvoju bav. *ai* za nvn. *Zeug* ‘blago’, srvn. *ziug* ‘blago, material’ (Lexer) prim. Striedter-Temps 1963: 23; bav. refleks *a* se je iz srvn. *û* razvil iz fonetične predstopnje *au* < *ou* (Striedter-Temps 1963: 17s.).

⊕ Kompozita, ki ga narekuje fonetična podoba sln. dial. gradiva, nemški slovarji ne potrjujejo, a je precej verjetno, da je pomenska specializacija na označevanje omare in ne prostora za shranjevanje orodja internoslovenska. Podobno pomensko motiviran kot predpostavljeni n. kompoz je nvn. *Zeughaus* ‘orožarna’, v katerem *Zeug* označuje orožje.

Iz iste bav. n. predloge je bilo izposojeno slš. dial. *cajgrám* ‘omarica za manjše orodje (v mizarški terminologiji)’ (Matejčič 1975: 153).

► **cajg¹** ► **cajg²**

cejok → **cevg**ESSJ *ceṽ***cev²** → **cevg**ESSJ *ceṽ***cevg**ESSJ *ceṽ*

cěṽχ m, g *cěṽhà* ‘rokodelsko orodje’ (kor. rož. – Šašel 1957), *cěṽh* ‘orodje’ (Kattnig 2017), z labializiranim *ĕ* pred *u* kor. *cöyh* ‘orodje’ (Kelemina, ČJKZ III, 1921–1922, 37, po Lessiakku); z izpadom izglasnega spirantičnega *-χ* gor. *cěṽ* ‘orodje’ (Pleteršnik), kor. podjun. *cè:w*, g *-a* ‘isto’ (TSVK).

⊕ 16. st.: *zeug* ‘orožje’, po metafori ‘hlapec’ (Dalmatin 1584 – Gradivo SKJS); 17. st.: *zeukantverhu* ‘Instrument, Werckzeug’ (Megiser 1603), tj. **cevg k antverhu* ‘orodje za obrt/rokodelstvo’; 18. st.: *delni zeuh* ‘Werkzeug, orudje, brandufs, orodje’ (Gutsman) z adj *delni* ‘delovni’ iz *dělo* ‘labor’, ki nadomešča prvi člen n. kompoz *Werk-*.

Isln. dial. *cěṽg* m ‘orodje’.

- ⇨ srvn. *zeug* ‘rokodelsko orodje; naprava’ poleg *ziug* ‘isto’ (Lexer), kar je identično z nvn. *Zeug* ‘stvar, reč; blago; vojaška oprema, orožje’.

⊕ Na nastanek pomena ‘rokodelsko orodje; naprava’ v simpleksu je verjetno vplival srvn. kompoz *wěrc-ziug* ‘orodje’, nvn. *Werkzeug* ‘isto’, dobesedno ‘stvari za delo’. Le v 16. in 17. st. potrjeno *berkzeug* ‘Werkzeug, inftrumenta’ (Megiser 1592; 1603) /*berkcevg*/, pri Trubarju 1557 *berzeug* ‘orodje, naprava’ z izpadlim *-k-*, je bilo izposojeno iz srvn. ali nvn. bav. *werkzeug* (Jazbec 2007: 30). Štaj. *cějok* ‘rokodelsko orodje’ (Miklavž na

Dravskem polju – Kelemina, ČJKZ III, 1921–1922, 37, po Lessiaku) z zaporedjem *êj* kaže na izposojenko **cêjg* iz preglašene srvn. oblike **zeüig* kot fonetičnega razvoja iz srvn. *zeug* < *ziug* (Kelemina, ČJKZ III, 1921–1922, 37 po Lessiaku; Striedter-Temps 1963: 100, 18s.; Bezljaj ESSJ: I, 63), pri čemer je *o* internoslovenskega anaptiktičnega izvora.

Iz iste srvn. fonetične stopnje, a v drugačnem pomenu je bilo izposojeno hrv. kajk. *cêjk* m, g *c'ejga* 'vrsta preproste tkanine' (Lipljin 2002).

► **cajg**¹

flank¹

ESSJ 0

flânk m, g -a 'kos', npr. *flank mesa* (Pleteršnik po Zalokarjevem rkp. slovarju).

⊕ Rovt. cerklj. *flajnkajne* 'meso z odvečno maščobo', *Uakúl ga j teu p̄rnest, predât mu j mislu samu flajnkajne* (Razpet 2006) 'Hotel ga je prinesiti okoli, prodati mu je nameraval le meso z odvečno maščobo' ← *'kosi mesa' (o cerklj. kol na -*ajne* < -*anje* Furlan, JZ 16/2, 2010, 35ss.).

Isln. dial. *flânk* m 'kos'.

⇐ avstr. kor. *flânke* 'velik kos' (Striedter-Temps 1963: 120).

⊕ Nejasno.

Beseda verjetno ni v neposredni povezanosti s sln. dial. *flânk* 'vagabund', kot predpostavljata Striedter-Temps 1963: 120.

galtra → avtra

ESSJ 0

gavtra → alftra

ESSJ 0

lama

ESSJ *lama*, s.v. *lomíti*

⊕ 18. st.: *lama* 'Der Teich; Piščina' (Pohlin z oznako, da je to stara beseda); 19. st.: *lama* 'der Teich' (Jarnik 1832: 83 z oznako, da je beseda povzeta iz Pohlinovega slovarja, in z uvrstitvijo v besedno družino *lom* 'der Bruch', *lomititi* 'brechen').

Isln. dial. *lama* f 'ribnik, bajer'.

⊕ Glede izvora nejasna Pohlinova glosa. Bezljaj ESSJ: II, 122 je sklepal, da je slov. izvora in sorodna z blg. *lam* 'jama, graben, luknja' in nadalje z lit. *lomà* 'vdolbina, jama, luknja, nižji del na njivi', *lōmas* 'isto', let. *lāma* 'nižji del na njivi, kotanja, luža, mlaka', ter nakazal možnost sorodstva s psl. **lomъ*, ki v slov. leksiki označuje močvirnato območje. Drugače Furlan, *Annales* 18/1, 2008, 115s., ki na podlagi Pohlinove tipično primorske glose, kot je *pandól* 'Das Schlaghölzchē; Cuniculus', prim. primor. '*pandolo* 'igra s kosom lesa' (Sveti Anton – Jakomin 1995), dopušča možnost, da je beseda primorska in mlajšega rom. izvora z izhodiščem v lat. *lāma* 'loka, lokev, luža, kaluža, mlaka, močvirje, barje' < pide. **leH₂-meH₂* k pide. **leH₂*- 'liti, izlivati', prim.

het. *la-a-ah* ‘izlij!’ (Schmitt-Brandt 1967: 65); de Vaan 2008: 324 za lat. *lāma* dopušča možnost, da je sorodna z navedenim balt. in blg. gradivom. Zaradi it. *lama* ‘barje, zamočvirjeno polje’, it. ben. *lama* ‘nižina, neravno kotanjas-to polje’ (Boerio 1867), it. kopr. *lama (de aqua)* ‘mlaka’ (Manzini-Rocchi 1995), furl. *lāme* ‘zamočvirjena vbočena ravnina ali polje, v katerem se nabira voda; umetni kanal za napajanje živine’ (NP) je možno, da je bilo sln. *lama* ‘ribnik’ tako kot hrv. dial. *lama* ‘močvirnat svet, močvirje, vodnat, blaten teren, stoječa voda’ (Istra – Brozović Rončević, FOC 8, 1999, 38) izposojeno iz it. ben. predlog (Furlan, Annales 18/1, 2008, 115s.).

merkucinESSJ s.v. *mérkoca*

merkucín m ‘škrat, Waldteufel’ (Pleteršnik), *mirkucin* ‘Waldteufel’ (Janežič 1851).

⊕ 18. st.: *mirkuzin* m ‘Waldteufel, ægipan’ (Pohlin), *mirkuzin* ‘Waldteufel’ (Gutsman); 19. st.: *mirkuzin* ‘Waldteufel, *shkratez*’ (Murko 1833²).

Isln. dial. **me:rkoucin* f ‘gozdni hudič’;

z nadaljnjim razvojem neakcentuiranega *ou* v *u* in sekundarno maskulinizirano.

⇐ srvn. bav. **merkoutzin* f *‘pravljica žival, pošast’, ‘opica’, kar je fem na *-in* k **merkoutze* (⇐ sln. *mérkovca*).

⊕ Štrekelj, JA XII, 1889, 462 navaja le Janežičevo gloslo, ki jo upravičeno povezuje s sln. *mérkovca/mérkoca* ‘opica’ (Pleteršnik), in opozarja na srvn. *wilde merkatzin* (Lexer s.v. *mer-katze*), kar je tako kot nvn. *Kätzin* ‘mačka ženskega spola’ ← *Katze* ‘mačka (generična oznaka ne glede na naravni spol)’ feminativ na *-in* iz srvn. *mer-katze* ‘opica’, nvn. *Meerkatze* ‘isto’ poleg ‘pravljica žival, pošast’ (Grimm). Sln. *mérkovca/mérkoca* ‘opica’, kor. *mérquca* ‘isto’ in **me:rkoucin* f ‘gozdni vrag, škrat’ > *merkucin/mirkucin* je bilo sočasno izposojeno iz bav. avstr. predlog z diftongiranim *q* < srvn. *a*, pri čemer je pri prvi izposojenki prevladal pomen ‘opica’, pri drugi pa ‘pravljica žival, pošast’, tj. ‘gozdni hudič’. Pleteršnikovo normiranje akc mesta ni upravičeno.

► **merkovca**

parnik¹

ESSJ ∅

pârník m, g -a ‘ladja na parni pogon’, *jadrnice in parniki*; *parnik na kole-sa*, ‘velika ladja nasploh’, *parnik odplave iz pristanišča* (SSKJ), *pârník* ‘das Dampfschiff, der Dampfer’ (Pleteršnik), *parnik z močjó 300 konj* (Kmetijske in rokodelske novice 18. 3. 1854, letnik 12, številka 22, stran 88; vir: dLib.si; Koštiál SEB, rkp.).

Isln. *pârník* m ‘ladja na parni pogon’ (19. st.).

⇐^K nvn. *Dampfer* m ‘ladja na parni pogon’ poleg *Dampfschiff* ‘isto’ (Grimm).

⊕ Kalk po nvn. *Dampfer* kot izpeljanki na *-er* iz nvn. *Dampf* ‘para’ je bil tvorjen iz subst *pára* ‘vapor’ in suf *-nik* v funkciji nomena agentis s pomensko

podstavo ‘ladja, ki proizvaja paro’, pri čemer sln. slovnični spol sledi nemškemu. Parniki so bili tehnična inovacija z začetka 19. st., pri njihovi uspešni komercializaciji pa je imel velike zasluge ameriški inženir in inovator Robert Fulton (1765–1815). Poimenovanje za ladjo na parni pogon je najprej nastalo na angleškem govornem območju, kjer se je ob kompoz *steamboat* uporabljala tudi izpeljanka *steamer*, ki je bila predloga za nvn. kalk *Dampfschiff* in *Dampfer* kot tudi za it. *battello a vapore*, kasneje le *vapore*, frc. *bateau à vapeur*, kasneje le *vapeur*.

Kalka v slš. *parnjik* ‘Dampfboot, parni lod’ (Jungmann) in hrv. *parnjača* ‘Dampfschiff’ (Šulek 1860) se v svojih jezikih nista uveljavila.

► **para**¹ ►^{sin} parobrod

parobrod

ESSJ 0

parobrôd m, g -a ‘parnik’ (zastarelo – SSKJ), *parobrôd*, g -*brôda* ‘Dampfschiff’ (Pleteršnik), *parobrod* ‘Dampfschiff, parna ladja’ (Cigale 1860 z oznako, da je beseda nova), *parobrôd* ‘Dampfschiff’ (Janežič 1851).

Isln. *parobrod* m ‘parnik’ (19. st.).

⇐^K *Dampfschiff* ‘ladja na parni pogon’ (← *Dampf* m ‘para’ + *Schiff* n ‘ladja’) poleg *Dampfer* ‘ladja na parni pogon’ (Grimm).

⊕ Neuveljavljeni kalk po nvn. kompoz *Dampfschiff*, ki je bil v slovenščini paralelna s hrv., srb. *pãrobrôd* ‘Dampfschiff’ (Šulek 1860) tvorjen s kompoz iz *pãra* ‘vapor’ (oz. hrv., srb. *pãra* ‘isto’) in sln. *brôd* m ‘ladja’, ki je mlada izposojenka iz hrv., srb. *brôd*, g *brôda* ‘ladja’, torej prvotno ‘parna ladja/ladja na paro’.

► **para**¹ ► **brod**³ ►^{sin} parnik

planšar

ESSJ s.v. *plân*

plânšar m, g -ja ‘kdor pase, oskrbuje v planinah živino, zlasti govejo, in se ukvarja s pridelovanjem mleka’ (SSKJ), *plânšar*, g -ja ‘Senne’ (Pleteršnik z oznako, da je beseda gorenjska), *planšar* ‘Senne’ (Cigale 1860 po Vodnikovem rkp. slovarju), toda *planinšar*, g -ja ‘Alpenhirt’ (Janežič 1851).

⊕ Fem *plânšarica* (SSKJ; Pleteršnik); denom *plânšariti* -*ârim* impf ‘pasi, oskrbovati v planinah živino’ (SSKJ), ‘Senne oder Sennin sein’ (Pleteršnik); nomen loci *plânšarija* ‘(navadno) manjša stavba za bivanje planšarjev in za predelovanje mleka’ (SSKJ).

⊕ 19. st.: *plânšar*, g -*rja* ‘der Alpenhirt’ (Murko 1833¹ s.v. *planina*).

Isln. dial. *plânšar* m ‘kdor pase, oskrbuje v planinah ...’ (gor.) ← pred redukcijo **plâninšč-ar* ← adj **plânin-ski* ← dial. *plânina*.

⊕ Miklošič 1886: 256 je *plânšar* vključil v sln. besedno družino iz *planina* ‘alpenweide’, Bezljaj ESSJ: III, 48 pa rekonstruiral **planiščar*, kar naj bi bil nomen agentis na -ar iz *planišče* ‘odprt, neporaščen prostor, planica’ (povzema Snoj 2016: 545); tudi zaradi cirkumflektiranega *â* v korenem

delu besede pa razlaga ne prepričuje, ugotavlja Furlan 2013: 94 z op. 247 in za izhodišče sln. substantiva prepoznavna dial. naglasno varianto *plânina* (k *planína*), ki se je osamosvojila iz akuzativnih zvez tipa *na plânino* < **nâ planino* < **nâ polniŋo* < **na pôlniŋo*: **plâninščar* > **plânščar* > *plânšar*. K tvorbi subst na -ar iz adjektivov prim. sln. *vrtnar*, *gozdnar* (Bajec 1950: 25).

► **planina**

poljana

ESSJ s.v. *pôlje*

poljána f ‘obsežnejši, razmeroma raven svet’ (SSKJ), *poljána* ‘Flachfeld, Flachland’ (Pleteršnik), *poljane* pl ‘Feld, polje’ (Cigale 1860), *poljana* ‘Feldebene, Thalebene’ (Janežič 1851).

Ⓣ Dem *poljánica* (SSKJ); *poljánec/poljânc* m, g -*nc*a ‘ravninec, dolinec’ (SSKJ), *poljánec* ‘prebivalec ravnine’, ‘poljedelec’ (Pleteršnik), onimizirano v cgn *Poljanec*, *Poljanc*, *Polanec*, *Polanc* (ZSSP), v 18. st. *pojlanz* ‘um Felde wohnend’ (Pohlin), *polanz* ‘Feldner’ (Gutsman); fem na -*ka poljânka* (Pleteršnik), v 18. st. *pojlanca* (Pohlin).

Ⓜ 18. st.: *pojlane* f ‘flaches Feld’ (Pohlin) < **poljane* f pl; 19. st.: *poljána* ‘Feld, pôlje’ (Murko 18332).

Ⓞ Pogosto ničto onimizirano, prim. tpn *Vélika Pólana* ‘naselje v o. Lendava’ z akc umikom iz sln. dial. novocirkumflektrirane variante **pol’ána* < **pol’ânā* < psl. **pol’ána*; tpn *Vélike Poljâne* f pl ‘naselje v o. Novo mesto; naselje v o. Ribnica’, tpn *Polána* f ‘naselje v o. Laško’, *Poljána* ‘naselje v o. Ravne na Koroškem’ in številni drugi na slovenskem jezikovnem območju (Bezljaj 1956–1961: II, 108); primor. ter. *dól u Pojání* (Lsg f), toda Lsg m *tjè na Pojâne* (Spinozzi Monai 2009: 455, 431) in nad. *Pol’ána* n pl ‘obsežnejši, razmeroma raven svet med zaselkom Golobi in vasjo Livek’, po Šekli 2008: 106 s sekundarnim prehodom f → n.

Isln. **pol’ána* f ‘obsežen raven, neporaščen svet’;

- = stesl. *poljana* ‘campus, vallis’, hrv. *poljána* ‘poljana’, kajk. *p’olana* ‘neobdelan kos zemljišča’, tpn *P’olana* ‘vas pri Varaždinu’ (Lipljin 2002) < **pol’ána* < **pol’ânā* (prim. sln. tpn (*Vélika Pólana*), *poljána* ‘ravno, navadno neobdelano zemljišče’ (Bačka – Sekulić 2005), čak. *pojâna* ‘ravnina; vaški sejemski prostor’ (ČDL), tpn *Poljâna* s sin *Dobropoljâna* ‘vas in pristanišče na otoku Vrgada’ (Jurišić 1973), blg. *poljána* ‘ravnina med gorama, planinama ipd.’ (Gerov), r. *poljána* ‘ravnica, neposejano polje, obdano z gozdom ali čim podobnim; poseka’, ukr. *poljána* ‘travnik, poljana’, p. *polana* ‘neporaščen prostor v gozdu; polje, obdano z gozdom’, dial. ‘gorski pašnik’, č. *polana* ‘travnik v gorah’, slš. *pol’ana* ‘gozdna jasa, travnik v hribu’;

< **psl.** **pol’ána* f *(večja) ravnica (ki jo obkroža gozd) (SP: 1, 132).

Ⓢ Gotovo izpeljanka iz psl. **pðl’e* *‘široka in prostrana neporaščena zemeljska površina’ (Miklošič 1886: 255; Vasmer: III, 322; Borys 2005: 459),

a funkcija sufiksa **-ana* (če je bil sploh ustrezno identificiran) ni jasna (Vaillant: IV, 618; SP: 1, 132), njegova avgmentativna funkcija (Snoj 2009: 318) pa je nedokazana.

Iz slov. jezikov je bilo izposojeno romun. *poia'nă* f 's travo porasla jasa v gozdu' in k temu *a merge, a eși la p.* 'ven iti (da se opravi nujna potreba)' (Tiktin; Miklošič 1886: 1203; Skok: II, 699), kar je prešlo v madž. *pojána* 'planinski travnik, gozdna jasa' (EWU: 1180).

► **polje**

polje

ESSJ *pôlje*

pôlje n, g -a 'obsežnejši, razmeroma raven svet (tudi za gojenje kulturnih ali krmnih rastlin)', stilistično *poljê* (SSKJ), kar je glede akc mesta pričakovani refleks iz psl. **pòl'e*, akc varianta *pôlje* pa je bila tako kot še npr. *jêzero, môrje* po analogiji uvedena iz predložnih zvez z akc umikom **nâ pol'e* > sln. *na pôlje*; *pôlje* n 'das Feld', *poljê* 'isto', *rodovitno polje, žitno polje* (Pleteršnik), *polje* 'Feld; Gefilde' (Janežič 1851); v narečjih: po SLA se v narečjih večinsko potrjuje refleks *pôlje*, v gorenjski in dolenski skupini pa je sporadično potrjen tudi refleks *poljê* (Tunjice, Srednje Jarše, Črna pri Kamniku; Vavta vas, Mirna, Šentrupert, Vnanje Gorice – SLA).

Ⓣ Dem *pôljce* (SSKJ; Pleteršnik), *poljče* (Cigale 1860 s.v. *Feld*); avgm na -ina *poljina* 'večje zaokroženo zemljišče z isto poljedelsko rastlino' (agr. – SSKJ), *poljina* 'eine Reihe neben einander liegender Acker' (Pleteršnik); nomen agentis na -ak *polják* 'poljski čuvaj' (bkr. – SSKJ), 'Feldhüter' (Pleteršnik; Janežič 1851), 'Feldhirte, poljski čuvaj' (Cigale 1860), dol. kost. *pol'a:k*, g *pol'a:ka* 'poljski čuvaj', h. i. *pol'akac*, g -a, h. i. *pol'a:kové* m pl (Gregorič 2014), subst je bil onimiziran v cgn *Poljak, Polak* (ZSSP), in nomen agentis na -ar *poljár* m, g -ja 'poljski čuvaj' (Pleteršnik po Cafu), onimiziran v cgn *Polar* (ZSSP); adj *pôljski*, f -a, v 18. st. *pojlske* 'zum Feld gehörig, agrarius, agrestis' (Pohlin) in od tod *pôljščina* f 'rastlina, ki se goji na polju; poljski pridelek', tudi *póljščina* f 'isto'; kompoz *poljedêlec* m, g -lca 'kdor goji poljske rastline, poljščine' in od tod adj *poljedêlski, poljedêlstvo* n 'gojenje poljščin' (SSKJ; Pleteršnik).

Ⓢ 16. st.: *pule, poille* 'campus' (Megiser 1592), *polei* (Trubar 1567) < **pol'ě* (Rigler 1968: 66), toda *Ta široka Polleffa so polna Ouaz* (Trubar 1567), ki kaže na sekundarno sigmatsko osnovo, verjetno v okviru akc variante *poljê* (Ramovš 1971: 292; isti 1952: 77); 17. st.: *pule* 'campus' (Kastelec-Vorenc), *polei* 'pianura' (Alasia 1607) = 'ravnina' < Lsg **pol'ě* (Furlan, MegPlet 2008: 159 op. 42); 18. st.: *pojle* 'Feld, ager, campus' (Pohlin), *pole* 'Feld, Acker, Flur' (Gutsman); 19. st.: *pólje* 'Feld, *pojána*' (Murko 1833²).

Ⓢ Subst je tako kot drugod po slov. etničnem ozemlju frekventna toponimska osnova (Bezljaj 2003: 200, 214; Snoj 2009: 319).

Psln. **pol'ê* n 'ager' (splošno);

- = stcsl. *polje* ‘ager’, hrv., srb. *pòlje* ‘isto’, mak. *pole*, blg. *polé*, r. *póle*, ukr. *póle*, br. *póle*, p. *pole*, č. *pole*, slš. *pole*, gl. *polo*, dl. *pólo*;
 < psl. **pòl'e* n ‘široka in prostrana neporaščena zemeljska površina’ ap C;
 ◆ ← **pide**. **pólH₂-i-* n ‘širina, širjava’.
 © Enako kot psl. **děruo* n ‘arbor’ in psl. **mōr'e* n ‘lucus, palus; mare’ v tematsko deklinacijo prestrukturirani pide. samostalniki akrostatičnega tipa **pólH₂-i-* n ‘širina, širjava’, ki mu formalno najbolj ustreza het. *palhi-* adj ‘širok’ (Pokorny: 805s.; Schmitt-Brandt 1967: 71; Furlan, 30. SSJLK, 1994: 11; Snoj v Bezljaj ESSJ: III, 81s.; ESJS: 678) < **płH₂-i-* adj ‘širok’ (Sturtevant 1933: 106; Oettinger 1979: 550). Pide. subst **pólH₂-i-* n ‘širina’ in adj **płH₂-i-* ‘širok’ odražata prajezično besedotvorno razmerje med akrostatično deklinacijo substantiva in proterokinetično adjektiva (Furlan, *Linguistica* 51, 2011, 291ss.) tipa sti. *vásu-* n ‘dobro’: *vásu-* adj ‘dober’ (Watkins, FS Kronasser 1982: 250s.). Izhodno **pélH₂-i-/pólH₂-i-* n ‘širina, širjava’ (→ **pólH₂-i-/płH₂-éi-* adj ‘širok’) je nomen abstraktum korena **pelH₂-/pleH₂-* ‘širok in raven; širiti; teptati, ravnati’, ki se ohranja tudi v n. *Feld* n ‘polje, območje’, stvn. *feld* ‘polje, ravnina’ < zgerm. **felBa-* n < pide. **pélH₂-to-m*, arm. *hol* ‘zemlja, dežela, tla’ < pide. **polH₂-o-s*, psl. **pólmb* adj ‘raven, odprt, neporasel’ (Pokorny: 805s.; Olsen 1999: 53, 781). Razlaga, ki psl. **pòl'e* korensko povezuje s psl. **polěti* ‘goreti’ (Terras, ZSIPh XIX, 1947, 120s.) ali z ide. **pel-* ‘siv, svetel’ (Trubačev, ZSI III, 1958, 677), je zaradi slabšega formalnega ujemanja manj verjetna.

©BD

Psl. **pòl'e* n ‘široka in prostrana neporaščena zemeljska površina’ (← pide. **pólH₂-i-* n ‘širina, širjava’) > sln. *polje* ‘obsežnejši ...’;
 → psl. **pol'ána* f ‘(večja) ravnica (ki jo obkroža gozd)’ > sln. *poljana* ‘obsežnejši ...’.
 ⇒ poljana

polovs → polovž

ESSJ 0

polovž

ESSJ 0

© 18. st.: *polóvsh* (Pohlin 1792) /*polovš*/, toda *polovs* m, g *-fa* ‘Das Ballhaus; Sphaeristerium’ (Pohlin) /*polovs*, *-za*/, kar je verjetno napačen zapis za ustreznega v Pohlin 1792, ki odraža izgubo zvena v izglasju za prvotno **polovž*, g **-a*, prim. pri Pohlinu z enakim drugim členom kompoz in z enakim izglasjem *-ovž* v *rotovsh*, g *-fha* ‘Das Rathhaus; curia civica’ /*rotovš*, *-ža*/ ← n. *Rathhaus* ‘mestna hiša, magistrat’, *farovsh*, g *-fha* ‘Der Pfarrhaus, domus parochialis’ /*farovš*, *-ža*/ ← n. *Pfarrhaus* ‘župnišče’.

© Na varianti **balovž** in *polovž* kažeta ulični imeni *Za balovžem* in *Za polovžem*, kot so Slovenci pravili n. *Palhausgasse* v Gradišču, sodobno *Igriška ulica* v Ljubljani; ulica je ime dobila po stanovskem igrišču, ki je bilo v začetku 18. st. zgrajeno na prostoru sedanjega dramskega gledališča; na igrišču se je

plemstvo zabavalo z žoganjem in imelo tudi druge zabavne prireditve; ko je bila za zabavišče prirejena reduta, so balovž kot zabavni prostor opustili in ga poslej uporabljali za stanovsko žitnico; staro ime se je ohranilo za stavbo, dokler je stala, za ulico pa še naprej (Valenčič 1989: 30).

Isln. *polovž* m 'žogališče, zgradba, kjer so se izvrševale igre z žogo'; z enako substitucijsko fonetiko kot n. izposojenka *rôtovž* 'mestna hiša, magistrat' ← nvn. *Rathaus* 'isto'.

- ⇨ bav. avstr. refleksa **polous* /*polouž*/ z labializiranim *a* > *o* in *-ou-* < srvn. *-û-* (Striedter-Temps 1963: 208) za nvn. *Ballhaus* 'žogališče, sphaeristerium' (Grimm), kompoz iz nvn. *Ball* 'žoga' in *Haus* 'hiša'; toda sln. sin *balovž* v starem uličnem poimenovanju *Za balovžem* 'Igriška ulica v Ljubljani' je iz *polovž* posodobljeno na podlagi identifikacije, da se v prvem delu kompoz ohranja nvn. *Ball* 'žoga'. Nvn. *Ballhaus* je kalk po it. *Sala della Balla*, dobesedno 'dvorana žoge'.

⊕ Prvi polovži so nastali v 15. st. v Italiji in se kasneje širili predvsem na evropske knežje dvore, na slovensko ozemlje pa se je moda polovžev razširila z avstrijskega območja. Potem ko je bila moda polovžev opuščena, je v 19. st. nvn. *Ballhaus* začelo označevati plesne dvorane, kar se odraža tudi v sln. ustreznikih *plesišče*, *plesiše*, *plesavnica*, ki jih za nvn. *Ballhaus zum Tanzen* navaja Cigale 1860 ob sln. *žogavnica* za nvn. *Ballhaus*. Ta kalk po nvn. *Ballhaus*, ki ga Pleteršnik navaja kot *žogálnica* 'das Ballspielhaus' in je bil v 18. st. zabeležen kot *shogálniza* 'sphæriterium' (Hipolit), je bil tvoren s sln. nomenom loci na *-alnica* (tip *igralnica*; o sufiksu Bajec 1950: 105s.), najverjetneje prek nomena instrumenti na *-alo* (< *-*adlo*) iz *žogati se -am se impf* 'igrati se z žogo' ← *žoga* f 'pila, sphaera'.

rajnki

ESSJ s.v. *râjni*

râjnki adj, f *-a* 'ki je umrl, pokojen': *dokler je živel rajnki oče, jim je bilo dobro*; v zvezi *rajnka Avstrija* 'bivša, nekdanja Avstrija' (vse SSKJ z oznako, da raba peša), *rajnki* adj, f *-a* 'verstorben' (Pleteršnik s.v. *râjnik*), Erjavec, LMS 1882–1883, 233 (povzema ga Pleteršnik) navaja ljudsko, po njegovem mnenju »neokretno«
sklanjanje *râjnicega brata*, *râjnicemu bratu*; *rajnki* 'der Verstorbene' (Cigale 1860 s.v. *versterben*).

⊕ 16. st.: *od raniciga Ceffarie Carola* (Trubar 1562) 'od rajnkega cesarja Karla', *D. Martina Luthra raniciga* (Znojilšek 1595) še z nereduciranim *-i-*, toda *rainciga* (Dalmatin 1576) 'rajnkega', *rajnki* adj (BSKJ); 18. st.: *ranke*, *-a*, *-u* 'Weiland, felig; defunctus', *ranze*, *-a*, *-u* 'isto' (Pohlin); 19. st.: *râjnki*, *râjnza*, *râjnko* 'selig, verstorben (defunctus)', *môj râjnki ôzha*, *môja râjnza máti*, *môje râjnko deklé* 'mein seliger Vater, meine selige Mutter u. s. w.' (Murko 1833¹: 465).

Isln. *râjnki* adj, f *-a* 'pokojni, umrli'; pred redukcijo adj **râjnik-i* ← subst *râjnik* m 'pokojnik';

tudi *râjnca* adj f ‘pokojna, umrla’ < pred redukcijo **râjnica* ← subst *râjnica* f ‘pokojnica’, kasneje iz adj f *râjnca* tvorjen m **rajnci* ‘pokojni, umrli’ (prim. Pohlinovo *ranze* z reduciranim izglasjem) in adj **rajncu* n (prim. Pohlinovo *ranze*, -a, -u). Oba adj sta interno slovensko nastala iz subst *râjnik* (→ adj v določni obliki **râjniki*, po redukciji *râjnki*) in njegovega feminativa *râjnica* (→ adj f **râjnica*, po tvorbi ustreznih parov moškega in srednjega spola v določni obliki **râjnici* m in **râjnico* n, po redukciji **râjnici*, f -a, n -o); nastanek homonimnih adj iz substantivov, ki v ESSJ: III, 146 še ni bil pojasnjen, je verjetno posledica predikativne rabe tipa *on je rajnik* (Furlan, MiklBicent 2013: 252) ali skladenjskih zvez z levim samostalniškim prilastkom *rajnik oče*. Čeprav so starejši avtorji ta sln. adjektiva ocenjevali kot jezikovno iztirjena (prim. zgoraj Erjavčevu oznako) in ju je Koštiál SEB, rkp. označil za pokvarjena iz *rajnik* (in *rajnica*), je nastajanje homonimnih adj iz substantivov znano tudi iz starejših razvojnih stopenj slovenščine, npr. *bręza* ‘ime beloprogaste krave ali koze’ (Pleteršnik) < psln. **bręzā* < adj **bręzaja* ← *bręza* ‘Betula’, in širše (Furlan o.c.: 247ss.).

► rajnik

rder

ESSJ 0

**rder* adj, f *rdra* ‘rdeč’; beseda je v aktivni adjektivni funkciji ohranjena le še v obliki za ženski spol v ftn besednih zvezah *’ardra ’roža* ‘poljski mak’ (primor. istr. (Belvedur, Pregara) – SDLA-SI: I, 134), tj. ‘rdeča roža/cvetlica’, in *’ardra jer’bęta* ‘rdeča pesa’ (Belvedur), *jār’bęta ’ardra* ‘isto’ (Pregara – oboje SDLA-SI: II, 204) s sestavino *jer’bęta/jār’bęta* ‘pesa’ it. izvora.

© Adj se onimiziran ohranja v tpn *Árdro* n, g -ega ‘naselje pri Raki v o. Krško’, okoli leta 1420 *zu Redern*, leta 1433 *czu der Reder*, tpn *Árdro* n, g -ega ‘naselje pod Velikim Trnom v o. Krško’, hdn *Ardra* ‘pritok Račne, severozahodno od Rake, leta 1575 *pachl Ertra, von Ertra auf die Müll* (Bezljaj 1956–1961: I, 39; Furlan, Annales 18/1, 2008, 113; ista 2013: 86; SHT).

Psln. dial. **r̥:dr̥* adj, f **r̥:dra* ‘rdeč’ (Pohorje–Štajerska–Dolenjska–Istra);

- = hrv. dial. *řdar*, f *řdra* ‘rdeč’, hrv. kajk. tpn *Redri Dol* (13. st. – Skok: III, 117), csl. *r̥dr̥* ‘rdečkast’, r. dial. *rędryj* ‘rdeč, rdečerumen (o rogati živini)’, r. csl. *r̥dr̥* ‘rdečkast’;

< **psl.** **r̥dr̥* adj, f **r̥dr̥ā* ‘rdeč’; po disimilaciji *r̥ : r̥ → r̥ : r̥* dial. **r̥dr̥*, prim. r. *rędryj* (Vasmer: III, 459);

◆ = lat. *ruber*, f -*bra* ‘rdeč’, gr. ἐρυθρός ‘isto’, mik. *e-ru-to-ro*, *e-ru-ta-ra*, sti. *rudhirá-* (s sekundarnim analoškim -i- po kompozitu – Mayrhofer: II, 452), toh. A *rtär*, toh. B *rätre*;

< **pide.** *(*H*₁)*rud^h-r-ó-* adj ‘rdeč’.

© Čeprav bi bilo zaradi gr. ἐρεύθω ‘delati rdeče’ možno sklepati, da je to deverbativni adj na *-*ro-* iz *(*H*₁)*reud^h-* ‘isto’ (NIL: 581), je zaradi gr. denom glagola ἐρυθθαίνομαι ‘postajati rdeč, zardevati’ (< *(*H*₁)*rud^h-ŋ-ǵe-*) bolj

verjetno, da je adj tematizirani heteroklitični subst $*(H_1)reud^h-r/n-$ (Beekes 2010: 1, 466), ki je nastal po vzorcu tipa sti. *tamasá-* adj 'temen' ← subst *támas-* n 'tema'.

ⓈBD

Pide. adj $*(H_1)rud^h-r-ó-s$ 'rdeč' (slov., sti., lat., gr., toh.)

> psl. <i>*r̥odr̥b</i> , f <i>r̥odr̥ǎ</i> , n <i>r̥odr̥ó</i> adj 'rdeč'	>	sln. rder 'rdeč';
→ psl. <i>*r̥odr-ǫga</i> f 'kar je rdeče'	→disim	sln. androga 'Blicca björkna';
→ slov. <i>*r̥odr-ašb</i> m 'kar je rdeče'	→disim	sln. adraš 'Quercus ilex';
→ slov. <i>*r̥odr-īca</i> f 'kar je rdeče'	→disim	sln. adrica 'rdeča mravlja';
→ slov. <i>*r̥odr-īt'b</i> m 'kar je rdeče'	>	sln. rdrič 'Polygonum'.

⇒ androga ⇒ adraš ⇒ adrica ⇒ rdrič

rjav³

ESSJ s.v. *rjäv*

rjav adj 'rdeč', npr. *rjav ku purmen* 'rdeč kot puran', *rjav ku čuhen rak* 'rdeč kot kuhan rak' (primor. riž. (Sveti Anton) – Jakomin 1995), *rijav*, *arjav* 'rdeč' (Korte nad Izolo), *rijáv* 'isto' (Lopar), *rjava* adj f 'rdeča', *rjave roče* 'rjave roke' (Osp – vse Morato 2002: 282, 285, 290), *rijáva ku kri* 'rdeča kot kri' (Pomjan – Koštiál 1996: 44), *rjava 'ruža* 'poljski mak' (Koštabona), tj. **'rdeča roža/cvetlica*, *rjavá 'ruožá* 'poljski mak' (Marezige – SDLA-SI: I, 134); adj se v enakem pomenu pojavlja tudi v dvobesednem ftn *rjava pesa/pesa rjava* oziroma *rjava rbeta/rbeta rjava*, ki označuje rdečo peso (prim. n. *rote Rübe*, it. *barbabetola rossa*, č. *červená řepa*), in sicer v istrskih krajih Malija, Krkavče, Šmarje, Pomjan, Marezige, Potok, Kubed, Gračišče, Trebeše in Movraž (SDLA-SI: II, 204; Furlan 2016: 137), in v dial. poimenovanju za rdečico *pláke arjave* (Lopar – SLA), *ma rjave plóce* 'ima rdečico' (Sočerga – SLA).

Ⓣ S suf *-ec* (< **-bcb*) substantivizirani adj v 18. st. *erjavz* 'Rothhärricht; rufus' (Pohlin); 19. st. *rjaviz*, g *-vza* 'der Rothkopf, der rothe Haare hat' ob 'ein lichtbraunes Thier männlichen geschlechtes' (Murko 1833¹: 490), prek vzdevka onimizirano v cgn *Rjavec*, *Rjavec*, *Erjavec*, *Erjavc* (ZSSP); fem v 18. st. *erjavka* 'Rothhaaricht; rufa' (Pohlin); kompoz v 18. st. *erjavobradz* 'Ein Rothbart; ænobarbus' (Pohlin), *erjavobradez* 'Rothbart, erdezhobradzh' (Gutsman).

Ⓢ 18. st.: *erjav* 'feuerroth, rufus' (Pohlin), *erjav* 'braun, roftig, feuerroth' (Gutsman).

Psln. dial. **rjǎu* 'rdeč' (primor. istr.; posredno kor.);

- = csl. *r̥ždavъ* 'rufus', hrv. dial. *rjav* 'rdeč (o laseh)' v zvezi *Undanski rjavi, on se s Ugri zdravi, listor da se pila tužnoga dobavi* (Kurelac – ARj s.v. *rđav*); Kopečný 1981: 314 navaja, da je pomen 'rdečelas' adj **r̥d'auъ* potrjen v obeh lužiških jezikih, v vzhodnoslovanskih in bolgarščini, a tega iz dostopnega gradiva ni bilo mogoče ponovno potrditi;
< **jslov.** dial. **r̥d'ǎuъ* 'rdeč, rufus' ap A (sln.-hrv.-csl.).

⊕ V jslov. dial. adj **rьd'ǫyь* 'rdeč, rufus' kot izpeljanki na **-aυь* iz psl. subst **rьd'ǫ*, ki se v slov. jezikih večinsko potrjuje v specializiranem pomenu 'rja, robigo, ferrugo', se ohranja še primarni pomen 'rdeč', določen z njegovim etimološkim nastankom iz pida. **(H₁)reud^h-* 'delati rdeče' (Furlan, *Annales* 18/1, 2008, 113 op. 5; ista 2013: 88).

► **rja** ⇒ rjavica¹ ⇒ rjavica² ⇒ rjav⁴

rjav⁴

ESSJ s.v. *rjāv*

rjāv adj 'zdrav', npr. *rjāv q pa macé:snu štōā:r* (kor. obir. – Karničar 1990), tj. 'zdrav kot macesnov štor'.

⊕ S suf *-ec* (< **-bcь*) substantivizirano kor. obir. *rjā:wc* m 'oseba zdravega videza' (Karničar 1990).

Isln. dial. *rjāv* adj 'zdrav' (kor.).

⊕ Pomen 'zdrav, zdrave barve' se je v sln. adj *rjāv* razvil iz pomena 'rdeč' po percepciji, da je zdrava barva obraza pravzaprav rdeča barva, čeprav je rdeča barva obraza lahko interpretirana tudi kot odraz sramu (► rjavica¹).

► rjav³

rjavica¹

ESSJ 0

rjavica f 'Schamröthe, rdečica, rudečica (v obrazu), zaripnjenje, zardelost, sram, sramovanje' (Cigale 1860).

⊕ 18. st.: *erjaviza* 'Schamröthe, erdezhofst od framote', *erjaviza jo oblije* 'Sie wird schamroth' (Gutsman).

Isln. dial. *rjavica* f 'rdečnost od sramu' ← **rdečnost*;

v formalnem oziru je to fem k sln. dial. *rjāvec* 'kdor ima rdeče lase' ← generično **kdor/kar je rdeče barve* < **rьd'ǫyьcbь*.

► rjav³

seber¹

ESSJ 0

'sieb̄ar m, g *-jā/-bra* 'nebogljjen človek, revež', *jā 'ta:k 'sieb̄ar, dā s̄ā b̄a'γu s'mil* 'je takšen nebogljjenec/revež, da se bogu smili', *'ta:k 'sieb̄ar jā 'ra:tou* 'tak revež je postal', *'bejnč 'sieb̄ar na 'muorā 'bit* 'večji revež ne more biti', tudi kot zmerljivka *'mouč, ki 'buoš ti 'sieb̄ar* 'molči, kaj boš ti revež' (rov. tolm. – Čujec Stres 2014 s.v. *seber* in s.v. *sever*).

Isln. dial. **'se:b̄ar* m 'nebogljjen človek, revež' (tolm.).

⊕ Pomen sln. dial. hapaksa legomenon se je prek ekspresivno negativno konotiranega jslov. pomena '(svobodni) kmet', ki se potrjuje v hrv., srb. *Dat sebru prst, da t' svu ruku obzine* 'Dati kmetu prst, da ti vso roko zagradi', *Kad se sebar najje, mni, da neće nikda ogladnit* 'Ko se kmet najje, misli, da ne bo nikoli več lačen' (Daničić – ARj), razvil iz psl. **sębrь* m 'enakopraven pripadnik vaše skupnosti' (Loma 2013: 206), prim. stsr. *sebrь* 'plebejus' (Daničić), hrv., srb. *sēbar*, g *-bra* 'človek nižjega družbenega položaja v sred-

njeveški hrvaški in srbski organizaciji’, ‘v srbski državi 14. in 15. stoletja so bili to vsi, ki niso pripadali niti plemstvu niti duhovništvu’ (ARj), hrv. *szebar* ‘rusticus’ (Vrančič) /*sebar*/, s pozno interkalacijo *-r-* /*szrebar* ‘rusticus’ (Belostenec) /*srebar*/, str. *se̋barъ* ‘sosed, član srenje/občine’, r. dial. *sjaběr*, g *-brá* ‘sosed; tovariš, zadrugar; znanec, prijatelj’, ‘gospodar’ (Dalъ), ukr. *sjáber*, g *-bra* ‘član posestva, družabnik v trgovskem podjetju’ (Grinčenko), br. *sjabr*, g *-brá* ‘sorodnik, brat; tovariš’ (Nosovič); k pomenskemu razvoju ‘kmet’ → ‘neotesanec, surovež, neuk človek ipd.’ prim. frc. *rustre* ‘su-rovec, neotesanec’ < lat. *rusticus* ‘kmet’, frc. *vilain* ‘grd, prostaški’, ‘kmet’ = it. *villano* ‘kmetavzar, neotesanec’, ‘kmet’ < lat. *villanus* ‘kmet, vaščan’. O tem sln. hapaksu legomenon kot edinem zanesljivem refleksu psl. **se̋brъ* v slovenščini Furlan 2016: 11s. V Pleteršnikovem slovarju zabeleženi besedi *srebar*, g *-bra* ‘der Bauer’ in *srebrič* ‘kmetič’ nista slovenski, ampak hrvaški kajkavski, povzeti iz Habeličevega slovarja iz leta 1670 (Furlan 2016: 15).

ⓈBD

Psl. **se̋brъ* m ‘enakopraven pripadnik vaške skupnosti’, jslov. ‘kmet’

> sln. *seber*¹ ‘nebogljen človek, revež’;

> hrv., srb. *se̋bar* ‘v fevdalni družbi ...’ ⇒ sln. *seber*² ‘pripadnik nižjega ...’.

⇒ *seber*²

seber²

ESSJ 0

sēber m, g *-bra* ‘pripadnik nižjega, brezpravnega, vendar svobodnega družbenega sloja (v hrvaškem in srbskem okolju, v srednjem veku)’ (SSKJ), kot citatna beseda se pojavi leta 1935 v Orisu zgodovine Jugoslovanov (avtor Jan Šedivý): *Svobodni ljudje, ki niso bili plemiči, so se imenovali »seberi«*.

Isln. *sēber* m ‘isto’; terminološka izposojenka 20. st.

⇐ hrv., srb. *se̋bar* m ‘v fevdalni srbski in hrvaški državi človek nižjega stanu, ki ni pripadal duhovniškemu ali plemiškemu stanu; kmet, tlačan, podložnik, toda ne suženj’ (Juranič 1986) < psl. **se̋brъ* m ‘enakopraven pripadnik vaške skupnosti’ (Loma 2013: 206).

Ⓢ Brez zadovoljivo rešene etimologije; podroben pregled dosedanjih mnenj podaja Loma, Zb MS 93, 2018, 15ss.

► *seber*¹

špranja

ESSJ špranja

špranja f ‘dolga, ozka odprtina v trdni snovi’ (SSKJ); v narečjih: primor. nad. *špràna* ‘fessura’, *sprànja* ‘isto’ (Špehonja 2003), rovt. črnovr. *šprâjne* (Tominec 1964), dol. *šprá:je* (Šentrupert – Smole Diss. 1994: 210), kost. *špra:n’a* (Gregorič 2014); v Čabru *špr’ajna* ‘razpoka v drevesu’ in ‘deklica, punčka’ (Malnar 2002) ← *‘žensko spolovilo’ = ‘razpoka, špranja’, prim. sln. dial. *špranja* ‘žensko spolovilo’ (Trenta, Laniše – Jakop, JZ 18/2, 2012, 43).

Ⓣ Dem *špránjica* (SSKJ), dol. kost. *šp'ra:n'èca* (Gregorič 2014), v 17. st. *šhpranyza* 'rimula' (Kastelec-Vorenc); adj *špranjast* 'poln špranj' (SSKJ); denom *našpránjiti kaj* pf 'npr. deske tako naložiti eno vrhu druge, da so vmes špranje' (bkr. – Šašelj 1906).

Ⓢ 17. st.: *shpraniã, shprania, shpraniã* 'rima', *polhin shprain, inu rafpok* 'rimosus' (Kastelec-Vorenc); 18. st.: *shprajna* 'Klumfe, rima' (Pohlin), *shpranja, shprajna* 'Spalt(e)', *shpranja* 'Klumse' (Gutsman).

Ⓞ Ničto onimizirano v horon *Špranja* v Julijskih Alpah (AS 1986).

Isln. *špránja* f 'razpoka'.

- Prim. formalno enako, a pomensko drugačno hrv. kajk. *šprànja* f 'trska' z denom *našprànjiti se* 'nabosti se na trsko', *zašprànjiti se* 'isto' (Ozalj – Težak 1981: 405), *špr'aña* f 'trska' (Varaždin – Lipljin 2002);

< **psl.** dial. **spõrni* f '*cepljenje/razpokanje' (ap A), s prehodom v ajevsko deklinacijo **spõrn'a*.

Ⓤ Psl. dial. **spõrni* je deverbativni nomen actionis na **-ni* (→ slov. **-n'a*) z vzporednim pomenskim razvojem v rezultat iz jslov. **spõr-ti* 'pokati, cepiti, trgati, parati', ki se v slov. jeziki ohranja v **põr-ti, *põr'ešb* 'isto', prim. r. *poróť, pórešb* 'parati', sln. *práti, pórjem/pórjem* 'parati, trgati' (Furlan, SC IV/2, 2011, 33ss.; sprejema Snoj 2016: 760); kljub Snoju, JiS XXX, 1982, 119s., je s tem le sorodno in drugače tvorjeno ukr. *špara* 'razpoka, utor', p. *szpara* 'razpoka', č. *spára* 'reža, razpoka'. Enako pomensko variantnost, kot se v refleksu psl. **spõrni* kaže v sln. in hrv., izkazuje pomensko razmerje med sln. *treščina* 'velika trska' in r. *tréščina* 'razpoka, špranja'.

► **prati**²

tonera

ESSJ 0

tonêra f 'čoln za lovljenje tunov' (rib. – SSKJ), primor. 'ob obali stoječa, navadno poševni lestvi podobna naprava za opazovanje prihoda tunov, tuno-lovka' (SSKJ); v narečjih: primor. kraš. *to'nera/to'nara* 'vrsta plovila' (Nabrežina), *to'nerä* 'isto' (Križ – oboje Cossutta 2015: 70).

Isln. dial. *to'ne:ra* (primor.).

- ⇔ it. ben. *tónera* 'čoln za lovljenje tunov' (Gradež – Bottin 2003), it. trž. *tonera* 'mreža za lovljenje tunov', tudi *tonara* 'isto' (Doria 1987), it. ben. *tonêra* 'prostor, kjer so in se konzervirajo tuni', 'morski zaliv, kjer se lovijo tuni', 'mreža za lovljenje tunov' (Boerio 1867); it. ben. *tonêra* je pričakovan fonetični razvoj iz srlat. **tunnāria*.

Iz it. ben. je bilo izposojeno hrv. čak. *tuñêra* 'mreža za lovljenje tunov' (ČDL), *tunjêra* 'opazovalnica za premikanje tunov v morju' (Bejska Tramuntana – Velčić 2003), *tuñõára* 'mreža za lovljenje tunov' (Vrgada), na Cresu *tuñêra* 'vrsta mreže' (Jurišić 1971; Skok: III, 523).

► **tunara**

tunara

ESSJ 0

tunâra f ‘čoln za lovljenje tunov, tonera’ (primor. – SSKJ), ‘navadno ob obali postavljena mreža za lovljenje tunov, tunolovka’ (rib. – SSKJ); v narečjih: primor. kraš. *tu'narà* ‘vrsta plovila’ (Kontovel – Cossutta 2015: 70).

Isln. dial. *tu'na:ra* (primor.);

z dial. *u* < *o* v neakcentuirani poziciji, prim. na Kontovelu *su'lina* ‘soline’ (Cossutta 2015: 42) < **so'li:na*.

- ⇨ it. trž. *tonara* ‘mreža za lovljenje tunov’, kar je bilo adaptirano iz it. knjiž. *tonnàra* ‘isto’ (Doria 1987: 743) poleg ‘velika naprava za lovljenje tunov, sestavljena iz mrež, ki tvorijo med seboj povezane prostore, v katere se ujamajo tuni, ki jih ribiči pobijejo’ (14. st. – Battisti-Alessio: 3819; Cortelazzo-Zolli: 1347), ‘morski zaliv, kjer so postavljene stalne mreže za lovljenje tunov’ (Battisti-Alessio: 3819).

© Beseda je v ženskem spolu substantivizirani lat. adj. *thynnārius*, *thunnārius* ‘tunji, tunov, tunski’ (Wiesthaler) iz lat. *thunnus* ‘tun’, tudi *thynnuss* ‘isto’, prim. v 16. st. it. *tonaria* ‘mreža za tune’ (Battisti-Alessio: 3819); substantiv je prvotno verjetno označeval prostor ob morju, navadno zaliv, kjer so bile nastavljene mreže, kasneje pa tudi le mreže ali le čolne, ki so jih ribiči uporabljali za lov na tune. Ker bi se srlat. predloga **tunnāria* v it. knjiž. odražala kot **tonnaia*, je bil termin *tonnàra* v it. knjiž. jezik sprejet iz it. govorov z razvojem **-āria* > *-ara*.

► **tun** ⇒ tonera

žogalnica → polovž

ESSJ 0

KRAJŠAVE

Krajšave in simboli, ki so bili uporabljeni že v geslih poskusnega zvezka NESSJ in rastočega spletnega slovarja NESSJ, se najdejo na https://fran.si/207/nessj-novi-etimoloski-slovar-slovenskega-jezika/datoteke/NESSJ_Krajšave.pdf), nove krajšave pa so tele:

agr. = agronomski

arm. = armenski

avstr. kor. = avstrijskokoroški

bot. = botanični

dol. kost. = dolenjskokostelski

h. i. = hišno lastno ime

horon = horonim, pokrajinsko lastno ime

kor. n. = koroškonemški

num = numerale, števniki

obsoš. = obsoški

ornit = ornitonim, ptičje občno ime

panon. pkm. = panonskoprekurmurski

pgerm. = pragermanski

rib. = ribiški

star. = starinski

štaj. n. = štajerskonemški

zgerm. = zahodnogermanski

VIRI IN LITERATURA

Viri in literatura, ki so bili uporabljeni že v geslih poskusnega zvezka NESSJ in rastočega spletnega slovarja NESSJ, se najdejo na (https://fran.si/207/nessj-novi-etimoloski-slovar-slovenskega-jezika/datoteke/NESSJ_Literatura.pdf), novi pa so tile:

- Baudouin 1894** = Jan N. Baudouin de Courtenay, *Il catechismo resiano con una prefazione del dott. Giuseppe Loschi*, Udine: Tipografia del patronato, 1894.
- Blažeka – Rob 2014** = Đuro Blažeka – Grozdana Rob, *Rječnik Murskog Središća*, Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu idr., 2014.
- Cortelazzo-Zolli** = Manlio Cortelazzo – Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana* 1–5, Bologna: Zanichelli, 1979–1988.
- Cossutta 2015** = Rada Cossutta, *Ribiška jezikovna in kulturna dediščina in Tržaškem zalivu in slovenski Istri*, Koper: Univerzitetna založba Annales, 2015.
- Dalmatin 1576** = Jurij Dalmatin, *PASSION*, Ljubljana, 1576.
- FOC** = *Folia onomastica Croatica* 1–, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1991–.
- FS Kronasser 1982** = *Investigationes Philologicae et Comparative: Gedenkschrift für H. Kronasser*, ur. Erich Neu, Wiesbaden: L. Reichert, 1982.
- Furlan 2018** = Metka Furlan, Novi etimološki slovar slovenskega jezika kot rastoči spletni slovar: dodatek 2018, *Jezikoslovni zapiski* 24.2 (2018), 7–41.
- Gerov** = Najden Gerov, *Rečnik na bālgarskija ezik I–V*, Sofija: Bālgarski pisatel, 1975–1978.
- Gradivo SKJS** = *Gradivo Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, Sekcija za zgodovino slovenskega jezika, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.
- Jazbec 2007** = Helena Jazbec, *Nemške izposojenke pri Trubarju*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.
- Kattinig 2017** = *Marnvam po domače: živi narečni besednjak slovenskega govora v zgornjem Rožu od Huma pri Rožeku do Mute pri Svečah*, ur. Franc Kattinig, Celovec – Ljubljana – Dunaj: Mohorjeva založba, 2017.
- Kopečnǎy 1981** = František Kopečnǎy, *Základní všeslovanská slovní zásoba*, Praha: Academia, 1981.
- Koštiál 1996** = Rožana Koštiál, *Ljudske iz šavrinske Istre*, Trst: Založba Devin, 1996.
- Loma 2013** = Aleksandar Loma, *Toponimija Banjske hrivouvlje: ka osmišljenju starosrpskog toponomastičkog rečnika i boljem poznavanju opšteslovenskih imenoslovnih obrazaca*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2013.
- Matejčik 1975** = Ján Matejčik, *Lexika Novohradu: vecný slovník*, Banská Bistrica: Vydavateľstvo Osveta, 1975.
- MiklBicent 2013** = Jasmina Grković-Mejdžor – Aleksandar Loma (ur.), *Miklosichiana Bicentennialia: zbornik u čast dvestote godišnjice rođenja Franca Miklošiča*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2013.
- Miklošič 1875** = Franz Miklosich, *Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*, Wien: Wilhelm Braumüller, 1875.
- Morato 2002** = Nada Morato s sodelovanjem Špele Pahor, *Mrak eno jutrnja: štorje iz Slovenske Istre*, Ljubljana: Kmečki glas, 2002.
- Oettinger 1979** = Norbert Oettinger, *Die Stammbildung des hethitischen Verbums*, Nürnberg: Verlag Hans Carl, 1979.
- Olsen 1999** = Birgit Anette Olsen, *The Noun in Biblical Armenian. Origin and Word-Formation – with special emphasis on the Indo-European heritage*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1999.
- Peev** = Kosta Peev, *Rečnik na makedonskite govori vo jugoistočniot egejski del* 1–, Skopje: NIP Studentski zbor, 1999–.
- Ramovš 1971** = Fran Ramovš, *Zbrano delo* I, ur. Tine Logar – Jakob Rigler, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1971.
- Rigler 1968** = Jakob Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1968.

- Schmitt-Brandt 1967** = Robert Schmitt-Brandt, *Die Entwicklung des indogermanischen Vokalsystems*, Heidelberg: Julius Groos Verlag, 1967.
- Sekulić 2005** = Ante Sekulić, *Rječnik govora bačkih Hrvata*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost »Ivan Antunović«, 2005.
- SHT** = *Slovenska historična topografija*, <https://topografija.zrc-sazu.si/> (19. 6. 2019).
- Sreznevskij** = Izmail Ivanovič Sreznevskij, *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka I–III*, Sanktpeterburg, 1893–1903.
- Sturtevant 1933** = Edgar H. Sturtevant, *A Comparative Grammar of the Hittite Language*, Philadelphia: Linguistic Society of America, 1933.
- Šulek 1860** = Bogoslav Šulek, *Deutsch-kroatisches Wörterbuch = Němačko-hrvatski rěčnik I–II*, Zagreb: Narodna tiskarnica dra. Ljudevita Gaja, 1860.
- Trubačev 1960** = Oleg N. Trubačev, *Proišoždenie nazvanij domašnih životnyh v slavjanskijh jazykah*, Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1960.
- Trubar 1557** = Primož Trubar, *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*, Tübingen, 1557.
- Trubar 1562** = Primož Trubar, *ARTICVLI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZHANSKE*, Tübingen, 1562.
- Trubar 1567** = Primož Trubar, *ENI PSALMI, TA CELI CATEHifmus*, Tübingen, 1567.
- Valenčič 1989** = Vlado Valenčič, *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*, Ljubljana: Zgodovinski arhiv – Partizanska knjiga, 1989.
- Vrančić** = *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae*, Venetiis: Apud Nicolaum Morettum, 1595. [Ponatis: Zagreb: Novi Liber, 1992.]
- Wiesthaler** = Fran Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar I–VI*, Ljubljana: Založba Kres, 1993–2007.
- Zb MS** = *Zbornik Matice srpske za slavistiku 1–*, Novi Sad: Matica srpska, 1984–.
- Znojilšek 1595** = Janž Znojilšek, *KATECHISMUS DOCTORIA MARTina Luthra*, Tübingen, 1595.
- ZSIPH** = *Zeitschrift für slavische Philologie I–*, Heidelberg: Winter, 1924–.

SUMMARY

The New Slovenian Etymological Dictionary as a Growing Online Dictionary (2017): The 2019 Additions

This article presents the forty-one new headwords that at the end of 2019 will be added to *Novi etimološki slovar slovenskega jezika* (New Slovenian Etymological Dictionary) as a growing online dictionary (2017–) available at the web portal *Fran* of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language (<https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=207&View=1&Query=%2A>). This time around, the initial selection of headwords was again made more or less randomly, and their final number was determined by etymology, origin, or some other linguistic issue connected with the words' development path and origin because their close linguistic connections were only demonstrated through analysis. Due to phonemic and/or semantic changes, these connections are often no longer identifiable from a superficial or synchronic perspective, even though in the past the words—like contemporary *učitelj* 'teacher' and *učiti* 'to teach'—belonged to the same word family (e.g., *adráš* 'holly oak', **rder* 'red') because of sharing the same root. Words can also be related via other linguistic phenomena, such as the same but less well-known derivational pattern (e.g., *bręza* 'birch', *rājnki* 'deceased'), derivation from a less well-known dialect accentual variation (e.g., *plānšar* 'Alpine dairyman'), borrowings from the same donor language in which words may have even been part of the same word family (e.g., *alfira*, *'a:utra*, *řavtra*, *gāltra* 'halter'), calques (e.g., *pārnik*, *parobrđd* 'steamship', *žogāltnica* 'ball house'), and so on.

MATEJ METERC

ANALIZA FRAZEOLOŠKE VARIANTNOSTI ZA SLOVARSKI PRIKAZ V ESSKJ-JU IN SPP-JU

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.2](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.2)

Prispevek predstavlja teoretična in metodološka izhodišča za prikaz frazeoloških in paremioloških variant v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (tretja izdaja), ki je na portalu Fran dostopen pod imenom eSSKJ, ter v Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov (SPP), katerega prvi prirastek bo objavljen leta 2020 na istem portalu. Najprej bomo podali razloge za natančno obravnavo variant tako v splošnem kot v specializiranem slovarju. Nato bomo opisali različne metode korpusne analize in vključevanja anketno pridobljenih podatkov vanjo.

Ključne besede: slovaropisje, frazeologija, frazem, paremiološka enota, pregovor

Analysis of Phraseological Variants for Their Lexicographic Representation in eSSKJ and SPP

This article presents a theoretical and methodological basis for lexicographic presentation of phraseological and paremiological variants in the third edition of *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Standard Slovenian Dictionary, eSSKJ), which has been published on the Fran portal, and in *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (Dictionary of Slovenian Proverbs and Similar Paremiological Expressions, SPP), the first volume of which will be published in 2020 on the same lexicographic portal. The need for accurate lexicographic presentation of variants in both dictionaries is then discussed. This is followed by a description of various methods of corpus analysis and combining them with data from sociolinguistic surveys.

Keywords: lexicography, phraseology, phraseme, paremiological unit, proverb

1 SMOTRI NATANČNE OBRAVNAVE FRAZEOLOŠKIH IN PAREMIOLOŠKIH VARIANT V DVEH RAZLIČNIH SLOVARJIH

Za hkratni prikaz obravnave variantnosti frazeoloških in paremioloških enot (v nadaljevanju FE in PE) v dveh različnih slovarjih smo se odločili, ker je v obeh primerih nujna natančna gradivska (zlasti korpusna) analiza. Poleg tega sta to prva slovarska priročnika, ki sistematično izboljšujeta nezadovoljivo stanje slovenske frazeografije in paremiografije; medtem ko imamo v teoriji jasno opredeljeno tipologijo glasoslovnih, oblikoslovnih, leksikalnih, skladenjskih in pravopisnih variant FE in PE (Kržišnik 1988: 156) in nadaljnje členitve (Gantar 2007: 229), pa so nam v do sedaj objavljenih splošnih in specializiranih slovarjih ter zbirkah na voljo le

Prispevek je nastal v okviru projekta Z6-9378, ki ga financira ARRS v okviru programa P60038.

naključno izpostavljene variante.¹ Pri eSSKJ upoštevamo opozorilo, da »nestrokovna presoja med frazeološkimi variantami, ki jih potrjuje gradivo, in njihova nehierarhična in zgolj informativna slovarska razporeditev za uporabnika ne bosta obvestilni« (Jakop 2014). Za slovenščino do eSSKJ-ja nismo imeli slovarja, ki bi ponujal skrbno empirično preverjen podatek o variantah posamezne FE in PE.

2 FRAZEOLŠKA IN PAREMIOLŠKA VARIANTNOST V OKVIRU SPLOŠNEGA RAZLAGALNEGA SLOVARJA eSSKJ

Nekaj besed namenimo obravnavi variant v prvi in drugi izdaji SSKJ-ja. Frazeološkega gradiva je v njem veliko, paremiološkega pa dokaj malo – za določanje slovenskega paremiološkega optimuma (Meterc 2017: 49) smo iz celotnega slovarja izpisali 599 PE. Več kot 270 se jih je uvrstilo v paremiološki minimum in so danes poznane več kot 79 % govorcev slovenščine. To lahko pripišemo dejstvu, da so avtorji SSKJ-ja izhajali iz analize množice aktualnih besedil. Izkazalo se je tudi, da je bilo v SSKJ vključene tudi precej manj poznane paremiologije – četrtnina PE v tem slovarju je poznana manj kot polovici slovenskih govorcev (Meterc 2017: 71), pri čemer smo upoštevali tudi anketirance, rojene v zadnjih desetletjih. SSKJ je k variantam pristopal nesistematično (Kržišnik 1988: 156–158). Delno iz tega razloga, delno pa verjetno tudi zaradi sprememb v samem frazeološkem fondu se mnoge razlikujejo od danes najbolj pogoste (Jesenšek – Ulčnik 2014: 284; Meterc 2017: 216). Ko smo v jezikovnem korpusu Gigafida preverili 300 najbolj poznanih PE (Meterc 2017: 219), se je izkazalo, da moramo kar tretjini izmed njih poleg variante iz SSKJ-ja dopisati varianto, ki danes prevladuje v rabi. Nekatere variante PE, ki so bile v SSKJ-ju predstavljene kot osnovne (in edine), najverjetneje niso bile reprezentativne niti v času nastanka slovarja, npr. *Nasprotja se privlačujejo* ali *Čas je zlato* namesto *Nasprotja se privlačijo* in *Čas je denar*.

Skok v kakovosti slovaropisne obravnave variant FE in PE prinaša eSSKJ z gradivsko (zlasti korpusno) potrditvijo vsake variante FE ali PE v sodobni knjižni slovenščini. Slovar prinaša celostno obravnavo FE in PE: »Frazeološkim enotam v novem razlagalnem slovarju namenjamo poseben razdelek, saj zaradi svoje strukturne, semantične in pragmatične specifikke zahtevajo celovito in enovito slovarsko obravnavo, zaradi uporabniških potreb pa tudi nazoren prikaz« (Gliha Komac idr. 2016: 26). Pri PE se korpusnim pristopom pridružujejo sociolingvistični s pomočjo ankete za slovenski paremiološki optimum (Meterc 2017): »Z izsledki te raziskave lažje pridobimo in presojamo podatke v besedilnem korpusu Gigafida. To je v primerjavi z besednozvezno ravno na paremiološki ravni bolj potrebno, ker korpusna orodja še niso dovolj zahtevna za daljše ustaljene enote, po drugi strani pa gre tudi za večjo stopnjo kombinatorike« (Gliha Komac

¹ Izjemo predstavlja spletni portal Sprichwort-Plattform, ki (v omejenem obsegu iztočnic) prinaša korpusno pridobljene podatke o variantnosti PE.

idr. 2016: 26). Mnogi pregovori so zelo variantni, kar dokazuje tudi Čermákova (2014: 210) raziskava, v kateri je s pomočjo jezikovnega korpusa ugotovil, da ima več kot 40 % od 241 analiziranih čeških pregovorov variante.

V eSSKJ-ju ne preverjamo samo FE in PE, ki so že bile zabeležene v SSKJ-ju ali Slovarju slovenskih frazemov (Keber 2012: 495, v nadaljevanju SSF), temveč poleg tega sistematično iščemo tudi do sedaj neuslovarjene, a za sodobno rabo značilne enote in njihove variante (Jakop – Meterc 2016: 55). Ker imajo nekatere FE in PE veliko število različno pogostih variant, je treba zamejiti, koliko variant in katere izmed njih bodo uporabniku sploh prikazane v splošnem slovarju. V eSSKJ-ju želimo uporabniku podati v knjižnem jeziku najbolj pogoste in s tem za uporabnika najbolj relevantne variante. Razporejene so po frekvenčnem merilu od najpogostejše navzdol, večinoma pa se omejujemo na prikaz največ treh variant (poleg osnovne). V slovarski bazi sicer beležimo tudi variante, ki ostanejo pod frekvenčnim pragom ali pa ga prestopijo, vendar jih po pogostnosti prehitijo dovolj drugih. Poudarjamo, da izbor osnovne slovarske oblike ne pomeni predpisovanja najbolj priporočljive variante. Gre samo za podatek o varianti, ki je najbolj značilna za knjižna besedila. Podrobna obravnava variant FE in PE je ključna, še preden se odločamo za izbor najbolj relevantnih variant za prikaz v slovarju. Od zadostne pogostnosti vsaj ene variante FE ali PE je namreč odvisna njena uvrstitev v slovar sploh. Za to, da bi se vsaj ena varianta – osnovna oblika, ki jo lahko razumemo tudi kot »ničto varianto« (Grzybek – Chlosta 1995: 72) – prebila v splošni slovar, uporabljamo frekvenčni prag približno petih prototipnih zgledov iste variante v korpusu Gigafida, v mejnih primerih pa je za nas pomembno tudi, ali nam obliko potrdi uravnoteženi korpus Kres. Pri določanju prototipnih zgledov se opiramo na Čermákova (2014: 115–117) merila in jih dopolnjujemo. Kot neprototipne najpogostejše izločamo množične rabe frazemov v okviru naslova del popularne kulture, očitne prepise iz zbirk, zglede v jezikoslovnih člankih ter podvajanja zaradi novinarskega navajanja iste izjave. Dodaten razlog za natančno obravnavo je tudi razmejevanje variant od številnih prenovitev, ki predstavljajo variantam vzporedno in prav tako z vidika jezikovnih ravnin zelo razčlenjeno pojavnost (Kržišnik 1987), ki pa v slovar ne sodi (Kržišnik 1988: 146; 2004: 203).² Le v redkih primerih iskanje razširimo na dodatne vire. Za primer navedimo FE *stric iz ozadja*, za katerega v Gigafidi z iskalnim pogojem [lemma="stric"][lemma="iz"][lemma="ozadje"] najdemo dva zglede, v sLWaCu preko 1000, v deduplicirani Gigafidi 2.0 pa okoli 700 zgledov.

2 Za primer navedimo skrajno obliko prenovitve – frazeološko križanje enot *medvedja usluga* in *levji delež*. V korpusu Gigafida 2.0 najdemo z iskalnim pogojem [lemma="medvedji"][lemma="usluga"] presenetljivo število (38) zgledov križanja *levja usluga*, ki ga ne moremo šteti za varianto enega ali drugega izhodiščnega frazema. Zanimivo je, da se obratno križanje pojavi v istem korpusu zgolj v enem prototipnem zgledu: »Resnici na ljubo je računalnik precej glasnejši od predhodnika. Pa primerjava ni ravno poštena, saj že sama grafična karta prispeva medvedji delež hrupa.«

Enako merilo približno petih zgledov velja pri ESSKJ-ju za PE, čeprav se paremiološki fond od frazeološkega po pogostnosti izrazov dokaj razlikuje. Najpogostejše izmed najbolj znanih PE iz paremiološkega optimuma so se v korpusu FidaPLUS pojavile v največ 700 zgledih, tudi v Gigafidi pa redkokdaj presežejo 1000 zgledov, medtem ko besednozvezni frazemi dosegajo večkratnike teh števil. Zgled PE iz paremiološkega minimuma (ter optimuma) se pojavi na okoli 20.000 pojavnic v jezikovnem korpusu, kar se je potrdilo tako z analizo v nekdanjem FidaPLUS kakor tudi v veliko manjšem korpusu GOS (Meterc 2015a: 7). Vseeno pa že po nekaj letih dela v okviru ESSKJ-ja kaže, da se bo v ESSKJ kljub strogemu pragu prebilo precej več aktivno rabljene paremiologije kot v klasični SSKJ.

2.1 Paremiološka variantnost v luči razlogov za zasnovo paremiološkega slovarja SPP

Potreba po specializiranem paremiološkem slovarju izhaja že iz dejstva, da pri mnogih PE, ki so v sodobni rabi izpričane z besedilnimi zgledi ali pa anketnimi izsledki, nobena izmed variant ne dosega zgoraj opisanega praga za splošni slovar. Paremiologija je namreč znatno širša od svojega jedra najbolj pogostih enot, ki bodo uvrščene v splošni razlagalni slovar. Paremiološki fond ni vezan le na pisana knjižna (zlasti publicistična) besedila, ki jih pokriva en sam referenčni korpus. Anketa o poznavanju PE za slovenski paremiološki optimum potrjuje, da je veliko enot, ki so očitno veliko pogostejše rabljene v ustnem kot pisnem sporazumevanju (Meterc 2017: 186). Dober primer za to je *Mrzle roke, vroče srce*, ki se v Gigafidi 2.0 pojavi natanko enkrat, s čimer se v splošni slovar ne prebije, sodeč po anketi pa ga aktivno uporablja 21,2 %, pasivno pa pozna še 28,2 % vprašanih – skupaj skoraj polovica izmed 509 anketirancev. Sodobno rabo manj poznanih in pogostih PE preverjamo v okviru projekta Aktualna raba pregovornih izrazov slovenskega jezika: korpusni in slovaropisni vidik, v okviru katerega nastaja SPP.

Zaradi vsega naštetega mora biti prag za uvrstitev posamezne variante PE v paremiološki slovar nižji kot v primeru splošnega slovarja. Vseeno pa moramo tudi za uvrstitev v SPP s pomočjo širšega nabora virov (zlasti jezikovnih korpusov) ter anketnih pristopov potrditi ustaljenost vsake variante vsaj z nekaj prototipnimi zgledi rabe. Razložimo, glede na kakšna merila bomo razvrščali PE in katere zahteve mora izpolnjevati PE, da jo uvrstimo v slovar. Glede na merilo aktualne rabe ter merilo pomenske določljivosti s sobesedilom bomo razvrščali 200 PE: 50 iz Bojčeve zbirke (1987) z veliko zastaranega gradiva, 50 iz zbirke Marije Makarovič (1975) s potrjeno rabo v 70. letih 20. stoletja ter dveh naborov po 50 PE, ki sta nastala s pomočjo vprašalnika, ki ga bomo opisali v nadaljevanju (iz dodatnih navedkov anketirancev ter izmed PE z manj kot 30-odstotno poznanostjo). Zavedamo se tudi raziskovalnega potenciala zastaranih ter aktualnih, vendar do te mere redkih PE, da jih je v danem trenutku težko opremiti s korektno razlago pomena, temveč kvečjemu z rekonstrukcijami pomenov. Razvrščanje PE po navedenih merilih zato ni razmejevanje enot, ki se jim je vredno posvečati, od teh, ki se jim ni.

Gre za razvrščanje glede na načine, na katere bi se jim bilo treba v prihodnosti posvetiti bodisi z diahronega bodisi s sinhronega vidika. Iz nabora PE, ki jim bomo lahko dokazali aktualno rabo in tudi določili pomen, bo nastal prvi prirastek SPP-ja v okviru slovaropisnega portala Fran.

3 METODE ANALIZE FRAZEOLŠKE IN PAREMIOLŠKE VARIANTNOSTI ZA SLOVAROPISNE POTREBE

V eSSKJ-ju se posvečamo razmejitvi polja večbesednih leksikalnih enot (zlasti glede na pomenske premike in frazeologizacijo) na pogoste kolokacije (v okviru iztočnice) ter stalne besedne zveze in FE ter PE (v razdelkih Stalne zveze in Frazeologija), obenem pa se zavedamo, da gre vendarle za jezikovni kontinuum z mnogimi mejnimi primeri. Zavedanje o kontinuumu se v zadnjih desetletjih krepi tudi pri frazeologih (Steyer 2015: 281). Naštete tipe izrazov proučujemo s pomočjo sorodnih korpusnih metod. Jezikovni korpusi so frazeologom omogočili podrobne in dovolj sistematične analize variantnosti (Jesenšek – Ulčnik 2014: 282–285; Čermak 2014: 210–212; Đurčo 2014: 13; Đurčo – Hein – Steyer 2015: 152). Čim večje upoštevanje različnih pojavnih oblik – tako variant kot različno pogostih in priložnostnih pretvorb in prenovitev (Gantar 2007: 230) – s kombiniranjem različnih iskalnih pogojev je bilo nujno že za določanje pogostnosti posamezne PE za izdelavo paremiološkega optimuma (Meterc 2017: 74). V okviru eSSKJ-ja se v raziskavah variant FE in PE opiramo predvsem na Gigafido, pomožno pa tudi na druge korpusne, v analizah paremiološke variantnosti za prvi prirastek SPP-ja pa še na korpusa Janes in slWaC in dodatne vire (npr. dLib in Wikivir). Koristna orodja predstavljajo ankete. Pri obravnavi PE si v primeru obeh slovarjev v prvi vrsti pomagamo s sociolingvistično raziskavo poznanosti slovenskih PE med govorce vseh starostnih skupin ter z vseh koncev slovenskega govornega območja in izseljenstva, ki smo jo podrobneje že predstavljali (Meterc 2015b; 2017). V poglavju 3.2 bomo prikazali, kako izsledke ankete vključujemo v korpusno analizo variantnosti.

3.1 Korpusna analiza frazeološke variantnosti za eSSKJ

Za primer vzemimo FE, ki je bila v prvi in drugi izdaji SSKJ-ja pri sestavinah *hoditi*, *mačka*, *vrel* in *kaša* uslovarjena samo v obliki *hodi kakor mačka okrog vrele kaše* s pomenom 'ne upa se lotiti jedra problema', v SSF-ju pa z enakim pomenom v osnovni obliki *hoditi kot mačka okrog vrele kaše* ter v variantah s sestavinama *maček* in *vrel* ali pa tudi z izpustom sestavine (*hoditi okrog vrele kaše*). V zgleidih, ki jih navaja SSF, najdemo tudi druge variante (npr. s sestavinama *sukati* ter *okoliti*). Natančna korpusna analiza, ki za SSF ni bila opravljena, pokaže veliko več variant tega frazema, predvsem pa se izriše pogostnostno razmerje med njimi, kar predstavlja dragocen podatek, na podlagi katerega lahko izberemo zgolj najbolj

relevantne variante za prikaz v splošnem slovarju. Iskanja te FE se lahko lotimo s shemo iskalnih pogojev s po dvema sestavinama, npr. [lemma="mačka"][]{}{0,5} [lemma="kaša"] in izključevanjem sestavin s pomočjo negativnega filtra (npr. z obliko *vrel*). S takim iskanjem dobimo najprej niz 193 konkordanc, nato pa le šest konkordanc, med katerimi so prosta besedna zveza (prvi primer), dve pretvorbi (drugi in tretji primer) ter skupno tri oblike s pridevnikom *vroč* (od tretjega do vključno šestega primera):

Odprl sem konzervo s hrano za mačke in stresel kašo v skodelico.

»Vse je to vrela mačka okoli kaše,« sem rekel.

Če se ne oziram preveč na besedne vragolije v slogu hoje mačke okrog vroče kaše [...]

[...] res ni razloga, da hodiva kot mačka okoli vroče kaše [...]

Nikar se ne motovelite kot mačka okoli vroče kaše. Hitro pridite z besedo na plan.

In ne dobiš NIČ! Vse se štuli okoli tebe ko mački okol vroče kaše.

Oblike s pridevnikom *vroč* se ne prebijejo preko praga, saj se vsaka pojavi zgolj enkrat. Nadalje bi za potrebe specializiranega slovarja lahko preverili, ali gre za redke variante ali zgolj prenovitve. Podobno se nam z uporabo pozitivnega filtra z lemo *sukati* izkaže, da tudi obliki *sukati se kot mačka okoli vrela kaše* in *sukati se kot mačka okrog vrela kaše* – vsaka s po tremi zgledi – ne dosežeta praga. Ker smo naleteli na več pojavitev iste oblike, je to vredno zabeležiti v slovarsko bazo, saj obstaja večja verjetnost, da gre za (redkejšo) variante FE. Z natančnim pregledom konkordanc po še več kombinacijah iskalnih pogojev ugotovimo, da so za slovarski prikaz najbolj relevantne naslednje variante:

virteti se kot mačka okoli vrela kaše

hoditi kot mačka okoli vrela kaše

virteti se kot mačka okrog vrela kaše

hoditi kot maček okrog vrela kaše

virteti se kot maček okrog vrela kaše

hoditi kot maček okoli vrela kaše

Pod slovarskim pragom ostanejo vse variante s sestavinami *sukati*, *vroč* in *kakor*, pa tudi mnoge druge.

Navedimo še en očitni primer nesistematičnega dela z variantami FE. Enote *dahniti/izreči (usodni) da* v SSKJ-ju ne najdemo, SSF pa jo navaja kot *dahniti (veliki) da*, kar je v nasprotju z današnjo rabo, ki kaže veliko variant s pridevnikom *usoden*. Najbolj uspešno je iskanje z iskalnim pogojem [word="da"][]{}{0,5} [lemma="dahniti"][]{}{0,5}[word="da"]. Z naslednjim iskalnim pogojem se lahko prepričamo, da je varianta s sestavino *veliki* redka: [lemma="velik"][]{}{0,5}[lemma="dahniti"][]{}{0,5}[lemma="velik"]. Najde-

mo vsega štiri zglede, izmed katerih sta dve varianti z zaimkom *svoj* (*dahniti svoj veliki da*). Slovaropisec si v analizi lahko pomaga z lastnim jezikovnim čutom; po njem smo se v obravnavanem primeru najprej odločili za domnevno najbolj pogosti sestavini *da* in *dahniti*, v prejšnjem primeru pa za sestavini *mačka* in *kaša*. Bistveno je, da si z intuicijo v korpusni analizi variantnosti pomagamo, vendar se ne zanašamo zgolj nanjo (Jesenšek – Ulčnik 2014: 282), zato je v konkretnem primeru nujno preveriti npr. tudi druge glagole govorenja (npr. *izreči*) in členek *ja*. Že začetni iskalni pogoji nam potrdijo, da je poleg variante s sestavino *usoden* med najbolj relevantnimi varianta *dahniti da* brez pridevniške sestavine. Vseeno pa je potreben natančen pregled nizov konkordanc, ki jih dobimo že po prvem navedenem iskalnem pogoju s sestavinama *da* in *dahniti*, saj vsebujejo tudi naslednje oblike, pri katerih gre za manj pogoste variante ali pa za prenovitve:

A sta le dva mladoporočenca v farni cerkvi dahnila slovesni da.

Gaspari je pozneje kot guverner Banke Slovenije dahnil končni da za mestni nakup banke.

[...] tudi nadzorni svet Slovenske razvojne družbe dahnil težko pričakovani da za pobot SRD z Mesno industrijo Pomurka [...]

Na podoben način kot sestavinske (vključno s fakultativnimi sestavinami) iščemo tudi pravopisne in oblikoslovne variante. Skladenjske variante uspešno iščemo z iskalnimi pogoji, kakršen je v primeru prislovne FE *dan in noč* oziroma *noč in dan* [word="noč"]{0,2}[word="dan"]{0,2}[word="noč"]. Z iskanjem po lemah bi v primeru pomensko tako sorodnih sestavin našli veliko preveč konkordanc (ok. 13.000). Skladenjsko variantnost lahko preverimo tudi z enostavnima iskalnima pogojema [word="noč"][word="in"][word="dan"] (2919 konkordanc) ter [word="dan"][word="in"][word="noč"] (2166 konkordanc).

Pozorni moramo biti na prepletanje sestavinske in skladske variantnosti, ki pogosto privede do skrajnih primerov variantnosti, kakršne bomo prikazali na primeru PE v naslednjem poglavju. V navezavi na enobesedno iztočnico *mačka* je bilo za eSSKJ treba poleg sestavinskih variant primerjalne FE *gledati se kot pes in mačka*, *biti kot pes in mačka* ter *prepirati se kot pes in mačka*, ki so, sodeč po korpusnem gradivu, najbolj reprezentativne, preveriti tudi skladske variante z zamenjavo sestavin *pes* in *mačka* z iskalnim pogojem [lemma="mačka"][word="in"][lemma="pes"] (790 konkordanc) s pozitivnim filtrom glagolov *gledati* (2 konkordanci brez FE), *biti* (275 konkordanc) in *prepirati* (brez konkordanc). Polnopomenski sestavini smo iskali z lemama zaradi hkratnega preverjanja edninskih, dvojninskih in množinskih oblik, pri katerih pa v tej FE ne gre za oblikoslovne variante. Našli smo zgolj štiri zglede za varianto *biti kot mačka in pes*. V uravnoteženem korpusu Kres potrditve za to nismo našli, tako da je v eSSKJ nismo uvrstili. Podobno smo iskali v primeru variant naslednje FE, ki so se z dovolj visoko pogostnostjo uvrstile v slovar:

mešati jabolka in hruške
 mešati hruške in jabolka
 pomešati jabolka in hruške
 pomešati hruške in jabolka
 primerjati jabolka in hruške
 primerjati hruške in jabolka
 seštevati jabolka in hruške
 seštevati hruške in jabolka

V eSSKJ se ni uvrstila pogovorna varianta *mešati hruške in jabolke*. Poleg tega, da smo med konkordancami našli precej neprototipnih pojavitev te FE (naslova oddaje), so med preostalimi nekaj več kot desetimi zgledi skoraj izključno zgledi z dveh internetnih forumov, kar ne ustreza pogoju razpršenosti v različnih tipih besedil, poleg tega pa je sobesedilo mnogih navedenih zgledov pogovorno.

3.2 Korpusni in sociolingvistični pristopi k paremiološki variantnosti v primeru eSSKJ-ja in SPP-ja

Pri PE lahko uporabimo podobno metodo iskanja s kombinacijo dveh sestavin ter dodajanjem pozitivnega in negativnega filtra kot pri FE. Tako smo poiskali najbolj pogoste variante PE, ki opisuje situacijo, ko se kdo burno odzove na dejanje ali izjavo, zlasti ob omembi, izpostavljanju njegovih pomanjkljivosti, napak, slabosti. V prvem stolpcu navajamo (od najpogostejše do najmanj pogoste) variante, ki smo jih uvrstili v slovar, v drugem stolpcu oblike, ki so prav tako segle preko praga, vendar jih v slovarju zaradi prostorske omejitve ne bomo prikazovali, v preostalih stolpcih pa te, ki so pod pragom, ter take, ki jih v Gigafidi nismo zasledili:

Ko mački stopiš na rep, zacvili. (20 zgledov)
 Če mački stopiš na rep, zacvili. (19)
 Če mački stopiš na rep, zamijavka. (7)
 Če mačku stopiš na rep, zacvili. (6)

 Če mački na rep stopiš, zacvili. (6)
 Ko mački stopiš na rep, zamijavka. (5)
 Če mačku na rep stopiš, zacvili. (5)
 Ko mačku stopiš na rep, zacvili. (4)
 Ko mački na rep stopiš, zacvili. (4)
 Ko mačku na rep stopiš, zacvili. (3)

 Če mački na rep stopiš, zamijavka. (1)
 Če mačku na rep stopiš, zamijavka. (1)

 Ko mačku na rep stopiš, zamijavka. (0)
 Ko mački na rep stopiš, zamijavka. (0)

Pri izbiri med variantama z enakim številom zgledov (6) smo se odločili za varianto s sestavino *maček*, saj ocenjujemo, da je zaradi povezave s še eno enobesedno slovarsko iztočnico pomembnejše prikazati dodatno sestavinsko varianto kot zgolj še eno izmed skladenjskih.

Glede iskanja s kombinacijami leksikalnih sestavin omenimo, da se sestavine iz skupnih tematskih polj pogosto pojavljajo v več PE hkrati. Tak je na primer par *sejati* in *žeti*, s katerim najdemo *Kdor seje veter, bo žel vihar, Kar kdo seje, to bo tudi žel* in *Eden seje, drugi žanje*. Pomenska bližina sestavin nam tako v korpusni analizi včasih koristi, včasih pa nam je zaradi preobsežnih seznamov konkordanc v napoto in se raje zatečemo k sestavinam, ki so pomensko bolj oddaljene ali pa pričakujemo celo, da bomo njihove sopojavitve našli skorajda samo v okviru PE (Đurčo – Hein – Steyer 2015: 148).

Plodno je dopolnjevanje zgoraj opisanega iskanja s tako imenovanim iskanjem PE »po temi in remi« (Đurčo 2014: 13), ki pride v poštev pri dvodelnih PE, kakršne so enote s konstrukcijskimi vzorci *Kdor X, ta Y, Če ni X, ni Y, Kakor X, tako Y* in podobno. Za primer vzemimo PE *Kjer je volja, tam je pot* iz skupine 50 PE, ki smo jih izbrali iz množice dodatnih navedkov v že omenjeni anketi (Meterc 2015b; 2017) za slovaropisno obravnavo v prvem prirastku SPP-ja. Če v Gigafidi iščemo po temi (*kjer je volja*), najdemo oblike *Kjer je volja, je tudi pot, Kjer je volja, tam je pot* in *Kjer je volja, tam je tudi pot*, katerih ustaljenost bo v nadaljevanju treba preveriti. Iskanje po remah (npr. po *tam je pot*) iste PE pa nam nakazuje, da bi bilo dobro preveriti tudi druge oblike, npr. *Tam, kjer je volja, tam je pot, Kjer je želja, tam je pot* ter *Kjer je moč, tam je pot*. Iskanje nadaljujemo po posameznih novih odkritih polovicah PE.

Raba dodatnih korpusov, ki pokrivata sfero spletnih besedil (slWaC) in besedil z družbenih omrežij (Janes), močno dopolni paremiološko sliko. Zanima nas na primer, ali kateri izmed treh korpusov v rabi potrdi pogovorno varianto *Ne čohaj se, kjer te ne srbi*, ki jo navaja SSKJ ob glagolu *čohati*, pri čemer gre za enega redkih navedkov variante kake PE v tem slovarju sploh. Če uporabimo remo (*kjer te ne srbi*), najdemo poleg variant s *praskati* bodisi z uporabo enostavnega iskalnega pogoja bodisi s filtriranjem glagolov v okolici te zveze v treh korpusih naslednje oblike:

Kaj pa se čehljaš, kjer te ne srbi. (Gigafida)

Če ne razumeš prekmurščine se ne šrabaj tam kjer te ne srbi. (Gigafida)

[...] in bi bilo veliko bolje, da se ne vpletaš tam, kjer te ne srbi. (Gigafida)

[...] vendar po starem prepričanju, ne čohaj, kjer te ne srbi, vsi modro molčijo. (Gigafida)

Ne usajaj se, kjer te ne srbi. (slWaC)

Mal se pomiri in ne nabijaj tam, kjer te ne srbi. (slWaC)

Povsem druga stvar je tvoje vtikanje, kjer te ne srbi. (Janes)

Ne čohaj se tam kjer te ne srbi Idi nazaj [...]. (Janes)

Kaže, da sestavina *čohati* v rabi je prisotna, vendar smo zaenkrat našli le dve obliki pregovora, ki se pojavita po enkrat; možno pa je, da bomo z obravnavo več virov ali anketiranjem lahko potrdili ustaljenost katere izmed variant z njo in jo uvrstili v SPP.

Poleg večjega števila korpusov je v primeru SPP-ja treba upoštevati tudi bogate anketne podatke, ki jih do določene mere vključimo tudi v analize za ESSKJ. Do junija 2019 se je v anketo o poznanosti 918 PE, prepisanih iz SSKJ-ja ter Frazeološkega slovarja v petih jezikih (Pavlica 1960), vključilo okoli 2400 govorcev, od katerih jih je 509 vprašalnik izpolnilo v celoti. Posamezna PE je zaradi naključnega vrstnega reda prikaza vsakemu govorniku deležna približno enakega števila odgovorov, tako da je bila vsaka ocenjena približno 810-krat. Navedke variant preverjamo v korpusu, pri čemer se kažejo zanimiva razhajanja v rezultatih korpusnih in anketnih metod, ki smo jih skupaj z razlogi zanje že predstavili (Meterc 2018: 144). Opisali smo že primer skrajne variantnosti PE *Ako mu prst pokažeš, te bo za roko prijel* (Meterc 2017: 223–225) z več kot 60 navedki različnih oblik, pri čemer je med odgovori najbolj pogosta oblika *Ponudiš prst, vzame roko* s petimi zgledi, poleg nje pa sta bili več kot enkrat – obe le dvakrat – navedeni le še varianti *Ponudiš prst, pa vzame roko* in *Ponudiš prst, zagradi roko*. Še več variant smo našli v Gigafidi, zanimivo pa je, da smo ob poskusu določanja osnovne slovarske oblike ugotovili, da bi bila po Gigafidi ta drugačna (*Ponudiš prst, zagrabijo roko* s štirimi zgledi) od najpogostejšega anketnega navedka.

Prikažimo analizo še ene skrajno variantne PE za SPP s pomočjo treh korpusov in anketnih navedkov. Enota *Ko ima hudič mlade, jih ima veliko* je bila vključena v vprašalnik za paremiološki optimum, zato smo najprej izpisali vse navedke in tiste, ki so bili navedeni večkrat, prešteli. Nato jih je bilo treba poiskati v Gigafidi, sIWaCu in Janesu. Že teh oblik je bilo več kot 20. Nato smo preverili, katere kombinacije prvega in drugega dela PE manjkajo (takih je bilo dodatnih 20), in njihovo rabo preverili v Gigafidi in ostalih dveh korpusih. Nato smo v korpusih dodatno iskali še po zaenkrat najdenih polovicah ter si zapisovali oblike, ki so se pojavile več kot enkrat. Po pregledu v treh korpusih se je izkazalo, da merilu vsaj dveh potrditev ustreza kar okoli 25 variant. Za kar 45 izmed preostalih oblik smo našli po en zgled v korpusu ali anketni navedek, za 15 potencialnih oblik pa nismo našli potrditve. Ob tako velikem številu variant s potrjeno aktualno rabo bo treba razmisliti o inovativnem izbirnem prikazu variant spletnemu uporabniku SPP-ja.

Perspektivno raziskovalno področje se odpira s proučevanjem frazeoloških in paremioloških vzorcev (Đurčo 2014: 13; Đurčo – Hein – Steyer 2015: 88; Steyer 2015; Meterc 2016a; 2017: 101), kakršni so na primer *X na Y, X za predsednika, Kdor X, ta Y* in *X je lepa čednost*. Te raziskave lahko prinesejo paradigmatski obrat v frazeografiji in paremiografiji s povsem novim tipom slovarjev, v katerih bodo imeli vzorci ključno vlogo (Steyer 2015: 293). V okviru tega članka se bomo omejili na koristnost uporabe vzorcev FE in PE pri analizi njihove variantnosti. S splošnejšim iskalnim pogojem [word="kdor"][]{}{0,4}[word="ta"], v katerem zapolnitve X glede na besedne vrste in njihova mesta ne določimo (kar sicer

omogoča zelo koristna iskanja po podvzorcih), najdemo številne PE (prvih pet zgledov) in tudi neleksikalizirane zapolnitve tega vzorca (zadnji zgled):

Kot otroci smo govorili: kdor laže, ta krade. In kdor krade, bolhe ima.
Iznajdljivost in vztrajnost ali – kdor išče, ta najde!
[...] ker jim v očeh javnosti škodi ljudski rek »kdor molči, ta pritrdi".
Po principu izreka »kdor hitro da, ta dvakrat da«.
Rek, da kdor pije, ta plača, upošteva tudi zdrava gospodarska politika.
[...] bolj kot kdor koli drug ves ta čas [...]

Pomembno je, da (poleg prenovitev) s to metodo najdemo tudi številne variante, npr. *Kdor laže, ta tudi krade, Kdor išče, ta tudi najde* in *Kdor molči, ta pritrdjuje*. Vseeno pa tudi ta iskalni pogoj ne zadošča – z njim npr. ne najdemo variant *Kdor išče, najde* in *Kdor hitro da, dvakrat da*, kar potrjuje, da je pri iskanju variant PE dobro kombinirati različne omenjene metode. Glede uporabnosti konstrukcijskih in tematsko-konstrukcijskih vzorcev smo ugotovili, da jih je v korpusni analizi dobro kombinirati z iskanjem po posameznih sestavinah:

Če je za pregovor značilna sestavinska variantnost ali pa je pogosto prenovljen, se to odraža na večjem številu zgledov z iskanjem po konstrukcijskih vzorcih. Če je več skladišne variantnosti, je to razvidno pri iskanju po polnopomenskih sestavinah. Če pri iskanju po prvem tipu zanemarimo določene pogoste skladišne variante in vrstne rede sestavin, to zaznamo pri iskanju po polnopomenskih sestavinah in posledično razširimo iskalne pogoje; obratno pa lahko prvi tip iskanja prinese podatke o sestavinski variantnosti, ki jo nato vključimo v iskalne pogoje po drugem tipu iskanja. (Meterc 2017: 85)

Tak način iskanja je koristen pri zelo variantnih PE v okviru eSSKJ-ja in SPP-ja in omogoča analizo celih skupin PE, ki so osnovane na istem vzorcu, ter tudi iskanje novih PE.

4 ZAKLJUČEK

Čeprav je v splošnem slovarju treba prikazati izbor najbolj relevantnih variant FE in PE, za specializirani paremiološki slovar pa čim več variant PE z dokazljivo aktivno rabo, so metode v teh dveh primerih podobne. Pristopi se razlikujejo zlasti v tem, da je analiza v primeru SPP-ja razširjena še na dva korpusa ter dodatne vire, pa tudi v tem, da sta v primeru specializiranega slovarja natančnost in sistematičnost dodatno izostreni pri manj poznanih in redko rabljenih PE, ter v težnji, da bi v specializiranem slovarju prikazali čim več v rabi potrjenih variant. V analizi variant s pomočjo jezikovnega korpusa se ne smemo zanašati samo na jezikovno intuicijo in na eno samo iskalno metodo, ker bi s tem lahko zajeli le omejen del variantnosti. Pomembno je kombinirati različne opisane korpusne metode, najbolj optimalno pa je v te postopke vključiti anketne izsledke. eSSKJ in SPP sta prva

slovarja, ki prinašata tako skrbno pridobljene podatke o bogati variantnosti slovenske frazeologije in paremiologije.

VIRI

- Bojc 1987** = Etbin Bojc, *Pregovori in reki na Slovenskem*, Ljubljana: DZS, 1987.
Fran: slovarji Inštituta za slovenski jezik *Frana Ramovša ZRC SAZU*, www.fran.si (8. 9. 2018).
Gigafida: *korpusna besedilna zbirka*, <http://www.gigafida.net> (25. 9. 2019).
Keber 2012 = Janez Keber, *Slovar slovenskih frazemov*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
Korpus slovenskega spleta slWaC v2.1, https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=slwac&struct_attr_stats=1 (25. 9. 2019).
Korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin Janes v1.0, https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=janes&struct_attr_stats=1 (25. 9. 2019).
Makarovič 1975 = Marija Makarovič, *Pregovori, življenjske resnice*, Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 1975.
Pavlica 1960 = Josip Pavlica, *Frazeološki slovar v petih jezikih*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1960.
Sprichwort-Plattform, <http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Sprichwort-Plattform> (25. 9. 2019).

LITERATURA

- Čermák 2014** = František Čermák, *Proverbs: their lexical and semantic features*, Burlington: The University of Vermont, 2014.
Đurčo 2014 = Peter Đurčo, Paremiologija i korpusnaja lingvistika, *Vestnik novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta: filologičeske nauki* 77 (2014), 13–17.
Đurčo – Hein – Steyer 2015 = Peter Đurčo – Katrin Hain – Kathrin Steyer, *Sprichwörter im Gebrauch*, Trnava: Univerzita Sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015.
Gantar 2007 = Polona Gantar, *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.
Gliha Komac idr. 2016 = Nataša Gliha Komac – Nataša Jakop – Janoš Ježovnik – Simona Klemenčič – Domen Krvina – Nina Ledinek – Matej Meterc – Mija Michelizza – Tanja Mirtič – Andrej Perdih – Špela Petric – Marko Snoj – Andreja Žele, Novi slovar slovenskega knjižnega jezika – predstavitev temeljnih konceptualnih izhodišč, v: *Zbornik prispevkov s simpozija 2015*, ur. Franc Marušič – Petra Mišmaš – Rok Žaucer, Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici, 2016 (Škrabčevi dnevi 9), 16–33.
Grzybek – Chlosta 1995 = Peter Grzybek – Christoph Chlosta, Empirical and Folkloristic Paremiology: Two to Quarrel or to Tango?, *Proverbium* 12 (1995), 67–85.
Jakop 2014 = Nataša Jakop, Frazeologija v sodobnem slovarju slovenskega jezika, v: *Novi slovar za 21. stoletje: e-zbornik s Posveta o novem slovarju slovenskega jezika na Ministrstvu za kulturo, 12. februar 2014*, ur. Irena Grahek – Simona Bergoč, Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 2014, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-UANHTHWG> (25. 9. 2019).
Jakop – Meterc 2016 = Nataša Jakop – Matej Meterc, Lexikografske spracovanje frazeoloških variantov v novom slovníku slovenského spisovného jazyka, v: *Akademický slovník současné češtiny a software pro jeho tvorbu aneb Slovníky a jejich uživatelé v 21. století: sborník abstraktů z workshopu*, ur. Michaela Lišková – Veronika Vodrážková – Zuzana Džengeová, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2016, 55–56.
Jesenšek – Ulčnik 2014 = Vida Jesenšek – Natalija Ulčnik, Spletni frazeološko-paremiološki portal: redakcijska vprašanja ob slovenskem jezikovnem gradivu, v: *Več glav več ve: frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi*, ur. Vida Jesenšek – Saša Babič, Maribor: Oddelek za germanistiko Filozofske fakultete Univerze v Mariboru – Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 2014, 80–98.

- Kržišnik 1987** = Erika Kržišnik, Prenovitev kot inovacijski postopek, *Slava* 1.1 (1987), 49–56.
- Kržišnik 1988** = Erika Kržišnik, Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, *Slava* 2.2 (1988), 143–162.
- Kržišnik 2004** = Erika Kržišnik, Poskusni zvezek slovenskega frazeološkega slovarja, *Slavistična revija* 52.2 (2004), 199–208.
- Meterc 2015a** = Matej Meterc, Enote slovenskega paremiološkega minimuma v govornem korpusu GOS, *Slavistična revija* 63.1 (2015), 1–16.
- Meterc 2015b** = Matej Meterc, Online questionnaire providing information on most well-known and well-understood proverbs in Slovene language, v: *Phraseologie im Wörterbuch und Korpus = Phraseology in Dictionaries and Corpora*, ur. Vida Jesenšek – Peter Grzybek, Maribor: Univerza v Mariboru, 2015 (Zora 97), 205–216.
- Meterc 2016** = Matej Meterc, Tematsko-konstruktivski vzorci nastanka in prenovitev stavčnih frazemov, *Slavistična revija* 64.2 (2016), 125–138.
- Meterc 2017** = Matej Meterc, *Paremiološki optimum: najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Zbirka Lingua Slovenica 10), 2017.
- Meterc 2018** = Matej Meterc, Psiholingvistična presoja rezultatov sociolingvistične raziskave poznavanja paremioloških ničtih variant, v: *Slavofraz 2016: Phraseologie und (naive) Psychologie*, ur. Agnieszka Będkowska-Kopczyk – Heinrich Pfandl, Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2018, 141–155.
- Steyer 2015** = Kathrin Steyer, Usuelle Wortverbindungen: zentrale Muster des Sprachgebrauchs aus korpusanalytischer Sicht, *International Journal of Lexicography* 28.2 (2015), 260–265.

SUMMARY

Analysis of Phraseological Variants for Their Lexicographic Representation in eSSKJ and SPP

The third edition of *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Standard Slovenian Dictionary, eSSKJ) and *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (Dictionary of Proverbs and Similar Paremiological Units, SPP) are the first Slovenian dictionaries with a lexicographic presentation of phraseological and paremiological variants based on modern methodological approaches. These approaches include precise analysis of different (orthographic, morphological, lexical, syntactic, and other) variants using language corpora combined with specialized surveys of Slovenian speakers. First, the need for an accurate lexicographic presentation of variants in both dictionaries is explained along with the conceptual differences between eSSKJ and SPP. eSSKJ provides its users with the most frequent variants of phraseological and paremiological units. The main reference corpus (Gigafida) is used to check whether all phraseological and paremiological units and their variants meet these requirements. SPP—a growing online paremiological dictionary that will be published in 2020—will include many more paremiological units and their variants. It will present every unit and each of its variants if their active usage in modern Slovenian can be confirmed using three large language corpora (Gigafida, the Slovenian web corpus slWaC, and Janes, a corpus containing tweets, forum posts, blog texts, and comments) and additional sociolinguistic questionnaires. Various specialized search procedures with CQL (Corpus Query Language) are presented in detail in the article. A critical comparison between corpus data and the results of a paremiological survey in which more than five hundred language users took part is proposed as the most efficient tool for acquiring reliable data for the dictionary.

EVA TRIVUNOVIĆ

DIAHRONO RAZISKOVANJE BIBLIJSKIH IN IZBIBLIJSKIH FRAZEMOV

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.3](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.3)

V prispevku so predstavljeni temeljna teoretična spoznanja o raziskovanju biblijskih in izbiblijskih frazemov, metodologija za njihovo diahrono raziskovanje in preizkus zastavljene metodologije v praksi. Kljub omejenemu gradivu za nekatera obdobja in pomanjkanju informacij o govornem jeziku preteklih obdobj je bilo v virih mogoče potrditi prisotnost vzorčnega frazema v določenem časovnem obdobju. Pri sestavinski zapolnitvi obravnavanega frazema je v sodobnem času opazen odmik od biblijskega besedila k sodobnemu jeziku in stvarnosti, diahrono pa vpliv različnih prevodov Svetega pisma na frazem.

KLjučne besede: frazeologija, biblijski frazemi, izbiblijski frazemi, slovenski knjižni jezik 16. stoletja, diahroni prikaz

Diachronic Research of Phraseological Units in the Bible and Derived from the Bible

This article presents basic theoretical findings on phraseological units in the Bible and derived from the Bible, and methodology for their diachronic study, which is tested in practice. Even with the lack of data for some periods and information about the spoken language of past eras, it was possible to confirm the existence of the phraseological units analyzed in a certain time period. In modern times, a significant change from the biblical text toward modern language and reality in the components of phraseological units can be observed, as well as the influence of more recent Bible translations.

Keywords: phraseology, phraseological units in the Bible, phraseological units derived from the Bible, sixteenth-century standard Slovenian, diachronic development

0 UVOD

Biblijska besedila so v evropskem prostoru najpogostejši in najproduktivnejši besedilni vir za frazeme (Kržišnik 2008: 41), saj obravnavajo univerzalne teme, ki so prodrle v kulture mnogih narodov, to pa se odraža tudi v njihovih jezikih (Krašovec 1998: 52, po Vrbinč – Vrbinč 2012: 501). V 16. stoletju so se biblijski in izbiblijski frazemi s prvimi prevodi Biblije začeli vključevati v nastajajočo knjižno slovenščino,¹ sprva predvsem v verskih besedilih, nato pa so se razširili tudi v druge vrste besedil.

Prispevek je nastal v okviru usposabljanja mladih raziskovalcev, ki ga financira ARRS pri programu P6-0038.

¹ Nemogoče je ugotoviti, ali in v kolikšni meri so bili v slovenski (govorjeni) jezik prevzeti že prej prek pridig na podlagi latinskega biblijskega besedila.

V prispevku so najprej predstavljene nekatere dosedanje raziskave (iz)biblijskih frazemov ter na njihovi podlagi izoblikovana metodologija za diahrono raziskovanje biblijskih in izbiblijskih frazemov, ki je nato preizkušena z diahrono analizo frazema *iver/pezdir v očesu svojega bližnjega vidi, bruna v svojem pa ne* v različnih korpusnih in slovarskih virih. Osnova za raziskavo je gradivo za SSKJ16, zato je glavni raziskovalni poudarek na tem obdobju. Da je jezikovna enota v gradivu 16. stoletja obravnavana kot frazem, mora imeti štiri definicijske lastnosti: večbesednost, stalnost, nemotiviranost pomena iz pomenov posameznih sestavin in ekspresivnost.²

Za diahrono potrditev razvoja potencialnih frazemov v različnih obdobjih so bili uporabljeni različni zgodovinski in sodobni slovarji³ in korpusi: za 16. stoletje MD 1592 in MTh 1603, za 17. in 18. stoletje Kastelec – Vorenc,⁴ Slovar jezika Janeza Svetokriškega (Snoj 2014),⁵ Hipolit⁶ in Gutsman 1789, za 19. stoletje Vodnik,⁷ Murko 1833,⁸ Cigale 1860 in Pleteršnik 1894–1895, za 20. stoletje Glonar 1936 in Pavlica 1960 ter za 21. stoletje SSKJ² in SSF.⁹ Uporabljala sem dva elektronska jezikovna korpusa: Jezikovni viri starejše slovenščine IMP (v nadaljevanju IMP) za potrditev prisotnosti frazema v starejših obdobjih in Gigafida 2.0 za potrditev prisotnosti frazema v sodobnem jeziku. Poleg tega sem si pri dokazovanju, da je zveza biblijskega izvora, pomagala tudi s seznamom biblijskih stalnih zvez, ki je kot priloga dodan diplomski nalogi M. M. Galer

- 2 Definicija frazema v 16. stoletju je enaka definiciji frazemov v sodobnem jeziku: »Frazemi so tiste jezikovne enote, ki izpolnjujejo lastnosti večbesednosti, leksikaliziranosti, ustaljenosti v zgradbi in imajo frazeološki pomen, v katerem ima pomembno vlogo tudi konotacija.« (Jakop 2006: 63)
- 3 Pri slovarjih, ki so nastali pred Slovarjem slovenskega knjižnega jezika (1970–1991), navedba frazema v slovarju potrjuje obstoj frazema v tem obdobju. Odsotnost frazema v slovarju pa ne pomeni nujno, da frazem takrat ni obstajal, saj frazeološko gradivo v te slovarje ni bilo vključeno sistematično.
- 4 Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, *Dictionarium Latino-Carniolicum* (1608–1710), www.fran.si.
- 5 Slovar jezika Janeza Svetokriškega prinaša občnoimensko in lastnoimensko besedje pridig Janeza Svetokriškega, ki so bile objavljene v petih knjigah Svetega priročnika (1691–1707), www.fran.si.
- 6 Hipolit je slovar dokončal leta 1712, zbirka torej vsebuje besedje z začetka 18. stoletja (Kidrič 2013). Uporabljala sem Kartoteko gesel obrnjene latinsko-nemško-slovenskega in nemško-slovensko-latinskega slovarja Hipolita Novomeškega, ki jo je pripravil J. Stabej in jo hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- 7 Valentin Vodnik: Slovenski besednjak, 1804–1806. Uporabljala sem Kartoteko gesel obrnjene nemško-slovenskega slovarja Valentina Vodnika, ki jo je pripravil J. Stabej in jo hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- 8 E. Kržišnik je v svojem članku Frazeologija v Murkovem slovarju (1999: 312–347) izpisala in s komentarji opremila vse frazeološke enote, ki se pojavijo v navedenem delu. Pri delu sem uporabljala njen izpis in ne samega slovarja.
- 9 Na portalu Fran je dostopen še en zgodovinski slovar, in sicer Slovar stare knjižne prekmurščine Vilka Novaka (tiskana izdaja 2006, spletna izdaja 2014). V raziskavi ni upoštevan, ker gre večinoma za verska besedila, tudi delne prevode Biblije, iz zapisov v slovarju pa zaradi premalo sobesedila ni mogoče ugotoviti, kdaj gre za citate in kdaj za frazeme.

(2001: 56–82), saj SSKJ² in SSF biblijskega izvora frazemov ne označujeta dosledno (prim. Kržišnik 2000; 2013).

1 BIBLIJSKE STALNE BESEDNE ZVEZE V JEZIKOSLOVNI TEORIJ

Na Slovenskem se je z (iz)biblijskimi frazemi¹⁰ ukvarjala predvsem E. Kržišnik (prim. 2000; 2008; 2013). Biblijske stalne besedne zveze (citate in frazeme) je kategorizirala glede na to, kako so se oblikovale in osamosvajale (Kržišnik 2000: 70–71): **(a)** izraz se je osamosvojil v dobesedni obliki (npr. *dati cesarju, kar je cesarjevega, in bogu, kar je božjega*); **(b)** izraz se je osamosvojil v delno spremenjeni obliki (spremembe v skladu z običajnim jezikom, sprememba leksikalne zapolnitve, besednega reda, krajšanje; npr. *dežela, kjer/tam se cedi(ta) med in mleko*); **(c)** izraz je bil sprejet kot ljudska modrost, ki kot pregovor ohranja temeljno strukturo in leksikalno zapolnitev, vendar izgublja povezavo z izhodiščnim besedilom in tako osamosvojen tvori variante (npr. *Kar seješ, žanješ; Kdor seje, ta žanje; Kakršna setev, takšna žetev*); in **(č)** izraz se je oblikoval na podlagi biblijske zgodbe, ne po izrazu v Bibliji (npr. *prodati (kaj) za skledo leče*).

Njeno delitev povzemajo vsi drugi, ki se ukvarjajo s to tematiko (npr. Galer 2001; Vrbinc – Vrbinc 2012; Mavsar 2016). M. M. Galer (2001: 31–35) jo dopolnjuje z ugotovitvijo, da se je (iz)biblijski frazem lahko razvil iz različnih tipov zvez v Bibliji, in sicer iz zvez, ki imajo v Bibliji **(a)** dobesedni ali **(b)** preneseni ali **(c)** dobesedni in preneseni pomen. Podobno D. Baláková in V. M. Mokijenko (2016: 114–115) ločujeta štiri skupine (iz)biblijskih frazemov glede na njihov odnos do izvirnega teksta:¹¹ **(a)** v Bibliji ima zveza primarni pomen, v sekundarnih tekstih pa preneseni pomen (npr. *prepovedani sad*); **(b)** v Bibliji ima zveza primarni in preneseni pomen (npr. *odpreti komu oči*); **(c)** v Bibliji se zveza ne pojavlja kot stalna jezikovna enota, pač pa je stalna besedna zveza postala s kasnejšo rabo (npr. *(kot) izgubljeni sin*); in **(č)** že v Bibliji gre za ustaljeno besedno zvezo, ki se je ohranila tudi v sekundarnih besedilih (npr. *oko za oko, zob za zob*). Pomanjkljivost njune delitve je, da ne navajata kriterijev za uvrščanje frazemov v določeno skupino, zato je tudi med zgledi za posamezne skupine predvsem z vidika zgodovinskega jezikoslovja nekaj nejasnosti.

Biblijske stalne besedne zveze ne vključujejo samo biblijskih in izbiblijskih frazemov, temveč tudi biblijske stalne citate. V primerjavi s priložnostnimi citati, ki so individualni in enkratni, so stalni citati kolektivni, torej skupni celotni jezikovni

¹⁰ Na kratko jih omenja tudi J. Toporišič v Enciklopediji slovenskega jezika (1992: 318–319) v geslu *svetopisemski*: »Tak kakor v svetem pismu, npr. svetopisemski stil [...] Veliko je svetopisemskih frazeologemov: *nebeško kraljestvo; solzna dolina; kjer se cedita med in mleko; Oko za oko, zob za zob; Človek ne živi samo od kruha, temveč od vsake besede, ki pride iz božjih ust.*« Pri tem Toporišič ne navaja natančneje, po čem je kaj enako kot v Svetem pismu: po obliki ali pomenu ali čem drugem.

¹¹ V članku so navedeni nemški, ruski in slovaški frazemi. Slovenske frazeme navajam iz SSF ali SSKJ².

skupnosti. Razlika med stalnim citatom in frazemom zajema tri vidike: uzaveščenost vira pri govorcih nekega jezika, osamosvojenost pomena zveze in spremembe na pomenski ravni. Citat ohranja pomen in smisel prvotnega sobesedila, katerega del nikoli ne preneha biti. Frazem se od smisla prvotnega besedila osamosvaja in dobiva nove pomene v novih besedilih, smisel prvotnega besedila pa se vsaj delno ohranja v konotativnem delu pomena (Kržišnik 2000: 67–69). Izcitatni frazem tako dobiva vedno bolj splošen pomen in se uporablja v vedno bolj raznolikih kontekstih in besedilih. Dodatno nam lahko pri ločevanju frazemov od citatov v sodobnih zapisanih besedilih pomaga tudi navedba vira citiranja ali avtorja, raba narekovajev¹² ali drugačna oblika zapisa (npr. ležeči tisk) in podobna sredstva (Polajnar 2013: 11).

1.1 Biblijske stalne besedne zveze v gradivu 16. stoletja

Navedene raziskave se ukvarjajo s predvsem s sekundarnimi teksti in anketiranjem govorcev sodobnega jezika, velik del gradiva za knjižni jezik 16. stoletja pa predstavljajo delni in celotni prevod Biblije, zato je treba definirati odnos med biblijskim frazemom in prvotnim besedilom – katere pojavitve zvez iz primarnega biblijskega besedila obravnavati kot frazeme ter kako v pretežno verskih besedilih ločiti frazeme od stalnih in priložnostnih citatov.

1.1.1 Biblijski in izbiblijski frazemi v gradivu 16. stoletja

V gradivu 16. stoletja se je zaradi velikega deleža biblijskih besedil v različnih prevodih kot ključnega pomena izkazalo razlikovanje, ali so bile večbesedne enote že v izvirnih svetopisemskih besedilih frazeološke ali ne. Tako je smiselno govoriti o dveh tipih frazemov: biblijskih in izbiblijskih frazemih.¹³ Biblijski frazemi so bili v slovenski knjižni jezik iz jezikov svetopisemskih predlog (skupina 1.1.1.4) prevzeti kot že izoblikovane frazeološke enote, izbiblijski frazemi pa so svojo stalnost in/ali

12 Zgolj narekovaji niso zanesljiv način ugotavljanja, ali je nekaj citat ali frazem ali metafora, temveč je treba upoštevati sobesedilo in druga merila. V enem primeru narekovaji označujejo citat: »Pri Mateju in Luku lahko beremo njegovo [Jezusovo] stvarno napoved: ‚Glejte, pošiljam vas kakor ovce med volkove.‘« (Dnevnik, 2007 po Gigafida 2.0), v drugem pa frazem: »Namesto da bi se uveljavil kot pronicljiv in duhovit kritik človeških napak na političnem področju, se podaja v nevarnost, da bo izpadel kot očitno pristranski nergač, ki pri enih išče dlako v jajcu, pri drugih pa še ‚bruna v očesu‘ ne vidi.« (Mladina, 1999 po Gigafida 2.0)

13 V strokovni literaturi se pojavljata termina *biblični frazem* (npr. Kržišnik 2000; Galer 2001) in *izbiblični frazem* (npr. Kržišnik 2013), v nekaterih primerih tudi *(iz)biblični frazem* (npr. Kržišnik 2008), vendar nerazlikovalno. Tudi v isti objavi se istopomensko rabita oba termina (npr. Mavsar 2006). V članku A. Vrbinc in M. Vrbinc (2012) se pogosto pojavlja tudi opisno poimenovanje: »frazemi iz Svetega pisma« ali »frazemi, ki izvirajo iz Svetega pisma«. Le v tem članku je v terminu uporabljen pridevnik *biblijski*, vendar sem se vseeno tudi sama odločila za to končnico. SSKJ² in SP navajata oba pridevnika (*bibličen* in *biblijski*), ki se ujemata v razlagi, pri stalni besedni zvezi *biblični slog* pa oba kažeta na geslo *biblijski*. V Enciklopediji slovenskega jezika je samo geslo *biblijski* (Toporišič 1992: 9). Na podlagi tega sem se odločila, da bom uporabljala termina *biblijski* in *izbiblijski frazem* (razlikovalno, tj. za poimenovanje dveh različnih, a sorodnih skupin frazemov), zapis *(iz)biblijski frazem* pa samo pri povzemanju literature, kjer ta dva tipa frazemov nista obravnavana ločeno, termini pa so rabljeni nesistematično.

preneseni pomen dobili šele v procesu frazeologizacije v slovenskem jeziku (prim. Kržišnik 2000: 68–71; 2008: 41). V osnovi delitev sledi skupinam Mokijenka in Balákové, a z nekaj dopolnitvami in natančnejšimi definicijami.

- 1.1.1.1** Besedne zveze, ki imajo v Bibliji dobesedni pomen: te zveze v izvirnem besedilu niso frazemi. Če se zveza pojavi v sekundarnih besedilih v ustaljeni obliki in s prenesenim pomenom, je to izbiblijski frazem. Če v gradivu za knjižni jezik 16. stoletja zveza v sekundarnih besedilih ni izpričana ali je rabljena v dobesednem pomenu, v tem obdobju ni potrjena kot frazeološka, tudi če v sodobnem jeziku obstaja frazem, ki je nastal iz nje. V to skupino uvrščam tudi opise simbolnih dejanj,¹⁴ kjer velja podobno: šele pojavitev v sekundarnih besedilih, kjer ostaja zgolj simbolni pomen dejanja, nakazuje začetek procesa osamosvajanja in frazeologizacije besedne zveze v slovenskem knjižnem jeziku.
- 1.1.1.2** Besedne zveze, ki imajo v Bibliji dobesedni in preneseni pomen: v ta tip so uvrščene predvsem podobe iz prilik in podobnih ilustrativnih biblijskih izrekov. Pojavitev v Bibliji ni frazem, je pa lahko izbiblijski frazem uporaba zveze v sekundarnih besedilih. Posebno pozornost zahtevajo razlage evangelijskih odlomkov, kjer se podoba pojavlja, pri katerih so meje med metaforo, frazemom in citatom pogosto zabrisane.
- 1.1.1.3** Besedne zveze, ki imajo v Bibliji preneseni pomen: če se zveza v Bibliji pojavi samo enkrat, izven Biblije pa sploh ne, ni obravnavana kot frazem, temveč kot ustvarjalna metafora, saj ena pojavitev ni dovolj za potrditev frazema kot ustaljene jezikovne enote.
- 1.1.1.4** Besedne zveze, ki so frazemi že v Bibliji: da je zveza obravnavana kot biblijski frazem, mora že v biblijskem besedilu ustrezati kriterijem za frazem: pojaviti se mora večkrat (vsaj dvakrat) v ustaljeni obliki in z enakim prenesenim pomenom. Posebno pozornost zahtevajo odlomki, ki opisujejo iste dogodke in se zato enaka ali podobna zveza pojavi večkrat (npr. evangelijski). V tem primeru se vsi zgledi upoštevajo kot ena pojavitev. Za biblijski frazem je torej značilno, da se večbesedna enota v enaki ali podobni obliki z enakim prenesenim pomenom pojavi v več svetopisemskih besedilih ter da je s tem pomenom in obliko prvič znana iz Biblije.¹⁵

¹⁴ Tudi J. Narat opozarja na to, da to še niso frazemi in da se niso frazeologizirali vsi opisi simbolnih dejanj v Bibliji: »V posebno skupino spadajo zveze, ki pomenijo simbolna dejanja in so zaradi svojega opisovanja realnega v Bibliji (morda) šele na poti v frazem [...] Je pa v celotni Dalmatinski Bibliji izpričanih veliko več frazemov [...] ter več opisov simbolnih dejanj, ki kasneje postanejo frazemi (*posuti se s pepelom*) ali pa tudi ne (*otresti prah od nog*).« (Narat 2007: 290, 295)

¹⁵ Nekateri frazemi, ki so v gradivu za 16. stoletje izpričani le v Bibliji, ne pa tudi v sekundarnih besedilih, so verjetno starejšega, splošnejšega nastanka in ne specifično biblijskega (npr. *krona ne bo padla komu z glave*), vendar se to z gotovostjo težko dokaže. Ti frazemi niso obravnavani kot biblijski in zato tudi niso predmet te raziskave.

1.1.1.5 Izbiblijski frazemi so lahko nastali tudi na osnovi zgodbe, motiva, osebe ipd. v Bibliji, sam jezikovni izraz pa se v Bibliji ne pojavi. Nekateri raziskovalci za ta tip frazemov uporabljajo poimenovanje »nepriame bibliizmy« (Walter – Fojtů 2012: 4 po Baláková – Mokijenko 2016: 114) oziroma »neizravni bibliizmi« (Opašić 2014: 2), torej posredni izbiblijski frazemi.

1.1.2 Biblijski stalni in priložnostni citati v gradivu 16. stoletja

Trije kriteriji za ločevanje stalnih citatov od frazemov v sodobnem (knjižnem) jeziku (uzaveščenost vira pri govorcih, osamosvojenost pomena zveze in spremembe na pomenski ravni) v slovenščini 16. stoletja niso preverljivi na enak način. Merilo uzaveščenosti in poznavanja vira pri govorcih pri raziskovanju biblijskih in izbiblijskih frazemov 16. stoletja ni uporabno, saj se tega ne da preveriti.¹⁶ Sodobni jezik se od jezika 16. stoletja preveč razlikuje, da bi se lahko zanašali na lastno jezikovno izkušnjo in presojo. Večinoma lahko citate od frazemov ločimo po navedbi citiranega mesta v Bibliji, saj v gradivu 16. stoletja avtorji pogosto navajajo poglavje v Bibliji ali avtorja misli (prim. 1.1.2.1). Vendar nenavajanje vira ne pomeni vedno avtorjevega nezavedanja izvora zveze. Pri piscih 16. stoletja je bil vir gotovo dobro uzaveščen, saj so bili večinoma teologi, duhovniki, pridigarji in so Biblijo zelo dobro poznali. Pomensko osamosvajanje se v nekaterih primerih da določiti, ne pa vedno zaradi pretežno verskega značaja besedil. Osamosvajanje od prvotnega besedila se kaže tudi v obliki oziroma načinu vključevanja zveze v besedilo. V nekaterih primerih se tako frazem od citata loči po strukturi: citati so (skoraj) povsem identični biblijskemu odlomku, frazemi pa se bolj prilagajajo novemu sobesedilu, so okrajšani ipd. Tako kot v sodobnem jeziku (Kržišnik 2000: 70) do te spremembe ne pride vedno in ista zveza se lahko pojavlja kot frazem in citat. Iz teh ugotovitev izvirajo osnovne lastnosti stalnih in priložnostnih citatov v gradivu 16. stoletja ter merila za ločevanje obeh skupin citatov od frazemov.

1.1.2.1 Stalni citati

Citat nima osamosvojenega pomena, kaže očitno povezavo z izvornim besedilom, njegova struktura je enaka ali zelo podobna prvotnemu odlomku, navedeno je citirano mesto v Bibliji. Tudi če je naveden le avtor (npr. *kakòr S. Peter pishe* (TtPre 1588: 38)), je to citat. Da lahko govorimo o stalnem citatu, mora biti pojavitev več, zaželeno v različnih delih in pri različnih avtorjih. Kot mejna primera med citatom in frazedom sta obravnavana dva tipa pojavitev:

¹⁶ E. Kržišnik (2000: 68) navaja, da je meje med skupinami mogoče določiti samo za vsak primer posebej na podlagi anketiranja rojenih govorcev in/ali z analizo korpusa. Tudi J. Polajnar (2013: 12–13) navaja, da so edini res zanesljivi način za ugotavljanje uzaveščenosti vira pri avtorju besedila vprašalniki. Dodaja, da na zavedanje vira kaže navedba vira, odsotnost navedbe pa ne pomeni nujno nezavedanja vira.

- [a] pojavitve, ki nimajo zapisanega vira zveze, vendar po obliki bolj ustrezajo izvirnemu besedilu kot frazemu, npr.:

Biblijski odlomek (Mt 7,15): »Varite se pred falš Preroki, kateri v'Ouzhjim gvanti k'vam prideo, s'notraj pak fo resdiravi Volkui« (DB 1584: III, 6a)

Stalni citat: »Obtore naf vse fvoice Ovzhice Christuf par fvetim Matth: na 7. opomina inu veli rekoch, Varite se pred falš proroki, kateri v'ovzhym gvantu k'vam prideio, inu fo fai snotra sali derezhi Volcie« (KPo 1567: LXXXVI)

Pojavitev med citatom in frazemom: »O Miloftiui Bug, kir fi nas sueiftu opominal, de bi se imeli varouati pred falš Preroki, kateri v'Ouzhym gvanu knam prideio, isnotrai fo pak resdirai Vulkui« (TkM 1579: 13a–b)

Frazem: »Tada se bo videlo kakoui Volzie inu rasboiniki se pod ouzhio koshu taye inu skriuaio, inu v'fai kpolednimu nyh hude milfi, fourashtuo inu fard, kateri vnyh farzy tizhy nasnanie pride« (JPo 1578: I, 30b)

- [b] pojavitve, ki imajo zapisan vir zveze, vendar so po obliki bliže frazemom kot izvirnemu besedilu, npr.:

Biblijski odlomek (Mt 10,16, podobno tudi Lk 10,3): »Pole, jeft pohlem vas, kakòr Ouce, v'frédo mej Volké« (DB 1584: III, 7b)

Stalni citat: »Na tim fueitu bote nadluge imeili. Inu Math. 10. tudi prai htim Iogrom, Ieft vas poshilem koker te ouce vmei te vulke« (TR 1558: a3a)

Pojavitev med citatom in frazemom: »Praui Pridigary fo koker ouce vmei vulki Math. 10.« (TR 1558: Qa–Qb)

Frazem: »Potehmal ta Cerkou, vfi verni, na tim Sueitu vfelei inu poufod vmei Hudyzhi inu hudimi Ludmi, koker Daniel vmei Leumi, inu Ouzhice vmei Vulki, moraiò prebiuati, vedan shnimi voiskouati, fakai ty Hudyzhi nom vfo shlahu reuo, na blagi, na shiuotu, inu na dushi naganeio, inu hote de bi na Boshy Milofti inu pomuzhi zagali.« (TL 1567: 18b)

Pojavitve iz prve skupine so glede na osamosvajanje zveze po pomenu in obliki bliže citatom, iz druge pa frazemom, oboje pa kaže vmesno stanje postopnega osamosvajanja zvez iz citatov v frazeme.

1.1.2.2 Priložnostni citati

Sem se uvrščajo enkratni citati in predvsem primeri iz Kreljeve in Juričičeve postile,¹⁷ ki imata zelo specifično zgradbo: najprej je podan odlomek iz Biblije, sledi razlaga v obliki vprašanj in odgovorov. Trubarjeva postila je nekoliko drugačna, saj biblijskemu odlomku ne sledijo vprašanja in odgovori, temveč strnjeno besedilo pridige. Kot priložnostne citate obravnavam pojavitve, ko se zveza pojavi v vprašanju ali odgovoru kot ponovitev predhodno navedenega odlomka, ki je hkrati tudi vir za frazem (npr. *Kay hozhe Kristus stemi Besedami: Vy fte Sol te semlie, Luzh tiga Sueta?* (JPo 1578: III, 119a)). Vendar ne gre za absolutno pravilo, odvisno je od konteksta, vrste besedila ter predvsem od oblike in pomena zveze v danem besedilu.

¹⁷ Postila je knjiga svetopisemskih odlomkov in pridig za nedelje in nekatere praznike. Kreljeva in Juričičeva sta prevod Spangenbergove postile, Trubar pa je prevedel Lutrovo postilo. Trubarjeva in Juričičeva postila se po obsegu uvrščata takoj za Dalmatinov prevod Biblije (Merše 2013: 161).

2 METODOLOGIJA DIAHRONEGA RAZISKOVANJA BIBLIJSKIH IN IZBIBLIJSKIH FRAZEMOV TER PRIMER ANALIZE

Raziskovanje frazeologije slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja zahteva bistveno drugačen pristop in metodologijo kot raziskovanje frazeologije sodobnega jezika. Pri analizi je bila uporabljena listkovna kartoteka, ki je nastala za potrebe SSKJ16. To je popolni izpis pojavitev vseh besed iz vseh protestantskih besedil 16. stoletja, ki je združen v trimilijonsko, abecedno urejeno kartoteko (Merše 2011: 7). Če želimo najti frazem, moramo pregledati vse pojavitve določenega leksema. Za to raziskavo sem pregledala samostalnike (*bil, bruno, hudič, perel, perelna, perl, perla, perlen, perlin, perlina, satan, sol, tram, troha, volk, vrag, zlodej*) in pridevnike (*babelski, babilonijski, babilonski, ovčji*), za katere sem predvidevala, da bi lahko bili sestavine biblijskih in izbiblijskih frazemov.¹⁸ Pomanjkljivost te metode je zamudnost, vendar omogoča zelo natančen in podroben pregled celotne pomen-ske slike leksema, ki je lahko bistveno drugačna kot pri sodobnem leksemu.¹⁹ Pri raziskovanju jezika 16. stoletja nas namreč lahko spoznanja o sodobnem jeziku tudi zavedejo, zato je treba upoštevati širši družbenozgodovinski, kulturni in idejni kontekst, v katerem so besedila nastala. Ker je večina besedil tega obdobja prevedenih, je pogosto treba upoštevati tudi prevodne predloge (Legan Ravnikar 2015: 451). Ne smemo se zanašati zgolj na svoje sodobno jezikovno znanje, temveč moramo izhajati iz besedil samih (Jelovšek 2018: 468). Raziskovanje frazeologije 16. stoletja je zahtevno tudi zato, ker je frazeologizacija dolg proces in pravi frazemi zgodovinsko gledano predstavljajo končno točko v razvoju (Vrbinc 1997: 140 po Cowie 1983), v knjižnem jeziku 16. stoletja pa so se ti procesi šele začeli. Tako so nekateri sodobni frazemi v gradivu 16. stoletja nefrazeološke stalne besedne zveze in so med frazeme prešli šele kasneje (Kržišnik 1986: 441).

Ustreznost metodologije in teoretičnih osnov je bila preizkušena z diahrono analizo osmih potencialnih biblijskih in izbiblijskih frazemov, ki so bili izpisani iz listkovne kartoteke Sekcije za zgodovino slovenskega jezika: *babelski turn; perline pred svinje metati; ovčji gvant/ovčja koža; kakor ovčica/ovčice/ovca mej volki; sol zemlje; hudič/zlodej hodi okoli kakor rjoveč lev; *drugim videti bil/troho v očeh, sebi bruna/trama ne počutiti*²⁰ in *več kakor las na glavi*. Obravnavani frazemi so bili izbrani na osnovi obsežnejšega frazeološkega gradiva. Izbrani so bili strukturno, tipološko in razvojno različni biblijski in izbiblijski frazemi. Pri vsakem so bile najprej izpisane vse pojavitve v primarnem besedilu, torej Bibliji, iz različnih prevodov. Ostale pojavitve so bile nato razporejene v več skupin glede

18 Pri delu so mi bile v pomoč tudi delovne verzije gesel za SSKJ16: *bil* (M. Merše), *bruno* (J. Narat), *babelski* (A. Legan Ravnikar), *babilonijski* (A. Legan Ravnikar) in *babilonski* (A. Legan Ravnikar).

19 Npr. za pridevnik *bogat* je v gradivu za SSKJ16 potrjen tudi pomen 'mogočen, veličasten', kadar se navezuje na Boga ali Marijo, prim. Jelovšek 2018: 466–467.

20 Zvezdica označuje, da zapisana slovarska oblika frazema ne zajema vseh variant, ki se pojavljajo v gradivu 16. stoletja (prim. 2.1).

na zgoraj zapisane kriterije: v stalne in priložnostne citate, mejne primere, frazeme in metafore. Nato je predstavljena prisotnost frazemov oziroma besednih zvez v zgodovinskih in sodobnih slovarjih in korpusih. V nadaljevanju je prikazan primer podrobne analize, in sicer za frazem **drugim videti bil/troho v očeh, sebi bruna/trama ne počutiti*.

2.1 **Drugim videti bil/troho v očeh, sebi bruna/trama ne počutiti* (Mt 7,3–5 in Lk 6,41–42)

Za frazem je značilna velika variantnost, ki izvira že iz Biblije. Podoba se namreč pojavi v dveh evangelijih (Mt 7,3–5 in Lk 6,41–42) v nekoliko različni obliki, poleg tega so vsak odlomek prevajali večkrat:²¹ odlomek Lk 6,41–42 se pojavi v petih delih v treh različnih prevodih (TT 1557 = TT 1581–82; JPo 1578; DB 1584 = TPo 1595), odlomek Mt 7,3–5 pa v štirih delih v dveh različnih prevodih (TE 1555 = TT 1557 = TT 1581–82; DB 1584). Za razvoj frazema sta pomembni dve leksikalni varianti v prevodih: *bil/troha* in *bruno/tram*:

- [1] Sato kay gledash **Trohe** Voku tuoiega Brata, **Bruuna** pak ker ie vtuoiem laftnem Oku nepozhutish? (JPo 1578: II, 104b; Lk 6,41)
- [2] Inu koku ie tu, de ti vidish eno **bil** vtim okei tuiga brata, inu tu **brunu**, kir ie vtuum laftnim okei ne vidish? (TT 1581–82: I, 251; Lk 6,41)
- [3] Oli koku fmesh rezhi htuumu bratu, dershie de tebi ifmem to **troho** is tuiga oka, inu pole, en **tram** ie vtuum okei? (TT 1581–82: I, 23; Mt 7,4)
- [4] Ali koku fmejsh h'tvojmju Bratu rezhi: Dèrshi, jeft hozhem tebi **Troho** is tvojga oka vseti, inu pole, enu **Brunu** je v'tvoim okej? (DB 1584: III, 6a; Mt 7,4)

V sekundarnih besedilih se pojavijo trije primeri te večbesedne enote, ki nesporno kažejo na to, da se je proces frazeologizacije že začel in da je bil frazem živ v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Najbolj zgovorno o tem priča primer iz predgovora v KPo 1567 (zgleđ 5), ker se pojavi v neverskem kontekstu in ker ta del ni preveden.

- [5] ISVOLENI KARSCHENIK, Imafh, hvala Bogu, Ioanna Spangebergia kàrphanfko Poftillo, v'nafh Slovenki Iesik tolmazheno inu pofneto. Ne motifè pak, ako bode lih mnogi na to nafhe Pifmo mèrdal inu fe obresal: Edan fentècie, drugi befède, tretij puhftabe, zhetèrti tipfelne alli zharke, peti ne vèmf lam kai fi, graial. Sakai Hudizhova natura ie, da ne more obeno ni boshie ni kàrphanfko delo pres tadla puftiti. Inu navada ie pàr Lùdeh, da snαιο bulie opravliati, kakòr popravliati. Inu bersh v'drusih ozhèh bijl, kakòr v'fvoih trame vidio: Da fe tudi vzhafy krulievac sa krulievcom pofmehuie. Inu gdo òzhe alli more vfm Lùdem, v'fakateri Glavi, v'frezhi? (KPo 1567: VIb)

V JPo 1578 (II, 104b–108b) in TPo 1595 (II, 141–150) je odlomek iz Lukovega evangelija podrobno obravnavan, zato se ta podoba pogosto pojavlja, vendar v večini primerov ne gre za frazeme, temveč metafore, ki nimajo stalne oblike,

²¹ O različnih virih za slovenske biblijske prevode 16. stoletja in razmerjih med slovenskimi prevodi prim. Ahačič 2007: 505–529.

ali razlago podobe. Izjemi sta dve pojavitvi v JPo 1578: izrek se enkrat pojavi kot priložnostni citat v vprašanju in odgovoru po prej navedenem odlomku iz šestega poglavja Lukovega evangelija, en primer pa bi lahko uvrstili med frazeme, ker ima podobno zgradbo in enak pomen kot ostali frazeološki primeri. Približna slovarska oblika frazema bi bila **drugim videti/brati bil/troho v očeh, sebi bruna/trama ne počutiti/videti*, vendar zajema predvsem sestavinske variante, skladenjsko so si primeri preveč različni, da bi jih lahko poenotili.²² Podoba iz evangelija je bila živa v knjižnem jeziku 16. stoletja, izraz pa se še ni povsem ustalil. Na osamosvajanje zveze kaže tudi to, da se kljub veliki variantnosti ne pojavi zgled s samostalnikom *brat*, ki je v vseh prevodih obeh biblijskih odlomkov. V zgledih za frazem se vedno pojavi beseda iz besedne družine *drugi*. Vsi štirje primeri se skladajo v pomenu: 'videti majhne napake drugih, svojih velikih pa ne'. Čeprav sta struktura in sestavinska zapolnitev precej raznoliki, primeri vseeno dokazujejo začetek frazeologizacije v 16. stoletju. V JPo 1578 se pojavita še dve besedni zvezi, ki sta nastali na podlagi te podobe: *trošni obsojevalci* in *nosači brun*, ki pa nista obravnavani kot frazema, saj se pojavita le enkrat, verjetno gre za prenovitev frazema (prim. Kržišnik 2006).

Kot ustaljen frazem je zveza prvič²³ izpričana v Cigaletovem slovarju: »du siehst den Splitter in deines Bruders Auge, vidiš pezdir v očesu svojiga brata« (Cigale 1860: 1513), nato pa šele v SSKJ². V korpusu IMP se pojavi več citatov, vendar tudi nekaj primerov, ki bi lahko bili frazeološki. Celotna podoba *videti pezdir v očesu bližnjega, bruna v svojem pa ne (videti)* se pojavi v dveh primerih (zgled 6), trikrat se pojavi krajši frazem, v katerem je prisoten le drugi del: *ne videti bruna v svojem očesu* (zgled 7), kar vpliva na pomen frazema 'ne videti svojih napak'.

[6] »Glej ga, dedca!« razhudila se je Polona; »starost mi očita, farizej; ki vidi pezdir v očesu svojega bližnjega, bruna v svojem pa ne.« (Fran Detela: Veliki grof, 1885)

[7] Pred takšnim očitanjem bi se človek najraje pogreznil v zemljo, da bi ne trebalo pogledati v oči poštenim ljudem in onim, ki se smatrajo za poštene, ker ne vidijo bruna v svojem očesu. (Fran Maselj Podlimbarski: Povest Ivana Polaja, 1909)

SSKJ² ima v frazeoloških gnezdih gesel *bruno*, *pezdir* in *iver* zabeleženi dve različici, ki se razlikujeta v prvi sestavini (*pezdir/iver*), v vseh ostalih pogledih se obravnava ujema; kot primer navajam le eno varianto: bibl. *pezdir v očesu svojega bližnjega vidi, bruna v svojem pa ne* 'vidi majhne napake drugih, svojih velikih pa ne'. SSF

22 »Inu bersh v'drusih ozhéh bijl, kakòr v'fvoih trame vidio« (KPo 1567: VIb); »drugim eno Troho vide vnyh Oku, febi pak Bruuna vlaftnem Oku nepozhute« (JPo 1578: II, 108b); »To fe rezhe, inu ie, drugim Trohu videti Vozheh, febi pak Bruuna nepozhutiti« (JPo 1578: II, 181a); »Ti vidilñh eno troho v'eniga drusiga okej, ampak v'tvoim okej trama nepozhutilñh« (DB 1584: III, 78b).

23 V drugih zgodovinskih slovarjih se pojavi nekaj zgledov, ki spominjajo na to zvezo, vendar je sobesedila premalo, da bi z gotovostjo lahko govorili o frazemu: Kastelec – Vorenc (v geslih *oko*¹, *troha*): **festuca in oculo**, *troha v' ozheffi*; Svetokriški (v geslu *troha*): *vezhkrat en prah, ena troha im. ed. oslepi tu oku*.

tega frazema nima. M. M. Galer (2001: 70) opredeljuje zvezo kot stalni citat, navaja varianto s samostalnikom *iver*.

V korpusu Gigafida 2.0 se pojavlja več različnih zvez, ki temeljijo na tej biblijski podobi. Veliko je citatov, ki navajajo točno mesto v Bibliji. Nekoliko redkeje se pojavlja daljši frazem, ki je precej varianten. Slovarko obliko bi zapisala približno tako: *videti iver/pezdir v očesu koga/česa, bruna v svojem/lastnem (očesu) pa ne* (zgleđi 8–10). Namesto prvotnega *v očesu drugega/bližnjega* ima skoraj vsak primer drugačen predmet, nekateri ostajajo znotraj istega pomenkega polja (npr. *v očesu bratov, drugih*), v nekaterih primerih pa je predmet pogojen s sobesedilom (npr. *v očesu države*). Pogosta je tudi varianta *v tujem očesu*. Frazem se v številu prilagaja osebk. Najpogosteje se pojavi *pezdir, iver* je rabljena le dvakrat. Dvakrat se pojavi tudi varianta s *smet*, ki kaže na to, da se frazem odmika od izhodišnega besedila in se približuje vsakdanjemu jeziku oziroma sodobni stvarnosti, ki ji podobe bruna, iveri in pezdirja niso blizu. Nekaj je tudi posameznih sestavinskih variant, npr. *slama, trska* ipd. namesto *pezdir* in *spregleđati* namesto *videti*. V enem primeru je frazem z uvajalnim sredstvom označen kot pregovor.

- [8] In zato Podobnik lahko vidi pezdir v očesu drugega, bruna v svojem pa ne! (Branko Gradišnik: Slovenski ljudski krapeži, 1998)
- [9] Visoki cerkveni dostojanstveniki vidijo iver v očesu države, bruna v svojem pa ne. (Finance, 2006)
- [10] Žal pa pri nas še vedno velikokrat drži pregovor, da se lažje vidi smet v tujem, kot pa bruno v lastnem očesu. (Novi tednik NT-RC, 2002)

Zgleđi iz Gigafide 2.0 kažejo tudi, da se je frazem razcepil na dva krajša, in sicer samo s podobo bruna (zgleđi 11–13) ali samo s podobo iveri (zgleđi 14–16). Pojavlja se nekaj predvidljive variantnosti pri izražanju svojine, in sicer *v (či-gavem) očesu : v očesu (koga/česa)*. Nadaljnje krajšanje frazema je povezano s spremembo pomena ‘moteči dejavnik, napaka’, ki je podoben pomenu frazema *trn v peti*.

- [11] Mesić je pravzaprav edina skupna točka istrskih festivalov, ki sta sicer kot pes in mačka. Sta pa bruno v očesu, kakor je bilo opaziti v Pulju, predvsem Zagrebu. (Stop, 2004)
- [12] Borut Šuklje, notranji minister, o Andreju Podvršiču, direktorju policistov: Kaj pa če je tale na levi bruno v mojem očesu. (Dnevnik, 1999)
- [13] Pripadniki Kforja bodo bruno v očesu kosovske samostojnosti vsaj še nekaj let. (Internet, 2012)
- [14] Razmere v Čečeniji so torej tisti trn v peti, iver v očesu in še kaj v rusko-zahodnih odnosih. (Dnevnik, 2000)
- [15] S Castrovim režimom, ki je od leta 1959 največja iver v washingtonskem očesu, so se na različne načine ukvarjale prav vse administracije Bele hiše. (Dnevnik, 2002)
- [16] Kaj pa Džibril Farišta? Ta je iver v očesu zgodovine, slepa pega, ki nacionalističnemu pogledu preprečuje popolno osredinjenje. (Zbornik postkolonialnih študij, 2007)

Sestavinska variantnost med sodobnim jezikom in preteklimi obdobji ter znotraj sodobnega jezika izvira iz različnih prevodov Biblije. V 16. stoletju sta variantni

dve sestavini: *bil/troha* in *tram/bruno*. Naslednji trije prevodi (Japelj (1784–1802), Wolf (1856–59) in Chráska (1914)) imajo *pezdir*, vsi kasnejši prevodi pa *iver*, le *Življenje z Jezusom* (pilotska izdaja Nove zaveze v sodobnem jeziku) ima prevod *drobec*. To je verjetno tudi razlog, da se v korpusu IMP varianta z *iver* ne pojavi. V vseh celotnih prevodih Biblije po 16. stoletju se v drugem delu pojavi *bruno* (biblija.net), zato ta del tudi v frazemih ni varianten.

Frazem je nastal na podlagi besedne zveze, ki ima v Bibliji samo preneseni pomen, njegova frazeologizacija pa se je začela že v 16. stoletju, kar potrjuje več primerov; eden od njih potrjuje tudi rabo izven verskega konteksta. Opazno je, da je sestavinska zapolnitev frazema pogojena s spreminjanjem prevoda Biblije, kar se odraža v variantnosti. Skozi stoletja lahko opazujemo njegovo krajšanje in posplošitev. Zabeleženi so štirje frazemi: *videti bil/iver/pezdir/troho v očesu koga/česa*, *bruna/trama v svojem/lastnem (očesu) pa ne* ‘videti majhne napake drugih, svojih velikih pa ne’; *ne videti bruna v svojem očesu* ‘ne videti svojih napak’; *bruno v (čigavem) očesu/v očesu (koga/česa)* ‘moteči dejavnik, napaka’ in *iver v (čigavem) očesu/v očesu (koga/česa)* ‘moteči dejavnik, napaka’. Najdaljši frazem je prisoten v vseh obdobjih, vendar je samo v sodobnem času izpričan tudi s posplošenim predmetom, ki ga določa kontekst, v starejših pa ostaja le znotraj istega pomenskega polja (*drugi, bližnji, brat*). Drugi frazem je zabeležen le v vmesnem obdobju, saj zanj ni potrditve v gradivu 16. stoletja in v korpusu Gigafida 2.0. Morda je bil le vmesna stopnja v procesu nastajanja dveh najkrajših frazemov, ki sta prisotna v sodobnem jeziku. Vse več je variant, ki se odmikajo od prvotnega besedila (npr. *smet*), frazemi se v sodobnem jeziku vse bolj prilagajajo sobesedilu, saj se uporabljajo tudi za nečloveške predmete (npr. *zgodovina*). V daljšem frazemu je izpostavljeno razmerje med nečim majhnim (*bil/troha/iver/pezdir*) in nečim velikim (*tram/bruno*), kar se odraža v pomenu frazema. Ko sta se v sodobnem jeziku osamosvojila dva krajša frazema, kjer to nasprotje ni več izraženo, sta se izenačila v pomenu. Iz primerov (zglede 11–16) namreč ni razvidno, da bi frazem s samostalnikom *bruno* zaznamoval velike napake ali moteče dejavnike, frazem s samostalnikom *iver* pa majhne. Na izenačenje v pomenu je verjetno vplivalo tudi dejstvo, da pojma (in besedi) *bruno* in *iver* današnjim govorcem nista blizu. Za frazem oziroma frazeme je v vseh obdobjih značilna velika variantnost, ki morda izvira ravno iz pogoste rabe.

3 SKLEP

Kljub omejenemu gradivu za posamezna obdobja je analiza pokazala, da je s pomočjo slovarjev in korpusov mogoče v osnovnih obrisih slediti razvoju frazemov skozi zgodovino slovenskega jezika. Ob tem je treba poudariti, da kljub postavljenim kriterijem za ločevanje frazemov od metafor ter stalnih in priložnostnih citatov in kljub uvedbi dveh vmesnih skupin meje v nekaterih primerih še vedno niso povsem jasne oziroma so podvržene subjektivni presoji.

Veliko število sestavinskih variant (sinhrono in diahrono) lahko kaže na pogosto rabo frazema, prisotnost podobe v zavesti govorcev ter prilagajanje frazema jeziku in stvarnosti določenega časa. Kljub menjavi sestavin frazem ne razpade, temveč (p)ostaja aktualen tudi v kasnejših (in prihodnjih) obdobjih, prav tako še naprej ohranja povezavo s primarnim besedilom, Biblijo. Opisani pojav je kontradiktoren sestavinski stalnosti kot definicijski lastnosti frazemov, zato bi bilo zanimivo podrobneje raziskati, ali je to posebna značilnost biblijskih frazemov.

VIRI

- Biblija.net** = *Biblija.net: Sveto pismo na internetu*, www.biblija.net (25. 6. 2019).
- Cigale 1860** = Matej Cigale, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, Laibach: J. Blasnik, 1860, www.dlib.si (25. 7. 2019).
- DB 1584** = Jurij Dalmatin, *BIBLIA*, Wittenberg, 1584.
- Gigafida 2.0** = *Gigafida 2.0: korpus pisne standardne slovenščine*, viri.cjvt.si/Gigafida (25. 6. 2019).
- Glonar 1936** = Joža Glonar, *Slovar slovenskega jezika*, Ljubljana: Umetniška propaganda, 1936, www.dlib.si (25. 6. 2019).
- Gutsman 1789** = Ožbalt Gutsman, *Deutsch-windisches Wörterbuch*, Klagenfurt: Ignaz Aloys von Kleinmayer, 1789, www.dlib.si (25. 7. 2019).
- Hipolit** = Kartoteka gesel obrnjenega latinsko-nemško-slovenskega in nemško-slovensko-latinskega slovarja Hipolita Novomeškega; pripravil J. Stabej; gradivo hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- IMP** = *Jezikovni viri starejše slovenščine IMP*, nl.ijs.si/IMP (25. 6. 2019).
- JPo 1578** = Jurij Juričič, *POSTILLA*, Ljubljana, 1578.
- Kastelec – Vorenc** = *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1608–1710)*, www.fran.si (25. 6. 2019).
- KPo 1567** = Sebastijan Krelj, *POSTILLA SLOVENSKA*, Regensburg, 1567.
- MD 1592** = Hieronymus Megiser, *DICTIONARIUM QVATVOR LINGVAVM*, Graz, 1592.
- MTh 1603** = Hieronymus Megiser, *Thesaurus Polyglottus*, Frankfurt, 1603.
- Murko 1883** = Anton Murko, *Slovénjko-Némshki in Némshko-Slovénski RÓZHNI BE,SÉDNIK*, V' Grádzi: v salógi in na prodaj per Fránzi Ferftli, 1833, www.dlib.si (25. 7. 2019).
- Pavlica 1960** = Josip Pavlica, *Frazeološki slovar v petih jezikih*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1960.
- Pleteršnik** = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, 1894–1895, www.fran.si (25. 6. 2019).
- Snoj 2014** = Marko Snoj, *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*, www.fran.si (25. 6. 2015).
- SP** = *Slovenski pravopis* 2001, www.fran.si (10. 9. 2019).
- SSF** = Janez Keber, *Slovar slovenskih frazemov*, www.fran.si (25. 6. 2019).
- SSKJ²** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, www.fran.si (25. 6. 2019).
- TE 1555** = Primož Trubar, *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*, Tübingen, 1555.
- TkM 1579** = Janž Tulščak, *Kerfzhanske LEIPE MOLITVE*, Ljubljana, 1579.
- TL 1567** = Primož Trubar, *SVETIGA PAVLA LYSTVVI*, Tübingen, 1567.
- TPo 1595** = Primož Trubar, *HISHNA POSTILLA*, Tübingen, 1595.
- TR 1558** = Primož Trubar, *EN REGISHTER*, Tübingen, 1558.
- TT 1557** = Primož Trubar, *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*, Tübingen, 1557.
- TT 1581-82** = Primož Trubar, *TA CELI NOVI TESTAMENT*, Tübingen, 1581–1582.
- Vodnik** = Kartoteka gesel obrnjenega nemško-slovenskega slovarja Valentina Vodnika; pripravil J. Stabej; gradivo hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

LITERATURA

- Ahačič 2007** = Kozma Ahačič, Viri za prevod svetopisemskidipln besedil pri slovenskih protestantskih piscih 16. stoletja in nekatere tehnike prevajanja, *Slavistična revija* 55.3 (2007), 505–529.
- Baláková – Mokijenko 2016** = Dana Baláková – Valerij Mokienko, Nič nie je nové pod slnkom, *Slavistična revija* 64.2 (2016), 113–124.
- Galer 2001** = Majda Marija Galer, *Biblične stalne zveze v slovenskem jeziku: diplomatska naloga*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2001. – Tipkopis.
- Jakop 2006** = Nataša Jakop, *Pragmatična frazeologija*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006 (Linguistica et philologica 14).
- Jelovšek 2018** = Alenka Jelovšek, Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja: pomenske razlage in zgodovinska stvarnost, v: *Slovanská lexikografie počátkem 21. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference, Praha 20.–22. 4. 2016*, ur. Božana Niševa idr., Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2018, 463–470.
- Kidrič 2013** = Francè Kidrič, Hipolit (1667–1722), *Slovenska biografija*, Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, 2013, <https://www.slovenska-biografija.si/> (25. 6. 2015).
- Kržišnik 1986** = Erika Kržišnik, Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi Cerkovni ordnini, v: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, ur. Breda Pogorelec s sodelovanjem Jožeta Koruze, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986 (Obdobja 6), 435–445.
- Kržišnik 1990** = Erika Kržišnik, Teoretično zanimiva knjiga iz frazeologije, *Slavistična revija* 38.1 (1990), 57–64.
- Kržišnik 1999** = Erika Kržišnik, Frazeologija v Murkovem slovarju, v: *Murkov zbornik*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Slavistično društvo, 1999 (Zora 9), 312–347.
- Kržišnik 2000** = Erika Kržišnik, Biblične stalne zveze v SSKJ in v slovenskem jeziku, *Razprave razreda za filološke in literarne vede XVII* (2000), 67–80.
- Kržišnik 2006** = Erika Kržišnik, Izraba semantične potence frazemov = The use of semantic potency of phraseological units, v: *Slovensko jezikoslovje danes = Slovenian linguistics today*, ur. Ada Vidovič Muha = *Slavistična revija* 54.4 (2006), 259–279, 631–654.
- Kržišnik 2008** = Erika Kržišnik, Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot, *Jezik in slovstvo* 53.1 (2008), 34–47.
- Kržišnik 2013** = Erika Kržišnik, Izbiblični frazemi v novem Slovarju slovenskih frazemov, v: *Die slawische Phraseologie und die Bibel*, ur. Harry Walter – Valerij M. Mokienko – Dana Baláková, Greifswald: Ernst-Möritz-Armdt-Universität, 2013, 114–122.
- Legan Ravnikar 2015** = Andreja Legan Ravnikar, Iz slovaropisne delavnice: ugotavljanje in strukturiranje pomenov pri večpomenskih leksemih v zgodovinskem slovarju, v: *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis 2*, ur. Mojca Smolej, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015 (Obdobja 34), 449–456.
- Mavsar 2016** = Andreja Mavsar, *Izbiščna zoonimna frazeologija: diplomatsko delo*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2016. – Tipkopis.
- Merše 2011** = Majda Merše, Uvod, v: Kozma Ahačič idr.: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Zbirka Slovarji).
- Merše 2013** = Majda Merše, *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013 (Linguistica et philologica 29), 161–178.
- Narat 2007** = Jožica Narat, Življenje besed v Bibliji: od *nog* do *glave*, *Jezikoslovni zapiski* 13.1–2 (2007), 285–296.
- Opašič 2014** = Maja Opašič, Zoonimske sestavnice u biblizmima hrvatskoga i pojedinih jezika, v: *Životinje u frazeološkom ruhu*, ur. Ivana Vidović Bolt, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta, 2014, 1–14.
- Polajnar 2013** = Janja Polajnar, Neprodani in trdni. Ja, seveda, potem pa svizec ...: osamosvajanje oglasnih sloganov v slovenskem jeziku, *Jezik in slovstvo* 58.3 (2013), 3–19.
- Toporišič 1992** = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

Vrbinc 1997 = Marjeta Vrbinc, Frazeološke enote: definicija in razvrstitev, *Vestnik* 31.1–2 (1997), 127–161.

Vrbinc – Vrbinc 2012 = Alenka Vrbinc – Marjeta Vrbinc, Biblijski in literarni frazemi prevajalsko in leksikografsko, *Annales: anali za istrske in mediteranske študije* 22.2 (2012), 499–508.

SUMMARY

Diachronic Research on Phraseological Units in the Bible and Derived from the Bible

This article presents basic theoretical findings on phraseological units in the Bible and derived from the Bible, and methodology for their diachronic study. The crucial steps were establishing criteria for the distinction between similar language units (established quotes, occasional quotes, phraseological units in the Bible, and phraseological units derived from the Bible) and resolving whether an occurrence in the primary source (the Bible) proves the existence of a phraseological unit in sixteenth-century Slovenian. The aim was to develop a methodology for tracing the evolution of certain phraseological units in and derived from the Bible. The research was based on a complete concordance from sixteenth-century Slovenian Protestant texts, various historical and modern dictionaries, and two electronic corpora: IMP, which contains works until 1918, and Gigafida 2.0, the last edition of the modern language corpus. Despite the lack of data for some periods and information about the spoken language of past eras, it was possible to confirm the existence of the phraseological units analyzed in a certain period. Lexical variation over time can be the result of linguistic and general sociohistorical development, and it is also influenced by subsequent translations of the Bible.

JANUŠKA GOSTENČNIK

KOSTELSKI GOVOR KRAJA VAS (SLA T416)

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.4](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.4)

V prispevku je prikazan krajevni govor Vasi (SLA T416) pri Kostelu predvsem s fonološkega vidika, in sicer na osnovi gradiva, ki ga je zbral Tine Logar leta 1957. Govor Vasi spada v kostelsko narečje dolenjske narečne skupine. Izpostavljeni so nekateri dvojnični odrazi znotraj vokalizma, ki delujejo kot »motnja« v sistemu, vendar so interpretirani kot posledica neidealnega informatorja. Narejena je kratka primerjava s kostelskim govorom Delača (SLA T282).

Ključne besede: dolenjska narečna skupina, kostelsko narečje, Vas, fonološki opis, Slovenski lingvistični atlas (SLA)

The Kostel Local Dialect of Vas: SLA Data Point 416

This article presents the local dialect of Vas (SLA T416) near Kostel mainly from the phonological point of view on the basis of the dialect material, gathered by Tine Logar in the year 1957. Occasional double reflexes in the phonological description of the local dialect are interpreted as a consequence of that one of the Logar's informant was originally from Stružnice and his mother being from Osilnica, a local dialect of the Čabranško (Čabranka) dialect of the Dolenjsko (Lower Carniolan) dialect group. The analysis is supplemented with short comparison with the local dialect of Delač (SLA T282).

Keywords: Lower Carniolan dialect group, Kostel dialect, Vas, phonological description, *Slovenian Linguistic Atlas (SLA)*

1 UVOD

Kostelsko narečje se govori jugovzhodno od Srobotnika ob Kolpi vzdolž levega in desnega brega reke Kolpe, kjer proti severu meji na mešane kočevske govore, na skrajnem vzhodu pa z mešanim govorom Spodnje Bilpe (SLA T284) na južnobelokranjsko narečje. Kostelsko narečje razumemo, kot je predstavljeno v Gostenčnik 2018: 44, to je kot (jugo)vzhodni del »starega« kostelskega narečja.

Med govori, ki so del mreže za Slovenski lingvistični atlas (SLA), so kostelski govori krajev: Vas (SLA T416),¹ Delač (SLA T282)² in Banja Loka (SLA T283).³

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

- 1 Govor Vasi ima številko točke T416 od SLA 2 dalje, pred spremembo številčenja pa je bil v SLA 1 predstavljen skupaj z Delačem kot točka T282.
- 2 Govora Delača in Banje Loke se od govora Vasi razlikujeta v obstoju ponaglasnih dolžin v zlogih, naglašanih po mlajših naglasnih umikih, npr.: Delač *'mazi:nc*, *'kóma:r* in Banja Loka *'golo:p*, *'koša:r*.
- 3 Zapis za Banjo Loko je za potrebe SLA leta 1983 naredila Milojka Štampfl - Glavič. Fonološki opis govora je objavljen v Gostenčnik 2014: 347–353.

Govor Vasi je za potrebe SLA zapisal Tine Logar leta 1957, govor Delača pa Jože Gregorič leta 1983.⁴

Krajevni govor Vasi znotraj dolgega in kratkega vokalizma izkazuje nekatere dvojnične odraze, ki pa so sistemski in morda odražajo sobivanje dveh sistemov znotraj enega govora. Kljub vsemu prevladujejo kostelske poteze. Le navidezno tako govor Vasi predstavlja prehod med »tipično kostelskimi« govori v smeri proti (jugo)vzhodu in »čabranškimi«⁵ govori v smeri proti zahodu. Ta navidezni »prehod« je interpretiran kot posledica neidealnega informatorja.

2 FONETIČNE ZNAČILNOSTI KOSTELSKEGA GOVORA VASI

Opredeležujoče fonetične lastnosti kostelskih govorov, ki jih znotraj dolenske narečne skupine povezujejo v samostojno enoto, so starejše vokalne in prozodične: monofonški vokalni sistem, v katerem *è:/é:* izpeljujemo iz dol. **e*₁ < issln. **ě* ('*ce:p*), odraz *o:/ó:* < issln. **ō* ('*mō:č*), široki monofonški refleksi za umično naglašena *e*, *o* (*s'te:gnó*, '*ko:sa*), ohranitev zaokroženega *ü:* < issln. **ū* (*g'lü:x*), odraz *u:* < issln. **ŭ* ('*ču:n*), zgodnje daljšanje issln. kratkih akutiranih nezadnjih besednih zlogov (*s'né:k* in '*b'rè:za*);⁶ starejše soglasniške značilnosti: prehod *-m* > *-n* v končnicah samostalniške besede/v končnici 1. os. ed. sedanjika glagola in nepregibnih besednih vrstah (Dmn. *si'nu:vón*), ohranjanje palatalnega *ĺ* (< issln. **ľ*) za samoglasnikom (*s'te:ĺa*) in sekundarnega *ĺ* (< *-*lj-* < *-*lbj-*) ('*ze:ĺe*), ohranjanje palatalnega *ň* (< issln. **ň*) v vseh položajih ('*ni:va*, '*č're:šňa*, '*s'kěděn*) ter sekundarnega **ň* (< *-*nbj-*) ('*z'na:maňe*), nastop protetičnega *v* pred **u-* ('*vüxu*), protetičnega *j* pred **a-* ('*ja:pnó*), neohranjanje glasu *j* v vzglasju **jb-* ('*izba*); mlajše glasovne značilnosti pa so: izguba tonemskih nasprotij, umik na prednaglasno nadkračino (*s'taza*), umik z zadnjega dolgega in kratkega zloga na predhodni zlog ('*vičir*, '*g'libok*), kratki *a* kot odraz kratkega akutiranega polglasnika v zadnjem ali edinem zlogu ('*pas*), onezvenečenje **v* > *f* pred nezvenečimi nezvočniki ('*ofca*) in v izglasju (*zd'raf*).

Pojavi moderne vokalne redukcije so manj prisotni kot v osrednjih dolenskih ali čabranških govorih in prizadevajo v največji meri issln. **u* (del. na *-l ž. piš'ti:la*, '*b'li:ze*) in **i* (Omn. z '*no'ga:mę*) v vseh nenaglašanih položajih ter nenaaglašeni izglasni *-*o*/*-*o* ('*gərlō*, Ted. '*že:nō*). Akanja govor ne pozna (*sto'pa:lō*, '*ja:godā*, '*kōš*).

4 Duhovnik Jože Gregorič iz Delača je s pomočjo dialektologinje Sonje Horvat pridobil narečno gradivo za svoj kostelski slovar na območju od Srobotnika proti vzhodu, zbral je torej »kostelsko« gradivo. Kostelski slovar, ki ga je po letih mirovanja obudila občina Kostel, je izšel posthumno leta 2015 na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

5 Čabranško narečje je poimenovano po reki Čabranki. Bolj znan izraz *čabranski* ni primeren, saj je izpeljan iz leksema *Čabranec*, tj. prebivalec mesta Čabar, za obravnavane krajevne govore na širšem območju pa takšno poimenovanje ne bi bilo zadostno (Gostenčnik 2018: 44).

6 To ne velja za vse kostelske govore, odraza za stalno dolgi jat in kratki akutirani jat v nezadnjem besednem zlogu v krajevnem govoru Banje Loke namreč ne sovpadeta (Gostenčnik 2014: 345–346).

2.1 Fonološki opis govora Vasi

2.1.1 Inventar

2.1.1.1 Vokalizem

Dolgi naglašeni

i:		ü:		u:
	é:			ó:
		e:		o:
				a:

Kratki naglašeni

i				u
	ɛ	ə	ɔ	
		e	o	
			a	

Kratki nenaglašeni

i			ü		u
					ó
		e	ɛ	o	ɔ
			a		ɨ ɪ

2.1.1.2 Konzonantizem

Zvočniki

v			m
ɥ	l	r	n
j	ĺ		ń

Nezvočniki

p	b	f
t	d	
c	s	z
č	š	ž
k	g	x

2.1.1.3 Prozodija

Fonološko sta relevantna mesto naglasa in kvantiteta. Govor pozna kvantitetne opozicije v naglašanih zlogih. Inventar prozodemov vsebuje dva naglasa ('V:, 'V) ter nenaglašeno kračino (V).

2.1.2 Distribucija

2.1.2.1 Vokalizem

Dolgi vokali lahko nastopajo samo pod naglasom.

Kratki vokali nastopajo pretežno v zadnjem oz. edinem zlogu, v nezadnjem zlogu vedno le kot posledica mlajšega naglasnega umika z zadnjega zloga.

Fonem *u* ni mogoč v vzglasju zaradi protetičnega *v*, ki nastopa pred njim.

2.1.2.2 Konzonantizem

Zvočniki

Zvočnik /v/ v izglasju in pred nezvenečimi nezvočniki ni mogoč, ker se tu premenjuje s fonemom *f* (*'kərf*, *'o:fca*).

Nezvočniki

Zveneči nezvočniki se pred nezvenečimi nezvočniki in v položaju pred pavzo premenjujejo v nezveneče nezvočnike (*'otkót*, *'golup*, *'noš*, Rmn. *'sus* 'solza').

2.1.2.3 Prozodija

Naglas ne nastopa na zadnjem zlogu v večzložnicah. Dolgi vokali so vedno naglašeni, kratki pa bodisi naglašeni ali nenaglašeni. Ponaglasnih dolžin ni.

2.1.3 Izvor

2.1.3.1 Vokalizem

Dolgi naglašeni samoglasniki

issln.	gradivo
<i>i:</i>	
< *ī	<i>'zi:t</i> , <i>'zi:r</i> , <i>'si:n</i> , <i>'vi:r</i> , <i>s'či:</i> , <i>k'ri:f</i> , <i>g'ri:č</i> , <i>'ni:zak</i> , <i>b'li:zε;</i> <i>'vi:nó</i> , <i>'li:ce</i> , <i>'zi:ma</i> ; <i>b'ri:tva</i> , 1. os. ed. sed. <i>'vi:dŋ</i> , del. na -l ž. (<i>se je</i>) <i>ože'ni:la</i>
< *i-	<i>'zi:to</i> , <i>'ši:lɔ</i> , <i>ko'ri:tó</i> , <i>ko'pi:tó</i> , <i>g'ri:va</i> , <i>'ni:va</i> , <i>'ri:ba</i> , <i>s'li:va</i> , <i>ž'li:ca</i> , <i>li'si:ca</i> , <i>pra'si:ca</i> , <i>nos'ni:ca</i> , <i>'zi:la</i> , <i>'xi:ša</i> , <i>še'ni:ca</i> , <i>se'ki:ra</i> , <i>p'li:tak</i>
< *-i	v zadnjem zaprtem/ edinem zlogu v položaju ob <i>r</i>
< *ĭ-	redko
v izposojenkah	<i>'di:kla</i> <i>b'ri:tuf</i> 'britof 'pokopališče', <i>'ki:kla</i> , <i>ž'ni:dərca</i> 'šivilja', <i>'bi:škup</i> 'škof', <i>'vi:nta</i> vinta 'zavora', <i>ra'ki:ja</i>
<i>é:</i>	
< *ē	<i>'mē:x</i> ~ <i>'mε:x</i> , <i>s'né:k</i> , <i>b'rē:k</i> ~ <i>b'rε:k</i> , <i>s'rē:da</i> , <i>'rē:tka</i> ; <i>'dē:te</i> ; <i>'mē:sac</i> , <i>'vē:tər</i> , 1. os. ed. sed. <i>'dē:lan</i>
< *ĕ-	<i>'sē:me</i> , <i>'sē:ver</i> , <i>b'rē:za</i> , <i>že'lē:zdó</i> ~ <i>že'lε:zdó</i> , (<i>'rē:pa</i>) ~ <i>'rε:pa</i>
< *ĕ-	v položaju ob <i>r</i>
	<i>v'rē:me</i>

	issln.	gradivo	
▶	<i>e:</i>	< *ē	'mē:x ~ 'mē:x, 'čē:p, 'jē:s 'jez', b'rē:k ~ b'rē:k, k'rē:s, prid. m.: s'lē:p, b'lē:t 'bled', s'rē:da, go'sē:nka ~ ko'sē:nka gosenka 'gosenica'; 'lē:šnik, k'lē:šče, 'pē:sak; m'lē:kō, g'nē:zdō, s'vē:ča, s'tē:na, č'rē:da; č'rē:šna
		< *ĕ-	ko'lē:nō, 'lē:to, želē:zdō ~ želē:zdō, 'lē:sa, s't'rē:xa, 'pē:na, m'rē:ža, 'vē:verca, sm'rē:ka, 'rē:pa ~ ('rē:pa), ne'vē:sta, ne'dē:la, p'lē:ša, pos'e'je poseje 'otrobi'
		< *ē	'pē:st, 'pēt, s'pē:ki 'spet'; 'pē:tak, 1. os. ed. sed.: 'vē:žen 'vezati', t'rē:sen, g'rē:n 'iti', 3. os. ed. sed. 'zē:be; 2. os. ed. sed. g'lē:daš
		< *ĕ-	s'rē:ča, Red. te'lē:ta
		< *ē	'lēt, 'mēt, 'pē:č, 'šē:st, Red. i'mē:na
		< *ĕ-	'žē:nix ženin 'ženin', 'zē:le, 'jē:uša, 'žē:nka, s'tē:la, Imn. 'rē:bra, prid. ž. de'bē:la, 'sē:dām, 3. os. ed. sed. 'mē:le 'mleti', del. na -l m.: 'nē:su, s'pē:kō 'speči'
		v izposojenkah	'mē:žnar, *'gē:rōf jerob 'varuh'
	<i>e:6a</i>	< umično naglašenege <i>e</i>	'če:snj, 'žē:lot, 'pē:lēn pelen 'pelin', s'tē:gnō, 'sē:dlu/-ō, 'sē:lō, 'tē:ta, 'sē:stra, 'žē:na, 'dē:bey, z'e'lē:nc zelenec 'kuščar'; a tudi redko: č'ē:lō, 1. os. ed. sed. 'nē:sen
		< *ĕ- redko	g'rē:da, 'pē:ta, prid. ž. 'mē:xka, del. na -l m. k'lē:čaŋ 'klečati'
		< *a po asimilaciji ^{6b}	'dē:leč 'daleč'
<i>a:</i>	< *ā	'la:s 'las', k'va:s, 'pa:s, v'ra:t, s'la:p, s'ra:p 'srab', 'ja:k, d'la:n, x'ra:st, 'ja:pnō 'apno', 'ja:rm; t'ra:va, b'ra:da, g'la:va; o'ta:va, v'ra:k, o'pa:lak 'pajek', 'pa:uc, 'za:ic, x'la:pac, s'ta:ri, 1. os. ed. sed. 'da:n 'dati'	
	< *ā-	g'ra:bor, 'ja:vor, 'ka:šl, Red. b'ra:ta, k'ra:va, 'ka:ča, m'la:ka, 'ra:na, s'la:ma, d'la:ka, 'za:ba, 'ja:goda, (s'ta:ra) 'ma:ma	
	< *ā	'va:s, 'da:n, 'ta:st, 'pa:in, 'ta:mijan tamijan 'kadilo'	
	< *ā-	'ma:ša, s'na:xa, 'ta:šča, 3. os. ed. sed. 'pa:xne 'pahniti'	
		v izposojenkah	k'ra:nc], 'ma:ntl 'suknja', k'ra:mpļ 'krepelj', ž'la:xta, š'ra:iat šrajati 'vpiti'
	<i>o:6c</i>	< umično naglašenege <i>o</i>	'o:rix, 'o:giñ 'ogenj', 'ko:za, 'ko:sa, 'o:sa, 'no:ga, 'no:žič 'nož', 'bo:žič, 'o:knō, 'ko:toŋ, 'lo:nc, 'o:ča, prid. ž. 'to:pla, 'po:plat 'podplat'; a tudi redko: 'g'u:ra 'gozd, porasel s smrekami', 'to:rak ~ 'u:orak
	< *o po umiku novega akuta	'ko:vač	
	< *o redko	'ro:ka	
	v izposojenkah	š'po:rxet 'štedilnik', 'ko:stajñ (Red. 'kosta:ña)	

6a Fonem je v redkih primerih lahko izgovorjen tudi rahlo dvoglasniško kot *ie*.

6b Rigler 1963: 76.

6c Fonem je v redkih primerih lahko izgovorjen tudi rahlo dvoglasniško kot *uo*.

	issln.	gradivo	
▶	o:	< * <i>ō</i>	'm _o :š, 'z _o :p, 'l _o :k 'log', 'g _o :ska; 'k _o :t, 'r _o :p 'rob', 'r _o :bac, 'p _o :t, prim. 'v _o :žji 'ozek'; 'p _o :pak
		< * <i>ō-</i>	'g _o :ba, 't _o :ča
		< * <i>ō</i>	'n _o :s ~ 'n _o :s, z'v _o :n ~ z'v _o :n, 'r _o :k, 'g _o :t, 'm _o :st, p'l _o :t, se'r _o :bat, 'p _o :l ^{6č} 'polje', 'm _o :rje, s'v _o :ra 'sora', 'k _o :st ~ 'k _o :st, 'o:s, 'm _o :č, 'n _o :č ~ 'n _o :č, 'v _o :sk, prid. m. 'b _o :s, 'l _o :vinca lovnica 'kopica sena'
		< * <i>ō-</i>	'o:sam, x'l _o :ja 'hoja', 'k _o :ra, Rmn. 'n _o :k 'noga', 1. os. ed. sed.: 'n _o :šen, 'm _o :ren, 2. os. ed. sed.: 'n _o :siš, 'x _o :diš, 1. os. mn. sed. 'k _o :lemo 'klati', prid. m. 'm _o :kār; 'k _o :ža ~ 'k _o :ža
		v izposojenkah	'o:rlē 'orgle', Red. fa'ž _o :na 'fižol'
	ó:	< * <i>ō^{6d}</i>	'n _o :s ~ 'n _o :s, z'v _o :n ~ z'v _o :n, 'k _o :st ~ 'k _o :st, 'n _o :č ~ 'n _o :č, Ted. 'g _o :ró, s'n _o :či
		< * <i>ō^{6e}</i>	'k _o :ža ~ 'k _o :ža, 'd _o :bār, 1. os. ed. sed. 'm _o :lēn 'moliti'
u:		< * <i>ū</i>	'v _u :k, 'č _u :n; 'p _u :š 'polž', 1. os. ed. sed. 'k _u :nen 'kleti', 3. os. ed. sed. 't _u :če (ga); 'ž _u :na, prid. ž. 'p _u :na; 's _u :nce
		< * <i>ū-</i>	prid. ž.: 'd _u :ga
		< * <i>ō</i> redko	s't _u :, t'v _u :r ~ t'v _o :r, 'x _u :r 'dihur', Imn. si'n _u :vi
		< * <i>ō-</i> redko	Rmn. 'k _u :h 'konj'
		< * <i>ū-</i> v položaju ob j	v primeru: 'j _u :tro
	v izposojenkah	's _u :rka surka 'bluza', 's _u :štar 'čevljar', 'l _u :stār	
ü:		< * <i>ū</i>	'v _ü :š, 's _ü :x, g'l _ü :x, prid. m. 'x _ü :t 'hud', 'p _ü :st; k'l _ü :č, p'l _ü :ča; 'v _ü :sta; l _ü :kna, x'r _ü :ška
		< * <i>ū-</i>	k'l _ü :ka, 'm _ü :xa, 'b _ü :kva, 'b _ü :rja, Red. k'r _ü :xa
	v izposojenkah	š'k'r _ü :ta 'krsta', 'b _ü :rkle 'burkle', g'r _ü :ntaš 'gruntar', š't _ü :pa štupa 'poper', f'r _ü :štek	

Kratki naglašeni samoglasniki

	issln.	gradivo	
i	< * <i>-i</i>	v zadnjem zaprtem/edinem zlogu	'nič, 'nit, 'sit, 'rit, 'miš (m.) ^{6f}
	< * <i>i</i>	pod terciarnim naglasom	'imi 'ime'
	< * <i>i</i>	po umiku naglasa z zadnjega kratkega zaprtega zloga	prid. m. 'visok
	< * <i>ě</i>	pod terciarnim naglasom	'senu ~ 'sinu, Red. 'siga 'vse', 'lipu
	< * <i>ě</i>	po umiku novega akuta	3. os. ed. sed. s'n _i ži 'snežiti'; a tudi 'm _ě xür
	< * <i>u</i>	pod terciarnim naglasom	Imn. 'lidi 'ljudje', 'šišit 'sušiti'
	< * <i>u</i>	po umiku novega akuta	1. os. ed. sed. 'pistin 'pustiti', z'gibin 'zgubiti'
	< * <i>e</i>	pod terciarnim naglasom	'vičir 'večer'
		v položaju za v	
	< * <i>o</i>	po umiku naglasa z zadnjega kratkega zaprtega zloga	prid. m. g'libok

6č Dolžina je posledica akcentske analogije po prepozicionalnih zvezah tipa *na polje* < *nà polē* (Ramovš 1995: 81). Izglasni *-i* daje slutiti, da je končnica *-i* analoškega postanka. Prim. namreč 'p_o:li : Imn. 'lidi 'ljudje' : 'z_e:le.

6d Kot različica k o:

	issln.	gradivo	
▶	<i>e</i>	< *-ù v zadnjem zaprtem/edinem zlogu	<i>k'rɛx</i> , <i>tɛ</i> 'tu'
		< * <i>u</i> po umiku novega akuta ^{6g}	<i>'žɛpan</i> 'župan'
		< * <i>u</i> po naglasnem umiku	<i>s'tɛdɛnc</i> 'studenc'
		< * <i>e</i> pod terciarnim naglasom ^{6h}	<i>'dɛvit</i> , <i>'dɛsit</i>
		< * <i>e</i> po umiku novega akuta ⁶ⁱ	1. os. ed. sed. <i>'sɛdin</i> 'sedeti'
		< * <i>ɛ</i> pod terciarnim naglasom ^{6j}	Oed. <i>s</i> <i>'pɛstjō</i>
		< * <i>i</i> po umiku naglasa z zadnjega kratkega zaprtega zloga v položaju ob <i>r</i>	prid. m. <i>'šɛrok</i>
		v izposojenkah	<i>g'rɛnt</i> 'kmetija'
	<i>e</i>	< *-è v zadnjem zaprtem/edinem zlogu	<i>k'mɛt</i>
		< * <i>e</i> pod terciarnim naglasom	<i>'nebu/-o</i> , <i>'peru</i> , Red. <i>'peči</i> , prid. m. <i>'vesij</i> , <i>'dɛvɛt</i> , <i>'dɛsɛt</i>
< * <i>e</i> po umiku novega akuta		1. os. ed. sed. <i>'čɛpin</i> 'čepeti'	
< *-ɛ̇ v zadnjem zaprtem/edinem zlogu		<i>'zɛt</i>	
< * <i>ɛ</i> pod terciarnim naglasom		<i>'mesu</i>	
< * <i>ɛ</i> po umiku novega akuta		<i>'mesar</i>	
< * <i>ě</i> pod terciarnim naglasom ^{6k}		<i>'sɛnu</i> ~ <i>'sinu</i> , <i>'telu</i> , <i>'testu</i> , Red. <i>s'neg</i>	
		v izposojenkah	<i>'sɛkrit</i> 'stranišče', <i>xɚ'mɛtjɪn</i> 'koruza'
<i>a</i>		< *-à v zadnjem zaprtem/edinem zlogu	<i>b'rat</i> , <i>'fant</i> , <i>'bat</i> , <i>'gat</i> , <i>g'rax</i> , <i>'las</i> 'laz', <i>z'd'raf</i>
		< * <i>a</i> pod terciarnim naglasom	<i>'mazinc</i> , <i>m'ravinc</i> , Red.: <i>v'rata</i> , <i>b'radi</i> , <i>g'lavi</i> , <i>'masti</i> , <i>d'lani</i> , <i>p'raxa</i> , Imn. <i>'lasi</i> 'las', <i>s'labu</i> , <i>d'ragu</i> , <i>m'ladu</i> , <i>'laxku</i> , <i>'zakaj</i> , <i>'zato</i>
	< * <i>a</i> po umiku novega akuta	1. os. ed. sed. <i>'sadi</i> m	
	< *-ǎ v zadnjem zaprtem/edinem zlogu	<i>'pas</i> , <i>'daš</i>	
	< umično naglašenege <i>a</i>	<i>'daska</i> , <i>'magla</i> , <i>s'taza</i> , <i>s'tabló</i> , <i>na</i> <i>'tašče</i> ; a tudi <i>š'čɛpac</i>	
	< * <i>e</i> po umiku novega akuta	<i>'anaɟst</i>	
		v izposojenkah	<i>'advent</i> , <i>'paček</i> 'prašiček', <i>'fažun</i> 'fižol', <i>'nagljɛ</i> 'nagelj', * <i>'šarkan</i> ^{6l} šarkan 'vihar'
<i>o</i>	< * <i>o</i> pod terciarnim naglasom	<i>'kokuš</i> , Red. <i>'nogi</i>	
	< * <i>o</i> po umiku novega akuta	<i>'komar</i> , <i>'vozač</i> , <i>gos'podar</i> , <i>'lontar</i> 'oltar'	
	< * <i>o</i> pod terciarnim naglasom	Red. <i>'zoba</i>	
<i>o</i>	< *-ò v zadnjem zaprtem/edinem zlogu	<i>'pɔt</i> , <i>'kojn</i> , <i>'koš</i> , <i>g'rɔp</i> , <i>s'rɔp</i> , <i>s'tou</i> , <i>'vou</i> 'vol', a tudi <i>š'kof</i> , <i>'noš</i> 'črtalo'	
	< * <i>o</i> ^{6m} pod terciarnim naglasom	<i>'gɔlup</i> , <i>'oɔrɔč</i>	
	po umiku novega akuta	<i>'košar</i>	

6e Kot različica k *o*.

6f Primeri, kot so *'bi:k*, verjetno po analogiji po odvisnih sklonih.

6g Kot različica k *i*.

6h Kot različica k *e*.

6i Kot različica k *e*.

6j Kot različica k *e*.

6k Kot različica k *i*.

6l Etimologija nejasna.

6m Kot različica k *o*.

	issln.	gradivo	
▶	<i>u</i>		
	< * <i>ǰ</i>	v zadnjem zaprtem/edinem zlogu	'pux
	< * <i>ǰ</i>	po umiku novega akuta	2. os. ed. sed. 'mučiš 'molčati'
	< * <i>ǰ</i>	pod terciarnim naglasom ⁶ⁿ	'gustu 'gostó'
	< * <i>o</i>	pod terciarnim naglasom	'kurin 'koren', 'kulu, 'uku, Imn. 'uči, 'nuči, Red. 'kusti, 'tuflu 'topló', 'mukru 'mokró'
	< * <i>o</i>	po umiku novega akuta	s'mugur smogor 'grča', 1. os. ed. sed.: (se) 'bujin 'bati se', 'tupin 'topiti', 'krupin 'kropiti', 'sulin 'soliti', 3. os. ed. sed.: 'guri 'goreti', z'vuni 'zvoniti', 'kusi 'kositi', 'luvi 'loviti', 'rusi 'rositi'
◀	<i>a</i>		
	+ <i>r</i> < * <i>ǰ</i>		'pərst, 'gərn, 'ərs, s'mərt, 'kərf, 'čərf, 'vərx
	+ <i>r</i> < * <i>ǰ</i> -		'mərxəf mrvov 'suh'
	+ <i>r</i> < * <i>ǰ</i>	pod terciarnim naglasom	'sərci, Red. 'kərv, 'dərgač 'drugāče'
	+ <i>r</i> < * <i>ǰ</i>	po umiku novega akuta	1. os. ed. sed. 'tərpīn 'trpeti', 'vərtin 'vrteti', 3. os. ed. sed. 'gərmī
	+ <i>r</i> < * <i>ǰ</i>	po umiku naglasa z zadnjega kratkega zaprtega zloga	'mərlič

Položajne različice

	issln.	gradivo
[ü]	< * <i>u</i> v položaju za protetičnim v pod terciarnim naglasom	'vüxu, Imn. 'vüši 'uš'
[r]	< <i>r</i> v položaju med soglasniki	'mɣz ca

Kratki nenaglašeni samoglasniki

	issln.	gradivo	
i	< * <i>ǰ</i> ǰ		li'si:ca, pri'ja:tel ~ (pri'ja:tu)
	< * <i>ǰ</i> ǰi	po umiku novega akuta	1. os. ed. sed. 'gurin 'goreti', 'tərpīn, del. na -l m. 'sadiu, 'krupiū 'kropiti', 3. os. ed. sed.: s'niži, z'vuni
	< * <i>e</i>	po terciarnem umiku	'dēsīt
	< * <i>-e</i>	po terciarnem umiku	'imi 'ime'; v končnici Red./I/Tmn. ž.: 'buxi 'bolha', 'suzi 'solza', g'lavi, 'nogi, 'kosi
	< * <i>e</i>	po terciarnem umiku	'vičir, prid. m. 'vesiū
		po terciarnem umiku v končaju * <i>-je</i>	Imn. m. 'lidi 'ljudje'
	< * <i>ě</i>	po terciarnem umiku	'vavik (< * <i>v</i> b vĕkb) 'vedno'
	< * <i>ǰ</i> ě		v primerih, kot so: 'o:rix, č'lo:vik; ^{6o} 'vėnix ^{6p} 'zunaj'
< * <i>u</i> ǰ		2. os. ed. sed. ki'pü:ješ, del. na -l ž. pi's'ti:la 'pustiti'	

⁶ⁿ Kot različica k *ǰ*.

^{6o} Red. člo'vė:ka.

^{6p} Furlan v Bezlaj IV: 332.

	issln.	gradivo
ę	< *Źi	2. os. ed. sed.: 'nɔ:sɛʂ, 'vi:dɛʂ
	< *-i	Omn.: z no'ga:mɛ, s'na:mɛ, 3. os. ed. sed. 'vi:dɛ, 'nɔ:sɛ, (kokoš se) s'kü:bɛ, 2. os. vel.: ne 'ku:nɛ 'kleti', 'pɛ:dɛ 'iti', 'gɔ:rɛ 'gori', 'dó:lɛ 'doli'
	< *-i/-*ě	v končnici D/Med.: 'sje:stɛ, 'zje:mɛ, 'materɛ, na v'ra:tɛ, 'nɛ:bɛ 'nebo'
	< *iŹ	v položaju pred r se'ró:ta
	< *-u	b'li:zɛ, Ded. 'nje:mɛ
e	< *ěŹ	gre'di:ca, del. na -l ž. kle'ča:la
	< *-e	ž'rɛ:be, 'te:le, 'sɛ:me, 'dɛ:te; v končnici Red./ITmn. ž.: 'ko:ze
	< *ěŹ	sre'di:nc, se'ki:ra, Red. de'tɛ:ta
	< *Źě	'sɔ:set, 'vi:det
	< *eŹ	še'ni:ca, ne'vɛ:sta
	< *Źe	1. os. ed. sed.: 'ku:nɛn 'kleti', 'na:ɟɛn 'najti', 2. os. ed. sed. 'za:mɛʂ 'vzeti', 1. os. mn. sed. 'nie:semo
	< *-e	'zɛ:lɛ, po'ri:sɛɛ 'toporišče', 3. os. ed. sed.: 'zɛ:be, 'nje:se, 2. os. mn. vel. 'neste
	< *Źu	pot 'pa:zdɛxom
a	< *aŹ	ma'li:na
	< *Źa	'dɛ:lat
	< *-a	s'ta:ra 'ma:ma, 'ža:ba, 'ja:goda
	< ə v priponah *-əc, *-ək	x'la:pac, š'čɛpac; 'pi:pak pipek 'pipek', 'pɛ:sak, 'ja:rak, 'pɛ:tak, 'to:rak ~ 'tʉo:rak, prid. m. p'li:tak; a tudi: mar'ti:nček, s'mərcək 'smrekov storž', mi'zo:uček 'mozolj'
	< *oŹ	po'ri:sɛɛ 'toporišče', sto'pa:ló, mož'ga:ni, Imn. ko'lɛ:nke kolenka 'dolga ženska nogavica', pova'ti:ca povatica 'potica'
o	< *Źo	'ja:goda, m'ra:mor mramor 'bramor'
	< *oŹ	go'sɛ:nka ~ ko'sɛ:nka gosenska 'gosenica'
	< *Źo	'zɛ:lot
ɔ	< *o po umiku naglasa z zadnjega kratkega zaprtega zloga	v primeru: prid. m. g'libɔk
ó	< *-o	'gərló, sto'pa:ló, ob'la:čnó
	< *-o	Ted. 'nogó, 'zɛ:nó
u	< *-o po terciarnem umiku	v končnici Oed.: s 'manu, s 'kustju
	< *-o po terciarnem umiku	'nebu/-o, 'peru, 'telu, 'kulu, 'uku, 'viuxu, 'tuplu 'topló', 'mukru 'mokró', 'gustu 'gostó, d'ragu
	< *l	'ja:buka, del. na -l ž. mu'ča:la 'molčati'
	< *-il/-əl v del. -l m. sp. ed.	'tu:ku 'tolči', 'rɛ:ku, 'pɔžru, 'mo:gu, 'nɛ:su 'nesti', 'na:šu 'najti', 'vi:du, 'təpɛtu 'trpeti', 'zi:vu 'živeti', (se je) o'zɛ:nu, 'pü:stu 'pustiti', 'nʉo:su, 'paxnu 'pahniti', 'lo:vu
ü	< *u po umiku dolgega akuta	'mɛxür
	v izposojenkah	š'tacün 'trgovina'

	issln.	gradivo
l	< v priponi *-al	'ka:šl, k'ra:nc[, 'ma:n['suknja', k'ra:mp['krempej'
	< l po onemitvi ponaglasnega i za soglasnikom	'dɛ:k[ca, 'mʲz[ca 'mrzlica', k'rü:g[ca 'bezgavka'
p	< v priponi *-ən	'čɛ:sn̩, prid. m. 'ži:učn̩, 'tɛ:d̩n̩, ni'be:d̩n̩ 'nihče'
	< n po onemitvi ponaglasnega i za soglasnikom	'bü:čn̩ca 'peška v buči'
	< n v položaju med soglasnikoma, v izposojenkah	'ta:užn̩t
	< -m po onemitvi ponaglasnega i ob njem (-im)	1. os. ed. sed. 'vi:d̩n̩
	< -m v položaju za soglasnikom, v izposojenkah	reuma'ti:zn̩

Položajne različice

	issln.	gradivo
[r]	< r v vzglasju v položaju pred soglasnikom	ʁdɛ'či:ca

Onemitev samoglasnikov

Ŧə	v priponi *-əc v položaju med soglasnikoma	'mazinc, sre'di:nc, ka'za:lc, s'tɛdenc 'studenc', ze'le:nc zelenec 'kuščar', 'sɔuc *solec 'babje pšeno'
Ŧɛ	v priponi *-ɛc	'za:jc
Ŧi	v priponi *-ica	'vɛ:verca, 'vü:šn̩ca 'ustnica', 'dɛ:k[ca, 'mʲz[ca 'mrzlica', Imn. š'ma:r̩nce; a tudi Imn. s'vɛ:čice svečica 'vžigalica'

2.1.3.2 Konzonantizem

Soglasniki so nastali iz enakih izhodiščnih splošnoslovenskih soglasnikov, poleg tega pa še:

	izvor	gradivo
f	< *v pred nezvenečimi nezvočniki in v izglasju	'o[ca, Imn. 'da:fki, 'pa:lofčina, 'ci:rku[, 'korf, prid. m.: zd'raf, k'ri:f, Rmn.: o'rɛ:xof, 'si:nóf, (po preglasu) s'ta:ršɛf
	< *x v položaju pred *t	'noft, za'noftanca;
v	< kot proteza pred *u-	'vü:zda 'uzda', 'vü:sta, 'vü:na 'ujna', 'vüxu
u	< *-l < skupina *dl/*tl	del. na -l m.: 'jo[u 'jesti', 'pa[u, 'pasti', c'va[u 'cvesti'
	v del. na -l m. sp. ed.	'zɛ:u 'vzeti', k'lɛ:u, 'iska[u, 'dɛ:lau
j	< kot proteza pred *a-	'ja:pnó 'apno'
	< *ń kot [i] + n za samoglasnikom	lo'bajna, 'kojn̩
l	< *l̩ za samoglasnikom	k'lü:č, p'lü:ča
	< *l < skupina *dl/*tl	del. na -l ž.: 'pa:la 'pasti', sp're:la 'spresti', 'jɛ:la 'jesti', c'vala 'cvesti'
l̩	< *l̩ za samoglasnikom	s'tɛ:la, ne'dɛ:la, 'pɔ:l̩, 'vale 'takoj'; o'pa:lak 'pajek'br
	< -lj- < *-lbj-	'zɛ:l̩, 'vo:gale 'ogljɛ

6r Gradivo priča o predhodniku sln. *opalék (Metka Furlan, pisno, in Ramovš 1924: 169), prim. tudi gradivo v Gostenčnik 2018: 142–143.

	izvor	gradivo
n	< *-m	1. os ed. sed.: <i>'tę:šen</i> 'tesati', <i>'da:n</i> 'dati', <i>'dę:lan</i> , <i>'vę:n</i> 'vedeti', <i>g'rę:m</i> 'iti', <i>'ku:nen</i> 'kleti', <i>'na:iden</i> 'najti', Dmn.: <i>si'nu:vón</i> , <i>'nan</i> 'mi', Mmn. <i>pər</i> 'e:nin, 'tan 'tam'
ń	< *ń v vzglasju	<i>'ńi:va</i> , Oed. <i>š</i> <i>'ńi:n</i>
	< *ń za soglasnikom	<i>č'rę:šńa</i> , <i>og'ńi:šče</i> ; a tudi <i>'lū:kna</i>
	< *ń za samoglasnikom v izglasju	<i>'o:giń</i> , <i>s'kędęń</i>
	< *ń < *-nbj-	<i>'ka:mańe</i> , <i>z'na:mańe</i> , * <i>'vu:sańe</i> ^{6s} 'usnje', a tudi: <i>sa'ti:ne</i> satinje 'satovje'
š	< *z v predložni zvezi v položaju pred ń:	Oed: <i>š</i> <i>ńo:</i> , <i>š</i> <i>'ńi:mi</i>

Izguba soglasnikov

vd- → *d-* *do'vi:ca* 'vdova'
vn- → *n-* *'nu:k* 'vnuk'
vs- → *s-* Red. *'siga* 'vse'
vz- → *z-* 2. os. ed. sed. *'za:meš*
pš- → *š-* *še'ni:ca*
stn → *sn* *'vū:šńca* 'ustnica'

Asimilacija

čb → *žb* *ž'bę:la* 'čebela', *ž'bū:la* 'čebula'
xč → *šč* *š'či:*
xt → *ft* *'ńoft*
tj → *cj* *c'ja* 'tja'
t → *k* *s'pę:ki* 'spet'⁷
dl → *l* del. na -l ž.: *ję:la* 'jesti', *'pa:la* 'pasti'
s-š → *š-š* *'šišit* 'sušiti'

Diferenciacija

tn → *kn* *k'na:ló*
tl → *kl* *k'la* 'tla'
ym- → *xm-* del. na -l m.: *x'moų* 'umiti', *xm'rų* 'umreti'
ub- → *xb-* del. na -l m.: *x'bų* 'ubiti'

2.1.3.3 Prozodija

Govor pozna vse splošnoslovenske naglasne spremembe, od nesplošnoslovenskih pa naslednje: t. i. umik na prednaglasno kračino (*'ko:za*, *s'tę:gnó*), umik na prednaglasno nadkračino (*'magla*, *s'taza*), terciarni umik cirkumfleksa (*'imi* 'ime', *'lidi* 'ljudje', Red. *'peči*, *'vesių* 'vesel'), umik dolgega akuta z zadnjega zaprtega zloga na predhodni (dolgi ali kratki) zlog (*'komar*, 1. os. ed. sed. *'sędin* 'sedeti') in umik naglasa s zadnjega kratkega zaprtega zloga na predhodni zlog (*g'libok* 'globok', *'visok*).

^{6s} Novejše *'kọ:ža*.

⁷ Izglasni *t* preide v *k* v leksemu *spet*, in sicer gre za prehod *t* → *k* pred *i*, tj. otrditev sekundarno palataliziranega *t* pred prednjim samoglasnikom (Metka Furlan, ustno). O tem redkem pojavu piše že Ramovš (1924: 227) pri predlogu *proti* > *proki*, kjer je prehod intepretiran kot *t* > *t'* > *k* > *k'*. Prehod je znan tudi govorom v smeri proti zahodu, vse do Gerova (Gostenčnik 2018: 150).

3 MORFOLOGIJA

3.1 Samostalnik⁸

3.1.1 Moška sklanjatev

Nabor končnic

	ednina	množina
I	- <i>∅</i>	-i/- <i>∅</i> .vi ~ - <i>u</i> .vi
R	- <i>a</i>	- <i>of</i> ~ - <i>ó</i> f ~ - <i>uf</i> ~ - <i>ef</i> /-i/- <i>∅</i>
D	- <i>i</i>	- <i>on</i> /- <i>em</i> /- <i>im</i>
T	= R/I	-(<i>j</i>) <i>é</i>
M	-i/- <i>ę</i>	- <i>ix</i>
O	- <i>on</i> ~ - <i>em</i> ^{8a}	-i/- <i>mi</i>

Gradivo: **brat** – Ied. *b'rat*, R/Ted. *b'ra:ta*, D/Med. *b'ra:ti*, Ied. z *b'ra:ton*, Imn. *b'ra:ti*, Rmn. *b'ra:tof*, Tmn. *b'ra:tjé*, Mmn. *pər b'ra:tix*, Omn. z *b'ra:ti*; **miš** – Ied. '*miš*, Red. '*mi:ša*; **pes** – Ied. '*pas*, Red. '*pasa*, Ded. '*pasi*, Oed. s '*pason*, Imn. '*pasi*, Rmn. '*pasóf*; **konj** – Ied. '*ko:ñ*, Red. '*ko:ña*, Ded. '*ko:ñi*, Oed. s '*ko:ñem*, Idv. '*ko:ña*, Imn. '*ko:ñi*, Rmn. '*ku:ñ*, Dmn. '*ko:ñem*, Mmn. '*ko:ñix*, Omn. s '*ko:ñi*; **lonec** – Ied. '*lo:nc*, Imn. '*lo:nci*, Rmn. '*lo:ncef*; **sin** – Ied. '*si:n*, Red. '*si:na*, Ded. '*si:ni*, Oed. '*si:nom*, Imn. *si'nu:vi*, Rmn. '*si:nóf*, Dmn. *si'nu:vón*, Mmn. *si'nō:vix*; **cep** – Ied. '*čę:p*, Imn. *ce'pō:vi*; **las** – Ied. '*la:s*, Red. '*lasa*, Imn. '*lasi*, Mmn. v '*lasix*; **vrat** – Ied. *v'rat*, Red. *v'rata*, Med. na *v'ra:tę*; **nos** – Ied. '*nō:s*, Red. '*nosa*; **noht** – Ied. '*noft*, Imn. '*nofti*, Rmn. '*noftuf*; **zob** – Ied. '*zō:p*, Red. '*zoba*, Imn. '*zubi*, Mmn. po '*zubix*; **dan** – Ied. '*da:n*, Red. '*da:na*, Imn. '*da:ni*, Rmn. '*da:nóf*; **jezik** – Ied. '*je:zik*, Red. '*je:zi:ka*; **ljudje** – Imn. '*lidi*, Rmn. '*lidi*, Dmn. '*lidim*, Omn. z '*lidmi*.

3.1.2 Srednja sklanjatev

Nabor končnic

	ednina	množina
I	- <i>ó</i> /- <i>o</i> /- <i>u</i> // <i>-e</i> /- <i>ě</i>	- <i>a</i>
R	- <i>a</i>	- <i>∅</i>
D	- <i>ę</i>	/
T	= R/I	= I
M	- <i>ę</i>	- <i>ix</i>
O	/	-i/- <i>mi</i>

⁸ Izhajam iz tistih produktivnih praslovanskih sklanjatvenih vzorcev, ki so bili produktivni tudi z vidika internega slovenskega razvoja, to so moška in srednja *o*/-*ǐo*-sklanjatev, ženska *a*/-*ǐa*- in *i*-sklanjatev.

^{8a} Primeri z izglasnim *-m* namesto pričakovanega *-n* so nedvomno rezultat knjižnega vpliva.

Gradivo: **okno** – Ied. 'o:knò, Imn. 'o:kna, Mmn. na 'o:knix; **čelo** – Ied. 'čē:lò, Med. na 'čē:lē; **rebro** – Ied. 'rebru, Imn. 'rē:bra; **jajce** – Ied. 'jē:īce, Red. 'jē:īca; **gnezdo** – Ied. g'nē:zdò, Imn. g'nē:zda, Rmn. g'nē:st, Mmn. na g'nē:zdix; **srce** – Ied. 'sārcē; **usta** – Imn. 'vü:sta, Mmn. va 'vü:stix, Omn. z 'vü:sti; **tla** – Imn. k'la, Tmn. 'na: kla, Mmn. 'na klix; **seme** – Ied. 'sē:me, Red. 'sē:mena; **teme** – Ied. 'tē:me, Med. na 'tē:meng; **vreme** – Ied. v'rē:me, Red. vre'mē:na; **dete** – Ied. 'dē:te, Red. de'tē:ta, Imn. 'dēca; **tele** – Ied. 'te:le, Red. te'lē:ta; **črevo** – Imn. č'rē:va; **drvo** – Ied. 'dārvò, Red. 'dārva; **kolo** 'kolo' – Ied. 'kulu, Imn. 'ku:la, Rmn. 'ku:l; 'voz' – Imn. 'ku:la, Rmn. 'ku:y, Mmn. na 'ku:lix, Omn. s 'ku:li; **oko** – Ied. 'uku, Imn. 'uči, Rmn. 'uči, Mmn. va 'učix, Omn. z 'učmi; **uho** – Ied. 'vüxu, Red. 'vüxa, Imn. 'vü:xa, Mmn. 'vü:xix.

3.1.3 Ženska a-sklanjatev

Nabor končnic

	ednina	množina
I	-a	-e/-i
R	-e/-i	-∅
D	-ē/-ī	-an
T	-ò (-u)	= I
M	-ē/-ī	-ax
O	-o/-ò	-ame

Gradivo: **slama** – Ied. s'la:ma, Red. s'la:me, Ded. s'la:mi, Ted. s'la:mò, Oed. s'la:mò; **hiša** – Ied. 'xi:ša, Ted. 'xi:šò, Med. va 'xi:ši; **žena** – Ied. 'že:na, Red. 'že:ne, Ded. 'že:ni, Ted. 'že:nò, Imn. 'že:ne, Rmn. 'že:n, Dmn. 'že:nan, Mmn. pər 'že:nax, Omn. z že'na:mē; **koza** – Ied. 'ko:za, Red. 'ko:ze, Imn. 'ko:ze; **kosa** – Ied. 'ko:sa, Red. 'kosi, Ted. 'kosò, Imn. 'kosi, Rmn. 'ko:s; **ovca** – Ied. 'o'fca, Red. 'o'fci, Imn. 'o'fci, Rmn. 'o'vac; **noga** – Ied. 'no:ga, Red. 'nogi, Ded. 'no:gē, Ted. 'nogò, Med. na 'no:gi, Oed. z 'nogò, Imn. 'nogi, Rmn. 'no:k ~ 'nu:k, Dmn. 'nogi, Mmn. na 'no:gax, Omn. na'ga:mē; **gora** 'smrekov gozd' – Ied. 'g'o:ra, Ted. u 'gò:rò; **roka** – Ied. 'ro:ka, Red. 'roki, Ted. 'rokò, Med. na 'ro:kē, Oed. z 'rokò, I/Tmn. 'roki, Rmn. 'ru:k, Mmn. na 'ro:kax, Omn. z ro'ka:mē; **duša** – Ied. 'dū:ša, Imn. 'dū:še; **bolha** – Ied. 'buxa, Red. 'buxi; **brada** – Ied. b'ra:da, Red. b'radi, Ded. na b'ra:dē, Ted. b'radò/(-u), Oed. z b'radò.

3.1.4 Ženska *i*-sklanjatev

Nabor končnic

	ednina	množina
I	- <i>θ</i>	- <i>i</i>
R	- <i>i</i>	- <i>i</i>
D	- <i>i</i>	- <i>an</i>
T	= I	= I
M	- <i>i</i>	- <i>ix</i>
O	- <i>jō/-u</i>	- <i>mi</i>

Gradivo: **kost** – Ied. *'kó:st*, Red. *'kusti*, Oed. *s 'kɔstjô/-u*, Imn. *'kusti*, Rmn. *'kusti*, Mmn. *va 'kustix*, Omn. *s 'kustmi*; **noč** – Ied. *'nó:č*, Imn. *'nuči*, Mmn. *'nučix*; **peč** – Ied. *'pɛ:č*, Red. *'pɛči*, Med. *na 'pɛ:či*, Oed. *za 'pɛčjô*; **pest** – Ied. *'pɛ:st*, Oed. *s 'pestjô*; **dlan** – Ied. *d'la:n*, Red. *d'lani*; **kri** – Ied. *'kɔrf*, Red. *'kɔrvi*, Oed. *s 'kɔrvjô/-u*; **hči⁹** – Ied. *š'či:*, Red. *š'čɛ:re*, Ded. *š'čɛ:ri*, Ted. *š'čɛ:r*, Oed. *s š'čɛrjô*, Imn. *š'čɛ:ri*, Rmn. *š'čɛ:r*, Dmn. *š'čɛ:ran*, Mmn. *š'čɛ:rix*.

3.2 Glagol

V govoru Vasi je nedoločnik etimološki supin, na primer: *xm'rɛ:t*, *'ɔtpret*, *'çɛ:pat*, *'šɛ:č*, *m'let*, *'zapret*, *'kusit*, *'sišit*, *k'le:pat*, *p'rest*, *t'kat*, *'ža:gat*, *'te:sat*, *'no:set*, *'mo:lt ~ 'mʷo:lt* 'molíti mólím', *'ži:vɛt*, *'dɛ:lat*, *'pa:st*, *'žet*, *s'pa:t*, *s'ja:t*, *'kusit*, *'o:rat*.

Spregatev v sedanjiku gre takole: 1. os. ed. *'nɛ:sen*, 2. os. *'nɛ:seš*, 3. os. *'nɛ:se*, 1. os. mn. *'nɛ:semo*, 2. os. *'nɛ:sešte*, 3. os. *'nɛ:sejô*; 1. os. ed. *'dɛ:lan*, 2. os. *'dɛ:laš*, 3. os. *'dɛ:la*, 1. os. mn. *'dɛ:lamo*, 2. os. *'dɛ:lašte*, 3. os. *'dɛ:laju*; 1. os. ed. *'ži:vɛn*, 2. os. *'ži:vɛš*, 3. os. *'ži:vɛ*, 1. os. mn. *'ži:vɛmo*, 2. os. *'ži:vɛšte*, 3. os. *'ži:vɛjô*; 1. os. ed. *'kusin*, 2. os. *'kusiš*, 3. os. *'kusi*, 1. os. mn. *kɔ'si:mo*, 2. os. *kɔ'si:te*, 3. os. *kɔ'si:jô*. 1. os. ed. *g'rɛ:n*, 2. os. *g'rɛ:š*, 3. os. *g'rɛ*, 1. os. mn. *g'rɛ:mo*, 2. os. *g'rɛ:šte*, 3. os. *g'redô*; 1. os. ed. *'vɛ:n*, 2. os. *'vɛ:š*, 3. os. *'vɛ:*, 1. os. mn. *'vɛ:mo*, 2. os. *'vɛ:šte*, 3. os. *'vɛ:jô*; 1. os. ed. *'ču*, 2. os. *'ɔčš*, 3. os. *'če*, 1. os. mn. *č'mɔ*, 2. os. *č'te*, 3. os. *č'ɛjô*.

Deležnik na *-l* (za tvorbo prihodnjika in preteklih časov): m. *'šɔu* ž. *š'la*, m. *'našu* ž. *'na:šla*, m. *'nɛ:su* ž. *'nɛ:sla*, m. *'sɛ:ku* ž. *'sɛ:kla*, m. *xm'rɔu* ž. *x'mɔrla*, m. *'dɛ:laɥ* ž. *'dɛ:lala*, m. *'ža:gau*, m. *'ži:vu* ž. *ž'vɛ:la*, m. *'kusiɥ* ž. *ku'sila*, m. *'odrô*, m. *'ɔcvrô*, m. *m'rɔu*, m. *'pɔžru*, m. *'ɔprou*, m. *'samloɥ*, m. *'sišiu*, m. *k'le:pau*, m. *'te:sau*, m. *t'kau*.

4 DVOJNIČNI ODRAZI

Govor Vasi v nekaterih svojih odrazih izkazuje dvojničnost (tudi pri istih leksemih). Dvojnični odrazi v govoru Vasi so sistemski, saj je njihova distribucija predvidljiva: prvi odraz v vseh primerih odraža pričakovani, tj. »tipično kostelski«

⁹ Leksem *hči* izkazuje kolebanje, in sicer ima v Red. in Rmn. končnici ženske *a*-sklanjatve.

razvoj, drugi, večinoma manj pogost, pa odraža »tipično čabranškega«, torej takega, kot bi ga pričakovali v govorih severno od Srobotnika ob Kolpi in severno od Delnic.

Najbolj verjetno je, da je dvojničnim odrazom botroval »neidealni« informator oz., kot piše Logar na prvi strani svojega rokopisa zapisa za Vas pri Kostelu iz leta 1957: »Rački¹⁰ izgovarja $\bar{e} < \check{e}$ ože, kot ga običajno govore v Vasi. Mislim, da zato, ker je bila njegova mati doma iz Osilnice. Navadni refleks \check{e} -ja je torej tu \bar{e} , čeprav tudi \bar{e} ni izključen.« Kasneje je v svojem poročilu s terena (z dne 26. januarja 1957)¹¹ v Vasi – Fari pri Kostelu med drugim podal reflekse vseh vokalov. Za issln. $*\bar{e}/*\check{e}$ - je zapisal dva refleksa, in sicer e : in \acute{e} :. Glede te dvojničnosti pripomni, »da kljub spraševanju ne morem reči, kdaj govore \bar{e} in kdaj \bar{e} «.

Dvojničnost odrazov v zbranem gradivu je nedvoumno izkazana v dolgem vokalizmu, medtem ko je pri delu kratkega nenaglašeneega vokalizma nekaj zadržkov. Namreč, pri mestniku/dajalniku ednine moškega, srednjega in ženskega spola ni mogoče zagotovo trditi, ali gre pri teh odrazih za isto izhodišče ali pa morebiti za dva različna izvora.

4.1 Dolgi vokalizem

Odraza za stalno dolgi jat in kratki akutirani jat v nezadnjem besednem zlogu sta e : (več primerov) in \acute{e} :, vendar brez očitne distribucije, na primer: $s'l\acute{e}p$, $s't'r\acute{e}xa$ in $b'r\acute{e}k \sim b'r\acute{e}k$, $'m\acute{e}:sac$, $b'r\acute{e}:za$. Tako tudi odraza za stalno dolgi $o > \acute{o}$: in \acute{o} : (manj pogost in vedno kot dvojnica), na primer: $z'v\acute{o}:n \sim z'v\acute{o}:n$, $'n\acute{o}:\check{c} \sim 'n\acute{o}:\check{c}$.¹² Prim. z gradivom iz Osilnice: $s'n\acute{e}:\check{i}k$, $'s\acute{e}:\check{i}me$, $'nu\check{c}$.

Odraza za umično naglašeni e in o sta monoftonga z redkeje izraženo (šibko) diftongizacijo: $s'te:gn\acute{o}$ in $'\check{c}e:l\acute{o}$; $'ko:za$ in $'g\acute{u}o:ra$ 'gozd, porasel s smrekami', tudi pri istem leksemu: $'to:rak \sim 't\acute{u}o:rak$. Primerjaj z gradivom iz Osilnice: $'\check{z}je:na$, $'k\acute{u}o:sa$. Tako stanje je sicer mogoče interpretirati tudi kot proces izgubljanja diftongizacije znotraj enega jezikovnega sistema in ni nujno dokaz za motnjo v sistemu. Vendar bodo ti odrazi zaradi vseh ostalih indicev razumljeni kot slednje.

4.2 Kratki nenaglašeni vokalizem

4.2.1 Izglasje

4.2.1.1 Izglasni *-i

Izglasni *-i ima dva odraza, in sicer -i in -e, vendar brez očitne distribucije. Na primer: Med. na $'pe:\check{c}i$, $s'ta:r\check{c}i$, Imn. $si'nu:vi$, $\check{s}ti:ri$, $\check{c}lo'v\acute{e}:\check{s}ki$, $pu'no:\check{c}i$, $'du:li$, $'gu:ri$ in $'d\acute{o}:l\acute{e}$, $'g\acute{o}:r\acute{e}$, Omn.: z $no'ga:m\acute{e}$, s $'na:m\acute{e}$, 2. os. ed. vel. $'pej\acute{d}\acute{e}$ 'iti'. Različni

10 Iz zapisa: »Rački Jakob, Logarjev informator, kmet, 60 let, rojen v Stružnici, od 22. leta dalje živi v Vasi št. 6.«

11 Tipkopis hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

12 O tem že tudi Horvat 1994: 309, vendar njena trditev, da ima Logar v zapisu govora Vasi pri Kostelu »za cfl. o vedno samo refleks \acute{o} «, ne drži, saj je v gradivu najti tudi manj ozko različico.

končnici v teh primerih, kjer imamo nedvoumno opravka z *-i, morda nakazujeta na sobivanje dveh različnih sistemov, kjer gre pri odrazu -e̯ za večjo stopnjo redukcije ali pa gre le za znotrajsistemsko variabilnost.

Etimološki *-i, razvit v izglasnem zlogu po mlajšem umiku, se odraža kot kratki *i*, npr.: Imn. *'kusti, 'nuči*, tudi pri glagolih 3. os. ed. sed.: *'kusi* 'kositi', *z'vuni* 'zvoniti', *'rusi* 'rositi'. V kostelskih govorih Delača in Banje Loke na tem mestu najdemo sicer enak odraz, vendar še s ponaglasno dolžino: Imn. *'učī*: 'oko', 3. os. ed. sed. *k'leči*: 'klečati', *'rōsi*: 'rositi' (Delač), Red. *'suli*: 'sol', *'kōsti*: Imn. *'učī*: 'oko', 3. os. ed. sed. *'leži*: 'ležati' (Banja Loka).

4.2.1.2 Mestnik in dajalnik ednine samostalnikov psl. (i)o-skl. in (i)a-skl.

V mestniku ednine (posplošeno tudi na dajalnik ednine) samostalnikov moškega, srednjega in ženskega spola prav tako nastopata dvojnični končnici, in sicer -e̯ in -i: *'sje:stre̯*, *'žje:n̄e̯*, *'mater̄e̯*, *na v'ra:t̄e̯*, *'ne:b̄e̯* 'nebo' in *b'ra:ti*, *'si:ni*, *na x'ri:bi*, *'ko:īni*, *s'la:mi*, *'ze:ni*, *na 'no:gi*.¹³

Tu je slika malo manj jasna. Različni končnici bodisi pričata o različnih sistemskih lastnostih (torej -e̯, -i < *-i) bodisi izkazujeta dve različni izhodišči. Prva končnica -e̯ je namreč lahko odraz organske končnice *-i (< Med. *-i psl. *io-* oz. *ia-*skl.), medtem ko je končnica -i lahko tudi fonetični naslednik *-*ě*¹⁴ (< Med. *-*ě* psl. *o-*skl.). Za govor Vasi se namreč predvideva sovpad oz. enaki odrazi za nenaglašeni izglasni *-i in *-*ě*, to je zlitje kratkega *-*ě* z etimološkim *-i, s čimer se ta govor umešča med velik del, predvsem osrednjih, slovenskih narečij (Logar 1996: 321).

Tretja možnost razlage je analoška, in sicer da je končnica -i sèm vpeljana po analogiji po terciarno naglašeni samostalnikih, kot je Ded. *'ōfci* 'ovca'. Tako analogijo najdemo v imenovalniku množine samostalnikov moškega spola v čabranškem govoru Babnega Polja: *at'r̄uo:ci* 'otrok' in *'naxti* 'noht' (Gostenčnik 2018: 184). Nedvoumnega zaključka tako ne morem podati.

4.2.2 Ponaglasni zaprti zlog

4.2.2.1 Ponaglasna *i in *ě

Ponaglasni *i ima dva odraza, to sta *i* in *e̯*, in sicer brez očitne distribucije. Na primer *'že:nix* ženin 'ženin', *'le:šnik*, 2. os. ed. sed.: *'no:siš*, *'x̄o:diš* in 1. os. ed. sed.: *'m̄o:l̄en* 'molíti mólím', *'no:s̄en*, 2. os. ed. sed. *'no:s̄eš*, 1. os. mn. sed. *'vi:d̄emo*.

Pri samostalnikih se v primerih, kot sta Mmn. m.: *b'ra:tix*, *si'no:vix*, ne da zagotovo trditi, ali je izhodišče *-*ěx* ali *-*ix*. Iz gradiva je očitno le, da se naglašeni kratki jat, sodeč po primerih, kot so *'so:set* in *'vi:det*, (tudi sekundarni jat) Red. *'d̄o:brega*, ni nikoli razvijal v smeri proti *i*-ju. Umično naglašena primera, kot sta *'o:rih* (Rmn. *o'r̄e:xof*) in *č'lo:vik* (Red. *č'lo'v̄eka*), z odrazom *i*-ja na mestu

¹³ Red. *'nogi* < *-*e̯* s kračino, tako da lahko izključimo možnost posplošitve.

¹⁴ Tako pri govoru Delača.

ponaglasnega jata, pa kažeta na drugačen razvoj kratkega jata, ki se je določeno obdobje razvijal pod naglasom in šele po umiku prešel v inventar nenaglašenege vokalizma. Tako je tudi v kostelskih govorih Delača (SLA T282) in Banje Loke (SLA T283) v primerih, kot so: *'só:seṭ*,¹⁵ *'o:rēx* (Red. *o'rē:xa*), *č'lo:věk*¹⁶ (Delač) in *'só:seṭ*, *'o:rēx*, *č'lo:věk* (Banja Loka).

4.2.2.2 Ponaglasni *ə

Nenaglašeni polglasnik v priponah izkazuje pričakovani (kostelski) *a* in nepričakovani (čabranški) *e*, na primer: *x'la:pac*, *'ja:rak*, *'pe:tak*, *'to:rak* ~ *'ʔo:rak*, prid. m. *p'li:tak* in *mar'ti:nček*, *s'mərček* 'smrekov storž', *mi'zo:uček* 'mozolj'.

5 GOVOR DELAČA (SLA T282)

Krajevni govor Delača ne izkazuje dvojničnih odrazov in je tipični predstavnik kostelskega narečja. Interna posebnost govora je ohranjanje ponaglasnih dolžin v zlogih, kjer je prišlo do mlajših naglasnih umikov.

5.1 Izglasna *-i in *-ě

Govor ohranja ponaglasno vokalno kvaliteto in kvantiteto pri terciarno naglašениh samostalnikih, tako da je razvidna razlika med odrazoma za izglasna *ě in *i – primerjaj: Med. *'róke*: ~ *'ro:ké* 'roka', na *'no:gé* ~ *'nógé*: in Red. *d'lani:*, *'k'vi:*, *'vasi:*, *'peči:*, *'kusti:*,¹⁷ Imn. *'nóči:*, *'kusti:*, Omn. s *'kustmi:*.

Pri korensko naglašениh samostalnikih ta razlika ni očitna, saj je prišlo v nenaglašenedem izglasju do sovpada odrazov: Med.: *pr* *'ne:bé*, na *'mi:zé*, na *po'to:ké*, *o'rē:xe* in Imn.: *'lo:ncé*, *kó'kó:šé*, *b'ra:té* (~ *b'ra:tja*), *'ko:né*, Omn. s *si'nó:vé*, *'du:lé*, *'gó:ré*, 2. os. vel.: *'bó:dé* 'biti', *'pejdé* 'iti'.

Krajevni govor Delača tako ne izkazuje sovpada nenaglašениh izglasnih *-i in *-ě, vendar je to očitno zgolj pri ponaglasnih odrazih pri terciarno naglašениh primerih, v ostalih primerih sta odraza izhodiščnih končnic navidezno sovpadla. Z razlikovanjem med izglasnima odrazoma se tako govor Delača povezuje z nekaterimi (slovenskimi) belokranjskimi govori, za katere že Ramovš (1952: 57) in kasneje tudi Logar (1996: 321) predvidevata izvor končnice za D/M ednine samostalnikov iz *-ě.

5.2 Ponaglasna *i in *ě

Ponaglasna *i in *ě imata enaka odraza, in sicer najdemo odraz *i v primerih, kot so: *'lě:šněk*, *g'ra:bět*, 1. os. ed. sed.: *xo:děn*, 1. os. mn. sed. *'nō:sémó*, del. na *-l* ž. *c'vi:lěla*; odraz *ě pa v primerih, kot so: Dmn. *'kostě:n*, *'pestě:n*, Mmn. *si'nó:věx*,

15 Odgovor, kot je zapisan v rokopisni zbirki SLA pod V730, pri odgovoru na V184 pa je zapisana oblika *'só:sēt*.

16 Odraz za nenaglašeni polglasnik v priponah je *a*: *'pe:tak*, *'po:pak* (Delač in Banja Loka).

17 V primerjavi z Red.: *'nógé:*, *'zi:me* ~ *'zi:mē:*, *'se:stre* ~ *'sestrē:*, *'že:ne* ~ *'žene:* (< *-ě).

'da:nɛx, 'lo:ncɛx, 'zobɛ:x, 'pestɛ:x. Namreč, primeri s terciarnim premikom nakazujejo izvor iz jata, saj bi bilo zaradi nizke stopnje redukcije, ki jo govor izkazuje, po umiku naglasa težko pričakovati razvoj iz *ī > ě:.

6 SKLEP

Govor Vasi (SLA T416) opredeljujejo v prvi vrsti fonetične lastnosti kostelskega narečja, vendar pa je iz samega fonološkega opisa razvidno, da je znotraj dolgega in kratkega vokalizma precej dvojničnih odrazov, ki so sistemski, saj so okolja, v katerih se pojavljajo, predvidljiva. Tine Logar je imel za govor Vasi dva različna informatorja, od katerih je bil eden iz Stružnice, njegova mati pa iz Osilnice, torej z območja čabranškega narečja. Tako je bil razlog za navidezno motnjo v sistemu, to je dvojničnim odrazom, najverjetneje zgolj neidealni informator.

LITERATURA IN VIRI

- Bezljaj 2005** = France Bezljaj (– Marko Snoj – Metka Furlan), *Etimološki slovar slovenskega jezika* 4: Š–Ž, Ljubljana: SAZU, Založba ZRC, 2005.
- Gregorič 1983** = Jože Gregorič, Delač [SLA T282, zapis po vprašalnici za Slovenski lingvistični atlas, listkovno gradivo; hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU].
- Gregorič 2015** = Jože Gregorič, *Kostelski slovar*, ur. Sonja Horvat – Ivanka Šircelj-Žnidaršič – Peter Weiss, Ljubljana: Založba ZRC, 2015, tudi www.fran.si (16. 12. 2019).
- Gostenčnik 2014** = Januška Gostenčnik, Govor kraja Banja Loka (SLA T283) (po gradivu za SLA), *Annales: series historia et sociologia* 24.2 (2014), 343–355.
- Gostenčnik 2018** = Januška Gostenčnik, *Krajevni govori ob Čabranki in zgornji Kolpi*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018.
- Horvat 1994** = Sonja Horvat, Nekaj naglasnih in fonoloških značilnosti slovenskega kostelskega govora, *Slavistična revija* 42.2–3 (1994), 305–312.
- Logar 1957** = Tine Logar, Vas pri Kostelu [SLA T416, zapis po vprašalnici za Slovenski lingvistični atlas, rokopis; hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU].
- Logar 1996** = Tine Logar, *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*, ur. Karmen Kenda-Jež, Ljubljana: ZRC SAZU, 1996.
- Ramovš 1924** = Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika II: konzonantizem*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1924.
- Ramovš 1952** = Fran Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.
- Rigler 1963** = Jakob Rigler, *Južnonotranjski govori: akcent in glasoslovje govorov med Snežnikom in Slavnikom*, Ljubljana: SAZU, 1963.
- SLA 1** = Jožica Škofic idr., *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezni, družina) 1: atlas*, ur. Jožica Škofic, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Jezikovni atlas); 2: *komentarji*, ur. Jožica Škofic, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Jezikovni atlas), 2011.
- SLA 2** = Jožica Škofic idr., *Slovenski lingvistični atlas 2: kmetija 1: atlas*, ur. Jožica Škofic – Mojca Horvat – Karmen Kenda-Jež, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016 (Jezikovni atlas); 2: *komentarji*, ur. Jožica Škofic – Matej Šekli, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016 (Jezikovni atlas).

Štampfl - Glavič 1983 = Milojka Štampfl - Glavič, Banja Loka (SLA T283), zapis po vprašalnici za Slovenski lingvistični atlas, rokopis; hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

SUMMARY

The Kostel Local Dialect of Vas: SLA Data Point 416

This article presents the local dialect of Vas (Slovenian Linguistic Atlas data point number 416) near Kostel, a part of the Kostel dialect of the Lower Carniolan dialect group. The dialect material, gathered by Tine Logar in 1957, is presented in a form of a phonological description with elements of morphology. A brief comparison with the local dialect of Delač (SLA T282) of the Kostel dialect is made. Occasional double reflexes in the phonological description of the local dialect of Vas are interpreted as a consequence of that one of the Logar's informant was originally from Stružnice and his mother being from Osilnica, a local dialect of the Čabranško (Čabranka) dialect of the Dolenjsko (Lower Carniolan) dialect group. Double reflexes are clearly displayed in the long vowel system, but less clearly in the unstressed short vowel system. Namely, in the locative and dative singular endings of substantives it is not possible to state with certainty whether the reflexes are of the same origin or involve two different origins.

DEJAN GABROVŠEK

TIPOLOGIJA NESTAVČNOČLENSKIH NEMATIČNIH DOPOLNIL V SLOVENŠČINI

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.5](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.5)

Prispevek se opira na skoraj stoletje staro tezo Vinogradova in drugih ruskih jezikoslovcev, ki velja za slovanske jezike, namreč da bi bilo bolje kot o dvojici priredje – podredje govoriti o različnih stopnjah odvisnosti med stavki znotraj zložene večstavčne povedi. Tako lahko poleg stavčnočlenskih odvisnikov kot samostojno enoto vpelje (tudi) nematična nestavčnočlenska dopolnila; ta predlagana enota doslej še ni bila deležna podrobnejše sistematične obravnave. Članek poskuša zajeti čim več z vezniki in vezniškimi sredstvi (so)izraženih pomenov.

Ključne besede: skladnja, stopnje odvisnosti, veznik, nestavčnočlensko dopolnilo

A Typology of Subordinate Complementary Elements in Slovenian

The article is based on an observation of Vinogradov and others Russian linguists pertaining to Slavic languages in general that has been valid for almost a century; namely, that it is more appropriate to speak of various degrees of dependence, rather than of coordination–subordination pairs exclusively. This, in addition to subordinating elements as an independent unit, it is possible to include subordinate complementary elements, which have only been mentioned briefly to date. The article seeks to present as many meanings and conjunctive words as possible.

Keywords: syntax, degrees of dependence, conjunction, subordinate complementary elements

0 UVOD

Prispevek¹ predstavlja večstavčne konstrukcije, ki jih ob upoštevanju strukture in pomena ne moremo uvrstiti ne v podredje ne v priredje. V nestavčnočlenska dopolnila se uvrščajo tiste skladenjske strukture in pomenska razmerja, ki se prvotno/praviloma izražajo priredno, vendar jih vpeljuje ali prvotno podredni veznik ali pa beseda, ki je konvertirala v vezniško besedo.

Teorija, da bi bilo bolje kot o dvopolni dvojici podredno – priredno govoriti o različnih stopnjah odvisnosti povezave med stavkoma znotraj večstavčne povedi² (Vinogradov 2001: 579; Žele 2016č: 33), omogoča, da take konstrukcije

1 Prispevek je nastal iz poglavja magistrskega dela z naslovom Stopnje odvisnosti v slovenskih podredno zloženih povedih (Gabrovšek 2019) pod mentorstvom red. prof. dr. Andreje Žele. Vsi zgledi so iz korpusa Gigafida. – V opombah pod črto so navedeni iskalni pogoji v jeziku CQL (jezik za iskanje po korpusu).

2 Tako lahko o različnih stopnjah odvisnosti govorimo tudi znotraj podredij (razmerje med vezljivimi in družljivimi odvisniki), prim. Gabrovšek – Žele 2019.

obravnavamo kot samostojno skupino brez nujnega prisilnega uvrščanja bodisi med podredja bodisi med priredja.³

1 POJEM ODVISNIK

V Enciklopediji slovenskega jezika (Toporišič 1992: 158) je odvisnik obravnavan skozi stavčnočlenski vidik kot stavčno razširjeni stavčni člen, kar se je pokazalo kot pomanjkljiva, čeprav vsaj pri stavčnočlenskih odvisnikih uporabna definicija. Pomensko-strukturna obravnava presega zgolj strukturalni vidik. Toporišič sicer ostaja pri pojmovanju dvojice priredno – podredno, a je večkrat nakazal možnost tudi sistemskih podrednih ustreznikov priredij (Toporišič 1982: 123), in sicer omenja zlasti podredno-priredne pretvorbe protivnega razmerja ob ohranjanju bolj ali manj istega skladenjskega pomena.

Kot pove že ime, je odvisnik odvisen in zato ne more stati samostojno, ampak potrebuje nadredni stavek, na katerega se nanaša. Le skupaj z nadrejenim stavkom lahko odvisnik funkcionira tako pomensko kot strukturno. S tvorbeno-pretvorbene-vidika in vidika stopenj odvisnosti se postavlja vprašanje, kateri stavki znotraj večstavčne povedi so še odvisniki in kateri niso več: vsekakor lahko med odvisnike uvrstimo stavčnočlenske odvisnike (Gabrovšek – Žele 2019).

2 NESTAVČNOČLENSKA NEMATIČNA STAVČNA DOPOLNILA; NESTAVČNOČLENSKA DOPOLNILA

Nezaskanost in s tem neumeščenost stavkov, ki se z vidika stopenj odvisnosti nahajajo med podredji in priredji, v sistem medpropozicijskih razmerij se kaže že v tem, da (za zdaj) ni natančnega termina, ki bi jih opredeljeval. Različni avtorji, ki so te strukture proučevali, pogosto niso dovolj natančno razlikovali med pomensko in strukturno ravno (Smolej 2018), skupno pa jim je bilo, da so izhajali iz dosledne delitve na dvojico konstant podredno – priredno in da je nekatere skladenjske pomene mogoče izraziti le podredno in druge le priredno. Jožica Gelb tako govori o »podredjih v vlogi priredja«⁴ (Gelb 1969). Termin odvisnik je zato tu neustrezen, prav tako pa ne moremo govoriti o pravih priredjih. Pojavil se je pojem psevdohipotaksa (nepravo podredje), vendar je možno na te konstrukcije gledati kot na neprava podredja ali na neprava priredja (psevdoaparataksa). Pojem »nepravi«⁵ oziroma »psevdo-« ni ustrezen, saj kaže oziroma namiguje, da gre za

3 Vinogradov to tezo sicer na kratko argumentira še večkrat: npr. da je težko nedvoumno potegniti črto med podrednimi in prirednimi vezniki in da je možno nekatera razmerja izraziti na več načinov (Vinogradov 2001: 580); postavlja tudi mejo med najvišjo in najnižjo stopnjo odvisnosti (čeprav ne upošteva soredja), ki velja tudi za slovenščino: veznik *da* pomeni le podrednost, veznik *in* pa le prirednost (Vinogradov 2001: 581).

4 Kar je v resnici paradoks, saj po tem razmišljanju obstajajo podredja, ki so (hkrati) priredja. To vsekakor kaže na ukoreninjenost dosledne delitve na priredja in podredja.

5 Ta termin je omenjen v Žele 2016a: 90 in glede na »prave« poudarja možnost pretvorb v priredja.

sintaktične enote, ki so neprave, nepravilne ali kako drugače zaznamovane. Pojem »nepravi« pove le to, da so te enote slabo raziskane in da ne sodijo v ustaljeni dvopolni model podredij in priredij. V novejši strokovni literaturi se uporablja tudi termin nestavčnočlenski odvisniki (Žele 2016č: 38).

Kot delovni termin predlagamo »nestavčnočlensko nematično stavčno dopolnilo«. »Nestavčnočlensko« zato, ker ti stavki ne zasedajo mesta nobenega od trenutno znanih in raziskanih stavčnih členov, »nematično«, ker se oddaljujejo od matičnega stavka,⁶ »stavčno« zato, ker gre vedno za tvorbe v obliki stavka z osebno glagolsko obliko, in »dopolnilo«, ker gre za pomensko dopolnjevanje stavka, na katerega se navezujejo in skupaj z njim (in lahko še s katerim) tvorijo zaključeno poved. Kot okrajšani, a vseeno dovolj povedni termin predlagamo termin »nestavčnočlensko dopolnilo«.⁷

Poved *Medtem ko boš ti mlinar, ti bom jaz nosila hrano* (Toporišič 2004: 651) Toporišič podaja kot primer protivnega podredja,⁸ vendar ga ni mogoče uvrstiti v nobeno od prislovnodoločilnih razmerij, ampak izraža kontrast⁹ (Toporišič 2004: 651) in je sistemsko pretvorljiv v protivno priredje. Merilo, ali tak odvisnik še spada k prislovnodoločilnim odvisnikom, je, ali dogajanje v podrednem stavku kakor koli vpliva na dogajanje v nadrednem stavku, kar pomeni, da je pomensko sestavinsko še povezan z matičnim stavkom.

Od prislovnodoločilnih odvisnikov se nestavčnočlenska dopolnila razlikujejo po tem, da prislovnodoločilni natančneje določajo povedek (v smislu kraja, časa, vzroka in načina natančneje umestijo dogajanje v matičnem stavku – podobno torej, kot velja za glagolsko družljivost, le da na (več)stavčni ravni), dopolnila pa se kot nova samostojna propozicija¹⁰ nanašajo na cel stavek in so s tem podobni priredjem; tudi razmerja so enaka: na primer vezalnost in protivnost, s to razliko, da jih praviloma vpeljuje veznik, ki je v svoji primarni vlogi podredni. Dejansko gre za mejno strukturo, ki bi jo lahko uvrstili v prehodno območje med podredji in priredji, s čimer se kaže, da strogo ločevanje med podredji in priredji (kot konstantama brez vmesnega zveznega polja) ne more zadovoljivo opisati vseh večstavčnih struktur.

3 VEZNIŠKA SREDSTVA

Vežniška sredstva, ki vpeljujejo take stavke, so ali podredni vežniki v neprvem pomenu (npr. protivni *medtem ko*) ali pa so bližje členkovni rabi in po izvoru niso vežniki (npr. *namesto da*) in so tako »neke vrste vežniški prislovi«, npr. *medtem*

6 Prvo merilo je strukturno, drugi pomensko, zato bi bilo v nadaljevanju smiselno eno izpustiti.

7 Oba termina sta nastala med pogovorom z mentorico prof. dr. Andrejo Žele.

8 Ada Vidovič Muha (1984: 131) v oceni Nove slovenske skladnje predlaga uvedbo protivnega prislovnega določila.

9 Čeprav je ravno v tem primeru še močno prisotna časovnost oziroma hkratnost dejanj.

10 Seveda ne gre za popolnoma novo samostojno propozicijo oziroma misel, saj so vse propozicije znotraj povedi kot najmanjšega sporočila (ena propozicija je načeloma že lahko tudi (ubesedena) poved) povezane tako pomensko kot strukturno.

(Krvina – Žele 2018: 10); vse to (zlasti prvo merilo) kaže na oddaljevanje od ustaljene rabe v podredjih, s pomenskega vidika pa se kažeta dva pojava: (a) specializiranost, pogosto v povezavi s konverzijo iz členka, predloga ali prislova: tak veznik ima ozek, točno določen pomen; (b) razširitev in s tem izpraznitev pomena, tako da je pomen veznika (še bolj kot to velja že nasploh) mogoče (ne vedno enoumno) razbrati le iz konteksta celotne povedi. S pomenskega stališča je pomemben prehod pomena od prislovnodoločilnega proti slovničnorazmernemu: pri vezniški besedi *medtem ko* gre za prehod od izražanja časovnosti v izražanje protivnosti.

Mešanje veznikov z drugimi besednimi vrstami v zelo različne kombinacije vezniških besed vpliva tudi na njihovo uporabo v tem smislu, da se zabrisuje njihova funkcijska delitev na podredne in priredne veznike. Zelo zanimivo bo ugotavljati, ali se ti hibridni vezniki po sestavi in vlogi bolj nagibajo v podredje ali priredje. Če se sestavljene vezniške besede tudi pomensko bolj osamosvajajo, potem je pričakovati, da se bolj nagibajo k prirednosti. (Žele 2016b: 248)

Eno od meril prirednosti/podrednosti je, da v priredjih vezniška beseda vedno stoji med enotama, ki ju povezuje, zaporedja enot pa ni mogoče vedno obrniti; pri podredjih te omejitve načeloma ni¹¹ (razpostava odvisnih stavkov znotraj povedi je tako odvisna predvsem od pomena in členitve po aktualnosti (Žele 2016c: 300; 2016č: 39)) in je vezniška beseda (praviloma konvertirani zaimek, npr. oziralni) lahko tudi na začetku stavka.¹² Zdi se, da to pravilo v nestavčnočlenskih dopolnilih niha oziroma odpove: vezniške besede, ki so to že v prvotni vlogi, se obnašajo kot v podredjih, vezniške besede, nastale s konverzijo (*le da*, *razen ko*) pa bolj težijo k temu, da stojijo med stavkoma; tako je tudi jasnejša njihova povezovalna vloga. S tega vidika gre torej za povezovanje lastnosti podredij in priredij v novo celoto z lastno (pod)urejenostjo.

S pomenskega vidika se kaže, da konverzne vezniške besede poleg povezovanja še vedno ohranjajo tudi svojo prvotno (nevezniško) funkcijo; zdi se,¹³ da so taki, konkretnější pomeni za tvorce razumljivejši kot pomeni veznikov, ki so kot pomeni razmerja mnogo bolj abstraktni. S konkretnostjo je tu mišljeno dejstvo, da mnoge vezniške besede prvotno opravljajo vlogo prislovnih določil (*medtem ko*, *potem*) ali predmeta (*poлег tega*). Pomensko izpraznjena *ki* in *kar* izpodrivata zlasti veznik *in*, pogosto pa tudi brezvezje, ki ga je, vsaj stilistično nevtralnno, težko povezati z veznikom.¹⁴

Težnja po logični sporočilnosti je povzročila nastajanje sklopov, ki zapolnijo vrzel v pomenskem razmerju. Prvotno večbesedni veznik, sklopljen iz besed različnih besednih vrst, deluje kot ena enota, zato se jih je veliko obrusilo in jih danes ne vidimo več kot sklop, ampak kot veznik.

11 Izjema je prilastkov odvisnik, saj ne more stati na začetku povedi.

12 Če je veznik lahko na začetku povedi, se bliža členkovni rabi.

13 Za potrditev te teze bi bilo smiselno izvesti anketo in natančneje preveriti stanje v korpusih.

14 Zato je Sovrè marsikateri »nepravi relativnik« pretvoril v brezvezje.

Viri vezniških besed so naslednji:

- zaimsek, pogosto skupaj s predlogom, ki povzema vsebino dejanja prejšnjega stavka in vpeljuje naslednjega: *kljub temu, razen tega, s tem da, kar, namesto da* (ki je okrajšan od *namesto tega da* (Toporišič 2004: 428));
- prislovnodoločilni podredni veznik, ki se mu spremeni pomen iz prislovnodoločilnega v slovničnorazmernega: na primer prvotna časovnost (hkratnost ali zaporednost dejanj) prehaja v protivnost; hkratnost dejanj prehaja v uvajanje nasprotja (zaradi nezdržljivosti dejanj), npr. *medtem ko*; pogojnost se izprazni, v ospredje pride primerjava dejanj, četudi ni vzročno-posledične povezave ali je ohlapna, npr. *če*;
- členek, ki dodaja ekspresivnost: *češ da, samo da*;
- veznik, ki je pomensko izpraznjen: *ki*.

V nestavčnočlenskih dopolnilih se, v primerjavi s pomensko določenimi in ustaljenimi priredji in podredji, najbolj kažejo načini tvorbe besedil v sodobnem času, deloma tudi zato, ker so primeri iz korpusa Gigafida relativno novi.

Za celovito analizo bi bilo treba izvesti temeljitejšo raziskavo, a vseeno je mogoče opaziti:

- Vse večji je poudarek na samostalnikih kot odnosnicah v matičnem stavku, zato se intenzivira in širi raba *ki* in *kar*.
- Vse manj je natančnejšega izražanja pomenskih razmerij med stavki, vedno bolj je pomembno le navezovanje na prejšnji stavek: *medtem ko, poleg tega, ki, kar ...* Prevladujoča oziralnost se vse bolj navezuje na nanašalnice, kar lahko kaže tudi na slabše poznavanje vezniških pomenov.
- Pogosti so dvobesedni/večbesedni vezniki: ena beseda (pogosto sklop) povzema vsebino prejšnjega stavka, druga pa vpeljuje naslednjega: *medtem ko*,¹⁵ *poleg tega, s tem da, namesto (tega) da, razen (takrat) ko, le da, samo da*.
- Zveze veznika in prislovnega zaimka pogosto nadomešča (enobesedni) prislov ali zaimsek v vezniški vlogi: *in tam = kjer, in tja = kamor, in on = ki*.

4 NERESTRIKTIVNI PRILASTKOV ODVISNIK

Najprej in najočitneje se je oddaljevanje »podrednega« stavka od matične propozicije opazilo pri vezniku *ki* (Sovre 1939; Cazinkić 2000; 2001; Žele 2016c: 303), zato je nastal termin nerestriktivni prilastkov odvisnik, vendar se v sopostavitvi z drugimi podobnimi strukturami kaže, da ni zares ne prilastkov ne odvisnik. Kot podtip znotraj nestavčnočlenskih dopolnil ga je smiselno obravnavati predvsem s stališča pomenske razširjenosti prvotno prilastkovih veznikov, saj ti zaradi svoje pomenske izpraznjenosti opravljajo več funkcij kot drugi vezniki; zlasti *ki* lahko zaradi svoje izhodiščne pomenske izpraznjenosti vpeljuje skoraj vsa razmerja, česar izhodiščni

15 Okrajšan in sklopljen iz *med tem (časom) ko*.

prislovi, členki in ostali podredni vezniki zaradi svoje pomenske določenosti ne morejo. Znotraj obravnave nestavčnočlenskih dopolnil kot samostojne skupine se nerestriktivni stavki (tu ne moremo več govoriti ne o prilastkih ne o odvisnikih) združijo z ostalimi vezniškimi besedami.

Prvotna raba prilastkovih veznikov je omejevanje in natančnejše določanje samostalniške odnosnice,¹⁶ vendar se je raba veznikov *ki*, *kar*, *kjer*, *kamor* močno razširila, zato se je zanje začel uporabljati termin nerestriktivni prilastkov odvisnik:

Glede na učinek, ki ga ima prilastkovno določanje odnosnice na število zunajjezikovnih nosilcev (referentov), so tako nestavčni kot stavčni prilastki dveh vrst: omejevalni (restriktivni) in neomejevalni (nerestriktivni). Omejevalni prilastki število nosilcev imenske zveze omejujejo, neomejevalni pa nanj ne vplivajo. Ta pomenska različnost se kaže tudi v skladenskostrukturnih razlikah, in sicer na ravni sintagme, v kateri ima vlogo prilastka oziralni odvisnik. (Cazinkič 2000: 31)

Sovrè ugotavlja, da se tak »nepravi odvisnik« lahko pretvori v skoraj katero koli priredje (in tudi podredje), in tako rabo graja. Dejansko je problem take rabe presplošen pomen, saj veznik *ki* ne podaja natančnejšega pomena (protivnost, pojasnjevalnost ...), zato je pogosto dvoumna, saj mora naslovnik sam razbrati pomen, pri tem pa mu veznik *ki* ne pomaga.¹⁷ *Ki* je v tej rabi veznik v najosnovnejšem pomenu,¹⁸ saj je njegova funkcija (ker je pomensko izprazenjen) le povezovanje dveh stavkov v eno enoto,¹⁹ zato je najpogostejša pretvorba v vezalno priredje. SSKJ² opredeljuje tako rabo kot: »za dopolnjevanje, opredeljevanje vsebine nadrednega stavka: *besedo je dobil poslanec, ki je govoril dobro uro; tedaj je pripeljal avto, ki je dečka podrl*«, in dodaja pri zadnjem primeru pretvorbo: »*in dečka podrl*«. Cazinkič (2000) prikazuje razliko med restriktivnim (Sovrè bi ga poimenoval pravi, pri Žele (2013: 21) določujoča omejevalna propozicija) in nerestriktivnim (Sovrè bi ga poimenoval nepravi, ponarejeni, napačni, pri Žele (2013: 21) kvazidoločujoča neomejevalna propozicija) z naslednjim primerom: restriktivni: *Pričakujem tisto dekle, ki pride jutri*; nerestriktivni: *Pričakujem tvoje dekle, ki pride jutri*. Prvi odvisnik se navezuje samo na odnosnico deklet in jo omejuje (zato restriktiven, omejevalen) od vseh ostalih deklet (enako »pravi« relativni (torej odnosni) odvisnik definira tudi Sovrè), drugi *ki* pa samo dodaja novo, že samostojno informacijo. »Odtod tudi večja stopnja odvisnosti omejevalnega oziralnega stavka [podčrtal D. G.], ki je odvisen tako skladensko kot pomensko, medtem ko je neomejevalni stavek odvisen samo formalno, na pomenski ravni pa mu pripada samostojna propozicija« (Cazinkič 2000: 32).²⁰

16 Izjema je sicer redke povedkov prilastek.

17 V nadaljevanju se pomenska izprazenost veznika *ki* kaže pri pretvorbah, pri katerih je možno isti primer pretvoriti v več različnih (pomensko nedvoumnih) priredij.

18 Oziroma izraža zgolj prirednost (Vinogradov 2001: 581).

19 Taka veznika sta še *in* ter *da*.

20 V jezikih s pomensko stavno vežico (angleščina, hrvaščina) slednje pri omejevalnosti ni, pri dopolnjevalnosti pa je.

Cazinkić (2001) opisuje, h kateri besedni vrsti so slovničarji uvrščali relativnika *ki* in *kateri*. Opaža veliko nihanj, opredelitve pa se gibajo med pridevnikom in veznikom. Cazinkić *ki* opredeljuje kot »netipični zaimsek ali pa kot netipični veznik« (Cazinkić 2000: 63), ljubša mu je prva uvrstitev (Cazinkić 2000: 63). Če združimo obe (možni) uvrstitvi z delitvijo na restriktivne in nerestriktivne odvisnike, vidimo, da je *ki* v restriktivnih netipični (pridevniški) zaimsek (sicer v vezniški vlogi), v nerestriktivnih pa netipični veznik, na kar kažejo možne pretvorbe v priredja. Enako se obnašata *kar* in vsaj še *kjer*.

Ravno pri nerestriktivnem odvisniku se najbolj kaže, da ne sodi ne v podredje (zaradi pomena) in ne v priredje (zaradi strukture) in ga je zato treba obravnavati kot posebno strukturo.

Čeprav Sovrè nerestriktivne stavke kritizira in ima prav v tem, da je taka raba pogosto premalo pomensko določena, pa so nerestriktivni stavki (oziroma odvisniki) v rabi zelo pogosti, saj so krajši.²¹ Veznik *kjer* prinaša dve informaciji v eni besedi, in sicer povezovanje dveh stavkov in izražanje kraja, kar je priredno treba izraziti z dvema besedama: *in tam*. Vezniki *kjer*, *kamor* in *kar* znotraj odvisnega stavka opravljajo dve funkciji: vezniško in stavčnoočlensko, *kjer* je znotraj stavka, ki ga vpeljuje, prislovno določilo, *kar* pa predmet ali osebek. *Ki* stavčnoočlenske funkcije znotraj stavka, ki ga uvaja, ne opravlja²² in ima le vlogo (potencialno najuniverzalnejšega) veznika, torej podobno kot *in* le nadaljuje misel iz prejšnjega stavka; *ki* je v tem primeru uporaben (in zato uporabljan), ker – sicer res brez jasnejše opredelitve razmerja – eksplicitno kaže, da se vsebina naslednjega stavka nanaša na vsebino prejšnjega.

5 POMENSKA RAZMERJA

Sovrè (1939) je razdelal »neprave« prilastkove odvisnike glede na to, katero priredje zamenjujejo. To delitev jemljemo za osnovo, le da namesto termina priredje uporabljamo razmerje. Sovrè je iskal le primere za *ki*, tu pa so dodane vse vezniške besede, ki ustrezajo merilom za nestavčnoočlenska nematična stavčna dopolnila. Navedena so vsa razmerja, ki se izražajo priredno, razen ločnega,²³ dodani so še primeri za nekatera prislovna določila, vendar je določitev pomena večkrat stvar interpretacije posameznika. Upoštevano je pomensko merilo, zato se nekateri vezniki pojavijo večkrat. Pretvorbe so navedene za ponazoritev pomenskega razmerja; primeri so vedno pretvorjeni v pomensko najbližje priredje (ali podredje). Primeri so večinoma Sovretovi in iz korpusa Gigafida.²⁴

21 Tu se zastavlja vprašanje razmerja rabe med pisnimi in govornimi besedili.

22 Jo pa veznik *kateri*; v knjižnem jeziku se razen za predlogi praviloma uporabljata *ki* + predmet/osebek, s tem da je osebek izražen že v nadrednem stavku.

23 Ločno priredje je, vsaj v nekaterih primerih, možno pretvoriti v pogojni odvisnik (Žele 2016a: 88).

24 Zgledi so izbrani z ročnim pregledom določenega števila (navadno 250–300) naključnih konkordanc.

5.1 Vezalno razmerje

Vezalno razmerje (zlasti izraženo z veznikom *in*) je pomensko najbolj izpraznjeno in zato najbolj široko, saj stavka le povezuje in ju ne sopostavlja v bolj specializirano pomensko razmerje. Vezalno razmerje vpeljuje največ veznikov.

Kjer: *Odšla sem na hodnik, kjer sem videla strica.²⁵ Tedaj je ostal doma, kjer se je skrival in se tako rešil ponovnega odhoda na fronto.*

Kamor: *Iz Cerknega se je odpravil v Ljubljano, kamor je prispel zvečer > Iz Cerknega se je odpravil v Ljubljano in tja prispel zvečer.²⁶*

Poleg tega dodaja stavek, ki še dodatno podkrepi vsebino prvega. Včasih je na meji s protivnostjo ali stopnjevalnostjo: *Poslanci niso mogli glasovati proti lastni vladi, poleg tega si stranka gotovo želi okrepiti podporo javnosti.²⁷ Homeopatske snovi zaustavijo nastajanje obolelih celic, poleg tega pa krepijo imunski sistem.*

Spet, zopet: primeri nihajo med vezalnostjo in protivnostjo, a ker ne izražajo prave protivnosti, v smislu, da povedka nista sopojavnata, ampak nov stavek le dodaja oziroma dopolnjuje prvega, je take primere bolje uvrstiti v vezalnost. Drugi razlog za uvrstitev v vezalnost je prvotna časovna vloga prislovov *spet* in *zopet*, ki je v tesni povezavi z vezalnostjo: *Eni pridelujejo hrano, spet drugi izdelujejo orodje, spet tretji gradijo.²⁸ Medtem ko jim nekateri predsedniški kandidati sploh ne verjamejo, drugi nanje gledajo z optimizmom, spet tretji pravijo, da bodo zaspali na lovorikah.*

Potem je »časovni prislov v vezniški vlogi« (Žele 2016b: 251). V vezniški vlogi je podoben vezniku *in*, zlasti v pomenski izpraznjenosti, tako da lahko izraža več pomenov (Žele 2016b: 252). Časovnost se ohrani: *Igrali so do ene, potem šli kositi, po kosilu so se vrnili v kavarno in igrali ves popoldan.²⁹*

Nato izraža zaporednost dogodkov³⁰ in je rabljen podobno kot *potem*: *V tem položaju preštejte do deset, nato vdihnite, se sprostite in vajo trikrat ponovite.³¹ Najprej so remizirali z Angleži, nato izgubili z Italijani, nazadnje pa srečno izvlekli še en remi s Švedsko.*

Ki: *Vihar je odtrgal nešteto čolnov in manjših ladij, ki jih je treščil na obalo.* Primer je pretvorljiv v vezalno priredje in je tak tudi nedvoumen, saj gre tu za sopostavitev dveh dogodkov in ne za oziralnost. Če že, bi lahko poved izrazili s časovnim odvisnikom in tako poudarili časovno zaporedje dogajanja. Pretvorba: *Vihar je odtrgal nešteto čolnov in manjših ladij ter jih treščil na obalo.³² Povedal je, da ima dva sinova, ki sta se pravkar znašla pred naborno komisijo. Stavbo je zasnoval arhitekt Friedrich Schmidt, ki močno spominja na flamske mestne hiše.*

25 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="kjer"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

26 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="kamor"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

27 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="poleg"] [word="tega"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

28 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="spet"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

29 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="potem"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

30 Več o zaporednosti dejanj in rabe glagolskega vida v slovenščini gl. Krvina 2019.

31 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="nato"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

32 Izražanje časovnosti oziroma zaporednosti dejanj še dodatno potrjuje raba dovršnikov (Krvina 2019: 80).

Ki se nanaša na celoten stavek in ne na odnosnico *arhitekt*, kar, kot je vidno pri večini primerov, zmanjšuje jasnost izražanja. Primer, ki se najbolj približa rabi veznika *in*, je: *V mestnem svetu smo brez glasu proti omogočili gradnjo centra, ki verjamemo, da bo dokončan prihodnje leto.*³³ Če bi upoštevali vezljivost glagola *verjeti*, bi bil odvisnik tak: »za katerega verjamemo«, vendar v nerestriktivnih odvisnikih *ki* izgubi prvotno vlogo samostalniškega oziralnega zaimka (oziroma »netipičnega zaimka«, kot ga obravnava Cazinkić (2001: 63)).

Kar: *Prosila ga je, naj ji kupi škatlico cigaret, kar je tudi storil*³⁴ > ... *in je to tudi storil. Pri preslikavi se Gaussov profil dodatno razširi, kar smo opisali z napakami preslikave.*

5.2 Protivno razmerje

Protivno razmerje je eno izmed pomensko najbolj razplatenih razmerij, v primerjavi z drugimi razmerji ga uvaja veliko vezniških besed, tako prirednih kot (prvotno) podrednih. »Prvenstveno izraža 'nasprotovanje' in 'nasprotnost'« (Krvina – Žele 2018: 15). Toporišič (2004: 651) protivno priredje (oziroma razmerje) deli na podskupine, ki izražajo: (a) kontrast ali razliko, (b) nasprotje, (c) zamenjavo, (č) izzemanje. Pri vseh veznikih je pogosto dodan členek *pa*, da je poved nedvoumno protivna. Ker členek *pa* ni obvezen (čeprav je v rabi zelo pogost), načeloma ni dojeman kot del vezniške besedne zveze. Pogost *pa* je, ker eksplicitneje izrazi protivnost. V dosedanji literaturi, ki se ukvarja z odnosi med priredjem in podredjem, je bilo največ pozornosti namenjene ravno protivnemu razmerju (Gelb 1969; Toporišič 1982: 123; Vidovič Muha 1982: 151; Gabrovšek 2018: 53; Smolej 2018: 191).

Kljub temu izraža nasprotje s prej povedanim (SSKJ²): *Moški mu je namero preprečil, kljub temu pa je storilec izstrelil nekaj nabojev.*³⁵ *Priprave so krojila slaba igrišča, kljub temu so fantje pokazali obilo volje in želje za učenje ter napredovanje.*

Potem je prislov v vezniški vlogi (Žele 2016b: 251), praviloma nastopa skupaj s členkom *pa*, sicer protivnost ni jasno izražena. Pomen časovnosti tako prehaja v pomen protivnosti: *Tvoja boljša polovica ti je najbrž trideset let dobro in zvesto služila, potem pa so leta naredila svoje.*³⁶ *Takrat se je stanje izboljšalo, potem pa znova poslabšalo.*

Nato: *Moje srce je za hip zastalo, nato pa začelo razbijati trikrat prehitro.*³⁷

Medtem ko prvotno izraža časovnost in znotraj nje istočasnost dejanj, vendar je, zlasti v publicistiki, pogosta protivnost; zaradi svoje dvodelnosti nastopa brez *pa*: *Organizacija je zanimala vpletenost v razstreljevanje mejne pregrade, medtem ko očitvidci trdijo drugače.*³⁸ *Pri subvencijah gre za podarjeni denar, medtem ko*

33 Primer je bil najden v publicistiki.

34 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="kar"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

35 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="kljub"] [word="temu"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

36 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="potem"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

37 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="nato"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

38 [word="medtem"] [word="ko"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"].

morajo posojila vrniti. Kar 50 odstotkov dobička je odšlo za plače igralcev, medtem ko so jim lani namenili le 30 odstotkov prihodkov.

Ki: *Doslej nas je iz te mizerije izrezaval gozd, ki je pa že preveč izsekan. Če bi poved brali kot restriktivni odvisnik, bi razumeli, da jih je iz mizerije reševal tisti gozd, ki je že preveč izsekan, a je pravi pomen protiven: a je že preveč izsekan. Po dveh dneh počivanja postopoma stopnjujte telesno aktivnost, ki pa vam ne sme povzročati dodatne bolečine. Okrog sto strani zapiskov za roman je nazadnje izročil Pohlu, ki je pisanje končal na svoj način. V zadnjem primeru je ki uporabljen, da ne pride do dvoumnosti, hkrati pa je krajši kot pretvorba v priredje: a je ta pisanje zaključil na svoj način. Če zaimka ta ne bi bilo, ne bi bilo jasno, kdo je vršilec dejanja v drugem stavku, veznik ki pa to natančno določi. Protivnost povedi je zato treba ugotoviti iz cele povedi, saj veznik sam ne zadostuje.*

Tako pa: *Raje bi počival in gledal televizijo, tako pa moram še v svojem prostem času delati.³⁹ Ko bi imel samo eno napako, bi postal zmagovalec, tako pa je zasedel četrto mesto. Pri tem vezniku je pa obvezni del vezniške besede.*

Če: *Če si rekel belo, je on trdil črno.⁴⁰ Če je včasih veljalo, da zaostaja za glavnim tekmečem, se zdaj že lahko enakovredno kosa z njim.*

Namesto da: *Stavek, ki ga uvaja namesto da, izraža možnost, ki pa ni uresničena, uresničena je možnost, izražena v glavnem stavku (oziroma v stavku brez veznika). Razlaga v eSSKJ: »Izraža, poudarja nasprotje med dejanjema, navadno večjo primernost, zaželenost enega od njiju«: Tako se težave še povečajo, namesto da bi jih pozdravili.⁴¹ Včasih se preveč zaletavam, namesto da bi odigrali potrpežljivo.*

Samo, le: *Stvar očitno deluje, samo zaupati ji moraš.⁴² Ne razumem, samo gledam. Otočec s svojim gradom ima veliko občudovalcev, le malokdo pa ve za grad Gradac v istoimenskem naselju v okljuku Lahinje.⁴³*

Samo da, le da: *razlaga v eSSKJ: »izraža omejevanje, izvzemanje glede na običajno, pričakovano«: Situacija je pri meni enaka, le da imam še daljšo pot. Predlog je zanimiv, le da ne zadošča.*

Razen ko izraža izvzemanje, izjemo. V primerjavi z drugimi vezniki je *razen ko* težje pretvorljiv v protivno priredje: *Seveda gre za tiste države, na ureditve katerih se slovenska javnost vselej rada sklicuje, razen ko gre za človekove pravice.⁴⁴ Čebelar vedno dela sam, razen ko se toči med, mora biti več ljudi.*

Kar: *Še vedno se ne govori o pravih vprašanjih, kar pa seveda ne pomeni, da izbrisani niso pomembni. Ne pričakujem, da se bo opravičil ali umaknil svoje izjave, kar pa bi moral storiti. Policisti so mu odvzeli vozniško dovoljenje in prepovedali nadaljnjo vožnjo, česar pa ni upošteval.*

39 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="tako"] [word="pa"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

40 [word="če"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"].

41 [word="namesto"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"].

42 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="samo"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

43 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="le"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

44 [word="razen"] [word="ko"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"].

S tem da dodaja dodaten pogoj, ki omejuje matični stavek: *To letalo bi uporabljala oba partnerja, s tem da bi vlada imela uporabno prednost.*⁴⁵ *Na leto naredijo 800 skokov, mi jih naredimo 150, s tem da si moramo vse skoke plačati, oni pa so plačani zato, da skačejo.*

5.3 Vzročno razmerje

Kjer: *Nov poslovni izziv je našel v Kanadi, kjer bo bržkone odprl svojo nogometno šolo. S papirji zamujajo predvsem v Leskovcu, kjer stvari očitno tečejo še počasneje.*

Potem ko: Zaporednost dogodkov je hkrati tudi vzročno-posledična, saj prvo dejanje povzroči drugo. *Znanstveniki v britanski reviji navajajo primer dveh pacientov, ki sta zbolela, potem ko sta prežvečila po 20 žvečilnih gumijev na dan.*⁴⁶ *Slednji je podal odstopno izjavo, potem ko so se nanj vrstili pritiski zaradi njegovih izjav.*

Ki: Osebek v obeh stavkih je v nekaterih primerih isti, zato je konstrukcija s *ki* možna, sicer ne bi bila. Osebek na začetku je izpostavljeni osebek: *Opat, ki se je bil pred odhodom dobro najedel, je odklonil poziv > Ker se je bil opat pred odhodom najedel, je odklonil poziv > Opat se je pred odhodom najedel, zato je odklonil poziv. Hlapec, ki se mu še ni ljubilo vstati, se je potuhnil > Ker se hlapcu ni ljubilo vstati, se je potuhnil > Hlapcu se ni ljubilo vstati, zato se je potuhnil. Vodi Rusija, ki je osvojila 42 zlatih, 26 srebrnih in 28 bronastih medalj.*

Češ da: eSSKJ pomen razlaga kot: »ob uvajanju povedanega izraza, poudarja, da gre za besede, mnenje drugega, do katerih je mogoče imeti zadržke«. Pomensko spada pod vzročno razmerje, prvotno členek *češ* pa dodaja subjektivnost tvorca besedila, zato ni popolnoma prekriven z veznikom *ker*, saj se ne ohrani ekspresivnost.⁴⁷ *Izmikala se je, češ da gre za napake.*⁴⁸ *Iz zadeve se je umaknil, češ da gre za evropski problem. O sponzorjih in donatorjih ne želi govoriti, češ da se lahko razkrijejo le sami.*

Kar: *Nismo imeli težav v obrambi, kar je tudi odločilo zmago.* V odvisniku je izražena posledica.

Tako: SSKJ² definira rabo kot »za izražanje vzročno-posledičnega razmerja«: *Ni pazila na ulice, tako se je izgubila. Bil je lačen, in tako se je ustavil v gostilni, da bi nekaj pojedel.*

5.4 Sklepalno razmerje

Vsi primeri so pretvorljivi v sklepalno priredje, z veznikom *torej*.

Potem: *No, tudi vidva sta prišla, potem nas je že deset* (SSKJ²).

Ki: *Enako grenak postane hren, ki ga ni mogoče hraniti > Enako grenak postane hren, zato/torej ga ni mogoče hraniti.*

45 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="s"] [word="tem"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

46 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="potem"] [word="ko"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

47 Podobno kot *češ da*, čeprav ne s tako mero ekspresivnosti, se obnaša *ker da*.

48 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="češ"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

Kar: *Količnik zračnega upora znaša le 0,26, kar pomeni rekord v tem avtomobilskem razredu. Nad hribi so se začeli nabirali črni oblaki, kar bi lahko pomenilo skorajšnjo nevihto > ... torej bo verjetno kmalu nevihta.*

5.5 Pojasnjevalno razmerje

Kar: Odvisni stavek pojasnjuje vsebino nadrednega, zato je pogosta zveza *kar pomeni, da*. Pojavlja se vprašanje, ali (zaradi izpraznjene in samo povezovalnega pomena) ne opravlja vezniške funkcije kar celoten stavek: *Mi hočemo vstopiti individualno, kar pomeni, da se nočemo pogajati ter smo se pripravljene prodati po kakršnikoli ceni*⁴⁹ > ... *in sicer se nočemo pogajati. Obvezno ga morate vikati, kar pomeni, da mu morate reči »vi« > Obvezno ga morate vikati, tj. reči mu »vi«.*

5.6 Stopnjevalno razmerje

Stopnjevalno razmerje je pomensko specializirano vezalno razmerje, saj novo informacijo stopnjuje (*ne samo, ampak tudi; niti – niti*). Zaradi specifičnosti se pomen ni razširil na nestavčnočlenska dopolnila, z izjemo vezniške besede *poleg tega, da*, čeprav se lahko nekatere primere razume kot vezalno razmerje. Ni pa primerov za negativno stopnjevanje (*ne – ne*).

Poleg tega, da: *Poleg tega, da pišem, tudi nastopam*⁵⁰ > *Ne samo pišem, ampak tudi nastopam, oziroma: Pišem in nastopam. Scena je zanimiva in nekoliko nenavadna: poleg tega, da prikazuje dnevno sobo, spominja tudi na muzejski prostor. Naš citrar pa poleg tega, da izdeluje, popravlja, igra in poučuje citre, zelo rad tudi prepeva.*

5.7 Prislovnodoločilna razmerja

Sovrè je našel primere tudi za prislovnodoločilna razmerja. Kot že omenjeno, je velikokrat možnih več pretvorb.

5.7.1 Posledično razmerje

Granata eksplodira v letu, s čimer poveča uničevalni učinek. Poved je možno pretvoriti tudi v vezalno priredje, vendar gre za vzročnost in posledičnost, saj je posledica eksplozije v letu povečan uničevalni učinek. Ko je ustrelil, je goreči bombaž iz puške padel na sosedno hišo, ki se je vnela > ... da se je vnela. Gre za dober primer odvisnega stavka, ki se nanaša na cel nadredni stavek, saj pomeni posledico glagolskega dejanja, ne pa, v konkretnem primeru, točno določene hiše.

5.7.2 Dopustno razmerje

Dopustno podredje je blizu protivnemu razmerju: *Po dvorišču se še zmeraj podi otročad, ki bi morala že kdaj spati.*

49 [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="kar"] [word="pomeni"].

50 [word="poleg"] [word="tega"] [tag="U"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.*"].

5.7.3 Namerno razmerje

Tudi namerno razmerje je pretvorljivo v vezalno, s to razliko, da bi zamenjava *ki z in* lahko povzročila napačno interpretacijo, v konkretnem primeru kdo je komu prinesel zajtrk: *Poklical je strežnika, ki mu je prinesel zajtrk > ... da bi mu prinesel.*

6 SKLEP

Glede na predstavljeno tipologijo bi bilo v nadaljevanju treba še natančneje razdelati podvrste znotraj posameznih nestavčnočlenskih dopolnil, raziskati vpliv vezniških besed in odnose do podredij in priredij. Raziskati bi bilo treba razmerje med rabo nestavčnočlenskih dopolnil in med rabo priredij. Raziskava celotne tipologije slovenske večstavčne povedi bi tudi jasneje prikazala položaj nestavčnočlenskih dopolnil znotraj sistema večstavčne povedi.

VIRI

eSSKJ gl. Fran

Fran, <http://www.fran.si/> (27. 11. 2019).

Korpus Gigafida, <http://www.gigafida.net/> (27. 11. 2019).

Korpus Gigafida v orodju NoSketch Engine, https://www.clarin.si/noske/sl.cgi/first_form (27. 11. 2019).

SSKJ² gl. Fran

LITERATURA

Cazinkić 2000 = Robert Cazinkić, Oziralni prilastkovi odvisniki, *Jezik in slovnost* 46.1–2 (2000), 29–40.

Cazinkić 2001 = Robert Cazinkić, Kategorizacija in razvrstitev oziralnikov *ki in kateri*, *Slavistična revija* 49.1–2 (2001), 55–73.

Gabrovšek 2018 = Dejan Gabrovšek, Podredno izraženi protivnost in pojasnjevalnost, *Jezik in slovnost* 63.2–3 (2018), 49–57.

Gabrovšek 2019 = Dejan Gabrovšek, *Stopnje odvisnosti v slovenskih podredno zloženih povedih: magistrsko delo*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2019. – Tipkopis.

Gabrovšek – Žele 2019 = Dejan Gabrovšek – Andreja Žele, Tipologija stavčnočlenskih odvisnikov v slovenščini, *Slavistična revija* 67.3 (2019), 487–507.

Gelb 1969 = Jožica Gelb, Podredje v vlogi priredja, *Jezik in slovnost* 14.5 (1969), 137–139.

Krvina 2019 = Domen Krvina, Zaporednost dejanj in njen vpliv na rabo glagolskega vida v slovenščini, *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 12 (2019), 75–93.

Krvina – Žele 2018 = Domen Krvina – Andreja Žele, Vezniki: poskus opredelitve njihove vloge v slovenskih zloženih povedih, *Jezikoslovni zapiski* 24.1 (2018), 7–25.

Smolej 2018 = Mojca Smolej, Skladenjske konstrukcije med podredjem in priredjem, *Slovenščina 2.0* 6.2 (2018), 186–205.

Sovrè 1939 = Anton Sovrè, Oziralni odvisnik – sintaktični omnibus, *Slovenski jezik* 2 (1939), 88–102.

Toporišič 1982 = Jože Toporišič, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.

- Toporišič 1992** = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Toporišič 2004** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 42004.
- Vidovič Muha 1984** = Ada Vidovič Muha, Nova slovenska skladnja J. Toporišiča, *Slavistična revija* 32.2 (1984), 142–155.
- Vinogradov 2001** = Viktor V. Vinogradov, *Russkij jazyk (Grammatičeskoe učenie o slove)*, Moskva: Russkij jazyk, 42001.
- Žele 2013** = Andreja Žele, *Slovenska besedilna skladnja z jezikovnosistemskega vidika – temeljni pojmi*, Ljubljana: samozaložba, 2013.
- Žele 2016a** = Andreja Žele, Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravi prislovnodoločilni odvisniki, *Slavistična revija* 64.2 (2016), 81–94.
- Žele 2016b** = Andreja Žele, Vezniki: poskus opredelitve njihove vloge v slovenskih zloženih povedih, *Filološke pripombe* 14.1 (2016), 246–258.
- Žele 2016c** = Andreja Žele, Tipologija odvisnikov v slovenščini: merila, v: *Toporišičeva obdobja*, ur. Erika Kržišnik – Miran Hladnik, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016 (Obdobja 35), 299–306.
- Žele 2016č** = Andreja Žele, O razlikah med priredno in podredno izraženim razmerjem, *Jezikoslovni zapiski* 22.2 (2016), 31–43.

SUMMARY

A Typology of Subordinate Complementary Elements in Slovenian

The article concerns the syntax of subordinate complementary elements in Slovenian. It is based on an observation pertaining to Slavic languages in general that has been valid for almost a century; namely, that it is more appropriate to speak of various degrees of dependence, rather than of coordination–subordination pairs exclusively. Both coordination and hypotaxis have been described extensively in linguistics, whereas subordinate complementary elements have only been mentioned briefly. The resulting typology focuses on presenting as many meanings and conjunctive words as possible.

SUZANA TODORVIĆ

OSNOVNA SLOVNICA MILJSKEGA ISTRSKOBENEŠKEGA GOVORA: OD FONEMSKEGA SESTAVA DO ZAIMKOV

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.6](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.6)

V prispevku so prikazane izbrane slovnične značilnosti miljskega narečnega govora. V Miljah govorijo domačini istrskobeneško narečje, saj so v tem kraju, tako kot v večini drugih obmorskih istrskih mest, več stoletij vladali Benečani. Miljčani so še do konca 19. stoletja govorili muglizanščino, tj. predbeneški romanski jezik, ki se je razvil iz govorjene latinščine tega kraja. Danes se v narečju pogovarja večina meščanov, njegovo rabo smo zasledili tudi pri mlajših prebivalcih, ki pa v svoj govor pogosto vnašajo narečne izraze iz sosednje tržaščine in standardne italijanščine. Narečno gradivo smo pridobili z narečjeslovno raziskavo, ki smo jo opravili leta 2018.

Ključne besede: miljski narečni govor, istrskobeneško narečje, slovnica, dialektološka raziskava

A Short Grammar of the Muggia Dialect: From Phonetics to Pronouns

This article presents selected grammatical features of the local Muggia dialect. Muggia residents speak an Istrian–Venetian dialect because this town, like most other coastal towns in Istria, was ruled by the Venetians for several centuries. Up until the end of the nineteenth century, Muggia residents spoke the Muglisano dialect, a pre-Venetian Romance language that developed from the spoken Latin used in this town. Today most locals converse in dialect, and its usage has also been observed among young residents, who, however, frequently introduce dialect expressions from the neighboring Trieste dialect and standard Italian. The dialect material was collected through a dialectological study conducted in 2018.

Keywords: Muggia dialect, Istrian–Venetian dialect, grammar, dialectological study

- 0 V prispevku so prikazane izbrane slovnične značilnosti miljskega narečnega govora. V Miljah so še do konca 19. stoletja govorili muglizanščino, tj. predbeneški romanski jezik, ki je jezik ladinskega tipa (Filipi 1993: 275–284). Svoj prvotni jezik so Miljčani, tako kot večina drugih prebivalcev obmorskih istrskih (in dalmatinskih) mest, v času nadvlade Beneške republike (od 14. stoletja dalje) postopoma zamenjali z beneščino, zato je izumiranje avtohtonih obmorskih govorov potekalo v različnih obdobjih – v Trstu so ladinsko govorili do začetka prejšnjega stoletja, na Krku so veljotščino ohranjali do leta 1898 (takrat je umrl njen zadnji govorec Antonio Udaina) (Filipi 1993: 275–284).

Danes se v narečju pogovarja večina meščanov, njegovo rabo smo zasledili tudi pri mlajših prebivalcih, ki pa v svoj govor pogosto vnašajo narečne izraze iz sosednje tržaščine in standardne italijanščine. Narečno gradivo smo pridobili z narečjeslovno raziskavo, ki smo jo opravili leta 2018.

1 MILJE IN NJIHOVO NAREČJE

Milje (it. *Muggia*) so italijansko obmorsko mestece, ki leži na skrajnem severozahodnem delu istrskega polotoka. Najstarejša omemba kraja *Castrum Muglae* se v dokumentih prvič pojavlja leta 931. Z griča Stare Milje (it. *Muggia Vecchia*) nad mestom so se prebivalci v današnje Milje (na predel, imenovan *Borgo Luro*) preselili med 10. in 14. stoletjem, predvsem pa po letu 1353, ko so jih napadli Genovežani. Staro sklenjeno pozidano mestno jedro se nahaja tik ob morju oz. mandraču (Impastari 1896: 7–9) (<http://www.comune.muggia.ts.it>).

Večstoletna prisotnost Benečanov v tem kraju se še danes odraža v lokalni arhitekturi in jeziku. V Italiji govorijo istrskobeneško le v Miljah – tržaško italijanščino sicer uvrščamo v skupino italijansko-beneških govorov, a je ne prištevamo k istrskobeneškim govorom, ker Trst ne leži na istrskem polotoku (prim. Todorović 2017: 16). V istrskobeneški jezikovni areal poleg miljskega govora sodijo tudi romanski govori, ki jih govorijo avtohtoni pripadniki italijanske narodne skupnosti, ki živijo v obmorskih krajih slovenske in hrvaške Istre.

Miljam domačini pravijo *Muja*, sebi pa *muje'žani*. Leta 2018 je po podatkih Statističnega urada Republike Italije (ISTAT) tu živelo 13.111 ljudi (<https://www.istat.it>).

2 ZBIRANJE IN ZAPISOVANJE NAREČNEGA GRADIVA

Gradivo za pripravo osnovne miljske slovnice smo pridobili v sklopu narečjeslovnih raziskav, ki smo jo opravili v letu 2018. Miljčane smo spraševali po domačem izrazju za 1525 pojmov vprašalnice, na katero se po navadi opiramo pri raziskovanju istrskobeneških govorov (prim. Todorović 2015a; 2015b; 2016; 2017; 2018), ter jih obenem usmerjali k pripovedovanju anekdot, zgodb in pripovedi, iz katerih smo po transkripciji besedil¹ izluščili slovnične značilnosti. Besedišče smo zapisali z grafemi italijanske in slovenske fonetične pisave, ki smo jim dodali *š* – fonem med mehčanim in mehkim *š* (*foš'kija* 'meglica'), *ž* – fonem med mehčanim in mehkim *z* (*ž'enero* 'zet') in *č* – fonem med *č* in *ć* (*moče'kin* 'robec').

Narečni govorci, ki so sodelovali pri raziskavi, so:²

- Franco Stener, rojen 18. junija 1952
- Marco Stener, rojen 24. julija 1958
- Sergio Norbedo, rojen 31. avgusta 1955
- Lucilla Ugo, rojena 24. septembra 1938
- Francesco Russignan, rojen 18. junija 1940

1 Posnetke pogovorov hrani avtorica članka.

2 Od narečnih govorcev smo dobili dovoljenje za objavo podatkov.

3 STRUKTURA IN VSEBINA PREDSTAVLJENE SLOVNICE

V pričujočem poglavju prikazujemo izbrane značilnosti miljske slovnice, in sicer fonemski sestav ter izbrane besedne vrste – člen (določni in nedoločni člen), predlog (enostavni in očlenjeni predlogi), samostalnik, pridevnik (stopnjevanje pridevnika, svojilni pridevniki, kazalni pridevniki), vprašalni prislov ter zaimek (osebni zaimki, zaimki v dajalniku in tožilniku, svojilni, povratni osebni, vprašalni in kazalni zaimki).

Besedne vrste poimenujemo v slovenskem in italijanskem jeziku, njihove predstavitve pa prikazujemo v preglednicah, ob katerih so narečni primeri prevedeni v slovenščino. Stanje miljskega sistema v glavnem prikazujemo kontrastivno s knjižno italijanščino.

Za prikaz osnovne miljske slovnice smo se oprli na sistem in razlage, ki smo jih uporabili tudi za prikaz slovnice istrobeneščine Kopra, Izole in Pirana (prim. Todorović 2016: 193–253), Hrvatinov (Todorović 2017: 207–226) in Bertokov (Todorović 2018: 245–264).

4 FONEMSKI SESTAV

4.1 Samoglasniški fonemi

Miljski govor ima osem samoglasniških fonemov: *a, e, ɛ, i, o, ɔ, u, ə*.

	sprednji	srednji	zadnji
visoki	<i>i</i>		<i>u</i>
ozki sredinski	<i>ɛ</i>		<i>ɔ</i>
nevtralni sredinski		<i>ə</i>	
široki sredinski	<i>e</i>		<i>o</i>
nizki		<i>a</i>	

Primeri: *kal'sini* 'nogavice', *spi'ɣete* 'vezalke', *'mažena* 'mlinski kamen', *ən'dar* 'iti', *kape'lar* 'zmotiti se', *u'livo* 'oljka', *šta'jon* 'letni čas', *'šoržo* 'miš'.

Ozka samoglasnika *ɛ* in *ɔ* lahko nastopata le pod naglasom, npr. *ɣa'lɛto* 'petelinček' in *ši'vɔla* 'čebula'.

4.2 Soglasniški fonemi

Miljski soglasniški sistem temelji na enaindvajsetih fonemih: *p, b, m, w, f, v, t, d, n, š, ž, l, r, ǵ, ć, ŋ, ĺ, j, k, g, ʔ*.

3 Zveneči mehkonobni pripornik *ɣ* govorce pod vplivom knjižne italijanščine vedno pogosteje nadomeščajo z zvenečim mehkonobnim zapornikom *g*. Fonem *g* se sicer pojavlja le v soglasniški skupini s fonemom *n*, tj. *ng*, npr. *'fango* 'blato'.

	(dvo)- ustnični	zobno- -ustnični	zobni zadlesnični	prednje- nebni	nebni	mehko- nebni
zapornik	<i>p b</i>		<i>t d</i>			<i>k g</i>
pripornik		<i>f v</i>		<i>š ž</i>		<i>ɣ</i>
zlitnik				<i>ǰ ċ</i>		
nosnik	<i>m</i>		<i>n</i>		<i>ń</i>	
lateral ^{3a}			<i>l</i>		<i>ĺ</i>	
vibrant ^{3b}			<i>r</i>			
drsnik	<i>w</i>				<i>j</i>	

Primeri: *ten'pešta* 'toča', *'bora* 'burja', *ffjume* 'reka', *ay'war* 'potok', *kon'fin* 'meja', *pje'van* 'župnik', *'ošte* 'prodajalec vina', *'banda* 'godba na pihala', *'tran* 'tramvaj', *štrama'ser* 'žimničar', *penž'jon* 'pokojnina', *'šemola* 'pege', *'riya* 'preča', *ǰir'landa* 'venec', *š'pečo* 'ogledalo', *pi'hata* 'lonec', *kande'ler* 'svečnik', *'jašo* 'led', *'kava* 'kamnolom', *'longo* 'dolg', *še'vin* 'žaga za oljčne veje'.

5 IZBRANE BESEDNE VRSTE

5.1 Člen

Tako kot knjižna italijanščina ima tudi miljski govor določni in nedoločni člen.

5.1.1 Določni člen

Določni člen se v knjižni italijanščini in njenih narečjih rabi pred besedami, ki označujejo stvari, za katere govorec (pisec) predvideva, da jih sogovornik (bralec/ciljna publika) pozna (Dardano – Trifone 2013: 151).

V italijanskem knjižnem jeziku pred samostalniki in pridevniki moškega spola lahko stojijo člani *il*, *lo* ali *l'* (v ednini) in *i* ali *gli* (v množini); pred samostalniki in pridevniki ženskega spola *la* ali *l'* (v ednini) in *le* (v množini). Merilo izbire določnega člana je poleg spola samostalnika odvisno od njegovega vzglasnega fonema. Miljska istrobeneščina pozna za moške slovnične oblike dva člana – *el* in *l'*, v množini *i*, za samostalnike ženskega spola pa *la* in *l'*, v množini *le*.

Miljčani za knjiž. it. člena *il* in *lo* uporabljajo člen *el*, in sicer pred vsemi samostalniki moškega spola, razen pred tistimi, ki se začnejo s samoglasnikom – v tem primeru uporabljajo člen *l'*. Pri rabi določnega člana pred samostalniki ženskega spola veljajo enaka pravila kot v knjižni italijanščini – pred besedami, ki se začnejo s soglasnikom, stoji člen *la*, pred tistimi z začetnim samoglasnikom pa *l'*.

m. sp. ed.	<i>el, l'</i>
m. sp. mn.	<i>i</i>
ž. sp. ed.	<i>la, l'</i>
ž. sp. mn.	<i>le</i>

3a Obojestranski jezičnik.

3b Nekontinuirani jezičnik.

Primeri: *el kaš'jol* 'zajemalka', *l'omo* 'moški', *la kapo'nera* 'kokošnjak', *l'onğa* 'noht, ostroga', *i u'zej* 'ptice', *le šu'kete* 'bučke'. Prim. tudi: *Ga šon'ka el 'ramo* 'Posekal je vejo', *El še ya šbre'ya le b'raye* 'Strgal (si) je hlače', *La ya ta'sa l'ajo, la ši'vola e el pre'semolo* 'Nasekljala je česen, čebulo in peteršilj', *El ka'fe 'jera 'maša brušto'la* 'Kava je bila preveč pražena'.

5.1.2 Nedoločni člen

V knjižni italijanščini se nedoločni člen rabi pred besedami, ki označujejo neko splošno, nedoločeno stvar, ki ni povsem znana. Njegova osnovna funkcija je napovedati stvar, o kateri še ni bilo govora (Dardano – Trifone 2013: 154; Todorović 2016: 214).

Miljčani uporabljajo dva nedoločna člena, in sicer *un* pred samostalniki moškega spola in *na* pred samostalniki ženskega spola.

m. sp. ed.	<i>un</i>
ž. sp. ed.	<i>na</i>

Primeri: *na 'volta* 'enkrat, nekoč', *La že un štrafa'nič⁴* 'Ona je ničvrednica', *Ti 'son un ve'rul* 'Naiven si', *'Date na škur'tada aj ka'vej ke ti 'son 'kome un š'kovolo del 'češo* 'Skrajšaj lase, ker izgledaš (si) kot straniščna metlica', *Na 'volta par 'dute ... 'metiye un b'jeko ke no še 'vedi el 'bužo* 'Enkrat za vselej ... daj tja cunjjo, da se ne bo videlo luknje', *Ti s'puši kome un kav'røn* 'Smrdiš kot kozel (bradač)', *El že un ma'turlo* 'On je nepredvidljiv'.

5.2 Predlog

Predlogi so nepregibne besede, ki odražajo odnose med stavčnimi elementi (Dardano – Trifone 2013: 402). V miljskem govoru smo prepoznali rabo enostavnih (it. *preposizioni semplici*) in očlenjenih predlogov (it. *preposizioni articolate*).

5.2.1 Enostavni predlogi

Raba knjižnih italijanskih predlogov *di, a, da, in, con, su, per, tra/fra* je večinoma enaka rabi istrskobeneških enostavnih predlogov, ki jih s primeri navajamo v nadaljevanju.

Ugotovili smo (Todorović 2016; 2017; 2018), da se v vseh istrskobeneških govorih predlog *de* uporablja za knjiž. it. predloga *di* in *da*, npr. *Me 'fido de ti* (knjiž. it. *Mi fido di te*) 'Zaupam ti', *'Jera 'maša de ma'ñar* (knjiž. it. *C'era molto da mangiare*) 'Bilo je veliko hrane'.

V miljski istrobeneščini smo zabeležili tudi opuščanje predloga *a* v primerih, ko je njegova raba v knjižni italijanščini obvezna, npr. *Ga škan'sa de p'jover, že 'mejo ke 'vado 'kaza ž'velto* (knjiž. it. *Ha smesso di piovere, è meglio che (io) vada*

4 Dobesedno: 'cunjica'.

a casa subito ‘Prenehalo je deževati, bolje je, da grem čim prej domov’, *ʔn'demo nu'dar* (knjiž. it. *Andiamo a nuotare*) ‘Gremo plavat’. Med starejšimi govorcji se raba predloga *a* razmeroma redka, mlajši pa ga uporabljajo zaradi vpliva knjižne italijanščine.

Miljski enostavni predlogi:

- **de** (it. *di*): *de 'Izola* ‘iz Izole’, *de in'verno* ‘pozimi’, *El 'vivi de trapo'lesi* ‘On živi od prevar’, *Me 'vjen de 'butar 'fora* ‘Slabo mi je’, *'tapo de 'suro* ‘plutovinnasti zamašek’;
- **de** (it. *da*): *kwej de Dra'ʝoña* ‘tisti iz Dragonje’, *Me par de sin'tir o'dor de bru'za* ‘Zdi se mi, da smrdi po zažganem’, *ko'verčo de 'leño* ‘Leseni pokrov’, *'čaro de 'luna* ‘polna luna’, *de ma'tina p'rešto* ‘zgodaj zjutraj’, *'ora de p'ranso* ‘ura kosila’, *'γran de ten'pešta* ‘zrno toče’, *'kanpo pjen de p'jere* ‘kamnit teren’;
- **a** (it. *a*): *'Demo (a) ma'ñar* ‘Gremo jest’, *Va (a) miš'jar la me'neštra ke no la še 'taki* ‘Pojdi zmešat mineštro, da se ne bo prismočila’, *ʔn'demo (a) inyru'mar le šar'ježe* ‘Gremo pobirat češnje’, *Va del pek a čor tre 'biye* ‘Pojdi k peku (v pekarno) po tri žemlje’;
- **in** (it. *in*): *El 'jera 'duto 'rošo in 'vižo* ‘Bil je ves rdeč v obraz’;
- **ko(n)** (it. *con*): *Še 'ya ribal'ta el pikata'bari ko(n) 'duta la 'roba ke 'jera 'šora* ‘Prevrnil se je obešalnik z vsemi stvarni, ki so bile na njem’, *No štru'karte i b'rufoli kon k'wele man krodi'yože* ‘Ne stiskaj si mozoljev s tistimi umazanimi rokami’, *Šu pel 'monte la 'veča 'kori ko la 'kotola p'jena de 'bori ...* ‘Po hribu teče starka s krilom polnim denarja ...’;
- **šu** (it. *su*): *šu na 'tola* ‘na eni/nekí mizi’;
- **per, par** (it. *per*): *Par mi me 'bašta, še me 'vanša 'ye re'γalo a kwalki'dun* ‘Zame je dovolj, če mi bo ostalo, ga (jo) bom komu podaril’, *Γ'wantite šul paša'man, ke no ti še 'rodoli žo par le š'kale* ‘Primi se za oprijemalo, da se ne boš skotalil (skotalila) po stopnicah’;
- **fra, tra** (it. *fra/tra*): *Tra de 'lori že un 'poko de ma'reta*⁵ ‘Med njima je nekaj nesoglasij’.

5.2.2 Očlenjeni predlogi

Italijanski očlenjeni predlogi so sklopi iz zaporedja predloga in določnega člena, ki se pišeta skupaj, npr. *su + la – sulla*. V knjižni italijanščini so z določnimi členi v množini in ednini lahko očlenjeni predlogi *di, a, da, in, su*, medtem ko predlogov *per, tra/fra* in *con*⁶ ni možno očleniti, npr.: *di + lo – dello, a + l' – all', da + le – dalle, su + il – sul*, vendar *per + la – per la, tra + il – tra il, con + lo – con lo*. V knjižni italijanščini predlogov ni možno očleniti z nedoločnimi členi, npr. *di + un – di un, a + una – ad una* itd.

5 Dobesedno: ‘bibavica’.

6 Predlog *con* je sicer lahko očlenjen z določnima členoma *il* in *i*, a taka raba v narečju in knjižni italijanščini peša.

V istrobeneščini so predlogi lahko očlenjeni s skoraj vsemi določnimi in nedoločnimi členi, izvzemši predlog *tra/fra*, katerega očlenitev ni možna.

določni členi	predlogi						
	<i>de</i>	<i>a</i>	<i>de</i>	<i>in</i>	<i>ko</i>	<i>šu</i>	<i>per, par</i>
<i>el, l</i>	<i>del</i>	<i>al</i>	<i>del</i>	<i>'intel</i>	<i>kol</i>	<i>šul</i>	<i>pel</i> ^{6a}
<i>la, l</i>	<i>'dela</i>	<i>'ala</i>	<i>'dela</i>	<i>in'tela</i>	<i>'kola</i>	<i>'šula</i>	
<i>i</i>	<i>dej</i>	<i>aj</i>	<i>dej</i>	<i>in'tej</i>	<i>kaj</i>	<i>šuj</i>	<i>pej, pi</i> ^{6b}
<i>le</i>	<i>'dele</i>	<i>'ale</i>	<i>'dele</i>	<i>in'tele</i>	<i>'kole</i>	<i>'šule</i>	<i>'parle</i> ^{6c}
<i>un</i>	<i>dun</i> ^{6č}	<i>a un</i>	<i>de un</i>	<i>in'tun</i>	<i>ko un, kun</i>	<i>šun</i> ^{6d}	
<i>na</i>				<i>in'tuna</i>	<i>'kuna</i>	<i>'šuna</i>	

Primeri: *El 'late še ya š'panto pel fojo'ler* 'Mleko se je razlilo po peči', *El ya 'fato na žbrišada šuj 'jašo ...* 'Na ledu mu je zdrsnilo ...', *'Meti de 'novo la 'karne šul fojo ke la že ən'kora k'ruda* 'Daj še enkrat meso na ogenj, ker je še vedno surovo', *'Koš ti 'kuki pel 'bužo 'dela šera'dura ...* 'Kaj kukaš skozi odprtino ključavnice ...', *Go inbu'za le 'cave del por'ton* 'Izgubil sem ključ dvoriščnih vrat', *La pi'tura še 'tira kol pi'nel* 'Barvo se nanaša s čopičem', *'Mišja la po'lenta 'intela kald'jera* 'Polento mešaj v kotlu', *Dova'ro ən'dar del oku'lišta par'ke me 'šon ina'korto ke no 'vedo ben* 'Moral bom k okulistu, ker sem ugotovil, da slabo vidim', *'Jera del vi'sin de 'kaža* 'Bil/bila je pri sosedu', *Int'una fjaška 'jera un fja de vin* 'V eni steklenici je bilo nekaj vina', *La kami'nava pej 'boški* 'Hodila je po gozdovih', *Mi kol 'muš e ti kol t'ram* 'Jaz z oslom, ti (pa) s tramvajem'.

5.3 Samostalniki

Miljski samostalniki moškega spola se lahko končajo na samoglasnika *-e* in *-o*, npr. *'padre* 'oče', *'jorno* 'dan', v množini pa na *-i*, npr. *'banki* 'klopi', ali na soglasnike *-r*, *-n* ali *-l*, npr. *žbrufa'dor* 'zalivalnik', *inbrija'yon* 'pijanec', *kaš'jol* 'zajemalka'. V množini se ti lahko končajo na *-i*, npr. *žbrufa'dori* 'zalivalniki' in *inbrija'yon* 'pijanci', ali na *-j*, npr. *kaš'joj* 'zajemalke'.

Samostalniki ženskega spola so po navadi izglasni na *-a* in *-e*, npr. *oste'rija* 'gostilna', *'mare* 'mati', v množini pa na *-e*, npr. *oste'rije* 'gostilne'; samostalniki ženskega spola, ki se v ednini končajo na *-e*, ostanejo v množini nespremenjeni, npr. *la rede* 'mreža', *le rede* 'mreže', *la mare* 'mati', *le mare* 'matere'. Tvorba množine na *-i* nakazuje vpliv knjižnega jezika na narečje, npr. milj. *mari* 'matere',

6a Tudi *par el*.

6b Tudi *par i*.

6c Pogosto je težko določiti, ali je predlog očlenjen ali pa stoji samostojno ob predlogu, saj se pri zapisu narečnega želimo čim bolj približati izgovorjeni besedi.

6č Tudi *de un*.

6d Značilno je opuščanje zadnjega samoglasnika (ali soglasnika) predloga, ko je izgovorjen s členom, npr. *šu un – šun; de un – dun*.

toda knjiž. it. *luce* ‘luč, svetloba’, *luci* ‘luči, svetlobe’, *legge* ‘zakon’, *leggi* ‘zakoni’ idr.

Samostalniki ženskega spola se redko končajo s soglasnikom, npr. *komu'ňon* ‘obhajilo’, *pre'žon* ‘zapor’, *penž'jon* ‘pokoj, pokojnina’, *infes'jon* ‘infekcija’, *šta'jon* ‘letni čas’, *kan'sjon* ‘pesem’ idr.

V vseh istrskobeneških govori (prim. Todorović 2018: 249) so manjšalnice samostalnikov večinoma tvorjene s priponami *-el*, *-eto* (m. sp.) in *-eta*, *-ela* (ž. sp.), večalnice pa s priponama *-on* (m. sp.) oz. *-ona* (ž. sp.). Nekatere večalnice in manjšalnice (Todorović 2018: 249) lahko nastopajo tudi kot stilno nezaznamovani samostalniki, npr. *stri'ňon* ‘čarovnik’, *pan'sęta* ‘slanina’.

5.4 Pridevnik

Pridevniki moškega spola so lahko izglasni na *-o*, *-e* in *-a*, npr. *'žalo* ‘rumen’, *pe'zante* ‘težek’, *ša'la* ‘slan’, v množini *-i*, npr. *'žali*, *pe'žanti*, ali *-j*, npr. *ša'laj*. Moški pridevniki se lahko končajo na soglasnik *-n*, *-r*, *-l*, npr. *ma'ron* ‘rjav’, *li'đer* ‘lahek’, *su'til* ‘tanek’; v množini na *-i*, npr. *ma'roni* ‘rjavi’, ali *-j*, npr. *su'tij* ‘tanki’.

Pridevniki ženskega spola se praviloma končajo na *-a* ali *-e*, npr. *faštid'joža* ‘nadležna’, *'abile* ‘sposobna’; v množini se edninski izglas *-a* spremeni v *-e*, npr. *faštid'jože*, edninska končnica *-e* pa ostane nespremenjena, npr. *Le 'jera 'abile* ‘Bile so sposobne’.

Pridevniške in deležniške pripone za moški spol v ednini se končajo z naglašnim *-i*, *-u* ali *-a*, npr. *ku'ži* ‘zašit’, *be'vu* ‘pijan’, *viš'ja* ‘razvajen’, v množini na *-j*, npr. *be'vuj* ‘pijani’. Pripone za ženski spol so *-ada*, *-uda*, *-ida*, npr. *kon'sada* ‘začinjena’, v množini pa *-ade*, *-ide*, *-ude*, npr. *inbjan'kade* ‘pobeljene’.

5.4.1 Stopnjevanje pridevnika

Miljska istrobeneščina pozna tristopenjsko stopnjevanje pridevnika.

osnovnik (it. <i>grado positivo</i>)	<i>'Bepi že 'bõn</i> ‘Bepi je dober’
primernik (it. <i>grado comparativo</i>)	<i>'Bepi že 'meno 'bõn^{6e} de 'Marjo</i> ‘Bepi je slabši od Maria’; <i>'Bepi že (ku'si) bõn 'kome 'Marjo</i> ‘Bepi je (tako) dober kot Mario’; <i>'Bepi no že ku'si bõn 'kome 'Marjo</i> ‘Bepi ni tako dober kot Mario’
presežnik (it. <i>grado superlativo</i>)	<i>'Bepi že el pju 'bõn de 'duti</i> ‘Bepi je najboljši (od vseh)’; <i>El pju 'bõn že 'Bepi</i> ‘Najboljši je Bepi’;
elativ	<i>'Bepi že 'maša (šaj) 'bõn</i> ‘Bepi je izjemno dober/predober’

^{6e} Dobesedno: ‘manj dober’.

5.4.2 Svojilni pridevniki

moj; moja	<i>mi, 'mijo; mi, 'mija</i>
moji; moje	<i>'miji; 'mije</i>
tvoj; tvoja	<i>tu; tu</i>
tvoji; tvoje	<i>tu, 'tuj; tu, 'tuve</i>
njegov; njegova	<i>šu; šu</i>
njen; njena	<i>šu; šu</i>
njegovi; njegove	<i>šu, 'šuj; šu, 'šuwe</i>
njeni; njene	<i>šu, 'šuj; šu, 'šuwe</i>
naš; naša	<i>'noštro; 'noštra</i>
naši; naše	<i>'noštri; 'noštre</i>
vaš; vaša	<i>'voštro; 'voštra</i>
vaši; vaše	<i>'voštri; 'voštre</i>
njihov; njihova	<i>šu; šu</i>
njihovi; njihove	<i>šu; šu</i>

Primeri: *Mi 'santolo me ya reya'la un oro'lojo de 'polšo par la k'režima* 'Moj boter mi je za birmo podaril ročno uro', *Go 'višto tu 'pare e tu 'mare* 'Videl sem tvojega očeta in tvojo mater', *Go 'višto un dej šuj fra'dej* 'Videl/videla sem enega od njegovih bratov', *Le 'voštre šo'rele le že an'dade 'dute in Amerika?* 'So vse vaše sestre odšle v Ameriko?', *La šu er'mana la že pju 'bela de 'ela* 'Njena sestrična je lepša od nje'.

5.4.3 Kazalni pridevniki

ta (m. sp. ed.)	<i>što</i>	tisti (m. sp. ed.)	<i>kwel</i>
ta (ž. sp. ed.)	<i>šta</i>	tista (ž. sp. ed.)	<i>k'wela</i>
ti (m. sp. mn.)	<i>šti</i>	tisti (m. sp. mn.)	<i>kwej</i>
te (ž. sp. mn.)	<i>šte</i>	tiste (ž. sp. mn.)	<i>k'wele</i>

Primeri: *'Dame un ž'luk de što vin 'novo* 'Daj mi požirek tega novega vina', *'Ti-rime 'fora što 'dente ke me djol* 'Izpuli mi ta zob, ker me boli', *In'pika što viš'tito in arme'røn* 'Obesi to obleko v omaro', *Šta bo'tila la že 'šaj veča* 'Ta steklenica je precej stara', *'Verži šta fe'neštra ke 'veñi un fja de 'arja* 'Odpri okno, da pride nekaj zraka', *Šti 'omini li 'bevi 'maša* 'Ti moški veliko pijejo', *Kwel oro'lojo že ku'si γ'rando ke 'par na ž'veja* 'Tista ura je tako velika, da izgleda kot budilka', *'Neta ben k'wele s'kiše ko la 'karta de gor'nal ke že k'wela ke 'neta 'mejo* 'Dobro počisti tiste kaplje s časopisnim papirjem, kar ta najboljšje počisti', *'Šentite šu k'wela ka'reya* 'Sedi na tisti stol'.

5.5 Zaimek

V miljskem govoru se uporabljajo osebni zaimki (v imenovalniku, dajalniku in tožilniku) ter svojilni, povratni osebni, vprašalni in kazalni zaimki.

5.5.1 Osebni zaimki

jaz	<i>mi</i>
ti	<i>ti</i> (za oba spola)
on	<i>lu el</i>
ona	<i>'ela la</i>
mi	<i>nu'altri, nu, noj'altri</i>
vi	<i>vu'altri, vu, voj'altri</i>
oni	<i>'lori i</i>
one	<i>'lore le</i>

Za drugo in tretjo osebo ednine ter za tretjo osebo množine (prim. Todorović 2016; 2017; 2018) je značilna raba dvojnega osebnega zaimka, a govorniki spontano uporabljajo oba zaimka ali le enega, npr. *Lu el že šaj 'abile/Lu že šaj 'abile/El že šaj 'abile* 'On je zelo sposoben'. Prim. tudi: *Mi γo 'dito 'duto e de p'ju ma no mi s'kolta* 'Povedal sem jim vse in še več, a me ne poslušajo', *'Lori i va inγru'mar o'live* 'Oni gredo pobirat oljke', *Ti ti 'son t'ropo 'bɔn* 'Predober si', *Vu'altri ve preoku'pe t'ropo* 'Preveč skrbite', *La γa la'sa 'Paolo par un de To'rino* 'Pustila je Paola zaradi nekoga iz Torina', *I γa'veva režen'ta 'duti i lin'sjoj* 'Sprali so vse rjuhe', *El že un flo'čɔn* 'On je lažnivec', *La 'šayra ke i γa 'fato a Bu'žiči (la) 'jera šaj 'bela* 'Šagra, ki so jo pripravili v Božičih, je bila zelo lepa'.

5.5.2 Osebni zaimki v dajalniku

Oblike miljskih osebnih zaimkov v dajalniku so:

meni, mi	<i>me</i>
tebi, ti	<i>te</i>
njemu, mu	<i>γe</i>
njej, ji	<i>γe</i>
nam	<i>ne</i>
vam	<i>ve</i>
njim, jim	<i>γe</i>
njim, jim	<i>γe</i>

Primeri: *Me 'toka 'dirte 'duto* 'Moram ti vse povedati', *Ge γo 'fato ča'par pa'ura* 'Ustrašil sem ga (jo, jih)', *El γe γa ški'sa de 'očo 'ala pu'tela ...* 'Pomežiknil je dekletu ...', *Ne γa 'fato šaj 'robe ka'tive* 'Naredili so nam veliko slabih stvari (slabega)', *I 'veči ne kon'tava le s'torje de γ'wera* 'Stari so nam pripovedovali vojne zgodbe'.

5.5.3 Osebni zaimki v tožilniku

Oblike miljskih osebnih zaimkov v tožilniku so:

mene, me	<i>me</i>
tebe, te	<i>te</i>
njega, ga	<i>lo</i>
njo, jo	<i>la</i>
nas	<i>ne</i>
vas	<i>ve</i>
njih, jih	<i>li, i</i>
njih, jih	<i>le</i>

Primeri: *El trova'ra k'wela ke lo 'meti a 'posto* 'Našel bo tisto, ki ga bo spravila v red', *Lo γo 'višto un do seti'mane fa* 'Videl sem ga pred približno dvema tednoma', *Li 'vedo 'oñi di'meneya in 'čeza* 'Vidim/videvam jih vsako nedeljo v cerkvi', *Le γo sin'tude kan'tar na be'lišima kan'son* 'Slišal sem jih peti lepo pesem'.

5.5.4 Svojilni zaimki

moj; moja	<i>'mijo; 'mija</i>
moji; moje	<i>'miji; 'mije</i>
tvoj; tvoja	<i>'tuwo; 'tuwa</i>
tvoji; tvoje	<i>tuj; 'tuwe</i>
njegov; njegova	<i>'suwo; 'suwa^{6f}</i>
njen; njena	<i>'suwo; 'suwa</i>
njegovi; njegove	<i>šuj; 'suwe</i>
njeni; njene	<i>šuj; 'suwe</i>
naš; naša	<i>'noštro; 'noštra</i>
naši; naše	<i>'noštri; 'noštre</i>
vaš; vaša	<i>'voštro; 'voštra</i>
vaši; vaše	<i>'voštri; 'voštre</i>
njihov; njihova	<i>'suwo; 'suwa</i>
njihovi; njihove	<i>šuj; 'suwe</i>

Primeri: *K'wešto ze 'šuo (de lu), e što 'altro ze 'noštro* 'To je njegovo, to drugo pa naše', *I f'joj ke γa've 'višto 'fōra ze 'noštri (de nu'altri)* 'Otroci, ki ste jih videli zunaj, so naši', *I prob'lemi ke i γa 'son de 'lori, no tuj* 'Težave, ki jih imajo, so njihove, ne tvoje'.

Miljski narečni govorniki izražajo svojino tudi s predložno zvezo *de* + osebni zaimek, npr. *Šta 'kaža ze de nu'altri*, dobesedno 'Ta hiša je od nas'.

^{6f} Ob prikazanih svojilnih zaimkih nekateri starejši govorniki uporabljajo tudi analitično obliko upovedovanja svojine, sestavljeno iz predloga *de* in osebnega zaimka, npr. *de lu, de ela, de noj'altri, de voj'altri* ...

5.5.5 Povratni osebni zaimki

Raba miljskih povratnih osebnih zaimkov ob glagolih v sedanjiku je podobna rabi, ki jo določa slovnica knjižne italijanščine – ob povratnem osebnem zaimku stoji spregan glagol, npr. istr. ben. *I še nas'kondi ko ne 'vedi*, knjiž. it. *Quando ci vedono si nascondono* 'Ko nas vidijo, se skrijejo'.

Primeri *lav'arše* 'umiti se':

<i>mi me</i>	<i>'lavo</i>
<i>ti te</i>	<i>'lavi</i>
<i>(lu) el še</i>	<i>'lava</i>
<i>(ela) la še</i>	<i>'lava</i>
<i>noj'altri še</i>	<i>la'vemo</i>
<i>voj'altri ve</i>	<i>la've</i>
<i>'lori i še (m.)</i>	<i>'lava</i>
<i>'lore le še (ž.)</i>	<i>'lava</i>

Pri rabi preteklika se v knjižni italijanščini ob povratnih osebnih zaimkih zahteva rabo glagola *essere* 'biti', medtem ko se v istrobeneščini uporablja glagol *ver* 'imeti', npr. *Mi γo ta'la un 'deo*, knjiž. it. *Mi sono tagliato un dito* 'Urezal sem se v prst'.

Prim. tudi rabo s preteklikom, npr. *šen'tarše* 'sesti':

<i>mi me</i>	<i>γo šen'ta</i>
<i>ti te</i>	<i>γa šen'ta</i>
<i>(lu) el še</i>	<i>γa šen'ta</i>
<i>ela la še</i>	<i>γa šen'ta</i>
<i>noj'altri še</i>	<i>γa'vemo šen'ta</i>
<i>voj'altri ve</i>	<i>γa've šen'ta</i>
<i>'lori i še</i>	<i>γa'veva šen'ta</i>
<i>'lore le še</i>	<i>γa'vemo šen'ta</i>

5.5.6 Vprašalni zaimki

kdo (it. <i>chi</i>)	<i>ki</i>
kaj (it. <i>che, che cosa</i>)	<i>'koš(a)</i>
kateri (it. <i>quale, quali</i>)	<i>kwal, k'wala, ke (ed.)</i>
	<i>kwaj, k'wale, ke (mn.)</i>
koliko (it. <i>quanto, quanta, quanti, quante</i>)	<i>k'wanto, k'wanta, k'wanti, k'wante</i>

Primeri: *Koš ti 'vol de mi?* 'Kaj hočeš od mene?', *Kwaj 'pomi te 'dopri par far el št'rukolo?* 'Katera jabolka uporabljaš za zavitek/štrudelj?', *K'wala ka'miža te 'meti 'oği?* 'Katero srajco boš oblekel danes?'

5.5.7 Kazalni zaimki

ta (m. sp. ed.)	<i>k'wešto</i>	tisti (m. sp. ed.)	<i>kwel</i>
ta (ž. sp. ed.)	<i>k'wešta</i>	tista (ž. sp. ed.)	<i>k'wela</i>
ti (m. sp. mn.)	<i>k'wešti</i>	tisti (m. sp. mn.)	<i>kwej</i>
te (ž. sp. mn.)	<i>k'wešte</i>	tiste (ž. sp. mn.)	<i>k'wele</i>

Primeri: *Še te 'doperi k'wešti ti fa'ra un la'vor par'feto* 'Če boš uporabil te, boš opravi odlično delo', *Kwej 'jera bej 'tenpi ...* 'Tisto so bili lepi časi ...', *K'wešti i 'penša de ša'ver 'duto ...* 'Tile mislijo, da vedo vse', *Čol k'wešte ke le že le 'mejo ...* 'Vzemi te, ker so najboljše'.

5.6 Vprašalni prislovi

kako (it. <i>come</i>)	<i>'kome</i>
kje (it. <i>dove</i>)	<i>ən'dove, 'dove</i>
kdaj (it. <i>quando</i>)	<i>k'wando</i>
koliko (it. <i>quanto</i>)	<i>k'wanto</i>
zakaj (it. <i>perché</i>)	<i>par'ke</i>

Primeri: *'Kome ti pitu'raši šta 'kamara?* 'Kako bi pobarval to sobo?', *Ən'dove te 'jeri jeri?* 'Kje si bil (bila) včeraj?', *K'wanto ti me fa par 'mežo 'kilo de sti fa'žoj?* 'Koliko bi boš zaračunal za pol kilograma tega fižola?', *Par'ke ti šon 'šenpre ku'ši rab'ja?* 'Zakaj si vedno tako jezen?'

Če so vprašalni prislovi rabljeni v vzkličnih povedih, ki izražajo govorčev strah, navdušenje, zadrego ipd., dobijo vprašalni prislovi vlogo vzkličnih prislovov (it. *avverbi esclamativi*), npr. *Ma 'koš te 'ši'yi ke no te š'kolta ni'sun!* 'Zakaj kričiš, saj te nihče ne sliši!', *'Koš te 'diži!* 'Kaj praviš!', *K'wanta 'roba te ga por'ta!* 'Koliko stvari si prinesel!'

6 SKLEP

Istrobeneščina je osnovni sporazumevalni jezik prebivalcev mesteca Milje, ki leži na skrajnem severozahodnem delu istrskega polotoka. Tukajšnji narečni govor, ki ima veliko skupnih značilnosti z drugimi beneškimi govori v Istri, se je razvil z beneško nadvlado v Istri, ki je poleg nove administracije vpeljala tudi svoj jezik in kulturo. Prej obstoječo muglizanščino, ki jo uvrščamo v ladinsko jezikovno skupino, so Miljčani govorili do konca 19. stoletja, danes je to izumrli govor. Miljska istrobeneščina sodi v italijansko beneško narečno skupino, in sicer v skupino kolonialnih beneških govorov, ki so se uveljavili zunaj italijanske regije Veneto s politično ekspanzijo Serenissime ali Beneške republike.

V narečju se danes pogovarja večina meščanov, a vanj predvsem mlajši narečni govorci vnašajo tržaškoitalijanske in knjižne italijanske jezikovne prvine.

Živost narečja v tem kraju nam je omogočila izvedbo narečjeslovne raziskave, v okviru katere smo zapisali preko 2000 narečnih izrazov in več narečnih besedil. Iz zapisanega gradiva smo razbrali osnovne slovnične značilnosti obravnavanega narečnega govora in jih strnjeno prikazali v tabelah, ki smo jim dodali razlage in primere iz narečja. Prikazali smo fonemski sestav in izbrane besedne vrste – člen, predlog, samostalnik, pridevnik, vprašalni prislov ter zaimek. V prihodnjih raziskavah bo analizirana tudi raba miljskega glagola, in sicer obsežen nabor glagolskih časov, prav tako pridobljen z dialektološko raziskavo.

OKRAJŠAVE

ed. – ednina

istr. ben. – istrskobeneško

it. – italijansko

knjiž. it. – knjižno italijansko

m. sp. – moški spol

mn. – množina

prim. – primerjaj

ž. sp. – ženski spol

VIRI IN LITERATURA

Dardano – Trifone 2013 = Maurizio Dardano – Pietro Trifone, *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*, Bologna: Zanichelli, 2013.

Filipi 1993 = Goran Filipi, Istriotski jezikovni otoki v Istri, *Annales: series historia et sociologia* 11 (1993), 275–284.

Impastari 1896 = Antonio Impastari, *Muggia e il suo vallone*, Trieste: Stabilimento artistico tipografico G. Caprin, 1896.

Todorović 2015a = Suzana Todorović, *Šavrinsko in istrskobeneško besedje na Piranskem*, Koper, Libris, 2015.

Todorović 2015b = Suzana Todorović, *Slovensko istrsko izrazje v zaledju Kopra*, Koper: Libris, 2015.

Todorović 2016 = Suzana Todorović, *Narečje v Kopru, Izoli in Piranu*, Koper: Libris, 2016.

Todorović 2017 = Suzana Todorović, *Narečna raznolikost v okolici Kopra*, Koper: Libris, 2017.

Todorović 2018 = Suzana Todorović, *Raznovrstnost narečnih govorov na Koprskem*, Koper: Libris, 2018.

Comune di Muggia/Občina Milje, <http://www.comune.muggia.ts.it> (30. 6. 2019).

Istituto Nazionale di Statistica (Istat), <http://www.istat.it> (29. 6. 2019).

SUMMARY

A Short Grammar of the Muggia Dialect: From Phonetics to Pronouns

This article presents selected grammatical features of the local Muggia dialect. Muggia locals speak an Istrian–Venetian dialect because this town, like most other coastal towns in Istria, was ruled by the Venetians for several centuries. Up until the end of the nineteenth century, Muggia residents spoke the Muglisano dialect, a pre-Venetian Romance language that had developed from the spoken Latin used in this town. Today most locals converse in dialect, and its active usage has also been observed among young residents, who, however, intensively introduce dialect expressions from neighboring Trieste and standard Italian. The dialect material was collected through a dialectological study conducted in 2018. Over 2,000 dialect terms and several dialect texts were recorded. The basic grammatical features of the dialect studied were identified from this material and presented in a summarized form in tables, which also included explanations and examples taken from the dialect. In terms of phonetics the Muggia vowels and consonants are presented, and in terms of morphology the use of articles, prepositions, nouns, adjectives, pronouns, and interrogative adverbs is demonstrated. Future studies will analyze the use of Muggia verbs, specifically an extensive selection of verb tenses obtained through a dialectological study.

SVETLANA KMECOVÁ

REFLEXIA NADPRIRODZENÝCH SCHOPNOSTÍ ŽIEN VO FRAZEOLÓGII: SLOVENSKO-SLOVINSKÝ POROVNÁVACÍ ASPEKT

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.7](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.7)

Odraz nadnaravnih sposobnosti žensk v frazeologiji: slovaško-slovenski primerjalni vidik

V prispevku se avtorica ukvarja s pojavom čarovništva in njegovim odrazom v slovaškem in slovenskem jeziku. Predmet primerjalne analize so sintagmatske in stavčne frazeološke enote, ki kot sestavino vsebujejo nekatere od leksemov, ki se uporabljajo za poimenovanje ženske z veščinami, kot so čaranje, prerokovanje ali zdravljenje, pa tudi nekateri drugi leksemi in stalne besedne zveze, povezane s podobnimi nadnaravnimi sposobnostmi. Take enote potem analizira z vidika izvora, motivacije nastanka, ekvivalentnosti ipd. s ciljem interpretirati z njimi povezane miselne vsebine.

Ključne besede: slovaška frazeologija, slovenska frazeologija, nadnaravne sposobnosti, čarovnica, coprnica, štriga

Reflection of Women's Supernatural Powers in Phraseology: Slovak-Slovenian Comparative Aspect

The paper deals with the phenomenon of witchcraft and its reflection in the Slovak and Slovenian languages. The subject of the comparative analysis is syntagmatic and sentence-like phraseological units, whose component structures include some of the lexemes denominating a woman skilful in practicing magic, telling fortunes, and treating illnesses, as well as some other lexemes and set expressions connected to similar supernatural powers. Such units are then analysed in terms of their motivation, origin, equivalence etc. with the aim to interpret mental contents linked to them.

Key words: Slovak phraseology, Slovenian phraseology, supernatural powers, witch, hex, sorceress

1 ÚVOD

Už odpradávná boli súčasťou každej ľudskej komunity jedinci s nadprirodzenými schopnosťami, ktoré využívali na liečenie či na predpovedanie budúcnosti. V časoch pred príchodom kresťanstva boli tiež prostredníkmi medzi svetom nadprirodzena, božstvami a obyčajnými ľuďmi. Schopnosť čarovať sa v minulosti vysoko cenila, ľudia, ktorí ju mali, boli významnými osobnosťami dedinskej komunity (SEL 2011: 61), ich status bol však veľmi osobitý. Magická prax bola na území Slovenska neoddeliteľnou súčasťou kalendárnych a rodinných obyčají,

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky VEGA 1/0304/18 *Percepcia nadprirodzena v jazykoch a kultúrach Slovanov s akcentom na západoslovenský a južnoslovenský areál.*

praktizovala sa v oblasti etnomedicíny a jej prvky pretrvávajú (často v pozmenenej forme) do súčasnosti (Melúchová 2013: 122), čo možno konštatovať aj v prípade Slovinska. O existencii ľudovej mágie na Slovensku ešte počas 19. storočia svedčí nasledujúci postreh J. L. Holubyho¹ (1993: 291): „Ďakujeme Bohu, že pre bosorstvo už viac nemučia, nestínajú a nepália ľudí, lebo ináč by boli naše kraje, aj bez vyst'ahovania sa do Ameriky, spustli.“ Podobne N. Kuret (1998: 379) píše: „Težko je celo reči, da je vera v coprnice pri nas prav povsod izginila.“ Po príchode kresťanstva úlohu prostredníkov medzi ľuďmi a Bohom prevzali kňazi, funkcia liečiteľa, veštea, čarodejníka však nezanikla. Na Slovensku sa muži s pozitívnymi nadprirodzenými schopnosťami, ktoré využívali v prospech iných, často na liečenie, nazývali napr. *veštec*, *vedomec*, *vražec*, *prorok*, *bača*, ich ženské pendanty boli *bohynja*, *vedomkyňa*, *veštica*, *vražkyňa* a pod. V Slovinsku sa takéto osoby označovali napr. lexémami *vrač*, *vračnik*, *vračin*, *bajavec*, *bogovec* pre mužov a *vračnica*, *vračarica*, *boginja* pre ženy. Ľudí, ktorí sa venovali čiernej mágii, nazývali *strigôň/striga*, *bosorák/bosorka* (slk.)² a *coprnik/coprnica*, *štrigon/štriga*, *veščec/vešča* (sln.) (pozri napr. Zajonc 1998; ELKS 1 – 2; SEL 2011). Za neutrálne môžeme považovať lexikálne jednotky *čarodejnik/čarodejnica* (slk.) a *čarovnik/čarownica* (sln.).³ Tieto hodnotenia však nie sú jednoznačné, keďže významy uvedených lexikálnych jednotiek sa do veľkej miery prekrývajú. Hoci z príkladov je zrejme, že čarodejníkmi mohli byť aj muži, väčšinou išlo o ženy. V tejto súvislosti J. Melúchová (2013: 124) píše: „Charakteristika čarodejníctva, vnímaného dnes prevažne v konotácii so ženami (stereotyp čarodejnice/bosorky) sa neviazala na biologické pohlavie, ale na gender.“ Ženy mali vždy bližšie k umeniu veštit' či čarovať, vykonávali činnosti a obrady spojené s narodením a smrťou, vyznali sa v takzvanej ľúbostnej mágii. Nie všade v Európe nájdeme typ čarodejnice, v odbornej literatúre nazývaný „dedinská čarodejnica“, t. j. žena (zriedkavo i muž), ktorá praktizuje tzv. ľudovú mágiu a viac-menej v celom spoločenstve má reputáciu čarodejnice (Mencej 2005: 245), na Slovensku aj v Slovinsku to však tak bolo.

- 1.1 Predmetom nášho výskumu sú syntagmatické a vetné frazeologické jednotky v slovenskom a slovinskom jazyku, ktoré vo svojom komponentovom zložení obsahujú niektorú z lexém používaných na pomenovanie osoby z vyššie špecifikovanými nadprirodzenými schopnosťami. Okrajovo sa budeme venovať i ďalším nefrazeologickým ustáleným spojeniam či lexémam relevantným pre tému príspevku. Takéto jednotky budeme analyzovať z hľadiska pôvodu, motivácie vzniku, frazeologickej ekvivalencie a pod. Do oboch porovnávaných jazykov sa

1 Jozef Ludovít Holuby (1836 – 1923) bol slovenský evanjelický kňaz, botanik a etnograf, jeden z popredných predstaviteľov národného hnutia.

2 V texte, kde je to relevantné, budeme používať skratku **slk.** pre slovenské a **sln.** pre slovinské príklady.

3 HSSJ (1991: 202) uvádza i lexémy *čarovnik*, resp. *čarownjk* a *čarownica* aj v staršej slovenčine.

premietlo stereotypné vnímanie pohlavia osoby praktizujúcej mágiu. Vo veľkej väčšine frazeologických jednotiek sa vyskytujú feminatívne tvary lexém pomenúvajúcich osoby s nadprirodzenými schopnosťami, t. j. *čarodejnica*, *bosorka*, *striga*, *ježibaba* (slk.) a *čarovnica*, *coprnica*, *štriga*, *vešča* (sln.), ktoré vzhľadom na obsahovú náplň príspevku pokladáme za synonymá. Opierame sa o teoretické východiská slovenskej frazeologickej školy, preto pri interpretácii jednotlivých frazém používame ňou prijaté frazeologické pojmoslovie (pozri Mlacek 1984; Mlacek – Ďurčo 1995). Naším cieľom nie je predstaviť súbor frazeologických jednotiek analyzovaného sémantického poľa, ale prezentovať myšlienkové obsahy zakódované v skúmaných frazémach, pričom frazeológiu chápeme ako oblasť jazyka, v ktorej sa v kondenzovanej podobe reflektuje duchovný, morálny, sociálny a i. profil danej jazykovej komunity.

- 1.2 Pre pochopenie komplexnosti sledovanej problematiky vychádzame z lexikálnych významov niekoľkých prevažne polysémantických lexém, ktoré sa vyskytujú v komponentovom obsadení frazém. *Čarodejnica* je podľa SSSJ (2006: 468 – 469): „1. rozprávková bytosť, ktorej sa pripisuje magická moc čarovať, zaklínať; 2. žena, ktorej sa pripisuje schopnosť liečiť, veštiť, bylinkárka, zelinkárka; 3. žena pokladaná v staroveku a v stredoveku za osobu posadnutú diablom; 4. expr. žena s mimoriadnymi schopnosťami alebo zručnosťami; žena schopná pritiahnúť pozornosť obyč. opačného pohlavia.“ Napriek zreteľnému prelínaniu jednotlivých významov je pre náš príspevok relevantný najmä druhý a tretí význam. V prievidskom nárečí sa podľa SSN (1994: 239) lexikálnou jednotkou *čarodejnica* expresívne označuje tiež klebetná žena.

Lexéma *bosorka* podľa SSSJ (2006: 343) existuje v týchto významoch: „1. podľa stredovekých predstáv žena s nadprirodzenými schopnosťami upísaná diablu, ktorá rozličnými čarami škodila ľuďom, ničila úrodu a pod., za čo bola inkvizíciou odsúdená na smrť upálením; 2. zlá, škaredá rozprávková bytosť, ktorá vedela čarovať, napr. zaklínať ľudí do zvierat, urieknuť ich alebo im porobiť; 3. expr. zlá alebo prefikaná žena (často ako nadávka).“ V SSN (1994: 147) nájdeme okrem týchto významov informáciu, že vo viacerých slovenských nárečiach lexéma *bosorka* (podobne ako jej mužský tvar *bosorák*) označuje viaceré druhy nočných motýľov, čo korešponduje napr. s významom slovinskej lexémy *vešča*. V pozadí stojí viera, že bosorky sa na tieto živočíchy dokázali premieňať, ako aj fakt, že ich spoločnou doménou je noc. V nárečiach sa lexikálnou jednotkou *bosorka* zriedkavo označuje ropucha, ktorá je podľa H. Biedermanna (1994: 286) ďalším atribútom bosoriek. V západoslovenských dialektoch pomenúva i vzdušný alebo vodný vír, pričom aj tu je prepojenie s nadprirodzenom a nečistými silami zla zrejme.

Striga je podľa KSSJ (2003: 714) „zlá čarodejnica, bosorka, ježibaba (v rozprávkach); prenesene pejor. nadávka zlej, nepríjemnej žene.“ Podobne *ježibaba* sa v SSSJ (2011: 474) definuje takto: „1. zlá, škaredá rozprávková bytosť, ktorá vedela čarovať, zaklínať, čarodejnica; 2. pejor. zlá, hašterivá, stará žena (často

v nadávkach).“ Ďalšími synonymnými lexémami, pričom, samozrejme, nejde o absolútne synonymá, sú podľa SSS (2000: 71) *ježibaba, čarodejka, vedma, vidma, vedomkyňa, veštkyňa, vedomica, bohyňa, harpya* (hašterivá, zlá, zlostná žena).

Slovinický SSKJ (1994: 95) je pri definíciách žien s nadprirodzenými schopnosťami omnoho stručnejší. Lexému *čarovnica* definuje ako: „1. po ľudskom verovanju ženska, ki čara; 2. slabš. grda, hudobna ženska, navadno stara“, takmer identický výklad sa uvádza pri lexéme *coprnica*, ktorá je jej hovorovým synonymom (SSKJ 1994: 90). V niektorých slovinických nárečiach opäť nachádzame prepojenie s nočnými tvormi, napr. v KS (2014: 59) pri 3. význame lexémy *coprnica* čítame: „vešča [nočni metulj, ki rad leta okoli ognja, lučij]“. Pri lexéme *štriga* SSKJ (1994: 1367) stručne uvádza, že ide o synonymum slova *čarovnica* používaný v nárečí regiónu Primorska. K. Marc Bratina (2014: 189) píše, že v tomto regióne sa vyskytujú aj pomenovania *štrija* a *štroliga*. Lexéma *striga* v slovinčine označuje druh článkonožca, konkrétne stonôžku z triedy *Chilopoda*. SSSJ (2016: 109) uvádza aj synonymá *čarobnica, čarodejka, hudičevka, vešča, veščica, vragovka, vragulja, zlodejka*,⁴ ako rovnoznačnú tu môžeme priradiť aj lexému *boginja*.

- 1.3 Podľa SESS (2015: 100) a SES (1997: 66) lexémy *čarodejnica* a *čarovnica* pochádzajú z totožného praslovanského základu **čarъ* s významom ‘čary, mágia’, odvodeného od indouerópskeho koreňa **k̑er-* s významom ‘rezať’, resp. aj ‘robiť’ všeobecne. Lexikálna jednotka *čarodejnica* je ženským tvarom maskulína *čarodej* (**čaro-dějъ*, doslova ‘kto robí čary’), čo je stará zloženina lexém **čarъ* a **dějati* ‘robiť’. Domáce slovinické sú staršie lexémy *čârnik* ‘čarovník’, *čârati* a *čarkanje* ‘čierna mágia’.

Lexéma *bosorka* vznikla na základe maďarského *boszorkány* s významom ‘čarodejnica’. Do maďarčiny bola prevzatá z turkických jazykov, v slovenčine sa používa od 17. storočia. „Východiskový turkický výraz je odvodený od koreňa **bas-* ‘tlačiť’; význam sa vyvíjal v smere ‘tlačiť’ > ‘dusiť’ > ‘čo dusí; nočná mora’ > ‘zlý duch, čarodejnica’“ (SESS 2015: 78). Tento vývoj je zdôvodnením, prečo sa v poverových predstavách slovenského ľudu *bosorka* či *striga* často prekrýva s morou (ELKS 2: 202). J. Zajonc (1998: 38) takisto píše, že *mora, sotona, gnava, prilahač, sedlisko, zmor* boli osobitnou kategóriou strigy, ktorá chodila gniaviť, tlačiť dospelého človeka alebo dieťa v spánku, prípadne mu tiež sala krv.⁵

Na rozdiel od Slovenska, ktoré v rámci Rakúsko-Uhorska patrilo do sféry vplyvu Uhorska, čo sa prejavilo interferenciou maďarčiny a slovenčiny, Slovinsko

4 SEL (2011: 61) uvádza okrem toho i pomenovania *veša, vračnica, vesna, štrija, striga, bajanca, bojanca, klekarca, kvatrna baba, sveta baba, bosaruna, baba vida, švila prerokvila, lamia, furia*, ktoré sa vyskytujú v rôznych regiónoch Slovinska.

5 To môže byť dôvod rozličných myšlienkových obsahov vyskytujúcich sa pod identickými názvami démonických či polodémonických bytostí, o ktorých píše napr. Zakrzewska-Verdugo a Obertová (2018). V citovanom prípade ide konkrétne o pomenovanie strigy v poľskom a slovenskom jazyku.

patrilo pod správu Rakúska, čo do slovinského jazyka prinieslo mnoho germanizmov. Takýmto typom prevzatia je slovinská hovorová lexéma *coprnica*, derivát verba *coprati*, ktorá sa od 16. storočia používa vo význame ‘čarovať’. Ide o prevzatie zo stredohornonemeckého verba *zoubern*, resp. bavorsko-stredohornonemeckého *zoupern*, ktoré sa používalo v rovnakom význame. Pôvod a etymológia tejto lexikálnej jednotky germánskeho pôvodu sú neznáme (SES 1997: 63).

Lexéma *striga* sa podľa SESS (2015: 560) používa v slovenčine od 16. storočia. Jej východiskom je latinské *striga* s významom ‘výr, čarodejnica’, ktoré vzniklo na základe latinského *strix*, t. j. ‘sova’ prevzatého z gréčtiny. Do slovenčiny sa dostalo buď priamo z latinčiny, alebo z rumunčiny počas valašskej kolonizácie v Karpatoch. Vznik novšieho významu feminína *čarodejnica* súvisí s predstavou, že čarodejnice sa na sovy či iné nočné vtáky dokázali premieňať a zjavovali sa v ich podobe. Ako sme už spomenuli, v slovinskom regióne Primorska sa na označenie ženy, ktorá vie čarovať, používa lexéma *štriga*.⁶ Má identický pôvod, rozšírila sa tu však pod vplyvom blízkeho románskeho nárečového prostredia. Napriek pomenovaniu neslovanského pôvodu patria predstavy o strigách zrejme k najstarším u Slovanov vôbec (ELKS 2: 202).

2 ČARODEJNÍCTVO A ČARODEJNICE VO FRAZEOLÓGII

- 2.1 D. Dobšovičová Pintířová (2018: 101) uvádza, že mágia bola od samého počiatku kresťanstva v rozpore s kresťanskou cirkvou, ktorá ju chápala len ako čiernu mágiu, odvtedy tiež dochádzalo k ich vzájomným stretom. Činnosti súvisiace s čarovaním, nehľadiac na to, či prospešným alebo škodlivým, boli na prelome stredoveku a novoveku diabolizované. Záver stredoveku prináša fenomén, ktorý pretrval s rôznou intenzitou a na rozličných miestach tri storočia a dramatickým spôsobom zasiahol do života spoločnosti. Išlo o prenasledovanie tzv. bosorákov či bosoriek a procesy s nimi. Ich účastníkmi boli predovšetkým ženy, a to na základe poverovej predstavy, že žena je diablu omnoho prístupnejšia ako muž. Už niektoré scholastické traktáty spomínajú vo vzťahu k čarodejníctvu skôr mužov než ženy, čo sa zdôvodňovalo slabosťou pramatky Evy, pôvodkyne prvého hriechu, ako aj tvrdeniami, že ženy sú náchylnejšie a otvorenejšie hriechu než muži, preto majú oveľa väčší sklon k čarodejníctvu (Šindelář 1986: 35). Argumentom bola tiež predstava, že „žena je v období menštruácie, tehotenstva a šestonedelia v magickom zmysle nečistá, čo uľahčuje škodlivým démonom prístup k nej [...]“ (ELKS 2: 202). Predstavy o tom, koho možno považovať za bosorku, čarodejnicu či strigu sa počas storočí menili, tresty však neboli v každej dobe také prísne ako v čase procesov. Kráľ Koloman (1095 – 1114) prenasledovanie domnelých bosoriek dokonca zakázal, jeden z jeho zákonníkov obsahuje takýto paragraf: „Strigy, keďže nejestvujú, nesmú byť súdené“ (Dvořák 2005: 187). Koncom 15. storočia vydal pápež Inocent VIII. bulu, ktorá plnú moc

6 Pleteršnik (2006: 640) uvádza i formu *štrija*.

súdiť bosorky dáva do rúk inkvizícii, podobne ako v prípade heretikov. V roku 1487 bola prvýkrát publikovaná neslávne známa kniha *Malleus maleficarum* (slk. *Kladivo na čarodejnice*, sln. *Kladivo čarovnic*), ktorú spisali dvaja nemeckí inkvizítori Jakob Sprenger a Heinrich Institoris.

Na Slovensku je azda prvým prípadom upálenia bosorky prípad z roku 1596 zo Štítника, kde katovi zaplatili deväť zlatých za upálenie ženy menom Maxinka (Lengyelová 2013: 142). Najviac procesov sa odohralo v 18. storočí. Znáмым „mestom bosoriek“ bola Krupina, častým dejiskom procesov boli ďalej Bratislava či Trenčín. Niektoré regióny, napr. Oravu, tento fenomén takmer celkom obišiel. Podľa dostupných informácií sa na území Slovenska uskutočnilo 364 procesov. Posledné tri bosorky upálili po mučení v Krupine v roku 1741.

V prvom procese v Slovinsku obžalovali Veroniku Desenišku. Znáмым dôvodom v pozadí procesu, ktorý sa uskutočnil v meste Celje, bola jej neželaná svadba s Friderikom II. Celjským, oficiálnym dôvodom však malo byť jej bosoráctvo. Napriek oslobodzovaciemu rozsudku ju uväznili a na hrade Ojstrica pri Tabore v roku 1428 usmrtili utopením (Dějiny Slovinska 2011: 55). V Slovinsku sa najviac procesov odohralo v druhej polovici 17. storočia. J. V. Valvasor v diele *Slava vojvodine Kranjske (Die Ehre dess Hertzogthums Crain, 1689)* v časti *O čarovnicah* o tom píše: „Morda pa prileti včasih takšna iskrica pohušjanja ali nalezljiva duševna kužna sapica iz kake sosednje dežele, kjer te zmajske zalege ne manjka. Na Kranjskem pa so tej prekleti pregrehi zelo sovražni, pravica je v tem primeru prav ostra in ni za milost nič kaj razpoložena“ (Branja 2008: 314). V menšej miere pokračovali procesy ešte aj v prvej polovici 18. storočia, posledný v roku 1746 alebo 1752. Obžalovaných bolo spolu okolo 500 osôb, z nich minimálne 68,6 % žien (u 22,3 % obžalovaných je pohlavie neznáme), odsúdených a popravených bolo 300 – 400 osôb (Tratnik Volasko – Košir 1995: 189 – 190).

Z tohto obdobia pochádzajú frazémy *hon* (*honba, pohon*) na čarodejnice (*bosorky*) v slovenčine a *lov na čarovnice*⁷ v slovinčine. SSSJ (2006: 469) citovanú jednotku vysvetľuje ako „kruté prenasledovanie a stíhanie tých, ktorí majú odlišné názory; hľadanie nepriateľa, nepohodlného človeka obyčajne tam, kde vôbec nie je“. Podobný výklad uvádza aj SSKJ (1994: 95), a to: „fanatično iskanie, preganjanje koga kot domnevnega krivca za kaj nezaželenega, slabega“. Uvedené frazémy síce obsahujú feminatívny komponent, no zo sémantického hľadiska už nereferujú len o ženách, ale nadobudli všeobecnú platnosť. Údaje zo *Slovenského národného korpusu* a korpusu *Gigafida* svedčia o tom, že ide o frazémy s vysokou frekvenciou používania, a to najmä v textoch publicistického štýlu,⁸ napr.:

7 Komponenty *hon*, *lov* v oboch jazykoch súvisia s oblasťou poľovníctva, bežne sa používajú v spojeniach typu *hon na lišku* : *lov na lisico* a pod.

8 Frazeeologické spojenie sa do povedomia používateľov jazyka dostalo napr. v súvislosti s tzv. mccarthizmom, radikálnym smerom vo vnútornej politike USA v 50. rokoch 20. storočia, ktorý prenasledoval osoby podozrivé zo sympatizovania s komunizmom. Takisto sa vyskytuje v názvoch viacerých kníh, drám či filmov.

Radovan Karadžić tvrdí, že pre mediálny *hon na čarodejnice* sa mu nedostane spravodlivého súdneho procesu pred Medzinárodným trestným tribunálom OSN pre bývalú Juho-sláviu (ICTY). (Zdroj: SNK)⁹

Da ni sedaj že dvomeseční lov na Toporišiča v našich občilih le *lov na čarovnice*, torej odvracanje pozornosti od tistega, kar pozornosť v zadevah našega jezika in jezikoslovja prav zares zasluži? (Zdroj: Toporišič 2011: 225)

Ide o frazeologické internacionalizmy, nájdeme ich v mnohých ďalších európskych jazykoch, napr. v angličtine *witch-hunt*, v nemčine *die Hexenjagd*, *die Hexenverfolgung*, v ruštine *oxota na vedьm*, v poľštine *polowanie na czarownice*, v chorvátčine *lov na vještice*, v bulharčine *лов на вештици*, v srbčine *лов на вештице*, v macedónčine *лов на вештерки* atď. V slovenčine, ale najmä v slovinčine je bežné aj spojenie *lovec čarodejnic* : *lovec na čarovnice*. Slovenské lexikografické zdroje (konkrétne SSSJ 2011: 581) zaznamenávajú aj frazeologickú jednotku s priamym odkazom na rukoväť inkvizítorov *Malleus maleficarum*, a to *kladivo na čarodejnice* s uvedením rovnakého významu ako pri predchádzajúcich citovaných jednotkách. Z jeho výskytu v texte však vyplýva, že sa používa aj, resp. najmä vo význame „prostriedok na takéto prenasledovanie“, ako to potvrdzuje aj nasledujúci príklad:

V prípade tlačového zákona by totiž vyšlo najavo, aké *kladivo na čarodejnice* Maďarič pripravil, v prípade Lisabonskej zmluvy by ústavní sudcovia mohli rozhodnúť, že o tejto medzinárodnej zmluve je nutné konať referendum. (Zdroj: SNK)¹⁰

V slovinčine sa názov inkvizičnej príručky *Kladivo čarovnic* za frazeologickú jednotku nepokladá. V slovenskom mediálnom diskurze sme zaznamenali rôzne parafrázy jej názvu, ktoré možno vnímať aj ako aktualizácie pôvodnej frazémy, napr.:

Tupý kôl tohto zákona sa vyostril, zameral sa na juh, obnažil svoju xenofóbnú a revanšistickú podstatu. Zo zákona vraj na ochranu slovenčiny sa stalo *kladivo na národnostné menšiny*. (Zdroj: SNK)¹¹

Napokon, *kladivo na potraty* je aj interetnickým svorníkom – veď sa pod ním stretli aj podpisy členov SNS i SMK. Čo, každý uzná, je vec málo vídaná – ak už vôbec bol precedens. (Zdroj: SNK)¹¹

Inými slovami, ako ukazujú viaceré príklady, obmedzenie slobody prejavu sa používa ako novodobé *kladivo na kresťanov a kresťanské učenie*. (Zdroj: SNK)¹¹

Z hľadiska adaptácie frazémy *kladivo na čarodejnice* v živom jazyku je pozoruhodný nasledujúci príklad jej aktualizácie v texte:

9 Pozri <https://tinyurl.com/bosorky-JZ-1a> (10. 9. 2019).

10 Pozri <https://tinyurl.com/bosorky-JZ-2a> (9. 9. 2019).

11 Pozri <https://tinyurl.com/bosorky-JZ-3a> (9. 9. 2019).

To je tá chvíľa, keď úraduje jemný znalec smrtičiek a strachov, ktorý otvorene vyhlasuje: »Neznášam mystikov a presvedčených realistov.« Keby ich znášal, *kosák a kladivo na čarodejnice* by mu zhrdzaveli v hnilobnom kúte klubu, kde sa na smrdutých sabatoch peleší zákerná cháska so svojim intelektuálnym melivom, aby si brúsila svoju šalamuničiu: kakan a čurinda, kryšánek, pahusák a ďalšia kadeháved'. Najsladšie je báť sa. (Zdroj: SNK)¹²

Bosorky boli obviňované z toho, že uzavreli *zmluvu s diablom* : *pogodbo (pakt) s hudičom*. Slovenské a slovinské slovníky ich síce nezaznamenávajú, ale príklady z oboch korpusov jednoznačne dokladajú, že sa často používajú, a to vo význame „rozhodnutie, ktoré môže mať nepríjemné či nebezpečné následky“, napr.:

Ba ktosi aj rovno protestoval, že lízing je, prepytujem, podvod. Vraj ľudia, ktorí nemajú peniaze, si musia požičať na percentá, a to je *zmluva s diablom*... človek sa upisuje, že bude pracovať. (Zdroj: SNK)¹³

Tudi o tem govori Bernie Sanders v predsedniški tekmi s Hillary Clinton. Ta gospa se je spajdašila z Wall Streetom, sedežem finančne oligarhije v ZDA. Sklenila je *pogodbo s hudičom* in hudič bo hotel, da mu po morebitni zmagi z obrestmi vrne njegov vložek. (Zdroj: GF 2.0)¹⁴

S citovanými lexikálnymi spojeniami významovo súvisia frazeologické jednotky *upísať (zapredať) dušu diablovi* : *prodati dušo hudiču* so sémantikou „rozhodnúť sa pre zlé skutky“, ktoré možno hodnotiť ako parciálne frazeologické ekvivalenty. Pri výsluchoch podstupovali bosorky mučenie, okrem iného napr. známu skúšku vodou. S tým súvisí i prirovnanie staršieho dáta, ktoré zachytáva Zátureckého zbierka (2005: 552) *Vie plávať ako striga* s významom „nevie plávať“.

Odborníci sa doteraz nevedia zhodnúť na tom, čo bolo spúšťačom honu na čarodejnice. Pripisuje sa zlým životným podmienkam, hladomoru, kríze cirkvi, ekonomickým a politickým príčinám, niektorí ho dokonca dávajú do súvisu s ochladením podnebia v Európe, tzv. malou dobou ľadovou v 14. – 18. storočí (bližšie napr. Oster 2004). Nemožno za ne viniť iba katolícku cirkev a inkvizíciu, keďže ich praktizovali rovnako cirkevné, ako aj svetské súdy a konali sa bez rozdielu vierovyznania, veku či stavu.¹⁵ V našich krajinách sa s prenasledovaním a upaľovaním bosoriek prestalo až za vlády Márie Terézie, ktorá zakázala praktizovať mučenie a nijaký proces sa nesmel začať bez jej súhlasu. Jozef II. za svojej vlády čarodejníctvo z trestného zákonníka úplne vynechal (Lengyelová 2013: 113).

12 Pozri <https://tinyurl.com/bosorky-JZ-2a> (10. 9. 2019).

13 Pozri <https://tinyurl.com/bosorky-JZ-4a> (1. 11. 2019).

14 Pozri <https://tinyurl.com/bosorky-JZ-5a> (4. 11. 2019).

15 Na Slovensku sa napr. konali procesy s príslušníkmi šľachtického stavu Uršul'ou Kanizsayovou, manželkou palatína Tomáša Nádasdyho a manželkou ich syna Františka Nádasdyho Alžbetou Báthoryovou, v Slovinsku s už spomínanou Veronikou Deseniškou.

2.2 Podľa H. Biedermanna (1992: 286) predstavujú strigy či bosorky „imaginatívne stelesnenie negatívnej stránky ženskosti, spojené s rozličnými poverami“. K ich charakteristickým symbolom patria zo zvierat nočné vtáky (sova, kuvik), ropuchy, hady, potkany, netopiere či čierne mačky, ďalej mandragora, ametyst a pod. V niektorých prípadoch môžu byť zvodne krásne, väčšinou sú však staré a škaredé. Aj M. Mencej (2005: 250) ako stereotyp čarodejnice uvádza spravidla ženu starú, škaredú, zlú, škriepnu, asociálnu, s neobvyklým správaním, so zanedbaným zovňajškom, zlostným rečovým prejavom atď., čo našlo odraz aj v oboch porovnávaných jazykoch. Lexikálne jednotky označujúce takéto ženy sú nezriedka nositeľkami významu ‘zlá, stará, prefíkaná, škaredá, hašterivá a pod. žena’, resp. i nadávka takejto žene.

Spomínané stereotypné predstavy sa premietli aj do frazeológie. Slovenské slovníky (SSSJ 2011: 474) uvádzajú jednotku *škaredá ako ježibaba* s významom „veľmi nepekná, vráskavá, dlhonosá, strapatá“. V slovinčine sme v SGZD (1998: 129) zaznamenali jej parciálny nárečový ekvivalent *biti grda ko coprnica* s významom „byť veľmi škaredá“, KS (2014: 485) uvádza hanlivé zvolanie *Ti vešča grda!*. Ich feminatívny tvar napovedá, že sa používajú výhradne v súvislosti so ženami. Slovenský frazeologický fond disponuje jednotkou *zlá ako ježibaba* „(obyč. o žene) veľmi zlá, zlomyseľná, závistlivá, pomstivá“ (SSSJ 2011: 474). V slovinčine sme analogické frazémy v dostupných lexikografických a paremiografických zdrojoch nezaznamenali, mentálne obsahy by však boli nepochybne podobné. SSN1 (1994: 239) zaznamenáva pri lexéme *čarodejnica* (i *čarodovnica*) okrem významu ‘žena, ktorá vie čariť, bosorka’ aj význam ‘klebetná žena’. Ak vezmeme do úvahy vlastnosti, ako sú staroba, škaredosť, zloba, klebetnosť, ktoré podľa uvedených charakteristík patria ku konceptu *čarodejnica*, odhalíme značný prienik s konceptom *baba*. Lexéma *baba* má podľa KSSJ (2003: 199) viacero významov, napr. „1. stará žena; 2. nepríjemná, zlá, protivná žena“; SSKJ (1994: 30) uvádza význam „ženska, navadno starejša, grda, stara baba“. Na príbuznosť týchto konceptov upozorňuje aj K. Marc Bratina (2014: 192), ktorá konštatuje, že v nárečí slovinskej Istrie má lexéma *baba* takisto pejoratívny význam, pričom sa vyskytuje aj ako synonymum lexémy *štriga*. Analogická myšlienková náplň feminín *čarodejnica* a *baba* vyplýva aj zo sémantiky frazeologických jednotiek *Kam čert nemôže, pošle babu* : *Kamor si hudič sam ne upa, pošlje babo* či *Babe se zbirajo, dež bo*.¹⁶ V slovinskom korpuse nájdeme aj nefrazeologické prirovnania typu *hudobna (zlobna) kot čarovnica, imeti frizuro kot čarovnica, gledati kot čarovnica, izgledati kot čarovnica, imeti nos kot čarovnica, biti kot čarovnica*, ich výskyt však nie je početný a nie je tiež isté, či v budúcnosti prejdú procesom frazeologizácie. V súvislosti s tradične neupraveným vzhlľadom bosoriek sme v SSN1 (1994: 147) zaznamenali prirovnanie *takeš jag bosurče* (zapísané v Dlhej Lúke), ktoré vypovedá o rozgajdanom, neporiadne

16 Pranostika súvisí podľa našej mienky s poverovou predstavou o domnelom paktovaní bosoriek s diablom a ich schopnosťou privolať silný dážď či búrku, ktorá sa im pripisovala.

oblečenom dieťaťati. Tradičné negatívne hodnotenie bosoriek sa premietlo aj do ďalších lexikálnych spojení, napr. jednotka *stridžie huby* (Záturecký 2005: 540) bola označením jedovatých húb. V slovinskom frazeologickom fonde sme zaznamenali jednotku *Kar coprnicna priveka, to nima teka* (ZPUE) s významom „čo má pôvod v nečistom počinaní, neprinesie nijaký úžitok“. Explicitne o statuse bosoriek vypovedá jednotka z toho istého zdroja *To je huji ko jalova coprnicna* (ZPUE).¹⁷ Jalovosť, teda neplodnosť u žien sa v minulosti vnímal ako veľká potupa a nešťastie, tu v spojení s lexémou *coprnicna* funguje ako intenzifikátor, ide teda o silne negatívne hodnotenie daného javu či osoby.

- 2.3 Neodmysliteľným atribútom bosoriek je metla,¹⁸ ktorú údajne používali ako dopravný prostriedok. Na tento účel však nepohrdli ani inými predmetmi, ako boli ohreblo, lopata atď. Túto predstavu reflektujú jednotky zaznamenané v zbierke A. P. Zátureckého (2005: 540), napr. *Striga sa nosí na ohrable; Striga sa nosí na lopate; Striga sa nosí na trlici*. Na prepojenie s diablom odkazuje jednotka *Striga sa nosí na čertovom chvoste* (Záturecký 2005: 540). Aj slovinská etnologička M. Kropelj (2008: 307) uvádza, že v poverových predstavách sa bosorky premiestňovali na metle, zvieratách či ľuďoch. Najstereotypnejšiu predstavu však jednoznačne reprezentuje metla, ktorej sa oddávna pripisovala zázračná moc a má bohatý symbolický význam. „V ľudových poverách Európy zjavne prevládala viera v nadprirodzené sily, ktoré sa nachádzali v prútoch metly“ (Biedermann 1992: 180). V slovenskom frazeologickom fonde nachádzame tiež slovesnú frazému *lietať ako striga na metle* s významom „pohybovať sa veľmi rýchlo sem a tam“ (SSSJ 2015: 208), porovnaj napr.:

Však som aj riadna nanič mama – došli mi tričká – jupiiii, a aj som (kým detičky varovala stará mama) mojemu drahému robila poriadnu prehliadku. *Lietala som po byte ako striga na metle*. Teda ja som behala s vysávačom od radosti. (Zdroj: Internet)¹⁹

- 2.4 Bosorky sa stretávali na tajných stretnutiach, snemoch, bosorských rákošoch (v slovinčine sa používa lexéma *shod*), tzv. sabatoch,²⁰ ktoré sa vraj obvykle

17 Parémia bola zaznamenaná v tvare *To je huji ko galova (? – jalova) coprnicna*.

18 V porovnávaných jazykoch je symbolický význam metly prítomný aj v ďalších frazémach, napr. *nová metla* <dobré metie (zametá)> : *nova metla* <dobro pometa> „človek na novom mieste, v novej funkcii a pod. neraz prejavuje prehnajú horlivosť a iniciatívu“, *hnať niekoho* <zasranou> *metlou* : *pomesti koga z železno metlo* „rázne, s potupou vyháňať, odstrániť niekoho (niečo) odniekiaľ“. Symbolický význam metly sa zachoval aj v niektorých poverách, napr. na Slovensku sa verilo, že slobodnú dievčinu neslobodno „podmiest“ metlou, lebo sa nevydá. Metla sa používala ako rekvizita pri tzv. metlovom tanci na svadbách a pri rôznych magických úkonoch, napr. pri vyhánaní mory (ELKS 1: 353). Podobné metlové tance, kde metla poväčšine symbolizuje partnera, sú známe i v Slovinsku. Metla, na ktorej obkročmo sedí nahá bosorka, sa často chápe ako falický symbol.

19 Pozri <https://tinyurl.com/bosorky-JZ-6a> (22. 10. 2019).

20 Lexikálna jednotka *sabat* (z hebrejského *šabbat* ‘deň odpočinku a bohoslužieb’ a slovesa *šabat* ‘odpočívať’, SESS 2015: 518) má v oboch jazykoch totožný význam – ‘u židov siedmy, sviatočný

konali na osamelých miestach, križných cestách,²¹ prípadne na vrchoch.²² Používanie lexémy *sabat* v súvislosti s bosorkami pochádza zjavne z obdobia antisemitského prenasledovania. Počnúc 13. storočím napr. francúzski králi prijímali systematické opatrenia (z dôvodu náboženskej horlivosti i potreby peňazí) na vyhnanie židov z kráľovstva, pričom ich často obviňovali z kacírstva či bosoráctva (Sallmann 1994: 25). Pojem *sabat* sa v Európe rozšíril aj na všetky nekresťanské sviatky vo význame 'sviatok, oslava'. O nočnom priebehu sabatov svedčí jednotka staršieho dáta *Nočnou dobou strigy do rákoša chodia* (Záturecký 2005: 540). Súčasťou sabatov boli hostiny, orgie, tanec, SSJ (1964: 297) uvádza v tejto súvislosti nefrazeologické spojenie *stridží tanec* s významom „divoký, bláznivý tanec“. V oboch porovnávaných jazykoch existuje nefrazeologické slovné spojenie *zlet bosoriek* : *shod čarovníc*, ktoré posmešne, ba až hanlivo označuje „stretnutie v ženskom kruhu“.

2.5 Čarovaním sa vykonávatelia magických úkonov snažili vplyvať na udalosti, prírodu a ľudí okolo seba. Vo všeobecnosti mohla čarodějnice čarovať sympatickým alebo antipatickým spôsobom pomocou apotropných úkonov, vody, liečivých bylín, odvarov, urieknutí, zaklínadiel, modlitieb (SEL 2011: 61). O bosorkách sa verilo, že vedia ovplyvniť počasie, často sa im prisudzovala vina za silné dažde, búrky, krupobitie či iné katastrofy, dôsledkom čoho mohla byť i slabá úroda. O tejto viere svedčia v slovenčine nárečové parémie *Keď sunko svieci a dešč prší, bosorka mlieko múci* (Záturecký 2005: 522) či jednotka *Striga sa vrtí* (Záturecký 2005: 523) s významom „vietor dvíha prašný vír na ceste“. V tomto zmysle vyznieva i vyhrážka *Veď ja ťa naučím, kam fučí vietor, keď bosorky lietajú!* (Záturecký 2005: 591). V slovinčine sme zaznamenali jednotku *Sladna žena je čarovnica, napravlja hudo uro in slabo letino v hiši* (ZPUE), ktorá svedčí o uvedených schopnostiach čarodějnic, čo vyplýva aj so slovníkových exemplifikátov, napr. *čarovnice delajo točo* (SSKJ 1994: 95), *vešča dela točo* (SSKJ 1994: 1508). Bosorky údajne mohli kravám kradnúť mlieko alebo zapríčiniť, že nedojili, odkazy na tento fakt vo frazeológii sme však nenašli.

K ďalším schopnostiam bosoriek patrilo, že vedeli pohľadom spôsobiť chorobu, prípadne i smrť človeku či dobytku. Veľmi často sa o urieknutí hovorilo aj

► deň v týždni pripadajúci na sobotu' (KSSJ 2003: 651); SSKJ túto lexému nezaznamenáva, SP (2001: 1383) uvádza význam 'judovska sobota'. Zdroje staršej lexiky (HSSJ 2000: 207; BSKJ 2011: 447) uvádzajú tiež význam 'názov mesiaca', resp. 'jedenásty mesiac v hebrejskom kalendári, dnes február'. Sabaty sa podľa poverových predstáv konali najmä v noci z piatka na sobotu. Z tohto hľadiska bola najdôležitejšou nocou roka tzv. Valpurgina noc, t. j. noc z 30. apríla na 1. mája (ELKS 2: 136).

21 Križné cesty, teda križovatky ciest (v slovinčine *križpotje, križpot*), sa dávali do súvisu s miestami, kde sa pretínali cesty živých a mŕtvych (Biedermann 1992: 145), boli teda obľúbeným miestom pôsobenia rozličných nadprirodzených síl a v súvislosti s tým aj vykonávania rozličných obradov ľúbostnej, liečebnej i záškodnej mágie (ELKS 1: 277).

22 Na Slovensku to bol napr. Tokajský vrch, Rákoš, Šiance, v Slovinsku vrchy Grintavec, Klek, Slivnica.

v spojitosti s novorodencami či malými deťmi. V slovenčine sa v kontexte s urieknutím používajú verbá *urieknuť*, *urieciť*,²³ *uhranúť*, *počarovať*, *pobosorovať*, *porobiť*, v slovinčine *ureči*, *uročiti*, *začarati*, *zakleti* atď. Urieknutiu sa v slovenských nárečiach hovorí i *urečenie*, *úrek*, *úrok*, *ušknúť*, *zočina*, *zoči* a pod., v slovinčine má častejšie podobu plurálu, teda *uroki*, *veroki*, *vörki*, *rok*, *divjačina*, *spominj*.²⁴ Je pozoruhodné, že poverová predstava o schopnosti uškodiť niekomu pohľadom sa dodnes, najmä v dedinskom prostredí, považuje za bežnú súčasť života.²⁵ Urieknutie mohlo spôsobiť u dobytky nižšiu dojvivosť, u človeka rozličné choroby. Zátureckého zbierka (2005: 540) v tejto súvislosti zaznamenáva zvolanie *To mi vol'áka striga (sotona) porobila!*. K. Marc Bratina (2014: 189) uvádza nárečovú frazému *štriga zagleda (vzame, vidi, uroči) koga* s významom „striga uriekne pohľadom niekoho (niečo), spôsobí mu zlo“, opak, teda zrušenie urieknutia, sa označuje slovným spojením *delati zauroke*. Oba výrazy sa používajú na slovinskej Istrii, kde je známe aj ustálené spojenie *štriga uroči koga (kaj)* a dodnes sa používa ako eufemizmus na ospravedlnenie opitého človeka, ktorý si pod vplyvom alkoholu spôsobil odreniny či škrabance (Marc Bratina 2014: 189). Istrijci sa v minulosti pred strigami a urieknutím chránili gestom – zovretou päťou a vystretým ukazovákam a maličkom, dnes sprevádzaným pragmatickou frazémou *Čapi rogove!*, ktorá vyjadruje hnev, zúfalstvo, nenávisť k niekomu (Marc Bratina 2014: 190). Strigám sa veľmi často pripisovalo, že človeku môžu spôsobiť tzv. úsad (vyskočené platničky v krížoch, lumbago). Chorého čarovaním údajne „postrelili“ (ELKS 2: 279), ako explicitne vyplýva z jednotky *Striga ho podstrelila*, ktorá sa uvádza v Zátureckého zbierke (2005: 111). So zdravotnými problémami, resp. nezdravým výzorom súvisí aj slovenské prirovnanie staršieho dáta *spuchnutý ako striga* (Záturecký 2005: 112).

2.6 S obrazom čarodejnice, bosorky alebo strigy sa neodmysliteľne spája čierna farba.²⁶ Polysémantická lexéma *čierny* je tu prítomná svojou sémou ‘nevyhovujúci požiadavkám spoločenských noriem najmä z hľadiska morálky, etiky’

23 So slovesami *urieciť/urieknuť* súvisí názov rastliny úročník – silenka nadutá (*Silene vulgaris*), v slovinčine *navadna pokalica*, ktorá sa používala proti urieknutiu. V Slovinsku je v ľudovej slovesnosti známa tzv. *trava uročnica* (SEL 2011: 656), neuvádza sa však, o akú rastlinu presne ide. Proti urieknutiu sa používal i vysušený list rastliny *trpotec* (*Plantago*), v slovenčine *skorocel*. V oboch krajinách bol za účinný prostriedok proti urieknutiu, ako aj zlým silám všeobecne, považovaný cesnak.

24 Viaceré z uvedených slovenských aj slovinských výrazov reflektujú fakt, že urieknutie malo súvis s očami, resp. s pohľadom, často zlým či zvedavým, no mohlo byť spôsobené aj neúmyselne. Túto moc mal najmä pohľad ľudí so zrasteným čiernym obočím či pohľad zvedavých starých žien (SEL 2011: 656).

25 Na Slovensku je aj v súčasnosti bežné uväzovať malým deťom do postieľky či kočiarika proti urieknutiu červenú stužku. V Slovinsku takisto ako ochranu proti urieknutiu používajú okrem rozličných magických formuliek aj kúsok červenej látky, červenú stužku, cesnakovú vodu, vyššie uvedené rastliny a pod. (SEL 2011: 656).

26 Čierna je „jedna z farieb so symbolickou hodnotou absolútna, protiklad bielej farby. V starých kultúrach sa bohom podsvetia prinášali ako obeť čierne zvieratá, neskôr sa diablovej alebo démonom obetoval čierny kohút alebo cap. [...] Sám diabol bol častejšie znázorňovaný čierny

(SSSJ 2006: 506). Analogicky sa na pomenovanie súboru činností pripisovaných bosorkám používa združené pomenovanie *čierna mágia* : *črna magija*, ktorá sa definuje ako „využívanie, uskutočňovanie magických postupov, zvyčajne so zameraním na zlé ciele alebo na ovplyvňovanie udalostí v prospech vykonávateľa či objednávateľa“ (SSSJ 2006: 506). Jej opozitom je združené pomenovanie *biela mágia* : *bela magija*. Bosorky sa stretávali na sabatoch, kde sa údajne slúžili tzv. *čierne omše*, obrady, na ktorých sa uctieva satan (SSSJ 2006: 506). V slovinčine existuje ustálené spojenie *črna maša*, v SSKJ (1994: 527) sa definuje ako „omša, ktorá sa vykonáva za zomrelých v čiernom oblečení“, t. j. zádušná omša. Podľa exemplifikátov z korpusu *Gigafida* však vyplýva, že je známe aj v spojitosti s bosorkami, pozri napr.:

Na oltarju iz kamnite plošče so bili črne sveče, lobanja zločinca, na glavo obrnjen križ in v človeško kožo oblečena Biblija. Tudi danes so *črne maše* tajne, pogosto se končajo z orgijami. Kjer je hudič, tam mora biti tudi sredstvo zoper njega. (Zdroj: KGF)²⁷

Podľa SEL (2011: 61) môžu čarodejnice pri čarovaní používať okrem rozličných magických predmetov²⁸ aj *črne bukve*.²⁹ SSKJ (1994: 76) slovné spojenie hodnotí ako frazeologické, pričom uvádza, že v ľudovej tradícii ide o knihu, pomocou ktorej možno čarovať či veštiť. Slovenčina disponuje združeným pomenovaním *čierna kniha* s identickým obsadením komponentov, ktoré je však nositeľom významu „súbor chýb, omylov, nesprávnych postupov, krívd, zločinov a pod.“ (SSSJ 2011: 621). V identickom význame pozná spojenie *črna knjiga* i slovinský jazyk. Napriek tomu, že SSKJ (1994: 76) tak neuvádza, z príkladov v korpusu *Gigafida* je zrejme, že v tomto význame sa bežne používa i vyššie uvedená jednotka *črne bukve*.

- 2.7 Mytologické, neskôr z mytológie do ústnej ľudovej slovesnosti (najmä rozprávok) prevzaté ženské bytosti s nadprirodzenými schopnosťami sú: *ježibaba* (identická podoba existuje aj v slovinčine), *baba jaga* (slk.) či *jagababa*, *baba-jaga* (sln.).³⁰ Lexéma *ježibaba* vystupuje ako komponent vo frazeologických prirovnaniach *zlá ako ježibaba* a *škaredá ako ježibaba*, o ktorých sme sa zmienili v predchádzajúcej

► ako červený“ (Biedermann 1992: 51). Tradičnými spoločníkmi čarodejníc boli čierne mačky, ktoré sa dodnes pokladajú za symbol nešťastia.

27 Pozri <https://tinyurl.com/bosorky-JZ-7a> (24. 10. 2019).

28 K najčastejšie používaným magickým predmetom patrila palica vnímaná ako sídlo ducha predkov (SEL 2011: 61).

29 M. Mencej (2005: 258) uvádza, že v Nemecku a Holandsku sa na čarovanie používala tzv. *Čierna kniha Mágie*. Mala byť zostavená zo *Šiestej a Siedmej knihy Mojžišovej*, pôvodných súčastí *Bible*, ktoré boli neskôr vynechané, aby sa nemohli používať na praktizovanie čiernej mágie. V slovinčine sa často takejto knihe hovorí i *kolomon*.

30 Podľa SES (1997: 194) lexéma *jagababa* (resp. *jaga baba*) pochádza pravdepodobne z ruštiny a má spoločný základ v praslovanskom **jezdǫ* s významom 'zlá nálada, zlostná žena' so slovinskou lexémou *jeza*. Domáceho, slovinského pôvodu, nie ruská výpožička, je lexéma *baba-jaga*, teda personifikácia vetra (čo je známe v Benátsku).

časti príspevku. Známu slovinskou ženskou mytologickou bytosťou je *pehtra* (synonymá *Kvatrna baba*, *kvatrnica*, *pehtra baba*), podľa SSKJ (1994: 829) bájna postava, vystupujúca v podobe zlej alebo aj vládnej starej ženy. SEL (2011: 61) uvádza, že v Ziljskej doline bol zaznamenaný prípad, keď zločin ženy, obvinenej z čarodejníctva, pripísali Pehtré babe. Napriek početnému zastúpeniu týchto nadprirodzených bytostí v ústnej ľudovej slovesnosti sme okrem uvedených jednotiek nezaznamenali žiadne ďalšie frazémy, v ktorých komponentovom obsadení by sa vyskytovali. Podľa poverových predstáv sa predpokladala zvýšená aktivita nepriaznivých síl čase, keď bola brána do sveta nadprirodzena otvorená, teda od Kataríny (25. novembra) do Tomáša (7. marca), toto obdobie sa v slovenčine nazýva *stridžie dni*³¹ (ELKS 2: 202). Verilo sa, že predlžovanie noci a krátenie dní predstavuje víťazstvo tmy, teda zla nad dobrom. Podobné slovné spojenie s alúziou na daný časový úsek roka, sme v slovinčine nezaznamenali.³² Na druhej strane mytologický pôvod má slovinské ustálené spojenie *noč čarovnic*,³³ ktoré sa vzťahuje na noc z 31. októbra na 1. novembra, pričom v slovenčine sa až v súčasnosti udomácnil anglický výraz *halloween*.

3 ZÁVER

Čarovanie, veštenie a ľudové liečiteľstvo boli vždy neoddeliteľnou súčasťou života a kultúry každého spoločenstva. Osoby, ktoré ich ovládali a praktizovali, mali veľmi špeciálny status. V slovnej zásobe slovenského a slovinského jazyka o tom existuje mnoho svedectiev, menej ich však nachádzame vo frazeológii. Z dostupných citovaných zdrojov vyplýva, že frazémy reflektujúce nadprirodzené schopnosti žien sa vyskytujú vo väčšom počte v slovenčine, čo by sme mohli podľa nášho názoru konštatovať na úrovni spisovného jazyka, predpokladáme však, že tak v slovenskej, ako aj slovinskej nárečovej frazeológii sa jednotky sledovaného typu vyskytujú v hojnom množstve, o čom nepriamo svedčí i bohatý materiál ústnej ľudovej slovesnosti. Niektoré jednotky sú staršieho dáta, viaceré z nich však patria medzi veľmi frekventované i v súčasnosti. Z lexém, ktorými sa ženy s nadprirodzenými schopnosťami pomenúvajú, sa vo frazeologických jednotkách ako komponenty vyskytujú *čarodejnica*, *bosorka*, *striga*, *ježibaba* (slk.) a *čarovnica*, *coprnica*, *štriga* (sln.). Všetky uvedené jednotky sú výrazne negatívnym hodnotením daných javov či osôb, čo nie je prekvapujúce a korešponduje to so statusom

31 Za *stridžie dni* sa považovali aj dni okolo Veľkej noci, deň Juraja (24. apríla), prvomájová noc, deň narodenia sv. Jána Krstiteľa (24. júna) a všetky dni, keď sa konali obrady prechodu (krsty, svadby, pohreby) a i. (ELKS 2: 202).

32 V slovinčine sa používa spojenie *volčje noči*, ktoré označuje obdobie dvanástich nocí od Vianoc do Troch kráľov, keď sa vzduchom preháňajú duchovia predkov, niektorí premenení na vlkov (SSKJ 1994: 1530).

33 Spojenie *noc čarodějnic* sa tiež používa v češtine, so slovinským ustáleným spojením je však ekvivalentné len zdanlivo, keďže tu ide o iný denotát – vzťahuje sa totiž na vyššie spomínanú Valpurginu noc.

osôb s magickými schopnosťami v kresťanskej kultúre. Odzrkadľujú sa v nich vlastnosti tradične strigám pripisované, teda staroba, zloba, škaredosť, neupravenosť, prípadne i jazýčnatosť. V tomto sa koncept strigy výrazne prekrýva s konceptom baby. Stereotypná predstava ženy bosorky pretrváva dodnes, v mestskom prostredí možno už len ako metafora, v dedinskom prostredí, kde sa takéto schopnosti dedili po praslici a odovzdávali z generácie na generáciu, boli čarodejnice, vedmy či bosorky ešte donedávna realitou.³⁴

LITERATÚRA

- Biedermann 1992** = Hans Biedermann, *Lexikón symbolov*, Bratislava: Vydavateľstvo Obzor, 1992.
- Branja 2008** = *Branja 1: berilo in učbenik za 1. letnik gimnazij in štiriletnih strokovnih šol*, Darinka Ambrož et al., Ljubljana: DZS, 2008.
- BSKJ 2011** = *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, Kozma Ahačič et al., Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- Dějiny Slovinska 2011** = Jan Rychlík – Mária Tonková – Ladislav Hladký – Aleš Kozár, *Dějiny Slovinska*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011.
- Dobšovičová Pintířová 2018** = Dagmar Dobšovičová Pintířová, *Žitkovské bohyně: lidová magie na Moravských Kopanických*, Brno: Masarykova univerzita, 2016, 2018.
- Dvořák 2005** = Pavel Dvořák, *Stopy dávné minulosti 4: Slovensko v Uhorském království*, Budmerice: Vydavatelství Rak Budmerice, 2005.
- ELKS 1 – 2** = *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1 – 2*, Ján Botík et al., Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV, 1995.
- Holuby 1993** = Jozef Eudovít Holuby, *Národopisné práce*, Zemianske Podhradie: Obecné zastupiteľstvo v Zemianskom Podhradí, 1993.
- HSSJ 1991** = *Historický slovník slovenského jazyka*, red. Milan Majtán, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 1991.
- Keber 2011** = Janez Keber, *Slovar slovenskih frazemov*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- KGF** = *Korpus slovenskega jezika Gigafida*, <http://www.gigafida.net> (30. 11. 2019).
- KGF 2.0** = *Korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0*, <https://viri.cjvt.si/gigafida/> (30. 11. 2019).
- Kroje 2008** = Monika Kroje, *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*, Ljubljana – Celovec – Dunaj: Mohorjeva, 2008.
- KS 2015** = Jože Gregorič, *Kostelski slovar*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- KSSJ 2003** = *Krátký slovník slovenského jazyka*, red. Ján Kačala – Mária Pisárčiková, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2003.
- Kuret 1998** = Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev 2*, Ljubljana: Družina, 1998.
- Lengyelová 2013** = Tünde Lengyelová, *Bosorky, strigy, čarodejnice*, Bratislava: Trio Publishing, 2013.
- Marc Bratina 2014** = Karin Marc Bratina, *Jezikovna podoba slovenske Istre: kulturna semantika slikovitega v slovenskoistrskem narečju*, Koper: Univerzitetna založba Annales, 2014.
- Melúchová 2013** = Jana Melúchová, *Ženský a mužský svet v poverách a mágií*, in: *Muž a žena – vzťahové súvislosti v kontexte múzejných zbierok*, ed. Katarína Nádaská, Bratislava: Zväz múzei na Slovensku, Etnologická sekcia, Múzeum mesta Bratislavy, 2013, 120 – 128.
- Mencej 2005** = Mirjam Mencej, *Vaška čarovnica*, in: *Etnolog: nova vrsta* (Ljubljana) 15 = 66.1 (2005), 245 – 279.
- Mlacek 1984** = Jozef Mlacek, *Slovenská frazeológia*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984.

34 Pozri napr. Tučková 2012 o tzv. bohyniach žijúcich na moravsko-slovenskom pohraničí.

- Mlacek – Ďurčo 1995** = Jozef Mlacek – Peter Ďurčo et al., *Frazeologická terminológia*, Bratislava: Stimul, 1995.
- Oster 2014** = Emily Oster, Witchcraft, Wrath and Economic Growth in Renaissance Europe, in: *Journal of Economic Perspectives* 18.1 (2004), 215 – 228, <https://tinyurl.com/bosorky-JZ-8a> (30. 11. 2019).
- Pleteršnik 2006** = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar: transliterirana izdaja 2: P – Ž*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006; ¹1894 – 1895.
- Sallmann 1994** = Jean-Michel Sallmann, *Bosorky, nevesty Satanove*, Bratislava: Slovart, 1994.
- SEL 2011** = *Slovenski etnološki leksikon*, Angelos Baš et al., Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
- SES 1997** = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997.
- SESS 2015** = Ľubor Králik, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2015
- SGZD 1998** = Peter Weiss, *Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: poskusni zvezek: A – H*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1998.
- SNK** = *Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all*, <http://korpus.juls.savba.sk> (30. 11. 2019).
- SP 2001** = Slovenski pravopis, Jože Toporišič et al., Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- SSJ 1964** = *Slovník slovenského jazyka IV: S – U*, red. Štefan Peciar, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964.
- SSKJ 1994** = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana: DZS, 1994.
- SSN 1994** = *Slovník slovenských nářečí I*, red. Ivor Ripka, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 1994.
- SSS 2000** = *Synonymický slovník slovenčiny*, red. Mária Pisárčiková, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2000.
- SSSJ 2006** = *Slovník súčasného slovenského jazyka: A – G*, red. Klára Buzássyová – Alexandra Jarošová, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2006.
- SSSJ 2011** = *Slovník súčasného slovenského jazyka: H – L*, red. Alexandra Jarošová – Klára Buzássyová, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2011.
- SSSJ 2015** = *Slovník súčasného slovenského jazyka: M – N*, red. Alexandra Jarošová, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2015.
- SSSJ 2016** = *Sinonimni slovar slovenskega jezika*, red. Jerica Snoj, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.
- Šindelář 1986** = Bedřich Šindelář, *Hon na čarodějnice: západní a střední Evropa v 16. – 17. století*, Praha: Nakladatelství Svoboda, 1986.
- Toporišič 2011** = Jože Toporišič, *Intervjuji in polemike*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- Tratnik Volasko – Košir 1995** = Marjeta Tratnik Volasko – Matevž Košir, *Čarovnice*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995.
- Tučková 2012** = Kateřina Tučková, *Žitkovské bohyně*, Brno: Host, 2012.
- Zajonc 1998** = Juraj Zajonc, Strigy, bosorky, bohyne a iné ženy, ktoré vedia, in: *Žena z pohľadu etnológie*, eds. Hana Hlôšková – Milan Leščák, Bratislava: Matičné združenie priaznivcov ľudovej kultúry Prebudená pieseň, 1998, 37 – 47.
- Zakrzewska-Verdugo – Obertová 2018** = Magdalena Zakrzewska-Verdugo – Zuzana Obertová, Striga strzydze nierówna?: słowiańska demonologia w zbiorze opowiadań Ostatnie życzenie A. Sapkowskiego oraz jego przekładzie na język słowacki, in: *Jazyk a kultura* 9 (2018), č. 36, 58 – 67, <https://tinyurl.com/bosorky-JZ-9a> (30. 11. 2019).
- Zátarecký 2005** = Adolf Peter Zátarecký, *Slovenské prislovia, porekadlá, úslovia a hádanky*, Bratislava: Slovenský Tatran, 2005.
- ZPUE** = Zbierky parémii Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied (ISN ZRC SAZU).

POVZETEK

Odras nadnaravnih sposobnosti žensk v frazeologiji: slovaško-slovenski primerjalni vidik

Čaranje, prerokovanje in ljudska medicina so bili od nekdaj sestavni del življenja in kulture vsake človeške skupnosti. Osebe, ki so jih obvladale in izvajale, so imele čisto poseben status. V besediščih slovaškega in slovenskega jezika obstaja o tem veliko dokazov, manj pa se jih je ohranilo v frazeologiji. Iz dostopnih citiranih virov sledi, da je več s temo prispevka povezanih frazemov slovaških. To lahko ugotovimo na ravni knjižnega jezika, gotovo pa se je veliko več podobnih frazemov ohranilo v narečjih, o čemer priča tudi bogato gradivo ljudskega izročila – pripovedk, pesmi, pravljic ipd. Več frazemov je starejših, nekateri pa se še vedno pogosto uporabljajo. Stereotip, da je oseba, ki zna čarati, večinoma ženskega spola, se je potrdil tudi v frazeologiji, saj velika večina najdenih frazemov vsebuje lekseme, ki poimenujejo osebo z nadnaravnimi sposobnostmi, v ženski obliki. Od leksemov, ki se uporabljajo za poimenovanje takšnih žensk, se kot komponente v frazemih pojavljajo *čarodejnica*, *bosorka*, *striga*, *ježibaba* (slk.) in *čarovnica*, *coprnica*, *štriga* (sln.). Vse navedene enote se uporabljajo z namenom negativno vrednotiti dana dejstva ali osebe, kar ni presenetljivo in sovpada s statusom teh oseb v krščanski kulturi. Ženska-čarovnica je torej arhetip starega, zlobnega, grdega, v nekaterih primerih tudi opravljiivega in iz družbe v veliki meri izključenega bitja, v čemer se ta koncept kar precej prekriva s konceptom *babe* v obeh jezikih. Iz več besednih zvez, ki se nanašajo na čarovništvo, je razvidna povezava z negativno simbolike črne barve. Stereotipna podoba ženske-čarovnice se je v mnogih vidikih ohranila do danes, v mestnem okolju mogoče le kot metafora, v vaškem, kjer so se podobne sposobnosti dedovale po ženski liniji in se predajale iz roda v rod, pa je gotovo še vedno prisotna.

HELENA GROCHOLA-SZCZEPANEK

OSOBLIWOŚCI CZASU PRZESZŁEGO GWAROWEGO CZASOWNIKA BYĆ NA PODSTAWIE DANYCH KORPUSOWYCH

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.8](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.8)

Značilnosti preteklika spiškega narečnega glagola *być* ‘biti’ na osnovi korpusnih podatkov

Prispevek obravnava kategorijo preteklega časa glagola *być* ‘biti’ v spiškem narečju. Izsledki izhajajo iz gradiva za Spiški narečni korpus. Glagolska spregatev je v narečju drugačna kot v splošni poljščini. Ohranile so se arhaične oblike tipa *bylech, jech byl, my byli*. Navedeni so podatki o številu pojavitev vseh oblik v korpusu. Izbrani primeri so prikazani v širšem kontekstu, skupaj z metapodatki. Predstavljene so tudi možnosti uporabe elektronskega korpusa za morfološke in sociolingvistične raziskave.

Ključne besede: pretekli čas, glagol, narečje, korpusni podatki

Characteristic Features of the Past Form of the Spisz Dialect Verb ‘to be’ Based on Corpus Data

This article discusses the past form of the verb ‘to be’ in the Spisz dialect. The material is derived from the Spisz Dialect Corpus. Verb inflection in the dialect differs from standard Polish. Archaic forms such as *bylech, jech byl, and my byli* are still used in the dialect. The number of occurrences of all the forms in the corpus is provided. Selected examples are presented in a broader context along with metadata. The author also presents the possibilities of using the electronic corpus for morphological and sociolinguistic research.

Keywords: past form, verb, dialect, corpus data

1 WPROWADZENIE

Czasownik *być* występuje w zdaniu jako samodzielne orzeczenie w znaczeniu egzystencjalnym ‘istnieć, występować, żyć, odbywać się itp.’. Ponadto – w funkcji niesamodzielnej, gramatycznej jako łącznik w orzeczeniach imiennych (*Ona jest malarką*) oraz jako składnik złożonych form czasowników: czasu przyszłego (*Będziemy się uczyli // uczyć języka słoweńskiego*), strony biernej (*Zdanie jest napisane poprawnie*) i zwrotów nieosobowych (*Było już późno*). Czasownik *być* jest nieregularny, ma osobliwą odmianę izolowaną, opierającą się na czterech supletywnych tematach: *jest-*, *s-*, *będ-* (z alternantami: *będź-* i *bądz-*) oraz *by-* (Laskowski 1998: 235). Od XVI wieku w czasie teraźniejszym formy osobowe tworzone są na wzór czasu przeszłego. Ich podstawą jest forma *jest*, do której dodawane są końcówki osobowe w 1 i 2 osobie liczby pojedynczej oraz mnogiej, tylko 3 osoba liczby mnogiej ma postać supletywną *są* (Klemensiewicz i in. 1955: 363–364; Mańczak 1975: 118–119). Ruchome końcówki występują nie

tylko w czasie przeszłym (jak w innych czasownikach), ale również w czasie teraźniejszym, np. *jam jest*. Czasownik *być* jest niedokonany, ale tworzy czas przyszły prosty z podstawą *będ-*. Czas przeszły oparty jest na temacie *by-*, np. *byłem, byliśmy*.

czas przeszły	liczba pojedyncza	liczba mnoga
1 osoba	ja byłem, ja byłam	my byliśmy, my byłyśmy
2 osoba	ty byłeś, ty byłaś	wy byliście, wy byłyście
3 osoba	on był, ona była, ono było	oni byli, one były

Tabela 1: Odmiana czasownika *być* w czasie przeszłym w języku polskim

W gwarze czasownik *być* pełni taką samą funkcję, jak w polszczyźnie ogólnej. Odmienności rozliczne napotykamy w wewnętrznej budowie gwarowych form fleksyjnych, dystrybucji końcówek oraz połączeniach z innymi wyrazami. Badania zagadnień fleksji czasowników gwarowych ograniczają się zwykle do miejscowości (Ananiewa 1995; Dziegiel 2001; Ciechosz 2001), względnie gwary lub terenu (Kurzowa 1985; Pospiszylowa 1999). W polskiej dialektologii nie ma opracowania monograficznego poświęconego fleksji czasownika¹. Formy czasownika *być* w różnych gwarach polskich szczegółowo przedstawia *Słownik gwar polskich* (SGP 1989: 175–264). Anna Pospiszylowa omawia osobliwe formy czasownika *być* występujące w gwarze istebniańskiej. Należą do nich m.in. skrócony wariant *je* od 3 osoby liczby pojedynczej *jest* oraz formy występujące w liczbie mnogiej typu: *my je są, oni są je, my nie ma są, oni nie ma są* (Pospiszylowa 1999).

Celem tego artykułu jest przedstawienie gwarowej odmiany czasownika *być* w czasie przeszłym. Uwaga skupia się głównie na omówieniu zmian morfologicznych w formach odmiennych od polszczyzny ogólnej. Materiały do analizy pochodzą z elektronicznego korpusu gwary spiskiej (Korpus Spiski). Istotnym aspektem poniższego opracowania jest także pokazanie możliwości zastosowania korpusu do badań odmienności morfologicznych w kodzie gwarowym.

2 KORPUS SPISKI – NAJWAŻNIEJSZE DANE I CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁU BADAWCZEGO

Korpus Spiski to nowe narzędzie badawcze do przeszukiwania oraz analizy tekstów i nagrań gwarowych. Korpus jest udostępniony online (adres strony: www.spisz.ijp.pan.pl). Projekt powstał w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie w latach 2015–2019.² Celem przeprowadzonych badań korpusowych było zarchiwizowanie języka, którym obecnie posługują się mieszkańcy Spisza bez

1 Literatura skupia się w większej mierze na słowotwórstwie czasownika (por. Fadecka 2010; Czarnecka 2014).

2 Pełna nazwa: *Język mieszkańców Spisza: korpus tekstów i nagrań gwarowych*. Projekt sfinansowany został przez NPRH w latach 2015–2019 (1bH 15 0166 83).

względu na wiek, wykształcenie oraz inne parametry. Podejście to różni się od tradycyjnych badań dialektologicznych, nastawionych z reguły na rejestrowanie tylko najstarszej warstwy gwary i wykluczanie młodszych lub wykształconych respondentów z badań (por. AJPP 1934: 18).

Dobór respondentów był zatem podyktowany dwoma zasadniczymi względami metodologicznymi: miał zapewnić reprezentatywność próby, ale także dokumentować charakterystyczną dla regionu mowę, czyli gwarę spiską. (Grochola-Szczepanek i in. 2019: 169)

Korpus zawiera 250 godzin nagrań przetranskrybowanych i około 2 milionów form tekstowych. Do zapisu kodu gwarowego wykorzystano standaryzowany zapis ortograficzny.

Dwa czynniki zadecydowały jednak o przyjęciu takiego zapisu. Po pierwsze, ułatwia on przeszukiwanie korpusu, tam zaś, gdzie warstwa dźwiękowa ma znaczenie (fonetyka, fonologia, morfologia, ewentualnie ich połączenie z socjolingwistyką), badacz sięgnie do pliku dźwiękowego, powiązanego ze znormalizowanym zapisem ortograficznym. Po drugie, zastosowanie znormalizowanej ortografii pozwoliło wykorzystać narzędzia służące do anotacji morfologicznej polszczyzny ogólnej. (Grochola-Szczepanek i in., 2019: 171)

Fragmety nagrań z omawianymi formami podane są poniżej w zapisie standaryzowanym. Jedynie formy czasownikowe ze zmianami morfologicznymi występują także w wersji gwarowej, np. *byłem//byłef*. Przy omawianych formach czasownikowych notuje się liczbę wystąpień w korpusie, np. *byłef* (170). Obok przykładów podawane są identyfikatory, np. (M7-1945-NowaBiała, K14-1987-Frydman), z których można odczytać podstawowe metadane o respondencie: płeć: M – mężczyzna, K – kobieta, 7, 14 – numer porządkowy, 1945, 1987 – rok urodzenia, NowaBiała, Frydman – miejscowość, z której pochodzi nagranie. Pisownia identyfikatorów jest taka sama, jaką zastosowano w korpusie: dwuczłonowe nazwy miejscowości typu *Nowa Biała* mają ciągłą pisownię, ponadto nie zawierają znaków diakrytycznych, np. *NowaBiała*.

3 CZASOWNIK *BYĆ*

Forma samego bezokolicznika *być* występuje w korpusie prawie 1500 razy. Liczba wszystkich słowoform tego czasownika wynosi ponad 97 tysięcy. Warto tutaj jednak nadmienić, że w rozumieniu twórców korpusu za słowoformę uznaje się wyraz lub jego element, np. forma czasownika *byłbyś* zawiera słowoformy: *był*, *by* i *ś*, zlematyzowane jako *być*, *by* i *być*. Ten ostatni element to ruchomy morfem, mogący dołączać się do innych części mowy poza czasownikiem (Grochola-Szczepanek i in. 2019: 168).

Z danych korpusu wynika, że bezokolicznik *być* zwykle poprzedzany jest formami innych czasowników *musieć*, *móc*, *mieć*. Licznie poświadczone są połączenia: *musi być* (229), *musiało być* (137), *musiał być* (97), *musiała być* (87), *musiały być* (53), *może być* (127), *mogło być* (37), *ma być* (66), *miało być* (49).

Przykłady:

- [1] *Rozumiesz dlatego musi być przydomek że żeby wiedzieli do kogo no nie?* (K2-1974-Niedzica),
- [2] *No bo dawno się młóciło na maszynie no to worki musiały być takie wiecie lniane swoje nie nie były takie żeby były kupne* (K9-1946-Trybsz),
- [3] *Trawa nie może być mokra tak jak rosa albo cosi bo niby że się zające mogą zatruć tym tak żem się starał też suszyć tą trawę* (M11-2002-Rzepiska),
- [4] *A to tak jak gadam że tak ma być fura oczesana jak jak dziewczka uczesana* (K14-1972-Trybsz).

W bazie *Korpusu Spiskiego* występują ponadto formy wskazujące na istnienie iteratiwum *bywać*, mającego znaczenie ‘istnieć, występować przez długi okres, wielokrotnie’. Poświadczone są formy bezokolicznika *bywać* (2) oraz 3 osoby liczby pojedynczej czasu przeszłego *bywało* (25) i teraźniejszego *bywa* (10).

Przykłady:

- [5] *A ja pochodzę z rodziny romskiej byłem pierwszym takim wyuczonym czelkiem jak to gadają żem się nauczył bywać na tych salonach* (M4-1947-CzarnaGóra),
- [6] *Zawsze tak bywało* (M10-1937-Lapszanka),
- [7] *Nieraz i tak bywa* (M1-1956-CzarnaGóra).

Warto wspomnieć, że obok iteratiwum w bazie występuje homonimiczny czasownik *bywać* w znaczeniu ‘mieszkać’.

4 AORYSTYCZNA POSTAĆ: BYLECH

Gwara spiska ma zachowaną aorystyczną postać 1 osoby liczby pojedynczej czasu przeszłego *bylech*, której towarzyszy przejście *-ch* → *-f* lub *-k*, czyli występują formy typu *byleł*, *byłał* lub *byłek*, *byłak*. Przejście wygłosowego *-ch* w *-f* (*na tyf staryf nogaf*) jest typową cechą spiską i obejmuje prawie cały Spisz, z wyjątkiem trzech wsi: Czarna Góra, Jurgów i Rzepiska, w których wygłosowe *-ch* realizowane jest jako *-k* (*na tyk staryk nogak*). Dane w korpusie pokazują, że w 1 osobie czasu przeszłego występują także formy ogólne typu *byłem*, *byłam*.

Liczba wystąpień:

formy z końcówką [f]: *byleł* (170), *byłał* (147), *byłek* (87), *byłak* (55); łącznie: (459),

formy ogólne [m]: *byłem* (239), *byłam* (122); łącznie: (361).

Przykłady:

- [8] *Od młodości ne to to byłem//byleł na gazdostwie gazdowaliśmy i krowym pał* (M5-1937-NowaBiała),
- [9] *Ja to tak jakosi nie bylam//byłał taka dokuczna jakem była dzieckiem* (K7-1942-LapszeWyzne),
- [10] *Zaraz ino na nogi stanęłam tom musiała gęsi paść gęsi paść bylam//byłak większa tom pasła zaś już jagnięta owieczki baranki* (K3-1931-Rzepiska).

5 FORMY ANALITYCZNE: JA BYŁ, MY BYLI

Oprócz form gwarowych aorystycznych typu *bylef, bylaf, byłek, bylak* lub ogólnych *byłem, byłam*, 1 osoba czasu przeszłego realizowana jest przy użyciu form analitycznych typu *ja był, ja była*. Składają się z zaimka osobowego *ja* oraz z formy 3 osoby liczby pojedynczej *był, była*.

Liczba wystąpień:

ja był (206), *ja była* (229), także z zaprzeczeniem: *ja nie był* (9), *ja nie była* (12); łącznie: (456).

Przykłady:

[11] *Ja był myśliwym* (NN³-Dursztyn),

[12] *Ja była knopka tom robiła nawet nie ino sobie ale plótnam robiła dużo ludziom* (K6-1927-Trybsz),

[13] *Ja nie była w kościele* (K6-1944-CzarnaGóra).

Formy analityczne spotykamy także w 1 osobie liczby mnogiej, np. *my byli, my były*.

Liczba wystąpień:

my byli (358), *my były* (112), także z zaprzeczeniem: *my nie byli* (7), *my nie były* (4); łącznie: (481).

Przykłady:

[14] *My byli przy Słowacji* (K9-1929-NowaBiała),

[15] *To tak się rodziło my nie były w szpitalach nikany w domu my rodziły* (K1-1928-Jurgow).

6 RUCHOMA KOŃCÓWKA

W języku polskim występuje zjawisko dołączania końcówek osobowych czasowników do innych części mowy, np. *już.em była, jeszcze.m nie był*. Jest to tzw. ruchoma końcówka, zwana także aglutynantem (NKJP). W dawnym języku polskim występował tzw. czas przeszły złożony, składający się z imiesłowu przeszłego czynnego i słowa posiłkowego *być* w czasie teraźniejszym, np. *był jeśm, był jeś, był jest, byli jeśmy, byli jeście, byli są*. Wskutek wielowiekowego procesu uproszczenia, np. *jeśmy, jeście* w *-śmy, -ście* oraz łączenia się obu form w całość mamy obecnie formy *byłem, byłeś, był, byliśmy, byliście, byli*. Formy *jest* i *są* zanikły w 3 osobie. Pozostałości po dawnym czasie przeszłym złożonym możemy dopatrywać się w ruchomej końcówce czasowników. W gwarach zjawisko to występuje nieporównywalnie częściej niż w języku ogólnym. W całej bazie *Korpusu Spiskiego* odnotowano ponad 5500 przykładów dołączenia końcówek gwarowych do różnych części mowy. Zwykle końcówki czasowników dołączane są do wyrazów: *jak, już,*

tak, potem, też, raz, tam, teraz, że. Jeśli chodzi o ruchome końcówki w samym czasowniku *być*, obejmują one prawie 370 przypadków. Najczęściej łączą się ze spółnikiem *jak* (60), np. *jak.em//jak.ef był, jak.em//jak.ek była*. Wyrazy zakończone na samogłoskę łączą się z końcówkami *-f, -k, -m*, natomiast – zakończone na spółgłoskę – z końcówkami *-ef, -ek, -em*.

Liczba wystąpień:

typ z końcówką gwarową [fk]: *.f był* (44), *.f była* (93), *.k był* (23), *.k była* (41); łącznie: (201),

.ef był (38), *ef była* (67), *.ek był* (21), *.ek była* (11); łącznie: (137),

typ z końcówką ogólną [m]: *.m był* (3), *.m była* (2), *.em był* (2); łącznie: (7).

Przykłady:

[16] *To już taka.m//tako.f była rada, że się znalazł* (K7-1942-LapszeWyzne),

[17] *Już większa.m//wiyńkso.k była* (K3-1939-Lapszanka),

[18] *Jak.em//jak.ef była indyki skubać parę piórek wzięła* (K3-1939-Frydman),

[19] *Pierwszy raz.em//roz.ek był w Ameryce* (M4-1988-Jurgow),

[20] *Pierwszy raz.em//roz.em był na wywiadówce* (M11-1952-Trybsz).

7.1 Aglutynanty wolnostojące

Ciekawym faktem jest to, że ruchoma końcówka czasownika w gwarze nie zawsze łączy się z inną częścią mowy, lecz często pozostaje także wolnostojąca, np. *już em był*. Świadczy o tym sposób wymawiania: wyraźne wydzielenie końcówki oraz intonacja. W korpusie znaleziono prawie 1200 miejsc, w których występują wolnostojące aglutynanty, pochodzące od różnych czasowników. Liczba wolnostojących aglutynantów dla samego czasownika *być* wynosi około 90 przykładów. Wolnostojąca końcówka zachowuje uproszczoną formę słowa posiłkowego *jeśm*, z aorystyczną postacią *jech*, która w gwarze wymawiana jest jako: *jef, jek*.

Liczba wystąpień:

jef był (18), *jef była* (38), *jek był* (13), *jek była* (12); łącznie: (81),

ef była (2), *ek był* (1); łącznie: (3),

był jef (1), *była jef* (2), *była jek* (1); łącznie: (4).

Przykłady:

[21] *Czterdzieści років em//jef był lektorem w kościele i kantorem zarazem* (M6-1954-Dursztyn),

[22] *Choć em//jef była już dorosła i nawet em już się wydała tom zawsze jeszcze mamie tacie zawsze kupiła cosik na mikolaja* (K9-1949-Krempachy),

[23] *Cały miesiąc em//jek był tam w szpitalu* (M2-1934-Jurgow),

[24] *Kiedysi em//jek była w tym ośrodku zdrowia* (K6-1927-Trybsz).

Wolnostojące końcówki ruchome *jef, jek* występują zwykle przed czasownikiem, sporadycznie – na drugiej pozycji.

Liczba wystąpień:

był jef (1), *była jef* (2), *była jek* (1); łącznie: (4).

Przykłady:

[25] *Był em//jef pół roku na kurii* (M9-1938-Kacwin),

[26] *Była em//jek w Rzymie długo* (K4-1943-CzarnaGora).

6.2 Partykuła *že-*

Gwarowe aglutynanty typu *jef, jek*, pod wpływem polszczyzny potocznej, w której występują formy z partykułą typu *žem, žeśmy* (*ja žem był, my žeśmy czytali*), realizowane są także w wersji *zef, zek, rzadziej žem*.

Liczba wystąpień:

zef był (7), *zef była* (21), *zek był* (3), *zek była* (1); łącznie: (32),

žem był (2), *była* (2); łącznie: (4).

Przykłady:

[27] *jak žem//zek był mały no to mama mi kupiła taką siatkę nie wędkarską ba na na motyle* (M13-2006-Trybsz),

[28] *A w Irlandii žem//zef był pięć roków* (M4-1977-LapszeWyzne),

[29] *Potem žem//zef była w Krakowie na na filologii na Akademii Pedagogicznej* (K7-1978-Falsztyn),

[30] *Jak žem był małym jeszcze takim chłopcem žem do podstawówki chodził* (M4-1993-Falsztyn).

W dwóch wystąpieniach forma *žem* jest po czasowniku:

[31] *Mówiłam że że była žem//zef w tym Krakowie* (K9-1946-Trybsz),

[32] *Piętnaście roków czy szesnaście była žem//zef w tym u tej pani com w tej Krakowie* (K7-1944-LapszeNizne).

7 LICZBA MNOGA

7.1 Końcówka *-my* w 1 osobie

W 1 osobie liczby mnogiej czasu przeszłego oprócz powszechnych form analitycznych *my byli, my były*, stosuje się także formy z końcówką *-my*, np. *bylimy, byłymy*. Ogólnopolska końcówka *-śmy* występuje rzadko.

Liczba wystąpień:

bylimy (109), *byłymy* (32); łącznie: (141),

byliśmy (17), *byłyśmy* (1); łącznie: (18).

Przykłady:

[33] *Byliśmy//bylimy w tym spółku Świętego Wojciecha w Trnawie zaś w Martinie* (K6-1927-Trybsz),

[34] *Byłyśmy//byłymy na Węgrzech z tym występem byliśmy//byłymy w Polsce tutaj już ani nie pamiętam gdzie od morza* (K18-1934-Niedzica).

7.2 Rodzaj męskoosobowy i niemęskoosobowy

Zauważa się odmiennosc w stosowaniu form niemęskoosobowych *byliśmy, my były, byliście, byli*. Występują one nie tylko w odniesieniu do osób rodzaju żeńskiego, ale także grup mężczyzn i kobiet, rodzin i par obojga płci. W polszczyźnie ogólnej na określenie grupy osób płci męskiej i żeńskiej używa się formy męskoosobowej *byliśmy, byliście, byli*. Formy *byliśmy, byliście, byli* odnoszą się do osób rodzaju żeńskiego. W gwarze miejscowości Niedzica powszechnie występuje zjawisko użycia form niemęskoosobowych typu *byliśmy, my były, byliście, byli* w odniesieniu do grupy mieszanej.

Przykłady:

- [35] *Choćby było dziesięciu chłopów gdzieś w kupie a jeden będzie coś opowiadał o chłopach o ... nie wiem ogólnie o płci męskiej to nie powie że byliśmy//byliśmy nie byliśmy//byliśmy ino że byliśmy//byliśmy* (M-1992-NiedzicaZamek),
- [36] *W Niedzicy zaś zaś baba chłop to zaś jak to to zaś gadają że byliśmy//byliśmy grabić* (K-1947-LapszeWyzne),
- [37] *W Niedzicy gadają chło... na chłopy byliśmy//byliśmy byliśmy//byliśmy* (K14-1946-Kacwin).
- [38] *W listopadzie my były u księdza* [informatorka mówi o sobie i mężu] (K20-1963-Niedzica),
- [39] *My były tak do dziś u Boga za piecem* [informatorka mówi ogólnie o mieszkańcach] (K7-1939-Niedzica).

W nazwach deprecjatywnych typu *chłopy, wojaki, żandarmy* występuje mieszanie rodzaju męskoosobowego oraz niemęskoosobowego, np. *chłopy były* (6), *byli chłopy* (3), *chłopy byli* (1).

W gwarze powszechne jest zjawisko używania form liczby mnogiej w odniesieniu do osób starszych, czyli zjawisko tzw. *dwojenia* lub *pluralis maiestaticus* (Grochola-Szczepanek 2012: 150–151). Liczbę mnogą stosuje się także w kontaktach z osobami nieznanymi.

Przykłady:

- [40] *Nie we młynie tam u tego u Piotrka? byliście* [informator pyta eksploratora] (M1-1952-Trybsz),
- [41] *Byliście kiedy w tym sklepie nie byliście?* [informator pyta eksploratora] (M7-1945-Czar-naGora).

W nagraniach zarejestrowano także przypadki użycia 3 osoby liczby mnogiej w odniesieniu do jednej osoby typu: *dziadek byli, matka byli*. Tego rodzaju konstrukcje występują w sytuacjach, kiedy mówi się o osobie szczególnie szanowanej i poważanej. Zjawisko to określane jest jako tzw. *trojenie* (Grochola-Szczepanek 2012: 184).

Przykłady:

- [42] *No jeszcze jak moja mama byli* (K7-1944-LapszeNizne),
- [43] *Mój ojciec byli chłopakiem to nam zawsze opowiadali* (K1-1935-Frydman),
- [44] *Dziadek byli dziadek był wdowcem* (M2-1950-Rzepiska).

8 METADANE A ZRÓŻNICOWANIE FORM

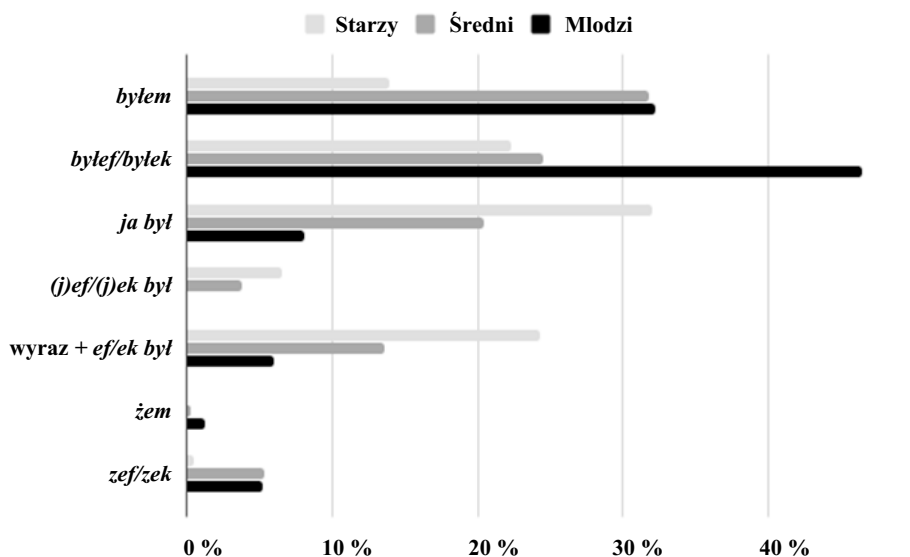
Metadane udostępnione w *Korpusie Spiskim*, m.in. płeć, wiek, miejsca zamieszkania, wykształcenie, pozwalają na badanie zależności kodu gwarowego od czynników socjalno-demograficznych oraz geograficznych. Rezultaty wyszukiwania można dowolnie ograniczać, stosując jeden lub kilka filtrów. Umożliwia to szczegółową analizę wyników odfiltrowanych do dowolnie wybranych atrybutów. Przykładowo można zawęzić pytanie o formę 1 osoby liczby pojedynczej czasu przeszłego tylko do jednej miejscowości lub tylko do kobiet urodzonych w 1950 roku.

Mając na uwadze formy czasu przeszłego, warto wziąć pod uwagę zależność dwóch czynników: wieku oraz miejsca zamieszkania respondentów. Z wynotowanych powyżej form czasu przeszłego zauważa się, że najbardziej zróżnicowaną postać ma 1 osoba liczby pojedynczej (tabela 2). W pozostałych osobach różnice w stosunku do polszczyzny ogólnej są mniejsze i nie ma aż tylu wariantów.

1 osoba liczba pojedyncza	formy
typ I postać aorystyczna	<i>bylef, bylaf, bylek, bylak</i>
typ II postać ogólna	<i>bylem, bylam</i>
typ III postać analityczna	<i>ja był, ja była</i>
typ IV ruchoma końcówka z inną częścią mowy	<i>.f był, .f była, .k był, .k była .ef był, ef była, .ek był, .ek była</i>
typ V ruchoma końcówka wolnostojąca	<i>jef był, jef była, jek był, jek była ef była, ek był</i>
typ VI ruchoma końcówka z partykułą <i>že-</i>, postać aorystyczna	<i>zef był, zef była, zek był, zek była</i>
typ VII ruchoma końcówka z partykułą <i>že-</i>, postać ogólna	<i>żem był, żem była</i>

Tabela 2: Typy form 1 osoby liczby pojedynczej czasu przeszłego czasownika *być*

Dane pokazują, że formy analityczne typu *ja był, ja była* dominują w najstarszym pokoleniu (60+) i są czterokrotnie popularniejsze w tej grupie niż w najmłodszej (poniżej 40 roku życia). Domeną starszych respondentów są także formy z aglutynantem typu *.f był, .k był, .ef był, .ek był* oraz *jef był, jek był*. Młodzi informatorzy czterokrotnie rzadziej używają ruchomej końcówki przyłączonej do innych wyrazów. Wolnostojące ruchome końcówki typu *jef był, jek był* nie występują w ogóle u najmłodszych. Formy te zostały wyparte przez leksem stosowany w potocznym języku ogólnym: *żem był*, który w gwarze przybiera także postać *zef był, zek był*. Młodzi mieszkańcy najczęściej używają form *bylem, bylam* w różnych wariantach: ogólnym i aorystycznym (zob. wykres 1).

Wykres 1: Formy 1 osoby liczby pojedynczej czasu przeszłego

Dane ilustrują procentowe użycie danego wariantu w obrębie grupy wiekowej.

Filtr geograficzny uwidacznia wyraźny podział miejscowości z wymową wygłosowego *-f* oraz *-k*. Formy z *-f* typu *byłem*, *był* występują powszechnie prawie na całym obszarze Spisza, w 12 wsiach: Dursztyn, Falsztyn, Frydman, Kacwin, Krempachy, Łąpszanka, Łąpsze Niżne, Łąpsze Wyżne, Niedzica, Niedzica-Zamek, Nowa Biała, Trybsz. Formy z *-k* typu *byłem*, *był* używane są w trzech wsiach: Czarna Góra, Jurgów i Rzepiska. Cecha ta jest charakterystyczna dla sąsiadującej ze Spiszem gwary podhalańskiej i wyróżnia te 3 wioski na Spiszu. Dane korpusowe ponadto pozwalają zauważyć rozprzestrzenianie się realizacji wygłosowego *-ch* jako *-k* na miejscowości, którym tradycyjnie przypisywano tylko wymowę z wygłosowym *-f* typu *byłem*, *był* (Małecki 1928; Sobierajski 1966–1977). Według danych z korpusu, formy z wygłosowym *-k* typu *byłem*, *był* występują nie tylko we wsiach Czarna Góra, Jurgów, Rzepiska, lecz pojawiają się także u respondentów mieszkających we Frydmanie, Nowej Białej, Kacwinie, Łąpszance, Trybszu. Wpływ na realizację wygłosowego *-k* w tych wsiach mają głównie dwa czynniki: pochodzenie respondentów z innej wsi, w której występuje cecha *-k* oraz stały kontakt z gwara podhalańską, głównie poprzez pracę na Podhalu. Gwarę podhalańską uważa się za bardziej prestiżową i dlatego pozbywa się spiskiej wymowy *-ch* jako *-f*.

9 PODSUMOWANIE

Przedstawiona kategoria czasu przeszłego w czasowniku *być* skłania do kilku ogólniejszych wniosków.

Po pierwsze, czas przeszły zawiera szereg osobliwych zjawisk, niewystępujących w języku ogólnym. Charakteryzuje się aorystycznymi formami typu *byłef*, *byłek*, wolnostojącymi aglutynantami typu *jef był*, *jek był*, formami analitycznymi typu *ja był*, *my byli*, połączeniami typu *babka byli*, *chłopy były*. Niektóre z tych zjawisk nie ograniczają się tylko do gwary spiskiej, ale swym zasięgiem obejmują także inne gwary.

Po drugie, analiza oparta jest na danych korpusowych nagranych w latach 2015–2018, zatem omawiane formy czasu przeszłego są aktualnie używane przez mieszkańców tego regionu. Szczególnie żywymi strukturami są: aorystyczne formy *byłef*, *byłek*, formy analityczne typu *ja był* oraz formy ruchome końcówki typu *tam.ef była*, *jek był*.

Po trzecie, z analizy metadanych wynika, że występowanie poszczególnych typów konstrukcji uzależnione jest głównie od wieku. Starsi respondenci preferują formy analityczne oraz z ruchomą końcówką, natomiast młodzi – formy syntetyczne. Występowanie form aorystycznych typu *byłef* i *byłek* jest ponadto uwarunkowane geograficznie.

Po czwarte, dane korpusowe ujawniają, że wymowa wygłosowego *-ch* jako *-k* typu *byłek*, *byłak* rozprzestrzenia się na obszar, w którym występuje realizacja *-f*, czyli *byłef*, *byłaf*. Nie stwierdzono odwrotnych przypadków.

Po piąte, analiza czasu przeszłego pokazuje szereg dynamicznych zmian m.in. przechodzenie od form analitycznych do syntetycznych. Formy analityczne oraz ruchome końcówki z innymi częściami mowy używane są tylko w znikomym stopniu przez młodych respondentów. Aglutynanty wolnostojące w ogóle nie występują w tej grupie pokoleniowej. Formy te powolnie będą zanikały w kodzie gwarowym.

Po szóste, dane korpusowe stanowią dobre źródło do badań zmian morfologicznych. Częstsze zjawiska gramatyczne są dobrze reprezentowane w bazie, co pozwala na analizę ilościową i odróżnienie zjawisk marginalnych od typowych.

Po siódme, podczas wyszukiwania wyników związanych z czasem przeszłym zauważano także zmiany morfologiczne w innych czasownikach. Materiał mógłby stać się podstawą do opracowania fleksji czasowników w gwarze spiskiej.

LITERATURA

- AJPP 1934** = Mieczysław Małecki – Kazimierz Nitsch, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia 1: 500 map, 2: wstęp, objaśnienia, wykazy wyrazów*, Kraków: PAU, 1934.
- Ananieva 1995** = Natalia Ananieva, Fleksja czasownika w gwarze wsi Maćkowce i Szaróweczka na Podolu, *Studia polszczyzny kresowej* 8 (1995), 51–61.
- Cechosz 2001** = Iwona Cechosz, *Polska gwara wsi Oleszkowiec na Podolu: fleksja imienna i werbalna*, Kraków: DWN, 2001.
- Czarnecka 2014** = Katarzyna Czarnecka, *Słowotwórstwo gwar polskich na Ukrainie: czasownik*, Kraków: Libron – Filip Lohner, 2014.
- Dziegiel 2001** = Ewa Dziegiel, *Polska gwara wsi Zielonej na Podolu na tle innych gwar południowokresowych: fleksja imienna i werbalna*, Kraków: DWN, 2001.
- Fadecka 2010** = Anna Fadecka, *Słowotwórstwo czasownika w gwarze*, Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, 2010.

- Grochola-Szczepanek 2012** = Helena Grochola-Szczepanek, *Język mieszkańców Spisza: pleć jako czynnik różnicujący*, Kraków: IJP PAN, 2012 (Prace IJP PAN 139), [http://rcin.org.pl/Content/49559/1%C3%84%E2%84%A2zyk%20mieszka%C4%B9%E2%80%9Ec%C4%82%C5%82w%20Spisza%20\(18%20IX%202014\).pdf](http://rcin.org.pl/Content/49559/1%C3%84%E2%84%A2zyk%20mieszka%C4%B9%E2%80%9Ec%C4%82%C5%82w%20Spisza%20(18%20IX%202014).pdf) (21.09.2019).
- Grochola-Szczepanek i in. 2019** = Helena Grochola-Szczepanek – Rafał L. Górski – Ruprecht von Waldenfels – Michał Woźniak, *Korpus języka mówionego mieszkańców Spisza*, *LingVaria* 55.1 (2019), 165–180, https://spisz-wew.ijp.pan.pl/pliki/lv_spisz.pdf (21.09.2019).
- Klemensiewicz i in. 1955** = Zenon Klemensiewicz – Tadeusz Lehr-Spławiński – Stanisław Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa: PWN, 1955.
- Korpus Spiski** = *Język mieszkańców Spisza: korpus tekstów i nagrań gwarowych*, <https://www.spisz.ijp.pan.pl> (21.09.2019).
- Kurzowa 1985** = Zofia Kurzowa, *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich*, Warszawa: PWN, 21985.
- Laskowski 1998** = Roman Laskowski, *Paradygmatyka*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego: morfologia*, red. Renata Grzegorzczkova – Roman Laskowski – Henryk Wróbel, Warszawa: PWN, 1998, 21998, 151–221.
- Małecki 1928** = Mieczysław Małecki, *Spiskie -χ*, [w:] *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski* 2, Kraków: Gebethener & Wolff, 1928, 443–449.
- Mańczak 1975** = Witold Mańczak, *Polska fonetyka i morfologia historyczna*, Warszawa: PWN, 21975.
- NKJP** = *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, <http://nkjp.pl> (21.09.2019).
- Pospiszyłowa 1999** = Anna Pospiszyłowa, *Osobliwości w odmianie czasownika być w gwarze istebniańskiej*, *Slavia Occidentalis* 56 (1999), 77–82.
- SGP 1989** = *Słownik gwar polskich* 3, red. Jerzy Reichan – Stanisław Urbańczyk, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989.
- Sobierajski 1966–1977** = Zenon Sobierajski, *Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji I–IV*, Warszawa: PWN, 1966–1977.

POVZETEK

Značilnosti preteklika spiškega narečnega glagola *być* ‘biti’ na osnovi korpusnih podatkov

Korpusni podatki kažejo, da ima kategorija preteklika glagola v narečnem kodu veliko posebnosti. Mednje mdr. spadajo ohranjene arhaične oblike tipa *bytech*, velika pogostnost oblik s premičnim vrhom tipa *tam.em był*, pojav prosto stoječih aglutinantov tipa *em był* in analitične oblike tipa *ja był*. Ti pojavi so povezani s stoletnim razvojem poljskega jezika. Značilne so tudi spremembe v rabi spola moških in nemoških osebnih oblik tipa *babka byli, chłopcy były*.

Preteklik glagola *być* ‘biti’ je močno razčlenjen. Prva oseba ednine obsega kar sedem tipov oblik, ki trenutno obstajajo v govoru prebivalcev spiških vasi. Uporaba določene vrste konstrukcije je odvisna predvsem od starosti. Starejši anketiranci pogosteje uporabljajo analitične oblike in premične končnice, mlajši pa sintetične oblike. Oblika aorista *byłef* se pojavlja v vaseh, kjer izglasni *-x* izgovarjajo kot *-f*; oblika *bylek* pa v vaseh, kjer se *-x* izgovarja kot *-k*. Korpusni podatki so pokazali, da se oblike z izglasnim *-k* širijo tudi v vaseh, v katerih so se prvotno pojavljale oblike z izglasnim *-f*.

ELWIRA KACZYŃSKA – KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK

SŁOWIANIE NA KRECIE W ŚWIETLE FAKTÓW JĘZYKOWYCH

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.9](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.9)

Slovani na Kreti v luči jezikovnih dejstev

Pandelis Haralambakis v nedavno izdani monografiji (2016) analizira zgodovinska poročila in dokumente o Slovanih na Kreti ter posreduje leksikalne in onomastične podatke, ki dokumentirajo sledove davnih slovanskih naselbin na otoku. Avtorja preverjata nekatere raziskovalne hipoteze in podajata sedanje stanje vprašanja prisotnosti Slovanov na Kreti. **Ključne besede:** Kreta, leksika, onomastika, naselbine, Slovani, izposoje

Slavs in Crete in the Light of Linguistic Facts

In his recently published volume (2016), Pandelis Charalambakis analyzes historical references to and documents about the Slavs in Crete. He also presents lexical and onomastic data that document traces of old Slavic settlements on the island. This article verifies selected research hypotheses and presents the current state of research on the Slavs' presence in Crete.

Keywords: Crete, vocabulary, onomastics, settlement, Slavs, borrowings

- 1 W roku 2016 ukazała się monografia Pandelisa Charalambakisa pt. *Σλάβοι στην Κρήτη κατά τον μεσαιώνα και τους πρόιμους νεότερους χρόνους: ιστορικά και γλωσσικά τεκμήρια*, która stanowi podsumowanie wieloletnich badań nad zagadnieniem pobytu Słowian na Krecie, a także nad słowiańskimi wpływami leksykalnymi na dialekt kreteński języka nowogreckiego oraz na toponimie Krety (Χαραλαμπάκης 2016). Monografia dzieli się wyraźnie na dwie partie. W pierwszej części (s. 15–85) autor dyskutuje historyczne dane począwszy od VII wieku n.e. aż do podboju wyspy przez imperium osmańskie (w latach 1645–1667). Omawia też hipotezy badawcze dotyczące domniemanego pobytu Słowian na Krecie, zgłaszane zarówno przez badaczy greckich, jak i zagranicznych. W drugiej części (s. 87–238) Charalambakis przedstawia świadectwa językowe zarówno leksykalne (zapożyczenia słowiańskie), jak i onomastyczne (tj. toponimie kreteńską podejrzaną o pochodzenie słowiańskie). Monografia zawiera (oprócz wstępu i wprowadzenia, s. 5–14) dość obszerne podsumowanie (s. 239–251), grecki przekład relacji czeskiego podróżnika Jana Hasišteinskýego dotyczącej wyspy Krety z roku 1493 (s. 253–266), bogatą literaturę przedmiotu (s. 267–290), ilustracje (s. 291–297), streszczenie angielskie (s. 299–305), indeksy (s. 307–337) oraz spis treści (s. 339–340). Już sam przegląd zawartości dowodzi, że autor poświęca dokumentacji i argumentacji językowej dwukrotnie więcej uwagi niż danym historycznym.

Czytelnikom polskim oraz slawistom wszystkich nacji chcielibyśmy przybliżyć aktualny stan badań nad ogromnie trudnym i wielce dyskusyjnym zagadnieniem pobytu Słowian na wyspie Krecie. Czynimy tak z czterech powodów: po pierwsze, kontakty słowiańsko-greckie (zarówno średniowieczne, jak i nowożytnie) budzą wciąż ogromne zainteresowanie badaczy (zob. Skach 2008; Μαλιγκούδης 2013); po drugie, język nowogrecki jest dla wielu slawistów polskich i obcych znaczną barierą;¹ po trzecie, dostęp do słowników dialektalnych (w danym przypadku do kreteńskich opracowań) jest z różnych powodów utrudniony;² po czwarte, argumenty slawistów dotyczące słowiańskości niektórych kreteńskich apelatywów lub onimów warto skonfrontować z wypowiedziami specjalistów od języka i nazewnictwa (nowo)greckiego.³ Kolejnym czynnikiem, który wpłynął na krytyczne opracowanie wzmiankowanego w tytule tematu, był fakt prowadzenia przez nas badań w zakresie stosunków językowych grecko-słowiańskich (Kaczyńska – Witczak 2008: 129–146; Kaczyńska 2016: 31–50).

Problem pobytu ludności słowiańskiej na Krecie był poruszany wielokrotnie zarówno przez autorów greckich (zwłaszcza Nikolaosa Tomadhakisa⁴), jak i przez zagranicznych badaczy (np. Vasmer 1941; Заимов 1967). Najwcześniejsze prace mówiące o słowiańskim osadnictwie na wyspie Krecie wyszły spod pióra bułgarskich historyków (Шишманов 1897: 90–126; Сакалов 1932: 1–62). Niestety, okres średniowiecza nie dostarcza wyczerpujących danych w tej kwestii. W zasadzie musimy uwzględnić każde zachowane źródło. Zwykle pierwsze pojawienie się Słowian na Krecie wiąże się z relacją Tomasza Prezbitera, informującą o najeździe Słowian na wyspę Kretę w 623 roku. Oryginalny tekst zachował się w języku syryjskim. Poniżej cytujemy go w dosłownym łacińskim przekładzie, przygotowanym przez Jana Landa (1862: 115):

Anno 934 Slavi Cretam caeterasque insulas invasere; atque illic pii viri Kenes'rinenses comprehensi sunt, quorum fere viginti interfecti.

(„W roku 934 [tj. 623 r. n. e.] Słowianie najechali Kretę i inne wyspy; i tam pochwycili pobożnych mężów z Qënneshrë, z których prawie dwudziestu zabili.”)⁵

- 1 W literaturze polskiej wpływy słowiańskie na język nowogrecki badała przede wszystkim Wanda Budziszewska (1990; 1991).
- 2 Liczba słowników dialektu kreteńskiego (lub niektórych jego gwar) jest wyjątkowo obfita i obejmuje kilkanaście publikacji różnej wartości, por. Πάγκαλος 1955–1975; Πιτκούκης 1983; Κονδολάκης 1990; Περιστεράκης 1991; Γερωνυμάκης 1999; Ξανθινάκης 2001; 2009; Τσιριγωτάκης 2001; Γαρεφαλάκης 2002; Ροδάκης 2005; Κοντοσόπουλος 2006. Wiele imponujących dokonań ukazało się w ostatnim dziesięcioleciu, por. Αποστολάκης 2008; Τσιριγωτάκης 2008; Δαριβιανάκης 2009; Κριτσωτάκης 2012; Ίδομενέως 2006–2013; Ορφανός 2014; Κοντοσόπουλος 2015.
- 3 Warto odnotować, że w ostatnim dziesięcioleciu ukazały się słowniki etymologiczne zarówno dotyczące leksyki, jak i ojkonimii nowogreckiej, por. Μπαμπινιώτης 2011; Συμεωνίδης 2010; 2015.
- 4 Zob. Τομαδάκης 1938: 425–431; 1939: 7–19; 1953: 105–111; 1989: 363–365.
- 5 Ukazało się tłumaczenie angielskie syryjskiej relacji Tomasza Prezbitera. Brzmi ono: „The Slavs invaded Crete and the other islands. There some blessed men of Qënneshrë were taken captive and some twenty of them were killed” (Palmer 1993: 18).

Informacja ta nie posiada niezależnego potwierdzenia, ale taka sytuacja w przypadku wczesnego średniowiecza nikogo nie dziwi. Większość historyków uznaje świadectwo Tomasza Prezbitera za wiarygodne, ale Pandelis Charalambakis dowodzi, że zawiera ono wiele sprzeczności. Po pierwsze, na Krecie nie istnieje miejscowość zwana *Qēnneshrē*. Taką nazwę nosiła osada na terenie Syrii położona w pobliżu rzeki Eufrat, gdzie znajdował się dawniej monastyr wczesnochrześcijański. Po drugie, skoro mnisi mieszkali na obszarze Syrii, to wiadomość o ich tragicznej śmierci nie może odnosić się do Krety lub innych wysp egejskich. Po trzecie, informacja nie ma niezależnego potwierdzenia. W siódmym wieku słyszemy głównie o napadach arabskich. Co więcej, Arabowie łupili klasztory i nie wahali się przed zabijaniem chrześcijańskich mnichów. Charalambakis zatem sugeruje, że Tomasz Prezbiter pomylił Słowian z Arabami (Χαραλαμπάκης 2016: 18–22). Słabą stroną tej argumentacji jest powszechnie znany fakt, że podboje arabskie rozpoczęły się dopiero po śmierci Mahometa (632 r. n.e.), a bizantyńska Syria została opanowana przez Arabów w latach 634–640. Tymczasem mnisi z *Qēnneshrē* ponieśli śmierć w roku 623 na wyspie Krecie, która w tym czasie była częścią Cesarstwa Bizantyńskiego. Oczywiście, możemy założyć, że Tomasz Prezbiter znacząco (tj. o kilkanaście lat) pomylił się w datowaniu wydarzenia i nawet założyć, że mnisi z *Qēnneshrē* uciekli na wyspę Kretę w obawie przed terrorem arabskim. Jednak kronikarz wyraźnie obsadził Słowian w roli agresorów i zabójców syryjskich mnichów, a trudno uwierzyć, że autor pochodzący z Syrii mógłby pomylić Arabów ze Słowianami. Z tego powodu ufamy w rzetelność relacji Tomasza Prezbitera. Jego przekaz jest wiarygodny, gdyż nie skupia się na samym najeździe, tylko na losie dwudziestu syryjskich mnichów, który zostali pojmani i zabici przez Słowian podczas najazdu na Kretę i pobliskie wyspy. Tomasz Prezbiter nie podaje, z jakiego powodu syryjscy mnisi przebywali na wyspie Krecie, ani też nie informuje, czy Słowianie opanowali wyspę Kretę, czy tylko ją złupili. Jedynie w przypadku pierwszej alternatywy możemy mówić o początkach osadnictwa słowiańskiego na Krecie już w VII wieku. Data najazdu Słowian na Kretę w 623 roku nie ma niezależnego potwierdzenia i teoretycznie może być kwestionowana, ale nie wolno poddawać w wątpliwość opisywanych zdarzeń, tj. ataku Słowian na Kretę i inne wyspy w VII wieku, a także okrutną śmierć syryjskich mnichów z rąk słowiańskich napastników.

Większość badaczy uważa, że osadnictwo Słowian na Krecie rozpoczęło się dopiero w 961 roku. Jak wiadomo, wyspa została opanowana przez Arabów około roku 824. Cesarstwo Bizantyńskie kilkakrotnie podejmowało próby odzyskania Krety, ale wiele akcji militarnych zakończyło się fiaskiem (Detorakis 1994: 126–128). Dopiero w roku 961 wybitny wódz bizantyński Nicefor Fokas i przyszły cesarz (panujący w latach 963–969) przeprowadził udaną rekonkwistę, przyłączając ponownie Kretę do Cesarstwa Bizantyńskiego. Następnie dla zabezpieczenia Krety przed kolejnym podbojem arabskim władze bizantyńskie osiedliły na wyspie weteranów wojennych. Ponieważ w armii bizantyńskiej,

dowodzonej przez Nicefora Fokasa, brały udział zaciężne oddziały ruskie, bułgarskie i inne słowiańskie, historycy greccy przypuszczają, że pierwsze osady słowiańskie na wyspie Krecie zostały założone po roku 961 pod patronatem władz bizantyńskich na wzór obozów wojskowych. Słowiańska ludność tych osad po kilku wiekach funkcjonowania w środowisku greckim uległa całkowitej hellenizacji. Przypuszcza się, że nazwisko kreteńskie *Sclavo* (= ngr. Σκλάβος), odnotowane w źródłach weneckich, dowodzi słowiańskiego pochodzenia przodków. Charalambakis kwestionuje hipotezę o osadzeniu słowiańskich weteranów na Krecie, podkreślając, że słowiańskie nazwy miejscowe na Krecie są odnotowane dopiero w dokumentach weneckich powstałych w XIII–XVII wieku. Zapomina przy tym, że źródła greckie z drugiego okresu bizantyńskiego (tj. z lat 961–1204) odnotowują jedynie bardzo niewielką liczbę ojkonimów kreteńskich. Są to głównie nazwy dawnych osad, w których mieściły się siedziby dostojników kościelnych (biskupów), a nie nowe wsie zakładane przez kolonistów lub weteranów wojennych. Autor omawia ponadto późniejsze dane z czasów weneckich (lata 1204–1667) mówiące o słowiańskim pochodzeniu niektórych Kreteńczyków. Ponieważ te jednostkowe zagadnienia nie budzą kontrowersji, w naszym opracowaniu ich nie omawiamy.

Po przedstawieniu danych historycznych Charalambakis omawia dialektalną leksykę kreteńską podejrzaną o pochodzenie słowiańskie i dzieli całą materiał na cztery części:

Grupa A: apelatywy słowiańskiego pochodzenia w dialekcie kreteńskim (Χαραλαμπάκης 2016: 89–127): βέρα f. ‘przymierze; rozejm, czasowe pogodzenie się, pojednanie’ (< psł. **věra* f. ‘wiara, zaufanie’); βλάτος m. ‘bagnó, błoto’ (< psł. **bolto* n. ‘ts.’); (τ)ζούμπερο n. ‘zwierzę hodowlane, zwłaszcza owca, koza, krowa’ (< psł. **zǫbrъ* m. ‘zubr’); καπίκι n. ‘kopiejka; nazwa dawnej rosyjskiej monety’ (< ros. *конейка*); λέσκα f. ‘miejsce przebywania dzikich kóz; miejsce strome, gdzie zwykle łapie się zwierzęta’; σβαρνάς m. ‘lekkó wykrzywiony nóż ogrodniczy z ząbkami’, także σβάρνα f. ‘narzędzie rolnicze w postaci deski z metalowymi zębami, używane do wyrównywania powierzchni oranej; brona’ (< psł. **borna* f.); σκλέπα f. ‘jakaś choroba, zaraza atakująca konie’. Charalambakis wyróżnia zatem siedem pewnych zapożyczeń ze źródła słowiańskiego.

Grupa B: kreteńskie apelatywy o prawdopodobnej genezie słowiańskiej (Χαραλαμπάκης 2016: 127–132): κρουσέβα ‘towarzystwo, kompania, spółka’; λάσω ‘przywołanie kóz przez pasterzy’; σταλιζω ‘prowadzić zwierzęta do miejsca cienistego w skwarnej porze’.

Grupa C: wyrazy błędnie uznane za słowiańskie (Χαραλαμπάκης 2016: 133–146): βιστιρά f. ‘cierpienie, choroba przypisywana wpływom demonicznym’; ζάκα f. ‘długoletnie zmartwienia, które nie są ujawniane’, ζακώνο ‘zamykać zmartwienia w sobie, ukrywać cierpienia’; κάραβος m. ‘mały strumień wody; kanał, ściek; odpływ nieczystości’; κοσαριά f. ‘dochód z bacówki; zagroda

dla owiec’; κόκκορας lub κόκκοτας m. ‘kogut’; κούρβα f. ‘ prostytutka ’; κουρούπα f. ‘ dzban na wodę; gliniane naczynie ’; ρούσος adi. ‘ bardzo jasny, płowy, jasnowłosy ’; τσέργα f. ‘ wełniany koc ’; τσεργώνω ‘ poprawić coś ’.

Grupa D: wyrazy słowiańskie występujące w języku nowogreckim (Χαραλαμπάκης 2016: 146–166): βάλτος n. ‘ błoto, bagno ’; βαρικός adi. ‘ wilgotny, błotnisty ’; βέδουρα f. ‘ drewniane wiadro na mleko lub zsiadłe mleko ’; βερβερίτσα f. ‘ wiewiórka ’; βίτσα f. ‘ różga ’; βλάσατα n. pl. ‘ owce lub inne zwierzęta, które mają długi włos ’; βουρκόλακας m. ‘ zmarły, którego ciało nie rozkłada się, wstaje z grobu i pije krew ’; γκλάβα f. ‘ głowa ’; γουστερίτσα f. ‘ jaszczurka zielona, *Lacerta viridis* Laurenti ’; γρανίτσα f. ‘ dąb omszony, *Quercus pubescens* Willd. ’; δόμπρος lub ντόμπρος adi. ‘ szczery, wiarygodny ’; ζάμπα f. ‘ żaba ’; κανιάς m. ‘ duży ptak drapieżny ’; (γ)κλίτσα f. ‘ kij pasterski ’; κοιλοβέδουρα n. pl. ‘ wnętrzności zwierzęcia ’; κόκκορέτσι n. ‘ pistacja, *Pistacia terebinthus* L.; szaszłyk z podróbek ’; κοτέτσι n. ‘ kurnik ’; λαγκάδι n. ‘ dolina, wąwóz ’; λομποδιά f. ‘ lebiada, komosa ’; μπέμπελη f. ‘ odra ’; μαρκάλα f. ‘ okres parzenia się owiec ’; μόρα f. ‘ zmora; choroba epidemiczna ’; μοχός m. ‘ mech używany do rozpalania ognia ’; μπίστρος adi. ‘ o sokolim wzroku; mądry ’; πέστροφα f. ‘ pstrąg ’; πίστρος adi. ‘ pstry, jarzębiaty (o kurze) ’; ραγάζι n. ‘ gatunek trawy z kwiatostanem w kształcie pałki, *Imperata cylindrica* (L.) Beauv. ’; ρούσος adi. ‘ bardzo jasny, płowy, jasnowłosy ’; ρούχο n. ‘ ubranie ’; σβάρνα f. ‘ brona ’; σήτα f. ‘ sitko do mąki ’; στουμπίζω ‘ tłuc kamieniem ’; τσαντίλα f. ‘ rzadka tkanina używana do cedzenia mleka; woreczek na odcedzania twarogu ’; τσίπα f. ‘ kozuch na powierzchni wody lub mleka; pet ’; τσιπαλιδιάζω ‘ tworzy kozuch na powierzchni mleka ’.

W zestawieniu Pandelisa Charalambakisa znajdziemy 16 nowych wyrazów, których nie omówiliśmy w naszym artykule (Kaczyńska – Witczak 2008). Wprowadzony przezeń podział słownictwa na poszczególne grupy jest zasadniczo przejrzysty, chociaż przypisanie wyrazów do grupy A i D nie zostało w pełni przemyślane, ponieważ nie zawsze wiadomo, które wyrazy ogólnogreckie są w powszechnym użyciu na Krecie, a które nie. Przykładowo, wyraz τσαντίλα f. ‘ rzadka tkanina służąca do odcedzania twarogu ’ został odnotowany na Krecie jedynie w eparchii Apokoronu (Ξανθινάκης 2001: 523; 2009: 667). Ostatecznym źródłem zapożyczenia są bez wątpienia języki południowosłowiańskie, por. csł. *učdilo* n. ‘ przyrząd do precedzania ’, bułg. dial. *učdilo* ‘ cedziło; rzadka tkanina służąca do precedzania ’, także ‘ płachta wełniana używana do noszenia dzieci lub ładunków ’, maced. *učdilo* ‘ przyrząd do precedzania mleka i innych płynów ’, także ‘ płachta do przykrywania bochenków chleba na desce ’, słę. *cedilo* ‘ sitko, naczynie do precedzania ’, sch. *čjèdilo* n. ‘ przyrząd do precedzenia wody, mleka, wina ’, pol. *cedziło* ‘ przyrząd do cedzenia, filtr, sącdek ’ (< psł. **čèdido* n. ‘ przyrząd do cedzenia płynów; kawał tkaniny używany do cedzenia mleka ’; Sławski 1976: 66; Budziszewska 1991: 55; Παπακυριάκου-Απέργη – Παπακυριάκου 2000: 469).

Autor próbuje udowodnić słowiański charakter omawianego słownictwa kreteńskiego, ale nie zawsze mu się to udaje. Rozpatrzmy dwa nowe przykłady, uznane przez niego za ewidentne slawizmy (bądź ogólnogreckie, bądź wyłącznie kreteńskie).

Kreteński wyraz τσίπα f. ‘kożuch na powierzchni wody lub mleka’, także ‘niespalona część papierosa, pet’ (Ξανθινάκης 2009: 675–676) ma odpowiednik w literackim języku nowogreckim w sensie ‘cienka skórka, membrana, kożuch na powierzchni czegoś; nakrycie głowy kobiet’, metaforycznie ‘wstyd’ (Хориков – Малев 1980: 761; Stavropoulos 1992: 902; Μπαμπινιώτης 2002: 1811; Χαράλαμπάκης 2014: 1636). Słowniki nowogreckie zgodnie wskazują, że wyraz nowogrecki kontynuuje srgr. τσίπα f. ‘welon, woalka, chusta na głowę’ (Φλώρος 1980: 663; Ανδριώτης 2001: 382) i z reguły opowiadają się za słowiańską genezą tego ostatniego apelatywu.⁶ Bliskie odpowiedniki pojawiają się w kilku językach bałkańskich, por. alb. *cipë* f. ‘cienka skórka jaj, cebuli; kożuch na stojącej wodzie lub mleku; tyto’; także *cipal*, *cipallë* adi. ‘bardzo cienki, delikatny, wychudły’, *cipull* m. ‘cienki welon panny młodej / thin bride veil’, demin. *cipëz* f. ‘błona, kobieca chusta na głowę / membrana; women’s headscarf’ (Newmark 1999: 122–123), rum. *țiplă* f. ‘błona’, *țipă* f. ‘siatkówka oka’, cyg. *cipa* ‘skóra’; bułg. *чипа* ‘skóra’ (Meyer 1891: 441; Orel 1998: 47). Trudno jednak odnaleźć podobne wyrazy w innych językach słowiańskich. Charalambakis odsyła do apelatywu ros. *чипа* f. ‘мелкий наносный лес на воде’, nie podając, że Max Vasmer uznaje ten wyraz za etymologicznie niejasny.⁷ Wyraz prasłowiański **cipa* f. (o zdecydowanie onomatopiecznej genezie) oznacza zasadniczo ‘piskłę kury, kurczę, kurę’ i nawiązuje do dźwiękonaśladowczego okrzyku **cip!*, używanego do wabienia kurcząt i kur (Sławski 1976: 90). W niektórych językach słowiańskich pojawiły się wtórne znaczenia ‘dziewczę, młoda kobieta’, także ‘żeński narząd płciowy, vulva’ (Grochowski 2003: 61–62), ale trudno je utożsamić ze znaczeniami nowogreckimi (sens metaforyczny ‘wstyd’ nie ma nic wspólnego z przenośnym znaczeniem ‘vulva’). O wiele łatwiej wywodzić wyraz nowogrecki ze źródła albańskiego, gdzie występuje wiele formacji ze znaczeniami identycznymi jak w języku greckim.

Mało prawdopodobna jest też słowiańska geneza dialektyzmu kret. σκλέπα f. ‘jakaś choroba, zaraza atakująca zwierzęta hodowlane, zwłaszcza konie’, który został poświadczony wyłącznie na kreteńskich inskrypcjach z XIII–XV wieku. Charalambakis (Χαράλαμπάκης 2016: 123–127) odwołuje się do obfitego materiału epigraficznego odnoszącego się do kultu św. Romana (noszącego przydo-

6 Ξανθινάκης 2009: 675–676 („< σλαβ. *tsipa*”); Μπαμπινιώτης 2011: 1472 („< σλαβ. *tsipa*”). Za nimi podążył Charalambakis (Χαράλαμπάκης 2016: 166), mówiąc: „Πρόκειται για την μεσαιωνική ελληνική λέξη τσίπα (= πέπλος) < σλαβ. *chipa*”. Inaczej jednak postępuje Andriotis (Ανδριώτης 2001: 382), który preferuje genezę rodzimą, z odesłaniem do glosy Hesychiosa: σίφα: χόρια. Z kolei Paparizos (Παπαρίζος 2014: 314–315), wywodzi wyraz grecki ze śltać. *zipo* ‘kobiece okrycie głowy’, chociaż przytacza także alternatywny wywód ze źródła słowiańskiego i albańskiego.

7 Zob. Фасмер 1987: 364: „Темное слово”.

mek Σκλεποδιώκτης ‘odganiający chorobę’) i proponuje utożsamić grecki termin σκλέπα z wyrazami słowiańskimi oznaczającymi ‘grobowiec, krypte’ (por. ros. *склеп* m. ‘grobowiec, krypta’, stpol. *klep* m. ‘sklepienie’). Autor tłumaczy zestawienie w ten sposób, że choroba kojarzy się ze śmiercią i grobowiec także z nią się łączy. Badacz nie przytacza żadnego apelatywu słowiańskiego, który odnosiłby się do choroby lub jej objawów (takie znaczenie pokazuje wyłącznie wyraz bałtycki, por. łot. *klepus* m. ‘kaszel’). Tymczasem w języku albańskim odnajdujemy dokładny odpowiednik kret. σκλέπα f. ‘jakaś choroba, zaraza (koni)’ = alb. *sklepë* f. ‘żółty śluz wypływający z oczu / yellow mucus discharged from the eyes’ (Newmark 1999: 775; Orel 1998: 398). Wyraz ten ma liczne warianty dialektalne: *shklepë*, *sklubë*, *skërlepë* f., demin. *skërlepë* f. ‘żółty śluz wypływający z oczu’, *glepë*, *gëlepë*, dial. *glebë* (= *sklepë*) f. ‘wydzielina w oczach / rheum in the eyes’, a ponadto formacje o podobnej strukturze: alb. *skërlutë* f., *skërloq* m., *gloq* m. ‘ts.’ (Newmark 1999: 775, 275, 811; Meyer 1891: 125; Orel 1998: 118, 398). W niektórych przypadkach pojawiają się nawiązania do chorób zwierzęcych: *skërc* m. ‘kozie zapalenie stawów / caprine arthrisis’, *skerc* m. ‘choroba atakująca kolana kóz i powodująca kulawiznę; kulawka / laming disease that affects goats in the knees’ (Newmark 1999: 775). W tej sytuacji nie ulega wątpliwości, że apelatyw alb. *sklepë* f. ‘żółty śluz wypływający z oczu’ odnosił się pierwotnie do choroby koni. Nowogrecki leksem σκλέπα został poświadczony w XIII wieku na Krecie i Peloponezie w znaczeniu ‘jakaś choroba, zaraza atakująca konie’. Charalambakis nie informuje, że ten sam wyraz był także zarejestrowany w Trapezuncie jako σκλέπα f. ‘Kopfgrind / grzybica woszczynowa’ i w Arkadii jako ‘Aussatz / trąd’ (Meyer 1891: 125). W dialekcie pontyjskim języka nowogreckiego funkcjonuje apelatyw σκλέπα f. ‘liszaj, grzybica woszczynowa głowy, ropiejąca rana / κασίδα του κεφαλιού, πληγή πυορροούσα’, a także jego dwa derywaty: σκλεπάζω ‘chorować na liszaj, grzybicę woszczynową / κασιδιάζω’ oraz σκλεπάρης adi. ‘parszywy, pokryty liszajem; chory, który jest cały w ranach / κασιδιάρης, αυτός που είναι πλήρης με πληγές’.⁸ Za etymologią albańską opowiada się grecki językoznawca Athanasios Floros, który nie ma wątpliwości, że nazwisko Σκλεπάρης zawiera słowo pochodzenia albańskiego.⁹ W tej sytuacji geneza słowiańska ngr. σκλέπα, postulowana przez P. Charalambakisa, nie ma żadnego uzasadnienia.

W trzeciej partii monografii Charalambakis podejmuje dyskusję nad kreteńskimi nazwami miejscowymi,¹⁰ dzieląc materiał onomastyczny na trzy części:

Grupa A: kreteńskie ojkonimy o słowiańskiej genezie: Βλάτος; Βοράδος; Βορί (dwie miejscowości); Βόρος; Βορού (dwie miejscowości);

⁸ Zob. <http://www.pontos-news.gr/lexicon/words/σκλέπα> (14. 8. 2018).

⁹ Floros stwierdza: „Η λέξη είναι αλβανική: shklepë (= λήμη, τσίμπλα)” (Φλώρος 1980: 595).

¹⁰ Wcześniej ten sam autor dokonał obszernego omówienia zagadnienia słowiańskiej toponimii na wyspie Krecie, por. Χαραλαμπάκης 2010: 179–204. Do tego artykułu nie mieliśmy dostępu w trakcie pisania naszego opracowania.

ści); Ζίντα; Ντουλιανά; Ζάχουντο; Λέσκα; Ροδοβάνι; Σεμπρώνας; Σκλαβολάσι; Τοπόλια; Τσεπέλι (oraz Τσεπελάκι); Χαρβάτα.

Grupa B: kreteńskie toponimy o prawdopodobnej genezie słowiańskiej: Ακαράνου; Βολιάρες; Βουργάρα; Γαράζο; Γλαμπέ oraz Γλαμπές; Γλαμπιανών; Γράντος; Κάνεβα; Κράπη; Μιχαλινσκι; Μούντρος; Νιβγορίτης; Πρέβελη; Πρεβελιανά; Σκλαβούνου Σώχωρο; Σκλαβούνου (dwa razy); Στάλος; Τοπλού; Τσούτσουρος; Χουδέτσι.

Grupa C: kreteńskie toponimy błędnie uznane za słowiańskie lub greckie nazwy miejscowe zawierające elementy słowiańskie: Αλητζανή; Βάβελιοι; Βάλτος; Βαρβάροι; Βαρβάρος; Βαρβάρω; Βόιλα; Βουλγάρω (dwa ojkonimy); Γαβρανού; Δραγασανά; Ζαγουριάνοι; Λαγκά; Λαγκές; Μαλεβίτσι; Μοχός; Πλεμένης Λαγκός; Πλεμενιανά; Πλεμένο; Πλεμένου; Ρούσα Εκκλησιά; Ρουσακιανά; Ρουσαναυλή; Ρουσαπίδια; Ρουσολιμενέρι; Ρουσοσπίτι; Ρουσσές; Ρουσοχώρια; Σέρβο; Σκλαβεδιάκο; Σκλαβεροχώρι; Σκλαβιανά (dwie nazwy); Σκλαβοβάθεια; Σκλάβοι; Σκλαβόκαμπος; Σκλαβοπούλα; Σκλάβου το Μουρί; Σκλαβοχώρι; Σκλαβοχωριό; Σφηνάρι; Χαρασό.

Należy jednak uwzględnić, że Pandelis Charalambakis nigdzie nie odwołuje się do dwutomowego opracowania ojkonimii nowogreckiej autorstwa Charalambosa Simeonidhisa (Συμεωνίδης 2010), świetnego językoznawcy i onomasty, emerytowanego profesora Uniwersytetu Arystotelesa w Salonikach. Autor opracowania nie odnotowuje nawet tego cennego słownika w zamieszczonej przezeń bibliografii. Warto zatem zweryfikować decyzje kreteńskiego badacza z opiniami niezależnego badacza greckiego.¹¹

Nazwa miejscowa Βλάτος (Kisamos, Chania), pojawiająca się w źródłach weneckich jako *Vlatos* (1583; 1630), jest – zdaniem Simeonidhisa (Συμεωνίδης 2010: 363, nr 3218) – motywowana dialektalnym apelatywem kreteńskim βλάτος n. ‘błotniste miejsce’ (identycznym co do genezy z ngr. βάλτο n. lub βάλτος n. ‘ts.’), por. też ap. kret. βλατότοπος ‘ts.’ (= ngr. βαλτότοπος). Jego zdaniem, ojkonim ma czysto grecką genezę. Fakt, że apelatyw kreteński βλάτος, fundujący nazwę miejscową, jest zapożyczeniem słowiańskim, nie dowodzi słowiańskiego osadnictwa w tej wiosce.

Dwa ojkonimy na Krecie noszą nazwę Βορί ([1] Kisamos, Chania; [2] Sitia, Lasithi). Pierwszy z nich ma dokumentację źródłową z czasów weneckich (1583), drugi z XIX wieku (Vuriá 1834; Βορί 1881). Simeonidhis uważa, że nazwa miejscowa powstała w wyniku onimizacji greckiego apelatywu *βορί, będącego formą zdrobniąłą wyrazu ngr. βορός ‘pomieszczenie dla zwierząt’ (< słow. *oborъ*) (Συμεωνίδης 2010: 371, nr 3297). Przytacza także opinię N.G. Katapotisa, zgodnie z którą podstawa nazwotwórcza pochodzi od nazwiska *Βορίης. W obu przypadkach geneza wsi jest czysto grecka, choć apelatyw stanowiący bazę został zapożyczony ze źródła południowsłowiańskiego.

¹¹ Należy zauważyć, że Simeonidhis nie uwzględni niektórych toponimów kreteńskich, np. Βοράδω, Βορού; Ζάχουντο.

Nazwa miejscowa Βόροι (Pirjotisa, Iraklio), którą Simeonidhis zapisuje jako Βώροι, ma jakoby oznaczać ‘cmentarz’ i wywodzić się ze źródła albańskiego, por. alb. (gegijskie) *vorri* ‘grób, nagrobek’, (toskijskie) *varri* ‘ts.’ (Συμεωνίδης 2010: 396–397, nr 3583). Motywacją dla postulowania albańskiej genezy kreteńskiego ojkonimu są zapewne zapisy z okresu weneckiego: *Vari* (1394) oraz *Vorus* (1583), pokazujące dialektalne warianty typu albańskiego.

Ojkonim Ζίντα (Monofatsi, Iraklio) pojawia się w źródłach weneckich jako *Sinda* (1380), *Sida* (1583), *Sinda* (1630), a w dokumentach tureckich jako *Zide* (1671), *Zidá* (1834). Simeonidhis przypuszcza, powołując się na pracę K. Aman-dosa, że kreteńska nazwa miejscowa kontynuuje doryckie miano *Σίδᾶ, por. apelatyw stgr. σίδη f. ‘drzewo lub owoc granatu, *Punica granatum* L.’ (Συμεωνίδης 2010: 549, nr 5550). Cytuje także odmienne stanowisko S. Ksanthudhidhisa (Ξανθουδίδης 1903: 114), że ojkonim pochodzi od weneckiego nazwiska *Zinta*, które jest źródłowo poświęcone na Krecie w 1475 roku (*Alexandro Zinta*).¹²

Słownik etymologiczny greckich ojkonimów nie zawiera hasła Λέσκα. Simeonidhis omawia jednak epirocki ojkonim Λεσκάτσι (Konitsa, Janina), poświęcony jako *Leskac* (1551) w dokumencie tureckim, który kojarzy z serbochorwacką nazwą **Leskac* ‘miejsce porośnięte leszczyną’ (< psł. **lěska* f. ‘leszczyna’) (Συμεωνίδης 2010: 814–815, nr 9408). Odwołuje się przy tej okazji do apelatywu kreteńskiego λέσκα f. ‘miejsce głębokie i strome’ (Πάγκαλος 1960: 35), które wywodzi ze stgr. dor. λέσκα (= joń. λέσχη f. ‘otwór w skale’). Toponim Λέσκες, poświęcony na wyspach Dodekanezu, np. na Rodos i Chalki (Παπαχριστοδούλου 1960: 37; 1996: 121), istotnie świadczy o doryckim charakterze tamtejszej ludności greckiej. W innym hasle Simeonidhis sygnalizuje historyczny toponim Λεσκά (1311) z północnej Grecji, który kojarzy z apelatywem bułg. *леска* ‘leszczyna pospolita, *Corylus avellana* L.’ (Συμεωνίδης 2010: 815, s.v. Λεσκοβίτσι, nr 9409).¹³ Nazwa ta posiada jednak akcent oksytoniczny (zgodny z apelatywem bułgarskim), podczas gdy apelatyw kreteński λέσκα oraz związany z nim toponim Λέσκα pokazują opozycyjny akcent barytoniczny. Innymi słowy, kreteński toponim Λέσκα został uznany przez Simeonidhisa za czysto grecką fundację, opartą na rodzimym apelatywie doryckiego pochodzenia.

Kreteński ojkonim Ντουλιανά (Apokoronu, Chania) pojawia się w źródłach historycznych dopiero w XIX wieku (*Dulianá* 1834, *Δουλιανά* 1881; *Ντουλιανά* 1920). Zdaniem Simeonidhisa, nazwa ma niejasną genezę („άγνωστης αρχής”, zob. Συμεωνίδης 2010: 488, nr 4761). Autor przytacza także (ale bez śladu akceptacji) wywód Zaimowa (Займов 1967: 129), zgodnie z którym kreteńska osa-

12 Wywód nazwy miejscowej od antroponimu *Zinta* preferują także inni badacze: Αλεξίου 1972–1973: 454; Γουκροτίση-Κατσιανάκη 1975: 51.

13 Należy zwrócić uwagę, że w języku bułgarskim spotykamy także dialektalny apelatyw *леска*² ‘płaska skała; skała w rzece lub w pobliżu rzeki; porękana skała / плочеста скала Schistus; скала в река или край река; цеплива скала’, zob. БЕР 3, 1986: 371. Por. też cytowany tam apelatyw alb. *leskërrë* ‘porękana skała’.

da otrzymała miano słów. **Duljane* lub **Duljana* (por. toponim bułg. *Дулѧна*), utworzone od jakiegoś apelatywu południowosłowiańskiego, por. sch. dial. *dũlo*, *dũlo* n. ‘urka w miechu, przez którą powietrze dmucha w ogień; jama w ziemi, z której wypływa źródło; duże zagłębienie, jama w ziemi; dno drewnianego naczynia’, bułg. *δυλο* ‘urka, z której wypływa woda do podlewania ogrodu; duży otwór dzbana’, także ‘lufa broni palnej’ (< psł. **dudlo* n. ‘otwór, wylot czegoś, rurka’; Sławski 1984: 77). W ślad za Zaimowem Simeonidhis porównuje kreteński ojkonim z nazwą albańskiej wsi pochodzenia słowiańskiego *Dulyani*. Wątpliwości Simeonidhisa w stosunku do hipotezy Zaimowa wydają się słuszne. Na Krecie spotykamy bardzo wiele ojkonimów zakończonych na *-ιανά* (n. pl.). Wszystkie jednostki onimiczne tego typu mają w podstawie nazwę własną i prezentują sens dzierżawczy, wskazujący na czyjąś własność. Teoretycznie, nazwa mogłaby być urobiona od imienia słowiańskiego, por. staroruską nazwę osobową *Дуло* (XV–XVI w.), ale należy pamiętać, że w języku greckim poświadczono są liczne nazwiska *Ντούλης*, *Ντούλας*, *Ντούλιας*, *Ντούλος*, wywodzące się od apelatywu tureckiego *dul* ‘wdowa, wdowiec’ (Boγιατζόγλου 1992: 77; Τζέμος 2003: 171).¹⁴ Co więcej, na Krecie funkcjonuje też rodzime nazwisko *Δούλης* (od apelatywu ngr. *δούλος* m. ‘sługa, niewolnik’ < stgr. *δοῦλος* m. ‘ts.’), poświadczone w epoce weneckiej (1390) w miejscowości Pefko (Wianos, Iraklio).¹⁵ W tej sytuacji trudno opowiadać się za słowiańską genezą kreteńskiej nazwy miejscowej *Ντουλιανά* (vel *Δουλιανά*), którą łatwiej objaśnić na bazie czysto greckiej jako posesywną, wskazującą na własność jakiegoś człowieka noszącego nazwisko D(h)ulis (ngr. *Ντούλης* lub *Δούλης*).

Simeonidhis daje przegląd rozmaitych etymologii nazwy miejscowej *Ροδοβάνι* (Selino, Chania), przychylając się zasadniczo do hipotezy badawczej, że podstawą derywacyjną jest słowiańskie imię *Radovan* lub *Rodovan*, a toponim został utworzony (przez Słowian) za pomocą przyrostka psł. **-jb*, por. sch. NM *Radovan*, *Radovanci*, *Radovanje* (Συμεωνίδης 2010: 1223, nr 13335).¹⁶

Omawiając nazwę miejscową *Σεμπρώνας* (Kydonia, Chania), poświadczoną już w XVI w. (*Sembrona* 1577, *Sembronas* 1834) Simeonidhis odsyła do apelatywu ngr. *σέμπρος* ‘chłop, który w ramach pomocy sąsiedzkiej uprawia cudze pola’ (< psł. **sębrъ*), por. sch. *sember* XIV w. ‘rolnik, chłop, osoba niskiego stanu’, słoweń. *seber* ‘ts.’, brus. *sjabr* ‘sąsiad’ (Συμεωνίδης 2010: 1257, nr 13335). Grecki onomasta nie precyzuje, czy jego zdaniem morfem *-ώνας* jest czysto greckim przyrostkiem słowotwórczym, czy też sufiksem zapożyczonym ze słowiańskiego. Za drugą opcją opowiada się P. Charalambakis, który uważa onim za słowiański

14 Należy odnotować, że Wojadzoghlu zalicza tu także nazwiska *Δούλης*, *Δουλίδης*, *Δούλογλου*, *Δουλόπουλος* (Boγιατζόγλου 1992: 77), co jest wysoce dyskusyjne, skoro dla nich możemy wskazać rodzimą motywację (od stgr. *δοῦλος* m. ‘niewolnik’).

15 Por. Τσικριτσή-Κατσιανάκη 1975: 50; Σπανάκης 1991: 253, s.v. *Δούλι*.

16 Podobnie postępował Vasmer 1941: 175 (z restytucją **Radovanjb*). Odantropoimiczną genezę kreteńskiego ojkonimu zakłada też Tsikritsi-Katsianaki (Τσικριτσή-Κατσιανάκη 1975: 73–74).

(Χαραλαμπάκης 2016: 177–179). Inaczej sądzi Chrisula Tsikritsi-Katsianaki, która uważa, że ojkonim Σεμπρώνας został urobiony od greckiego nazwiska Σέμπρος (Τσικριτσή-Κατσιανάκη 1975: 77).

Simeonidhis nie dyskutuje toponimu Σκλαβολάσι, ale omawia kreteńskie ojkonimy zawierające człon Σκλαβο-, dając obszerny przegląd rozmaitych poglądów badawczych.¹⁷ Większość uczonych uważa, że toponimy sygnalizują obecność Słowian na wyspie, względnie greckich mieszkańców noszących nazwisko rodowe Σκλάβος (dosłownie ‘Słowianin’).¹⁸ Onim powstał w środowisku helleńskim, gdyż zawiera typowo grecką nazwę Słowian. Autor wskazuje też na dawny sens wyrazu śrgr. σκλάβος ‘niewolnik’ (pierwotnie ‘niewolnik słowiańskiego pochodzenia’ < ‘Słowianin’). Notuje też odosobniony pogląd K. Amandosa, który dostrzega podstawę nazwotwórczą w apelatywie ngr. σκλάβος ‘gatunek winorośli lub winogron (o jasnej, żółtawej barwie)’.

Kreteński ojkonim Τοπόλια (Kisamos, Chania), poświadczony w źródłach weneckich jako *Topolia* (1577), *Topogla* (1583, 1630), jest zwykle wywodzony od apelatywu ngr. τοπόλι n. ‘topola biała, *Populus alba* L.’ (< psł. **topolb* f. ‘ts.’).¹⁹ Podstawowa różnica tkwi jednak w ujęciu problemu. Sziszmanow, Tomadhakis i Vasmer opowiadają się za czysto słowiańską genezą kreteńskiego ojkonimu (ostatni z nich preferuje wywód od słowiańskiej nazwy zbiorowej **Topolbje* ‘zbiorowisko topól; lasok topolowy / Pappelort’; Vasmer 1941: 175), podczas gdy Simeonidhis zakłada fundację czysto grecką opartą na apelatywie nowogreckim zapożyczonym ze źródła słowiańskiego. Należy jednak dodać, że współczesne słowniki dialektu kreteńskiego nie odnotowują ludowego apelatywu τοπόλι.

Simeonidhis nie omawia kreteńskich toponimów Τσεπέλι (oraz Τσεπελάκι), ale dyskutuje dwa inne ojkonimy greckie o podobnym brzmieniu.²⁰ W pierwszym przypadku (s.v. Τσεπέλ, Nea Kisani, Ksanthi) odwołuje się do apelatywu tureckiego *çepel* ‘brudny, powalany, zbrukany, zabłocony’, w drugim zaś przypadku (s.v. Τσεπέλοβον, Dhodhoni, Janina) odsyła do nazwiska Τσεπέλης lub Τσεπελής o tureckich korzeniach, por. także kreteński ojkonim Τσεπελή Μετόχι(ον). Badacz przytacza alternatywną opcję słowiańską (nazwa miejscowa zawiera słowiański przyrostek nazwotwórczy *-ovo i być może pochodzi od antroponimu **Čepelb*²¹), a ponadto sygnalizuje możliwość wyvodu albańskiego (alb. **Çepelovë* ‘miejsce wielu dzwonek, tj. miejsce z wieloma zwierzętami’, por. alb. *çepele* ‘trzonek noża’, dial. ‘dzwonek zawieszony na szyi zwierząt hodowlanych’). Warto w tym miejscu uwzględnić, że kreteńskie toponimy Τσεπέλι oraz Τσεπελάκι określają dwa

17 Por. Συμεωνίδης 2010: 1278–1279, s.v. Σκλαβεροχώριον, Σκλάβοι, Σκλαβοπούλα (nr 16014, 16027, 16028).

18 Τσικριτσή-Κατσιανάκη 1975: 78–81.

19 Zob. Шишманов 1897: 90; Τομαδάκης 1939: 10; Vasmer 1941: 175; Συμεωνίδης 2010: 1351–1352, s.v. Τοπόλια (nr 16987).

20 Συμεωνίδης 2010: 1337–1338, s.v. Τσεπέλ, Τσεπέλοβον (nr 17327, 17328).

21 Por. słowiańskie imiona osobowe – stpol. *Czepiel* (1413), stcz. *Čepel*, a także apelatyw bułg. dial. (Rodopy) *çenél* ‘człowiek kłótniwy’, zob. Sławski 1976: 141; Bańkowski 2000: 224.

mitata, czyli letnie chaty pasterskie, położone na wysokości ok. 1150 m n.p.m. na południe od Ghurnes (Apokoronu) (Χαραλαμπάκης 2016: 181). W tej sytuacji etymologia albańska, nawiązująca do letniego wypasu owiec w górach, zyskuje znacznie na wiarygodności.

Kreteński ojkonim Χαρβάτα (od roku 1957 przemianowany na Περιστερίον, w demotyku Περιστερί, Kisamos, Chania) został odnotowany przez Simeonidhisa pod hasłem Χαρβάτι (Argos, Argolida).²² Nazwa miejscowa Χαρβάτι pochodzi albo od nazwy etnicznej Chorwatów (psł. **Chъrvati*, ch. *Hrvati*),²³ albo od greckiego nazwiska Χαρβάτης (dosłownie ‘Chorwat’). W pierwszym przypadku nazwa miejscowa sygnalizuje osadnictwo słowiańskie na Krecie, w drugim już niekoniecznie.

W niniejszej pracy dokonaliśmy krótkiego przeglądu kreteńskich toponimów uznanych za czysto słowiańskie przez Pandelisa Charalambakisa. Okazało się, że Charalambos Simeonidhis, autor etymologicznego słownika greckich ojkonimów, w wielu przypadkach opowiada się za odmiennymi objaśnieniami kreteńskich nazw miejscowych. Widzimy zatem, że badania kreteńskiej leksyki i toponimii trzeba w dalszym ciągu kontynuować.

2 PODSUMOWANIE

W niniejszej pracy przedstawiono aktualny stan badań nad zagadnieniem osadnictwa Słowian na Krecie, Wskazano szereg kwestii dwuznacznych lub nierozstrzygniętych. Chronologia pojawienia się pierwszych osadników słowiańskich na wyspie budzi poważne wątpliwości, a zdania badaczy w tej kwestii są podzielone (proponuje się datowanie początków słowiańskiego osadnictwa na VII w., X w. lub na pierwsze stulecia panowania weneckiego na wyspie, czyli XIII–XIV w.). Także liczba kreteńskich słowizmów nie została do tej pory ustalona. Charalambakis dyskutuje ogółem 57 jednostek leksykalnych, stanowczo odrzucając 12 z nich. W artykule podważono słowiańskość dwóch kreteńskich apelatywów (ngr. σκλέπα f. ‘jakaś choroba, zaraza koni’ ← alb. *sklepë* f. ‘żółty śluz wpływający z oczu’; ngr. τσίπα f. ‘kożuch na powierzchni wody lub mleka’ ← alb. *cipë* f. ‘cienka skórka jaj, cebuli; kożuch na stojącej wodzie lub mleku; łyko’), a także wskazano na ograniczoną dystrybucję wyrazu gwarowego τσαντίλα f. ‘rzadka tkanina służąca do odcedzania twarogu’ (na Krecie jest on używany tylko w eparchii Apokoronu) ← pd.słow. *cědilo* (< psł. **cědidlo* n. ‘przyrząd do cedzenia płynów; kawał tkaniny używany do cedzenia mleka’). Badacze wskazują także na słowiańskość niektórych toponimów Krety. Dotychczasowe propozycje nie zyskały jednak powszechnej akceptacji. W artykule omówiono 13 wybranych toponimów, uznanych przez P. Charalambakisa

²² Por. Συμεωνίδης 2010: 1433, s.v. Χαρβάτι (nr 18037).

²³ Zob. M. Vasmer 1941: 123, 175.

za słowiańskie (Βλάτος; Βορί; Βόροι; Ζίντα; Ντουλιανά; Λέσκα; Ροδοβάνι; Σεμπρώνας; Σκλαβολάσι; Τοπόλια; Τσεπέλι; Τσεπελάκι; Χαρβάτα). Przegląd kreteńskich nazw miejscowych dokonany pod kątem onomastycznym pokazał wszakże znaczące kontrowersje wśród badaczy co do genezy i etymologii kreteńskich nazw miejscowych.

LITERATURA

- Bańkowski 2000** = A. Bańkowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego 1*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Budziszewska 1990** = W. Budziszewska, Die Widerspiegelung der Kultur der Slawen in den slawischen Lehnwörtern in neugriechischen Dialekten, *Linguistique Balkanique* 33.3–4 (1990), 119–126.
- Budziszewska 1991** = W. Budziszewska, *Zapożyczenia słowiańskie w dialektach nowogreckich*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1991.
- Detorakis 1994** = T. E. Detorakis, *History of Crete*, translated by J. C. Davis, Iraklion: [nakładem autora], 1994.
- Grochowski 2003** = M. Grochowski, *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- Kaczyńska 2016** = E. Kaczyńska, Rozważania o domniemanym sławizmie w dialekcie kreteńskim języka nowogreckiego, *Roczniki Humanistyczne* 64.6 (2016), 31–50.
- Kaczyńska – Witczak 2008** = E. Kaczyńska – K. T. Witczak, Elementy słowiańskie w leksyce kreteńskiej, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* 53 (2008), 129–146.
- Land 1862** = J. P. N. Land (ed.), *Anecdota Syriaca* 1, Lugduni Batavorum: E. J. Brill, 1862.
- Meyer 1891** = G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg: Trübner, 1891. [Przedruk: Leipzig: Zentralantiquariat der DDR, 1982.]
- Newmark 1999** = L. Newmark, *Albanian-English Dictionary*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Orel 1998** = V. E. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden: Brill, 1998.
- Palmer 1993** = A. Palmer, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, Liverpool: Liverpool University Press, 1993.
- Skach 2008** = E. Skach, *Die Lautgeschichte des frühen Slavischen in Griechenland im Lichte der Lehnbeziehungen*, Wien: Universität, 2008.
- Sławski 1976, 1984** = F. Sławski (red.), *Słownik prasłowiański 2, 5*, Wrocław et al.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1976, 1984.
- Stavropoulos 1992** = D. N. Stavropoulos, *Oxford Greek-English Learner's Dictionary*, Oxford: Oxford University Press, 41992.
- Vasmer 1941** = M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1941. [Przedruk: Leipzig: Zentralantiquariat der DDR, 1970.]
- Αλεξίου 1972–1973** = Σ. Αλεξίου, Χριστιανικά επιγραφαί και τοπωνύμια εκ Κρήτης [Chrześcijańskie inskrypcje i toponimy z Krety], *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 39–40 (1972–1973), 451–456.
[S. Alexiou, Christianiká epigraphá kai topónymia ek Krētēs, *Epetērís Etaireías Byzantinón Spoudón* 39–40 (1972–1973), 451–456.]
- Ανδριώτης 2001** = Ν. Π. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής* [Etymologiczny słownik języka nowogreckiego], Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 32001.
[N. P. Andriōtēs, *Etymologikó lexikó tēs koinēs neoellēnikēs*, Thessalonikē: Aristotéleio Panepistēmio Thessalonikēs – Institutoúto Neoellēnikōn Spoudōn, 32001.]

- Αποστολάκης 2008** = Γ. Ε. Αποστολάκης, *Παλαιϊνές κρητικές αθιβολές: λεξικό: λέξεις, φράσεις και μαντινάδες του κρητικού γλωσσικού ιδιώματος* [Dawne dialogi kretańskie: słownik: wyrazy, frazy i ludowe przysłowia kretańskiej gwary], Ηράκλειο: Τυποκρέτα, 2008.
[G. A. Apostolákēs, *Palaiīnēs krētikēs athibolés: lexikó: léxeis, phráseis kai mantinádes tou krētikou glōssikou idiómatos*, Ērákleio: Typokréta, 2008.]
- Βογιατζόγλου 1992** = Β. Η. Βογιατζόγλου, *Επώνυμα της Μικρασίας: τουρκικά και τουρκογενή επώνυμα στην Ελλάδα* [Nazwiska Azji Mniejszej: tureckie i tureckojęzyczne nazwiska Grecji], Αθήνα: Εκδόσεις-Βιβλιοπωλείο Στράτης Γ. Φιλίπποπότης, 1992.
[B. Ē. Bogiatzógλου, *Ερόνυμα τῆς Μικρασίας: tourkiká kai tourkogené erónyma stēn Elláda*, Athēna: Ekdóseis-Bibliopōleío Strátēs G. Philipporótēs, 1992.]
- Γαρεφαλάκης 2002** = Ν. Γαρεφαλάκης, *Λεξικό ιδιοματισμών κρητικής διαλέκτου (Περιοχή Σητείας)* [Słownik idiomów dialektu kretańskiego (Okolice miasta Sitia)], Σητεία: Δήμος Σητείας, 2002.
[N. Garephalákēs, *Lexikó idiōmatismōn krētikēs dialéktou (Perioché Sēteías)*, Sēteia: Dēmos Sēteías, 2002.]
- Γερωνυμάκης 1999** = Κ. Ι. Γερωνυμάκης, *Λαογραφικό σφακιανό λεξικό* [Etnograficzne słownictwo Sfakii], Χανιά: [nakładem autora], 1999.
[K. I. Gerōnymákēs, *Laographikó sphakianó lexikó*, Chaniá: [nakładem autora], 1999.]
- Δαριβιανάκης 2009** = Α. Δαριβιανάκης, *Η ζωντανή κρητική διάλεκτος 1: λεξικό* [Żywy dialekt kretański 1: słownik], Ηράκλειο: Δετοράκης ΑΕΒΕ, 2009.
[A. Daribianákēs, *Ē zōntanē krētiké diálektos 1: lexikó*, Ērákleio: Detorákēs AEBE, 2009.]
- Ιδομενέως 2006–2013** = Μ. Ι. Ιδομενέως, *Κρητικό γλωσσάριο* [Kretański glosariusz] 1–2, Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 2006–2013.
[M. I. Idomenēōs, *Krētikó glōssáριο* 1–2, Ērákleio: Bikelaía Dēmotiké Bibliothékē, 2006–2013.]
- Κονδυλάκης 1990** = Ι. Δ. Κονδυλάκης, *Κρητικόν λεξικό* [Słownictwo kretańskie], Ηράκλειον Κρήτης: Δήμος Ηρακλείου – Βικελαία Βιβλιοθήκη, 1990.
[I. D. Kondylákēs, *Krētikón lexikón*, Ērákleion Krētēs: Dēmos Ērakliou – Bikelaía Bibliothékē, 1990.]
- Κοντοσόπουλος 2006** = Ν. Γ. Κοντοσόπουλος, *Αντίστροφο λεξικό της κρητικής διαλέκτου* [Słownik odwrotny dialektu kretańskiego], Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική Α.Ε., 2006.
[N. G. Kontosóπουλος, *Antístropho lexikó tēs krētikēs dialéktou*, Athēna: Biblioekdotiké A. E., 2006.]
- Κοντοσόπουλος 2015** = Ν. Γ. Κοντοσόπουλος, *Η κρητική διάλεκτος* [Dialekt kretański], Αθήνα: „Βιβλιοεπιλογή”, 2015.
[N. G. Kontosóπουλος, *Ē krētiké diálektos*, Athēna: „Biblioepilogé”, 2015.]
- Κριτσωτάκης 2012** = Γ. Κριτσωτάκης, *Στειακό λεξικό* [Słownictwo Sitiu], Μαρωσιά Σητείας: Τυποκρέτα, 2012.
[G. Kritsotákēs, *Steiakó lexikó*, Marōniá Sēteías: Typokréta, 2012.]
- Μαλιγκούδης 2013** = Φ. Μαλιγκούδης, *Σλάβοι στη μεσαιωνική Ελλάδα* [Słowianie w średniowiecznej Grecji], Θεσσαλονίκη: Δέσποινα Κυριακίδη, 2013.
[Ph. Maligkóudēs, *Sláboi stē mesaiōnikē Elláda*, Thessalonikē: Déspoiνα Kyriakidē, 2013.]
- Μπαμπινιώτης 2002** = Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας* [Słownik języka nowogreckiego], Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2002.
[G. Mpampiniótēs, *Lexikó tēs néas ellēnikēs glōssas*, Athēna: Kéntro Lexikologías, 2002.]
- Μπαμπινιώτης 2011** = Γ. Μπαμπινιώτης, *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας: ιστορία των λέξεων* [Słownik etymologiczny języka nowogreckiego: historia słów], Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2011.
[G. Mpampiniótēs, *Etymologikó lexikó tēs néas ellēnikēs glōssas: istoria tōn léxeōn*, Athēna: Kéntro Lexikologías, 2011.]
- Ξανθινάκης 2001, 2009** = Α. Β. Ξανθινάκης, *Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό του δυτικοκρητικού γλωσσικού ιδιώματος* [Słownik objaśniający i etymologiczny zachodniokretańskiego dialektu], Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2001², 2009⁴.

[A. B. Xanthinákēs, *Lexikó ermēneutikó kai etymologikó tou dytikokrētikou glōssikou idiōmatos*, Ērákleio: Panepistēmiakēs Ekdōseis Krētēs, 2001, 42009.]

Ξανθουδίδης 1903 = Σ. Ξανθουδίδης, *Χριστιανικά επιγραφαί εκ Κρήτης* [Chrześciijańskie inskrypcje z Krety], *Aθηνά* 15.1 (1903), 49–164.

[S. Xanthoudidēs, *Christianiká epigraphai ek Krētēs*, *Athēna* 15.1 (1903), 49–164.]

Ορφανός 2014 = Β. Ορφανός, *Λέξεις τουρκικής προέλευσης στο κρητικό ιδίωμα* [Wyrazy tureckiego pochodzenia w gwarze kretańskie], Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, 2014.

[B. Orphanós, *Léxeis tourkikēs proéleusēs sto krētikó idiōma*, Ērákleio: Bikelaía Dēmotikē Bibliothékē Ērakleíou, 2014.]

Πάγκαλος 1955–1975 = Γ. Ε. Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης* [O dialektie Krety] 1–6, Αθήνα: Τυπογραφείο Μ. & Κ. Τσεβδού, 1955–1975; druga edycja pod red. E. Jakumaki, 2–5, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών – Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων, 21994–2002.

[G. E. Págalos, *Peri tou glōssikou idiōmatos tēs Krētēs* 1–6, Athēna: Typographeío M. & K. Tsebdou, 1955–1975; 2nd edition prepared by E. Giakoumákē, 2–5, Athēna: Akadēmia Athēnōn – Kéntron Ereýnēs tōn Neoellēnikōn Dialéktōn kai Idiōmátōn, 21994–2002.]

Παπαχριστοδούλου 1960 = Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, *Τοπωνυμικά και ονοματικά Χάλκης Δωδεκανήσου* [Toponimia i imiennictwo wyspy Chalki Dodekanezu], *Πλάτων* 12 (1960), 30–48.

[Ch. I. Papachristodoulou, *Topōnymiká kai onomatiká Chálkēs Dōdekanēsou*, *Plátōn* 12 (1960), 30–48.]

Παπαχριστοδούλου 1996 = Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, *Τοπωνυμικό της Ρόδου* [Toponimia wyspy Rodos], Ρόδος: Έκδοση Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου – Προγραμματικές Σύμβασης, 21996.

[Ch. I. Papachristodoulou, *Topōnymikó tēs Ródou*, Ródos: Ékdosē Grapheíou Mesaiōnikēs Pólēs Ródou – Programmatikēs Sýmbasēs, 21996.]

Παπαρηγοράκης 1952 = Ι. Παπαρηγοράκης, *Συλλογή ξενογλώσσων λέξεων της ομιλουμένης εν Κρήτη* [Zbiór wyrazów obcych używanych w gwarze na Krecie], Χανιά: Τυπογραφείο Κανάκη Φραγκιαδάκη, 1952.

[I. Papagrēgorákēs, *Sylogē xenoglōssōn léxeōn tēs omilouménēs en Krētē*, Chaniá: Typographeío Kanákē Phragkiadáké, 1952.]

Παπακυριάκου-Απέρηγ – Παπακυριάκου 2000 = Ε. Παπακυριάκου-Απέρηγ – Χ. Παπακυριάκου, *Βασικό λεξικό ξένων λέξεων της νέας ελληνικής* [Podstawowy słownik wyrazów obcych języka nowogreckiego], Αθήνα: Gutenberg, 2000.

[E. Papakyriákou-Apérēg – Ch. Papakyriákou, *Basikó lexikó xēnōn léxeōn tēs néas ellēnikēs*, Athēna: Gutenberg, 2000.]

Παπαρίζος 2014 = Χ. Α. Παπαρίζος, *Οι νεολατινικές γλώσσες στις ελληνικές διαλέκτους: Το ιδίωμα του Γράμμου – λεξιλόγιο* [Nowotacińskie słowa w greckich dialektach. Gwara Grammos – słownictwo], Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη, 2014.

[Ch. A. Paparizos, *Oi neolatiniakēs glōsses stis ellēnikēs dialéktous: To idiōma tou Grámmou – lexilógio*, Athēna: Ekdōseis Grēgōrē, 2014.]

Περιστεράκης 1991 = Α. Περιστεράκης, *Σφακιανά: τοπωνύμια – γλωσσάρι – μαντινάδες – παροιμίες – ανιγμάτα κ. ά.* [Zagadnienia sfakiańskie: toponimia – słownik – pieśni ludowe – przysłowia – zagadki itp.], Αθήνα: Εκδόσεις Στέφανος Α. Βασιλόπουλος, 1991.

[A. Peristerákēs, *Sphakianá: topōnymia – glōssári – mantinádes – paroimies – ainigmata k. á.*, Athēna: Ekdōseis Stēphanos A. Basilópoulos, 1991.]

Πιτυκάκης 1983, 2001 = Μ. Ι. Πιτυκάκης, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης* [Gwara wschodniej Krety] 1–2, Αθήνα: Έκδοση Πολιτιστικής και Λαογραφικής Εταιρείας Απάνω Μεραμπέλου – Νεάπολις Κρήτης, 1983; druga edycja: Νεάπολη Κρήτης: Έκδοση Κοινοφελούς Ιδρύματος Ε. και Μ. Πιτυκάκη, 2001.

[M. I. Pitykákēs, *To glōssikó idiōma tēs Anatolikēs Krētēs* 1–2, Athēna: Ékdosē Politistikēs kai Laographikēs Etaireías Apánō Merampéλου – Neápolis Krētēs, 1983; druga edycja: Neápolis Krētēs: Ékdosē Koinōphelous Idrýmatos E. kai M. Pitykákē, 2001.]

- Ροδάκης 2005** = Θ. Ι. Ροδάκης, *Το κρητικό λαλόλογο* [Kreteńskie słownictwo gwarowe], Ηράκλειο Κρήτης 2005.
[Th. I. Rodákēs, *To krētikó lalológo*, Ērákleio Krētēs, 2005.]
- Σπανάκης 1991–1993** = Σ. Γ. Σπανάκης, *Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων* [Miasta i wsie Kreta na przestrzeni wieków] 1–2, Ηράκλειο: Γραφικές Τέχνες Γ. Δετοράκης, 1991–1993.
[S. G. Spanákēs, *Póleis kai chōriá tēs Krētēs sto pérasma tōn aióōnōn* 1–2, Ērákleio: Graphikés Téchnes G. Detorákis, 1991–1993.]
- Συμεωνίδης 2010** = Χ. Π. Συμεωνίδης, *Ετυμολογικό λεξικό των νεοελληνικών οικονομίων* 1–2 [Słownik etymologiczny nowogreckich ojkonomiów], Λευκωσία – Θεσσαλονίκη: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μόνης Κύκκου, 2010.
[Ch. P. Symeōnidēs, *Etyμολογικό lexikó tōn neollēnikōn oikōnymióōn* 1–2, Leukōsia – Thessalonikē: Kéntro Meletōn Ierás Mōnēs Kýkkou, 2010.]
- Συμεωνίδης 2015** = Χ. Π. Συμεωνίδης, *Εισαγωγή στην ελληνική ονοματολογία* [Wprowadzenie do greckiego nazewnictwa], Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 2015.
[Ch. P. Symeōnidēs, *Eisagōgē stēn ellēnikē onomatologia*, Thessalonikē: Ekdotikós Oíkos Adelphōn Kyriakidē, 2015.]
- Τζέμος 2003** = Γ. Τζέμος, *Τα τουρκικής προέλευσης ελληνικά επώνυμα* [Greckie nazwiska pochodzenia tureckiego], Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κεσόπουλος, 2003.
[G. Tzēmos, *Ta tourkikēs proéleusēs ellēniká epōnymia*, Thessalonikē: Ekdóseis Kesópoulos, 2003.]
- Τσικριτή-Κατσιανάκη 1975** = Χ. Ζ. Τσικριτή-Κατσιανάκη, Συμβολή στη μελέτη των τοπωνυμίων της Κρήτης: τοπωνύμια από οικογενειακά ονόματα [Przyczynek do studiów nad toponimami Kreta: toponimy urobione od nazwisk], *Αμάλθεια* 6.22–23 (1975), 25–98.
[Ch. Z. Tsikritēs-Katsianákē, Symbolé stē melētē tōn topōnymióōn tēs Krētēs: topōnymia apó oikogeneiaká onómata, *Amáltheia* 6.22–23 (1975), 25–98.]
- Τσιριγωτάκης 2001** = Α. Ε. Τσιριγωτάκης, *Κρητών διάλεκτος: κρητόφωνο λεξικό* [Dialekt Kreteńczykōw: słownik mowy kreteńskiej], Πύργος Μονοφατίου: Γραφικές Τέχνες Iraklion Offset, 2001.
[A. E. Tsirigōtākēs, *Krētōn diálektos: krētóphōno lexikó*, Pýrgos Monophatíou: Graphikés Téchnes Iraklion Offset, 2001.]
- Τσιριγωτάκης 2008** = Α. Ε. Τσιριγωτάκης, *Θησαυρός της κρητικής διαλέκτου* [Skarbiec dialektu kreteńskiego], Ηράκλειο: Γραφικές Τέχνες Iraklion Offset, 2008.
[A. E. Tsirigōtākēs, *Thēsaurós tēs krētikēs dialéktou*, Ērákleio: Graphikés Téchnes Iraklion Offset, 2008.]
- Τωμαδάκης 1938** = Ν. Β. Τωμαδάκης, Σλάβοι στην Κρήτη. Τα Καράνου. Το Ροδοβάνι [Słowianie na Krecie. Nazwy miejscowe Karanu. Rodhowani], *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών* 1 (1938), 425–431.
[N. B. Tōmadákēs, Sláboi stēn Krētē. Ta Karánu. To Rodobáni, *Epetērís Etaireías Krētikōn Spoudōn* 1 (1938), 425–431.]
- Τωμαδάκης 1939** = Ν. Β. Τωμαδάκης, Συμβολή εις την μελέτην των σλαβικών, αρμενικών και τουρκικών εποικήσεων εν Κρήτη [Przyczynek do studiów nad słowiańskim, ormiańskim i tureckim osadnictwem na Krecie], *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών* 2 (1939), 7–19.
[N. B. Tōmadákēs, Symbolé eis tēn melētēn tōn slabikōn, armenikōn kai tourkikōn epōikíseōn en Krētē, *Epetērís Etaireías Krētikōn Spoudōn* 2 (1939), 7–19.]
- Τωμαδάκης 1953** = Ν. Β. Τωμαδάκης, Αι περί Μακεδόνων σκλάβων εν Κρήτη ειδήσεις Ιωσήφ Βρυεννίου (1401) [Wiadomości Józefa Bryenniosa o Słowianach macedońskich na Krecie (1401)], w: *Γέρας Αντωνίου Κεραμόπουλου*, Αθήνα: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1953, 105–111.
[N. B. Tōmadákēs, Ai perí Makedonōn sklábōn en Krētē eidēseis Iosēph Bryenníou (1401), w: *Géras Antōníou Keramópoulou*, Athēna: Etaireía Makedonikōn Spoudōn, 1953, 105–111.]
- Τωμαδάκης 1989** = Ν. Β. Τωμαδάκης, Το τοπωνύμιον Ροδοβάνι της Κρήτης [Kreteński toponim Rodhowani], *Αριάδνη* 5 (1989), 363–365.
[N. B. Tōmadákēs, To topōnymion Rodobáni tēs Krētēs, *Ariadnē* 5 (1989), 363–365.]

- Φλώρος 1980** = Α. Θ. Φλώρος, *Νεοελληνικό ετυμολογικό και ερμηνευτικό λεξικό* [Nowogrecki słownik etymologiczny i objaśniający], Αθήνα: „Νέα Σύνορα”, 1980.
[A. Th. Philōros, *Neoellēnikó etymologikó kai ermēneutikó lexikó*, Athēna: „Néa Sýnora”, 1980.]
- Χαραλαμπάκης 2010** = Π. Χαραλαμπάκης, Το ζήτημα των σλαβικών εποικίσεων και τοπωνυμίων στην Κρήτη [Kwestia słowiańskich osad i toponimów na Krecie], *En Chaniois* 4 (2010), 179–204.
[P. Charalampákēs, To zētēma tōn slabikōn epoikiseōn kai topōnymión stēn Krētē, *En Chaniois* 4 (2010), 179–204.]
- Χαραλαμπάκης 2014** = Χ. Χαραλαμπάκης (red.), *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 2014.
[Ch. Charalampákēs (red.), *Chrēstikó lexikó tēs neoellēnikēs glōssas*, Athēna: Akadēmia Athēnōn, 2014.]
- Χαραλαμπάκης 2016** = Π. Χαραλαμπάκης, *Σλάβοι στην Κρήτη κατά τον μεσαίωνα και τους πρώιμους νεότερους χρόνους (Ιστορικά και γλωσσικά τεκμήρια)* [Słowianie na Krecie w średniowieczu i we wczesnych czasach nowożytnych (historyczne i językowe świadectwa)], Αθήνα: Andy’s Publishers, 2016.
[P. Charalampákēs, *Sláboi stēn Krētē katá ton mesaiōna kai tous prōímous neóterous chrónous (Istoriká kai glōssiká tekmēria)*, Athēna: Andy’s Publishers, 2016.]
- БЕР 1986** = *Български етимологичен речник 3*, red. В. И. Георгиев et al., София: Българската Академия на Науките, 1986.
[*B’lgarski etimologičen rečnik 3*, red. V. I. Georgiev et al., Sofija: B’lgarskata Akademija na Naukite, 1986.]
- Займов 1967** = Й. Займов, *Заселване на българската Славяни на Балканския полуостров: проучване на жителските имена в българската топонимия*, София: Издателство на Българската Академия на Науките, 1967.
[J. Zaimov, *Zaselvane na b’lgarskata Slavjani na Balkanskija poluostrov: proučvane na žitelските имена v b’lgarskata toponimija*, Sofija: Izdatelstvo na B’lgarskata Akademija na Naukite, 1967.]
- Саказов 1932** = И. Саказовъ, Новооткрити документи отъ края на XIV. вѣкъ за булгари отъ Македония продавани като роби, *Revue Macédonienne* 7.2–3 (1932), 1–62.
[I. Sakezov”, *Novoodkriti dokumenty ot’ kraja na XIV. věk’ za bulgari ot’ Makedonija prodavani kato robi*, *Revue Macédonienne* 7.2–3 (1932), 1–62.]
- Фасмер 1986** = М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка 4*, Москва: „Прогрес”, 1986.
[M. Fasmer, *Ėtimologičeskij slovar’ russkogo jazyka 4*, Moskva: „Progres”, 1986.]
- Хориков – Малев 1980** = И. П. Хориков – М. Г. Малев, *Новогреческо-русский словарь*, Москва: Издательство „Русский Язык”, 1980.
[I. P. Horikov – M. G. Malev, *Novogrečesko-russkij slovar’*, Moskva: Izdatel’stvo „Russkij Jazyk”, 1980.]
- Шишманов 1897** = И. Шишмановъ, Славянски селища въ Крите и на другите острови, *Български Преглед* 4.3 (1897), 90–126 (osobna nadbitka, 2–38).
[I. Šišmanov”, *Slavjanski selišča v” Krite i na drugite ostrovi*, *B’lgarski Pregled* 4.3 (1897), 90–126 (osobna nadbitka, 2–38).]

POVZETEK

Slovani na Kreti v luči jezikovnih dejstev

Članek obravnava vprašanje slovanskih naselbin na otoku Kreti. Pobudila ga je nedavno izdana monografija Pandelisa Haralambakisa z naslovom *Σλάβοι στην Κρήτη κατά τον μεσαίωνα και τους πρώιμους νεότερους χρόνους: ιστορικά και γλωσσικά τεκμήρια* [= Slovani na Kreti v srednjem in zgodnjem novem veku: zgodovinska in jezikovna pričevanja] (2016). Monografija analizira zgodovinska poročila in dokumente o Slovanih na Kreti ter posreduje obsežen seznam gotovih, verjetnih ali domnevnih slovanskih izposoj, navzočih v kretskih narečjih in občasno v sedanjem novogrškem kojne. Veliko pozornosti je posvečene tudi kretski toponimiji, ki naj bi po prepričanju dosedanjih raziskovalcev dokumentirala sledove davnih slovanskih naselbin na otoku. Avtorja prispevka preverjata nekatere raziskovalne hipoteze in podajata sedanje stanje vprašanja prisotnosti Slovanov na Kreti.

СЕРГЕЙ ПОПОВ [SERGEJ POROV]

ОБ ОБЪЯСНЯЮЩЕЙ МЕЖЪЯЗЫКОВЫЕ РАЗЛИЧИЯ И ОБЪЕДИНЯЮЩЕЙ РАЗНООБРАЗИЕ ЯЗЫКОВ МИРА УНИВЕРСАЛЬНОЙ ПЕРЦЕПТИВНОЙ МОДЕЛИ: ДЕТАЛИЗАЦИЯ

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.10](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.10)

Podrobno k univerzalnemu dojemalnemu modelu, ki razlaga medjezikovno razhajanje in enoti raznolikost jezikov sveta

Članek je posvečen razlagi delovanja univerzalnega dojemalnega modela, ki enoti različne jezike in razkriva vzroke za medjezikovno razhajanje. Razlaga sloni na tako imenovanih stopnjah dojemalne sheme, kjer je v obdobju oblikovanja osnovnih jezikovnih struktur najbolj važno povrhnje dojemanje.

Ključne besede: enotnost in razhajanje jezikov, univerzalni dojemalni model, stopnje dojemanja, slovar, fonetika, slovnica

A Universal Perceptual Model Explaining Interlanguage Differences and Uniting the Diversity of World Languages: Detailed Verification

This article explains the functioning of the universal perceptual model, which offers unity across different languages and makes it possible to explain the reason for interlanguage differences. Such an explanation is possible using the “degrees of perception” scheme, in which surface perception is the most important for establishing the main language structures.

Keywords: unity and difference of languages, universal perceptual model, degrees of perception, vocabulary, phonetics, grammar

0 ВВЕДЕНИЕ

Понятие универсальной перцептивной модели в 2017 году предложено А. Д. Кошелевым. Данную модель автор рассматривает как одну из двух составляющих определения «представления мира человека»: ¹ «(14) Представление мира человека = универсальная перцептивная модель + этноспецифичное функциональное представление». Далее автор дает «свое объяснение проблемы многообразия и единства языков»: «Человеческие языки обладают поразительным разнообразием, которое проявляется буквально на всех уровнях языковой системы. В то же время, сколь бы различными ни были языки, всегда возможен перевод с одного языка на другой. Кроме того, хорошо известно, что человеческий младенец, попавший в совершенно иную этническую среду, с легкостью овладевает языком новой среды. Эти факты свидетельствует [свидете-

¹ Очевидно, автор имел в виду форму *человеком*, иначе получается, что мир человека представляет кто-то другой – таковы реалии русского синтаксиса.

тельствуют – С. П.] о несомненном единстве человеческих языков. Для объяснения обрисованной коллизии (многообразие и единство языков) естественно предположить, что в основе человеческого языка лежит некоторая универсальная структура, из которой порождается все множество конкретных языков. Поэтому одна из центральных проблем общей теории языка заключается в ответе на вопрос об универсальной структуре, придающей единство различным языкам, и о путях ее воплощения в конкретном языке» (Кошелев 2017: 106).

Затем автор, отмежевавшись от идеи Н. Хомского о генетически заданной универсальной грамматике, но не отбрасывая идею Аристотеля об одинаковом представлении мира всеми людьми планеты независимо от языковых различий, пишет:

Проведенные выше рассуждения позволяют утверждать, что точка зрения Аристотеля об универсальности человеческого представления действительности верна только в отношении перцептивной составляющей, которую мы называем перцептивной моделью мира, см. (14). [...] В рамках данного подхода языковое разнообразие множества конкретных языков получает простое объяснение. Оно обусловлено разнообразием их сенсорных языков,² представляющих собой разные способы кодирования универсальной перцептивной модели мира. [...] способность младенца усваивать любой язык обусловлена опережающим формированием у него универсальной перцептивной модели. Эта же модель обеспечивает возможность перевода с одного языка на другой (Кошелев 2017: 106–107).

Как можно убедиться, искомой универсальной структурой, придающей единство различным языкам, автор признает «универсальную перцептивную модель», однако никакого объяснения того, как она функционирует, эта модель не получает, поскольку объяснение «разнообразия множества конкретных языков» обусловленностью «разнообразием их сенсорных языков, представляющих собой разные способы кодирования универсальной перцептивной модели мира», не дает ответа на вопрос о причине указанных автором «разных способов кодирования». Полагать, что разнообразие чего-то обусловлено разнообразием его частей, все равно что настаивать на том, будто различия между расами обусловлены разным цветом кожи их представителей, в то время как истинная причина межрасовых различий, в которых разный цвет кожи является их не причиной, а следствием, кроется в климатических и ландшафтных условиях формирования рас. Что же касается способности младенца усваивать язык этноса, в котором он оказался, то здесь вряд ли можно говорить об универсальной перцептивной модели младенца, поскольку в данном случае он представляет собой стерильное в языковом отношении существо, которое, как со ссылкой на Дж. Херфорда доказывает С. Пинкер, обладает данной ему до шестилетнего возраста (не более, это важно) способностью усвоить язык в неважно какой человеческой среде (Пинкер 2004: 281).

2 Которые в концепции автора сосуществуют с функциональными языками, но появляются раньше.

Целью настоящей статьи является объяснение функционирования универсальной перцептивной модели, не только придающей единство различным языкам, но и позволяющей объяснить причину межъязыковых различий.

1 ЭВОЛЮЦИЯ ПОНИМАНИЯ ВОСПРИЯТИЯ: ОТ СРЕДНЕГО ЗВЕНА ДО КАТЕГОРИЗИРУЮЩЕГО НАЧАЛА

Поскольку от существительного *восприятие* прилагательное не образуется, его полноценным субститутом является прилагательное *перцептивный*, образованное от заимствованного синонима слова *восприятие* слова *перцепция*. Следовательно, постулированная А. Д. Кошелевым универсальная перцептивная модель есть, другими словами, универсальная модель восприятия.

Долгое время восприятие считалось вполне автономным средним звеном между ощущением и представлением. Под восприятием понимался чувственный образ, который формируется на основе ощущений и является базой представления, а также сам процесс указанного формирования (Кондаков 1975: 92–93, 429, 475). Современное видение корреляций ощущения, восприятия и представления отличается от указанного и заключается в том, что если соотношение ощущения и восприятия выглядит пространственным, расположенным по вертикали (в этой схеме восприятие находится выше ощущений), то отличие восприятия от представления не является пространственным и, как следствие, расположенным по вертикали – это отличие временное: представление наступает позже восприятия, так как, «воспроизводя в нашей памяти прежние восприятия, мы имеем *представление* о предметах» (Войшвилло – Дегтярев 1994: 7). «Восприятие – это „форпост“ жизненного, познающего опыта человека, хранимого в памяти», – метафорически заметил в свое время один из основателей психолингвистики Н. И. Жинкин (1982: 52).

По единодушному мнению представителей современной когнитивной психологии, основной функцией восприятия является категоризация познаваемого. Например, Р. Солсо дифференцирует ощущение и восприятие следующим образом: «Ощущение связано с начальным обнаружением стимулов. Восприятие – с интерпретацией ощущаемых явлений. Когда мы читаем книгу, слушаем концерт, получаем сеанс массажа, нюхаем одеколон или едим икру, мы ‚переживаем‘ нечто гораздо большее, чем непосредственную сенсорную стимуляцию. Каждое из этих сенсорных событий обрабатывается в контексте наших знаний о мире; наш предшествующий опыт придает смысл простым ощущениям» (Солсо 2011: 95). Так же считает Дж. Андерсон: «Восприятие предполагает больше, чем просто регистрацию информации, которая достигает наших глаз и ушей. Главная проблема связана с интерпретацией этой информации» (Андерсон 2002: 44). Хорошо известен и афоризм А. Н. Леонтьева: «Воспринимают не органы чувств, а человек при помощи органов чувств» (Леонтьев 1975: 59). Дж. Брунер полагает, что

«восприятие – это процесс категоризации, в ходе которого организм осуществляет логический вывод, относя сигналы к определенной категории...» (Брунер 1977: 23–26). По убеждению Дж. Андерсона, «восприятие – это процесс, в значительной степени основанный на выведении заключения» (Андерсон 2002: 69). О восприятии как о категоризации, с применением понятия ‘распознавание’ пишет Б. М. Величковский: «Важнейшей функцией восприятия является распознавание зрительных и акустических конфигураций, ведущее, в частности, к узнаванию предметов и их категоризации, то есть отнесению к той или иной семантической категории» (Величковский 2006: 208). Дж. Дж. Гибсон о связи восприятия и мышления высказывается еще решительнее, поскольку отождествляет понятия восприятия и познания: «И при восприятии, и при познании происходят одни и те же процессы – экстрагирование и абстрагирование инвариантов. Различие между восприятием окружающего мира и его постижением – количественное, а не качественное. [...] Познание – это расширение процесса восприятия» (Гибсон 1988: 366). Но если признать, что восприятие есть частный случай познания, а согласно определению У. Найссера «познавательная активность» и «когнитивная активность» – абсолютные синонимы, то нетрудно согласиться с его выводом, что когнитивная активность – это прежде всего восприятие: «[...] восприятие представляет собой основную когнитивную активность, порождающую все остальные виды...» (Найссер 1981: 23, 30).

2 ТРУДНОСТИ ПОНИМАНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КАТЕГОРИЗАЦИИ

Несложно понять, что важное для понятия восприятия понятие категоризации познаваемого вполне распространяется на ситуации, когда носителям языка необходимо номинировать новые познаваемые сущности. Категоризация происходит и в ситуациях появления фонетических и грамматических инноваций. Вот как А. Д. Кошелев представляет себе процесс порождения новых слов: «Встречая новое явление, которое нужно как-то назвать, носитель языка выделяет в нем характерную черту, смотрит, к какому значению – звену в этом множестве стволов и ветвей – она ближе, и называет данное явление именем этого значения, порождая очередное узуальное или окказиональное употребление» (Кошелев 2017: 104–105). Но как быть в весьма частотных случаях, когда близко находятся «звенья» не одного «ствола» и не одной «ветви»? Как категоризация и следующее за ней номинирование происходят в случаях, когда один признак предмета воспринимается, а другой нет? На эти вопросы, которые Кошелев не ставит и, как следствие, ответов на них не дает, по нашему основанному на многочисленных когнитивнопсихологических сведениях убеждению, позволяет ответить познание степеней восприятия.

3 СТЕПЕНИ ВОСПРИЯТИЯ КАК КЛЮЧ К ПОНИМАНИЮ СТРУКТУРЫ КАТЕГОРИЗАЦИИ

Обширная когнитивнопсихологическая литература, посвященная восприятию, позволяет зафиксировать три его степени, которые представляют собой степени его эволюции в онто- и филогенезе:³ (1) правополушарное синкретичное восприятие, при котором познаваемые сущности выглядят цельными, из частей не состоящими и признаков не имеющими; (2) правополушарное (предпринимающее первую попытку категоризации) поверхностное восприятие, при котором в познаваемой сущности выделяются только самые заметные части, а из ее признаков выделяются лишь наиболее заметные, категоризация по которым чаще всего бывает неверной; и – нормативное – (3) левополушарное альтернативное восприятие, при котором в познаваемой сущности выделяются все необходимые части и признаки, что обеспечивает корректность ее категоризации⁴. Как можно видеть, из трех степеней восприятия категоризация осуществляется только при поверхностном и альтернативном восприятиях, однако проблемной категоризация является только при поверхностном восприятии, поэтому именно на нем мы сосредоточим свое внимание. Не имея возможности в рамках статьи привести большое количество демонстрирующих поверхностное восприятие примеров, ограничимся некоторыми, достаточно показательными.

4 ПОВЕРХНОСТНОЕ ВОСПРИЯТИЕ В ОНТО- И ФИЛОГЕНЕЗЕ: НЕКОТОРЫЕ ПРИМЕРЫ

Когнитивным и онтопсихологам хорошо известен опыт, проведенный известным швейцарским онтопсихологом Ж. Пиаже совместно с его помощницей А. Шеминской. Два одинаковых сосуда дети 4–5 лет двумя руками одновременно наполняют равным количеством бусинок (это призвано позволить детям убедиться в том, что количество бусинок в сосудах одинаковое). Когда содержимое одного из этих сосудов (другой оставляется в качестве контрольного образца) на глазах у этих детей пересыпается в третий сосуд другой формы, более высокий и тонкий, испытуемых спрашивают, изменилось ли количество бусинок после пересыпания их в этот другой сосуд. Абсолютно все испытуемые отвечают, что количество бусинок в новом сосуде изменилось: по убеждению одних, бусинок стало больше (как можно догадаться, потому что другой сосуд выше), по убеждению других, – меньше (потому что другой сосуд тоньше) (Пиаже 1969: 183–184). То есть дети,

3 Гипотеза о когнитивной идентичности онто- и филогенеза, высказанная в свое время Л. С. Выготским, в настоящее время находит все больше подтверждений (Барулин 2008: 52).

4 Подробнее о степенях восприятия в онто- и филогенезе – см. Попов 2013: 5–105.

будучи еще не в силах мысленно отделить бусинки от сосуда и потому даже не подумав о том, что количество бусинок при пересыпании измениться не может, при категоризации этого – уже нового для них – количества бусинок ориентировались в другом сосуде либо на его высоту (большую, чем у стоящего рядом контрольного образца) – и тогда они считали, что бусинок стало больше, либо на его ширину (меньшую, чем у контрольного образца) – и тогда они считали, что бусинок стало меньше. Как можно убедиться, дети рассуждали вполне логично, но их силлогизмы основывались на ложной посылке, обусловленной их восприятием лишь одного из возможных признаков сосуда, случайно оказавшегося в поле зрения того или иного ребенка, то есть обусловленной восприятием поверхностным. Сказанное подтверждается данными зрительного восприятия у дошкольников: оно отличается неустойчивостью, фрагментарностью, а также такими явлениями, как беглость и блуждание взора, обуславливающими случайность восприятия (Выготский – Лурия 1993; Зинченко – Вергилес 1969: 27, 189; Эльконин 2005: 205; Запорожец 1986: 95).

При первобытном восприятии, в подтверждение гипотезы Выготского об идентичности онто- и филононеза, наблюдается такая же ориентация на ближайший, чаще всего случайный признак. Известный этнограф и психолог Л. Леви-Брюль приводит множество таких фактов, вот некоторые из них: туземцы решили, что особый головной убор и сутана священника-миссионера являются причиной засухи, а портрет королевы Виктории является причиной эпидемии плеврита; увидев показанное ученым изображение птицы в виде тени на стене и удачно сходяв после этого на охоту, туземцы затем постоянно просили ученого показывать эту птицу накануне охоты; туземец, неудачно сходяв на охоту или рыбалку, возвращаясь домой и мучительно размышляя над тем, кто околдовал его лук и сети, видит случайно проходящего мимо соплеменника и безапелляционно решает, что колдовство применил именно этот соплеменник; все первобытные люди считают, что если мрет скот, наблюдается плохой урожай или в хижину ударила молния, то это результат колдовства недоброжелателей (Леви-Брюль 1994: 58–59, 488).

Существует множество подтверждений того, что древние более или менее цивилизованные люди чаще проявляли синкретичное или поверхностное восприятие, чем восприятие альтернативное (например, В. В. Колесов называет «мировосприятие древнерусского человека» «синкретичным») (Колесов 1986: 7). Соответственно не может быть сомнений и в том, что поверхностное восприятие они демонстрировали и при создании новых номинаций, а также, конечно не так часто, как при создании лексических инноваций, при создании фонетических и грамматических инноваций. Мы отдаем себе отчет в том, что не все языковые инновации, особенно в последние десятилетия, основываются на поверхностном восприятии – с взрослением человечества альтернативность восприятия постепенно берет

свое, что отражается в логизации, например русской, грамматики. Так, основанные на поверхностном восприятии сочетания типа *Поехал машинист и помощник* всё чаще сменяются в узусе на обеспеченные альтернативностью восприятия более логичные сочетания типа *Поехали машинист и помощник*.⁵ Но именно на поверхностном восприятии основываются достаточно ранние языковые установления, поскольку именно таким восприятием располагали в соответствующее время носители языков и именно тогда стихийно создавались основные языковые структуры, остающиеся неизменными и сегодня. Как справедливо заметил в свое время В. фон Гумбольдт, на определенном этапе развития языка обретают «некий предел законченности организации, после которого уже не подвергаются никаким изменениям ни его органическое строение, ни его структура. Зато именно в них как живых созданиях духа может до бесконечности происходить более тонкое совершенствование языка» (Гумбольдт 1964: 73).

5 ПОВЕРХНОСТНОЕ ВОСПРИЯТИЕ В СИТУАЦИЯХ ВЫБОРА ВНУТРЕННЕЙ ФОРМЫ СЛОВА И ВЫБОРА ПРИЗНАКА ДЛЯ МЕТОНИМИЧЕСКОГО ИЛИ МЕТАФОРИЧЕСКОГО ПЕРЕНОСА

Поверхностное восприятие возможности создать новое слово или его переносное значение продемонстрируем в компаративном аспекте в ситуации выбора признака, положенного в основу номинации, то есть в ситуации выбора внутренней формы слова, и в ситуации выбора признака для метонимического или метафорического переноса.

Внутренняя форма русского слова *окно* – *око* (глаз), а внутренняя форма английского слова *window* – *wind* (ветер). Французское существительное *fenêtre* (окно) восходит к латинскому *fenestra* (окно), но французский глагол *fenêtrer* (прорубить (отверстие, дыру и т. п.)) имеет внутреннюю форму *fenêtre*, в то время как русский глагол *прорубить* имеет внутреннюю форму *рубить*. Примеры можно множить, но в статье ограничимся этими.

Понятно, что эти внутренние формы выбирались не коллективно и не на альтернативной основе – об этом удачно высказался М. Н. Эпштейн: «Любое новое слово возникает в сознании и речи индивида, а затем уже принимается или отторгается языковым сообществом. Народ как единое целое не может сам ничего написать или произнести, у него нет руки или рта»⁶ (Эпштейн

5 Гораздо больше и подробнее о подобных грамматических логизациях в русской грамматике можно прочитать в Попов 2013: 106–131; Попов 2015.

6 Известны исключения из этого правила у современных индейцев, которые, познав новое явление, именно коллективно, на племенном совете, принимают решение, как это явление назвать, но это редчайшее исключение из всё еще первобытной жизни современных индейцев, как утверждают исследователи – появившееся относительно недавно, лишь подтверждает правило создания инноваций индивидами.

2016: 7). Поэтому, употребляя сочетание *носитель языка*, мы имеем в виду креативного индивида, выбор которого был конвенциализирован языковым сообществом.

Как можно убедиться, для называния окна носитель русского языка воспринял понятие глаза (окно в доме, очевидно снаружи, напомнило ему именно глаз), носитель английского языка воспринял понятие ветра (для него оказалось важным то, что в это место влетает ветер), а носители французского и русского языков восприняли разные внутренние формы для номинирования одного действия.

Если вспомнить приведенное выше положение о блуждании детского взора и основанной на этом блуждании случайности категоризации, то станет очевидным, что эти внутренние формы были созданы в результате поверхностного восприятия возможности их создания. Еще два века назад этот принцип описал И. С. Рижский: «Представим себе, что несколько человек смотрят в одно время на один огромный предмет. Поелику никто из них не в состоянии объять его всем своим взором, то один видит только одну, другой другую, и так далее, притом иной самую важную, иной, напротив, малозначущую его часть. Подобно сему первоначально действует на умы разных народов всякий предмет»⁷ (Рижский 1973: 37).

Создание метонимий и метафор происходит тоже на основании поверхностного восприятия.

Так, метонимия со свойственным ей переносом по смежности является наиболее простым случаем поверхностного восприятия возможности создать переносное значение, а именно возможности присвоить той же форме значение того, что находится совсем рядом, граничит с названным той же формой в одном семантическом пространстве (например, ‘действие – место действия’: *сделать остановку – подъехать к остановке*; ‘вместилище – его содержимое’: *вода в чайнике – вскипятить чайник*) или времени (например, ‘действие – результат действия’: *сочинение рассказа – школьное сочинение*; ‘материал – изделие из материала’: *добывать серебро – столовое серебро*). Такая пространственная или временная близость прямого и метонимического значений, то есть не очень контрастное их противопоставление, делает отличие метонимического значения от прямого значения не вполне заметным, поэтому нефилологи такую переносность часто не замечают.

В отличие от метонимии, метафора со свойственным ей переносом по сходству представляет собой случай поверхностного восприятия возможности присвоить той же форме значение не того, что находится совсем рядом

7 Понятно, что рассматриваемое нами окно далеко не всегда можно назвать «огромным предметом», но имеющее двухсотлетнюю давность описание поверхностного восприятия здесь вполне безупречно.

в пространстве или времени, как в случае с метонимией, а того, что противопоставлено прямому значению более заметно, чем при метонимии. Поверхностность такого восприятия возможности создать переносное значение проявляется в том, что основанием для переноса здесь является, как правило, лишь одна – оказавшаяся «на поверхности» воспринимаемого – сравнительная по своей функции сема, общая для двух явлений, например ‘упрямство’ и/или ‘глупость’: *Осел не захотел тащить повозку – Какой же ты, Коля, осел*; ‘перемещение вверх, то есть на более заметное и подходящее место’: *поднять упавшую на пол газету – поднять вопрос о членстве в НАТО*; ‘воздействие на организм и психику человека’: *горячий, теплый или холодный чай – горячий, теплый или холодный прием*.

Сравнение образования метафор в разных языках еще нагляднее демонстрирует поверхностность восприятия возможности создать переносное значение. Например, метафора *заяц* в русском языке означает трусливого человека, а в американском английском – всё успевающего и потому успешного человека, метафора *еж* в русском языке означает колючесть, а в английском – несговорчивость, метафора *черепаха* в русском языке является символом медлительности, а в китайском – мудрости, метафора *слон* в русском языке – символ громоздкой неуклюжести, а в хинди – символ грациозности женской походки.⁸

Стоит поставить вопрос и иначе: почему носители указанных языков выбрали именно эти признаки названных животных для осуществления метафорических переносов, если у этих животных имеются и другие, причем иногда весьма заметные, признаки? Ответ очевиден: креативному носителю русского языка в какой-то момент случайно бросился в глаза такой негативный признак зайца, как трусость, который при помощи номинации *заяц* можно применять к человеку, а креативному носителю английского языка бросился в глаза другой признак зайца – позитивный: зверь, который благодаря своей скорости все успевает, и название зайца в английском стало метафорически применяться именно к таким людям. У зайца есть и другие признаки: способность прыгать, длинные уши, которые он может поднимать, прислушиваясь, неспособность свернуть с дороги во время бега впереди едущего автомобиля в свете его фар в темное время суток, короткий хвост, достаточно ценный мех, способность менять цвет шкуры зимой на белый и другие, однако носители русского и английского языков для создания метафор восприняли именно указанные признаки. Объяснить, почему креативные носители языков не выбрали для метафоризации такие весьма заметные признаки, как длинные уши зайца, панцирь черепахи, фырканье ежа, хобот слона, можно только тем, что эти весьма заметные признаки не

⁸ Подробнее о метонимии и метафоре как коррелятах двух этапов вынужденно поверхностного восприятия возможности создать переносное значение – см. Попов 2016.

попали в зону восприятия возможностей что-нибудь или кого-нибудь по этим признакам метафоризировать.

Невозможно себе представить, чтобы эти носители выбрали данные признаки из их множества, сравнивая и перебирая их или размышляя над тем, какую бы метафору придумать со словом *заяц*, у которого столько разных признаков. Такое размышление было бы возможно при альтернативном восприятии, но исследование Т. В. Черниговской, проведенное с применением разработанного В. Л. Деглиным метода электросудорожного припадка, который позволяет временно отключать одно из полушарий мозга, убедительно доказывает, что метафоры создаются и распознаются правым мозговым полушарием (Черниговская 2013). Из этого эмпирически верифицированного доказательства следует, что, поскольку правое полушарие не способно воспринимать альтернативы, создание этим полушарием метафор не может базироваться на альтернативном восприятии, что в свою очередь означает одно: метафоры создаются на основании поверхностного восприятия.⁹

6 ДИСКУССИИ С ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГАМИ О ПОВЕРХНОСТНОМ ВОСПРИЯТИИ ПРИ ВЫБОРЕ ВНУТРЕННИХ ФОРМ И ПРИЗНАКОВ МЕТАФОРИЧЕСКИХ ПЕРЕНОСОВ: КОММУНИКАТИВНЫЕ НЕУДАЧИ

О поверхностном восприятии при выборе внутренних форм и признаков метафорических переносов нам не раз приходилось дискутировать с лингвокультурологами, исследования которых сводятся к констатации отраженных в языках культурных различий без попыток объяснения причин этих различий.¹⁰ Эти лингвисты оспаривают объяснение межъязыковых различий внутренних форм и переносных признаков метафор поверхностностью восприятия, аргументируя свое несогласие тем, что межъязыковые различия объясняются различием сложившихся культур. Наш более глубокий аргумент о том, что различия культур тоже обусловлены поверхностностью восприятия тех или иных возможностей культурного развития, эти лингвисты не воспринимают, потому что, судя по всему, считают пути развития культур божественно неисповедимыми, что противоречит выдвинутому в 1982 году А. Е. Кибриком главному принципу когнитивизма –

⁹ Важно также понимать, что, если метафоры создаются правым полушарием, их невозможно или, по крайней мере, очень трудно создавать целенаправленно. Хорошо известно, что яркие авторские метафоры, которые могут стать достоянием языка или остаться окказионализмами, создаются людьми литературы и искусства, то есть людьми правополушарными, у которых метафоры возникают в результате неконтролируемого ими, внезапного озарения.

¹⁰ Нашу критику такого безобъяснительного лингвокультурологического подхода – см. в Попов 2018.

объяснительности: «[...] если лингвистика недавнего прошлого допускала лишь вопросы типа „как?“ и избегала вопросов „почему?“, то теперь ситуация должна коренным образом измениться: нужны именно ответы на вопросы типа „почему?“, поскольку только они могут что-либо объяснить» (Кибрик 1992: 25).¹¹ В данной ситуации нам остается опять-таки привести небольшое количество примеров и объяснить причину наблюдаемых в них особенностей.

7 ПОВЕРХНОСТНОЕ ВОСПРИЯТИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПРОГРЕССИВНОГО КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ

Так, если в Средней Азии, например в Узбекистане, незваному гостю предлагают есть дыню, это означает, что он может еще оставаться, потому что в связи с его приходом хозяева начинают готовить плов. Если же такому гостю сразу подают плов (не только что приготовленный), это означает, что гость некстати и ему надо уходить. Как можно видеть, в данной культурной традиции хозяевам приходится в какой-то мере страдать в ожидании ухода незваного гостя, особенно в случае, если он всё же вознамерится съесть предложенный ему несвежесваренный плов. В европейской же традиции, как правило, не ко времени пришедшему гостю хозяева вежливо, но твердо скажут, что сейчас они очень заняты и не могут его принять. В последние же десятилетия в Европе и вовсе сложилась традиция в гости без приглашения или предварительной договоренности (например, телефонной) не приходиться (известное русское *Незванный гость хуже татарина* красноречиво тому подтверждение). Такие традиции приема незваных гостей в указанных культурах сложились благодаря тому, что в Азии кто-то однажды решил, что человеку нельзя говорить прямо, что он что-то делает не так, то есть этот новатор воспринял именно такую, достаточно громоздкую возможность обходиться с незванным гостем, и это решение конвенциализировалось, а в Европе новатор воспринял возможность решить проблему с незванным гостем кардинальнее и проще, что тоже было принято культурным сообществом. Очевидно, нет нужды доказывать, что такие культурные различия тоже сформировались не в результате коллективного обсуждения разных возможностей. Если обратиться к приведенным выше языковым примерам метафор в разных языках как порождений разных культур, то такие различные метафоризации зайца, черепахи, ежа и слона как культурные явления тоже не могут быть объяснены как результат коллективного обсуждения. Следует также заметить, что выделение некоторых из этих признаков для метафоризации вполне объяснимо их заметностью в присущей им среде. Например, в Индии

¹¹ Еще Аристотель говорил: «Знать, что *есть*, и знать, *почему* есть, – это различное знание...» (Аристотель 1978: 280).

именно слон, а не другое животное мог стать символом грациозности женской походки, поскольку именно в Индии слонов много и благодаря своим размерам они намного заметнее других животных. Если русские избы делаются из бревен, то это потому, что в России много очень заметных, дающих много древесины лесов, а жилища берберов в Сахаре делаются под землей потому, что это самая заметная возможность укрыться от жары и песчаных бурь пустыни. И, как можно убедиться, восприятие того, что заметнее других, есть тоже поверхностное восприятие. Следовательно, неисповедимость развития культур вполне исповедима посредством такой перцептивной характеристики, как поверхностность восприятия.

Нетрудно по аналогии представить, что межъязыковые различия в фонетике и грамматике тоже основываются на поверхностном восприятии (грамматическим примерам уделим больше внимания).

8 ПОВЕРХНОСТНОЕ ВОСПРИЯТИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПРОГРЕССИВНЫХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ

Например, в русском языке, в отличие от украинского, есть только твердый [ц], а в отличие от польского – только мягкий [ч']. Появление мягкого и твердого коррелятов этих звуков, очевидно, смогло бы увеличить смысловоразличительную способность русского языка, но такая возможность его носителями воспринята не была. Отсутствие редукции гласных в русских безударных позициях позволило бы избежать многих трудностей при обучении русской орфографии и избегать нежелательной, затрудняющей коммуникацию омофонии в примерах типа *компания – кампания*. Носители французского языка восприняли весьма очевидную возможность избавиться от трудного для произношения звука [ч] и от подробного, позвукового произнесения стечения гласных, не задумавшись о расхождении произношения и написания дифтонгов и трифтонгов. Например, слово *chaire* (стул, престол) в старофранцузском произносилось как [чайре], а в современном французском произносится как [шёр].¹²

9 ПОВЕРХНОСТНОЕ ВОСПРИЯТИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПРОГРЕССИВНЫХ ГРАММАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ

Когда английские крестьяне, сохранившие английский язык после Норманнского завоевания,¹³ настолько, конечно подсознательно, увлеклись избавлением английского от категорий рода, падежа (с предусмотрительным,

¹² Пример из книги Плунгян 2010: 11, в которой автор, к сожалению, не отвечает на вынесенный в ее название вопрос «Почему языки такие разные».

¹³ Когда, как известно, несколько поколений английской знати, совершенно забыв английский, уже говорили только на норманнском диалекте французского языка.

впрочем, закреплением порядка слов) и числа, что избавили английские адъективы от значений числа, они не восприняли нежелательность двусмысленностей не имеющих форм числа адъективов при однородных членах. Это привело к тому, что в сочетаниях типа *my mom and dad* не совсем понятно, чей *dad* – тоже *my* или чей-то еще? Один носитель английского языка как родного (*native speaker*), будучи озадачен нашим вопросом, вполне серьезно посоветовал нам для таких случаев уточнение: *my mom and dad both*.¹⁴

Как хорошо известно, английский неопределенный артикль *a*, происходящий, как это наблюдается во многих языках, от числительного *one*, не употребляется при существительных в форме множественного числа. Объяснение этому запрету очевидно: он закрепился во времена, когда абстрактное мышление носителей английского языка было еще не настолько развитым, чтобы абстрагироваться от семы ‘один’ в изначальном значении этого артикля, которая противоречила новому значению ‘много’. Однако носители английского языка могли бы воспринять возможность выдвинуть другую форму на роль неопределенного артикля множественного числа, как это сделали, например, носители французского языка, когда столкнулись с аналогичной проблемой семантической единичности неопределенного артикля *un – une*: они создали неопределенный артикль множественного числа *des*. Носители испанского в своем восприятии возможностей создавать артикли пошли еще дальше и поступили еще смелее: они сумели абстрагироваться от семантической единичности *uno – una*, что позволило им создать неопределенный артикль множественного числа в обычном порядке: *unos – unas*.

В славянских языках возможность выражать конкретность и абстрактность – постпозитивным определенным артиклем и нулевым неопределенным – восприняли только близкие этносы болгар и македонцев. В северных русских говорах постпозитивный определенный артикль из указательного местоимения намечался вплоть до XVII века, но так и не состоялся, то есть носители этих говоров не восприняли возможность создания такого артикля. В то же время носители балтийских, скандинавских и западно-южнославянских языков, не восприняв возможность создания присубстантивных артиклей, восприняли возможность обозначать конкретность и абстрактность окончаниями местоименных и именных прилагательных. Носители скандинавских языков затем восприняли возможность создать присубстантивные артикли, которые теперь плеонастически сосуществуют в их языках с местоименными и именными прилагательными. Прошедшие тот же путь носители немецкого после создания присубстантивных артиклей восприняли альтернативу для выполнявших ранее артиклевые функции местоименных и имен-

14 Здесь уместно вспомнить, что носители французского языка, тоже избавившие язык от падежей, для адъективов согласование в числе, очевидно подсознательно предусмотрительно, сохранили: *mes mère et père*; есть оно и в славянских языках: ср. русск. *moi мать и отец*.

ных прилагательных: эти прилагательные стали различаться синтаксически как выполняющие адъективную и предикативную функции (как в русском языке после прекращения склонения именных прилагательных).¹⁵

Если бы носители русского языка восприняли возможность создать на три предлога больше, чем сейчас имеется, они получили бы возможность избавиться от падежей, как это сделали носители, к примеру, английского и французского языков. Так, значение родительного, например принадлежности, передается англ. *of*¹⁶ и фр. *de*, значение дательного падежа – англ. *to* и фр. *à*, значение творительного, например орудийного, – англ. *by* и фр. *par*. Значение русского предложного – именно потому, что он употребляется с предлогами и задающими значение предложного падежа глаголами, – не приводит к коммуникативной неудаче и при отсутствии словоизменения, ср. *Живя в этот дом, я часто думаю о моя сестра*. Русские именительный и винительный, формы которых совпадают при неодушевленных существительных (и ничто не нарушает понимание в нарушающих правило одушевленности примерах типа *Я вижу человек*), можно было бы различать, закрепив прямой порядок слов, как это произошло в английском и французском, в которых эквиваленты фраз типа *Отряд сопровождал конвой* не имеют русской проблемы двусмысленности, когда непонятно, кто кого сопровождал. Однако русскими носителями языка возможности создать еще три предлога и закрепить порядок слов восприняты не были.

Носители русского и французского языков могли бы альтернативно воспринять возможность избавить глагольное спряжение в настоящем времени от личных форм, как это сделали носители английского языка (кроме, как известно, частотной формы 3-го лица ед. ч.) на том логичном основании, что при участвующих в таком спряжении местоимениях всех трех лиц обоих чисел личные флексии глаголов становятся избыточными. Действительно, если плохо владеющий русской грамматикой иностранец скажет *Я иди в магазин, а вы меня подождать* (французский эквивалент: *j'aller au magasin, et vous m'attendre*), коммуникативной неудачи не будет. Однако вместо восприятия этой возможности указанные носители сохранили ту возможность, которая была им привычнее и, следовательно, ближе: возможность иметь семантически избыточное презентное спряжение.

Аналогичным образом носители русского языка могли бы альтернативно воспринять возможность во избежание логических противоречий употреблять часть своей лексики более абстрактно, например говорить (далее используем широко известные примеры В. Г. Гака), что *Ребенок подполз к краю обрыва*, но не говорить *Змея подползла к краю обрыва*,

¹⁵ Подробнее об этом мы писали в Попов 2017: 235–237.

¹⁶ При сохранении, не забывая об этом, притяжательного падежа как наиболее частотного и в русском языке.

как это делают франкофоны, употребляя в таких случаях более абстрактный глагол *s'approcher* (эквивалент глагола *приблизиться*), потому что, в отличие от умеющего и ходить, и бегать, и ползать ребенка, змея не может ни *подходить*, ни *подбегать*, а в отличие от птиц – не может *подлетать* к краю обрыва, – следовательно, нелогично-избыточно говорить, что *змея к краю обрыва подползла*. Аналогично франкофоны говорят, что кто-то стихи не *пишет*, а *fait* (= делает), ибо понятно, что стихи не рисуются, не выщарапываются на стене и т. д., из чего следует, что глагол *écrire* (= писать) в данном случае избыточен.

Понятно, что показанные (как и многие непоказанные) примеры часто демонстрируют поверхностное восприятие опосредованно – через невосприятие чего-то важного. Так, к невосприятию возможности сохранить для адективов формы числа привело поверхностное восприятие возможности избавить адективы от форм числа без мысли о получаемой в таком случае проблеме с однородными членами.

10 ВЫВОДЫ

На основании всего сказанного можно утверждать, что поверхностное восприятие не только позволяет объяснить причины межъязыковых различий, но и является тем объединяющим языки мира принципом создания языковых структур, о котором пишет и который не объясняет А. Д. Кошелев. Мы убеждены, что именно подсознательное понимание того, что в языках многое сформировалось с ориентацией на часто случайные ближайшие признаки, обеспечивает снисходительную установку переводчика на допустимость странностей в иностранных языках. Именно эта установка и делает перевод с одного языка на другой возможным: переводящий готов к тому, что в иностранном языке многое будет необычным, и эту готовность обуславливает единый для начальных периодов развития языков принцип поверхностного восприятия как универсальная перцептивная модель, которая не сосуществует с «этноспецифичным функциональным представлением» (как показано в схеме А. Д. Кошелева), а обуславливает его.

Таким образом, постулированная А. Д. Кошелевым, призванная не только объединять разнообразие языков мира, но и объяснять их этноспецифические различия универсальная перцептивная модель получает свое объяснение при ее детализации степенями восприятия, из которых адекватным для объяснения и единства, и различия языков является поверхностное восприятие.

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсон 2002** = Дж. Андерсон, *Когнитивная психология*, Санкт-Петербург: Питер, 2002. – Пер. с англ.
[Dž. Anderson, *Kognitivnaja psihologija*, Sankt-Peterburg: Piter, 2002. – Per. s angl.]
- Аристотель 1978** = Аристотель, Вторая аналитика, в: Аристотель, *Сочинения в четырех томах* 2, под ред. З. Н. Микеладзе, Москва: Изд-во социально-экономической литературы «Мысль», 1978.
[Aristotel', *Vtoraja analitika*, v: Aristotel', *Sočinenija v četyreh tomah* 2, pod red. Z. N. Mikeladze, Moskva: Izd-vo social'no-ekonomičeskoj literatury «Mysl'», 1978.]
- Барулин 2008** = А. Н. Барулин, К аргументации полигенеза, в: *Разумное поведение и язык 1: коммуникативные системы животных и язык человека – проблема происхождения языка*, сост. А. Д. Кошелев – Т. В. Черниговская, Москва: Языки славянских культур, 2008, 41–58.
[A. N. Barulin, K argumentaciji poligeneza, v: *Razumno povedenie i jazyk 1: komunikativnye sistemy životnyh i jazyk čeloveka – problema proišoždenija jazyka*, sost. A. D. Košelev – T. V. Černigovskaja, Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2008, 41–58]
- Брунер 1977** = Дж. Брунер, *Психология познания: за пределами непосредственной информации*, пер. К. И. Бабицкого, Москва: Прогресс, 1977. – Пер. с англ.
[Dž. Bruner, *Psihologija poznanija: za predelami neposredstvennoj informacii*, per. K. I. Babickogo, Moskva: Progress, 1977. – Per. s angl.]
- Величковский 2006** = Б. М. Величковский, *Когнитивная наука: основы психологии познания 1*, Москва: Смысл – Издательский центр «Академия», 2006.
[B. M. Veličkovskij, *Kognitivnaja nauka: osnovy psihologii poznanija* 1, Moskva: Smysl – Izdatel'skij centr «Akademija», 2006.]
- Войшвилло – Дегтярев 1994** = Е. К. Войшвилло – М. Г. Дегтярев, *Логика как часть теории познания и научной методологии (фундаментальный курс) I: учебное пособие для студентов философских факультетов и преподавателей логики*, Москва: Наука, 1994.
[E. K. Vojšvillo – M. G. Degtjarev, *Logika kak čast' teorii poznanija i naučnoj metodologii (fundamental'nyj kurs) I: učebnoe posobie dlja studentov filozofskih fakul'tetov i prepodavatelej logiki*, Moskva: Nauka, 1994.]
- Выготский – Лурия 1993** = Л. С. Выготский – А. Р. Лурия, *Этюды по истории поведения. Обезьяна. Примитив. Ребенок*, Москва: Педагогика-Пресс, 1993.
[L. S. Vygotskij – A. R. Lurija, *Étjudy po istorii povedenija: Obez'jana. Primitiv. Rebenok*, Moskva: Pedagogika-Press, 1993.]
- Гибсон 1988** = Дж. Гибсон, *Экологический подход к зрительному восприятию*, пер. Т. М. Сокольской, общ. ред. и вступ. ст. А. Д. Логвиненко, Москва: Прогресс, 1988. – Пер. с англ.
[Dž. Gibson, *Ėkologičeskij podhod k zritel'nomu vosprijatiju*, per. T. M. Sokol'skoj, obšč. red. i vstup. st. A. D. Logvinenko, Moskva: Progress, 1988. – Per. s angl.]
- Гумбольдт 1964** = В. фон Гумбольдт, О сравнительном изучении языков применительно к различным эпохам их развития, в: В. А. Звегинцев, *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях* I, Москва: Просвещение, 1964, 73–85.
[V. fon Gumbol'dt, O sravnitel'nom izučenii jazykov primenitel'no k različnym epocham ih razvitija, v: V. A. Zvegincev, *Istorija jazykoznanija XIX–XX vekov v očerkah i izvlečenijah* I, Moskva: Prosvješćenie, 1964, 73–85.]
- Жинкин 1982** = Н. И. Жинкин, *Речь как проводник информации*, Москва: Наука, 1982.
[N. I. Žinkin, *Reč' kak provodnik informacii*, Moskva: Nauka, 1982.]
- Запорожец 1986** = А. В. Запорожец, *Избранные психологические труды 1: психическое развитие ребенка*, Москва: Педагогика, 1986.
[A. V. Zaporožec, *Izbrannye psihologičeskie trudy 1: psihičeskoe razvitie rebenka*, Moskva: Pedagogika, 1986.]
- Зинченко – Вергилес 1969** = В. П. Зинченко – Н. Ю. Вергилес, *Формирование зрительного образа*, Москва: Изд-во МГУ, 1969.

- [V. P. Zinčenko – N. Ju. Vergiles, *Formirovanie zritel'nogo obraza*, Moskva: Izd-vo MGU, 1969.]
- Кибрик 1992** = А. Е. Кибрик, *Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфичное в языке)*, Москва: Изд-во МГУ, 1992.
[A. E. Kibrik, *Očerki po obščim i prikladnym voprosam jazykoznanija (universal'noe, tipovoe i specifičnoe v jazyke)*, Moskva: Izd-vo MGU, 1992.]
- Колесов 1986** = В. В. Колесов, *Мир человека в слове Древней Руси*, Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1986.
[V. V. Kolesov, *Mir čeloveka v slove Drevnej Rusi*, Leningrad: Izd-vo LGU, 1986.]
- Кондаков 1975** = Н. И. Кондаков, *Логический словарь-справочник*, Москва: Наука, 1975.
[N. I. Kondakov, *Logičeskij slovar'-spravočnik*, Moskva: Nauka, 1975.]
- Кошелев 2017** = А. Д. Кошелев, *Очерки эволюционно-синтетической теории языка*, Москва: Издательский Дом ЯСК, 2017.
[A. D. Košelev, *Očerki èvoljucionno-sintetičeskoj teorii jazyka*, Moskva: Izdatel'skij Dom JaSK, 2017.]
- Леви-Брюль 1994** = Люсьен Леви-Брюль, *Сверхъестественное в первобытном мышлении*, Москва: Педагогика-Пресс, 1994. – Пер. с франц.
[L'jus'en Levi-Brjul', *Sverh''estestvennoe v pervobytnom myšlenii*, Moskva: Pedagogika-Press, 1994. – Per. s franc.]
- Леонтьев 1975** = А. Н. Леонтьев, *Деятельность. Сознание. Личность*, Москва: Политиздат, 1975.
[A. N. Leont'ev, *Dejatel'nost'. Soznanie. Ličnost'*, Moskva: Politizdat, 1975.]
- Найссер 1981** = У. Найссер, *Познание и реальность: смысл и принципы когнитивной психологии*, пер. В. В. Лучкова, общ. ред. и вступ. ст. Б. М. Величковского, Москва: Прогресс, 1981. – Пер. с англ.
[U. Najsser, *Poznanie i real'nost': smysl i principy kognitivnoj psihologii*, per. V. V. Lučkova, obšč. red. i vstup. st. B. M. Veličkovskogo, Moskva: Progress, 1981. – Per. s angl.]
- Пиаже 1969** = Ж. Пиаже, Психология интеллекта, в: Ж. Пиаже, *Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология*, Москва: Просвещение, 1969, 55–231. – Пер. с франц.
[Ž. Piaže, *Psihologija intelekta*, v: Ž. Piaže, *Izbrannye psihologičeskie trudy. Psihologija intelekta. Genезis čisla u rebenka. Logika i psihologija*, Moskva: Prosvеščenie, 1969, 55–231. – Per. s franc.]
- Пинкер 2004** = С. Пинкер, *Язык как инстинкт*, Москва: Едиториал УРСС, 2004. – Пер. с англ.
[S. Pinker, *Jazyk kak instinkt*, Moskva: Editorial URSS, 2004. – Per. s angl.]
- Плунгян 2010** = В. А. Плунгян, *Почему языки такие разные*, Москва: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2010.
[V. A. Plungjan, *Počemu jazyki takie raznye*, Moskva: AST-PRESS KNIGA, 2010.]
- Попов 2013** = С. Л. Попов, *Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования: монография*, Харьков: НТМТ, 2013.
[S. L. Popov, *Kognitivnye osnovanija èvoljucii form russkogo sintaksičeskogo soglasovanija: monografija*, Har'kov: NTMT, 2013.]
- Попов 2015** = С. Л. Попов, *Грамматические варианты в русском языке: когнитивно-эволюционный аспект. Дис. ... докт. филол. наук*, Харьков, 2015.
[S. L. Popov, *Grammatičeskie varianty v russkom jazyke: kognitivno-èvoljucionnyj aspekt, Dis. ... dokt. filol. nauk*, Har'kov, 2015.]
- Попов 2016** = Сергей Попов, Метонимия и метафора как корреляты двух этапов вынужденно поверхностного восприятия возможности создать новое лексическое значение, *Jazykovedný časopis* (Bratislava), 67.1 (2016), 31–44.
[Sergej Popov, *Metonimija i metafora kak korreljaty dvuh ètapov vynuždenno poverhnostnogo vosprijatija vozmožnosti sozdat' novoe leksičeskoe značenie, Jazykovedný časopis* (Bratislava), 67.1 (2016), 31–44.]

- Попов 2017** = Сергей Попов, Когнитивно-эволюционное исследование появления определенного и неопределенного артиклей, *Jezikoslovni zapiski* (Ljubljana) 23.1 (2017), 225–240.
[Sergej Popov, Kognitivno-evolucijsno issledovanie pojavlenija opredelennogo i neopredelennogo artiklej, *Jezikoslovni zapiski* (Ljubljana) 23.1 (2017), 225–240.]
- Попов 2018** = Сергей Попов, Лингвокультурология: от констатаций к объяснительности, *Traektorija Nauki* 4.4 (2018), 1001–1011, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3171636 (02.12.2019).
[Sergej Popov, Lingvokul'turologija: ot konstatacij k ob"jasnitel'nosti, *Traektorija Nauki* 4.4 (2018), 1001–1011.]
- Рижский 1973** = И. С. Рижский, Введение в круг словесности, в: *Хрестоматия по истории русского языкознания: учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов*, под ред. Ф. П. Филина, Москва: Высш. школа, 1973, 37–39.
[I. S. Rižskij, Vvedenie v krug slovesnosti, v: *Hrestomatija po istorii russkogo jazykoznanija: učeb. posobie dlja filol. special'nostej un-tov i ped. in-tov*, pod red. F. P. Filina, Moskva: Vysš. škola, 1973, 37–39.]
- Солсо 2011** = Р. Солсо, *Когнитивная психология*, Санкт-Петербург: Питер, 2011.
[R. Solso, *Kognitivnaja psihologija*, Sankt-Peterburg: Piter, 2011.]
- Черниговская 2013** = Т. В. Черниговская, Понимание метафор и идиом левым и правым полушариями мозга, в: Т. В. Черниговская, *Чеширская улыбка кота Шрёдингера: язык и сознание*, Москва: Языки славянских культур, 2013, 237–243.
[T. V. Černigovskaja, Ponimanie metafor i idiom levym i pravym polušarijami mozga, v: T. V. Černigovskaja, *Češirskaja улыбка kота Šrëdingera: jazyk i soznanie*, Moskva: Jazyki slavjanskich kul'tur, 2013, 237–243.]
- Эльконин 2005** = Д. Б. Эльконин, *Детская психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*, ред.-сост. Б. Д. Эльконин, Москва: Издательский центр «Академия», 2005.
[D. B. Èl'konin, *Det'skaja psihologija: učeb. posobie dlja stud. vysš. učeb. zavedenij*, red.-sost. B. D. Èl'konin, Moskva: Izdatel'skij centr «Akademija», 2005.]
- Эпштейн 2016** = М. Н. Эпштейн, *От знания – к творчеству: как гуманитарные науки могут изменять мир*, Москва – Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2016.
[M. N. Èpštejn, *Ot znanija – k tvorčestvu: kak gumanitarnye nauki mogut izmenjat' mir*, Moskva – Sankt-Peterburg: Centr gumanitarnyh iniciativ, 2016.]

POVZETEK

Podrobno k univerzalnemu dojemalnemu modelu, ki razlaga medjezikovno razhajanje in enoti raznolikost jezikov sveta

Zamisel univerzalnega dojemalnega modela, ki dopušča razlago razhajanja med enotnostjo in raznolikostjo jezikov sveta, je leta 2017 podal A. D. Košeljev kot alternativno ideji generativne zamisli, ki jo je sugeriral N. Chomsky. Nova zamisel je v skladu z Aristotelovimi pogledi, avtor tega članka pa pogrša podrobno razlago delovanja danega modela. Razlaga je dosegljiva tako, da se kognitivno-evolutivna shema stopenj dojemanja pritegne k delovanju miselnega modela, kjer od treh stopenj dojemanja – sinkretične, povrhnje in alternativne – zgodnje jezikoslovno oblikovanje sloni predvsem na povrhnjem dojemanju. Tako dojevanje je bilo v ustreznem času značilno za rojene govorce raznih jezikov in šele z njim so se spontano ustvarile osnovne jezikovne strukture. Isto ostaja relevantno tudi danes. Podano razlago so potrdili leksikalni primeri izbora notranje oblike besed in znakov, vzeti iz ruščine in drugih jezikov, pri katerih je prišlo do metonimičnih in metaforičnih sprememb pomena, pa tudi fonetični in slovnični primeri.

OCENE IN POROČILA

SILVO TORKAR**SEDEMNAJSTA MEDNARODNA KONFERENCA
ONOMASTIKA POVOLŽJA (2019)****COBISS: 1.19****[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.11](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.11)***Sedemnajsta mednarodna konferenca Onomastika Povolžja*, Veliki Novgorod, 18.–20. september 2019

Veliki Novgorod (prilastek *Veliki* je uradno prejel šele leta 1999) je rojstni kraj ruske državnosti s konca 9. stoletja in središče znamenite srednjeveške Novgorodske republike. Znan je tudi kot nahajališče nad tisoč »listin« na brezovem lubju (*berestjaných grámot*) iz 11.–15. stoletja, napisanih v staronovgorodskem narečju. V tem mestu je od 18. do 20. septembra 2019 potekala 17. mednarodna znanstvena konferenca Onomastika Povolžja, čeprav skozi mesto sicer teče reka Volhov, do izvira Volge pa je približno tri ure vožnje. Konferenco je organizirala Novgorodska državna univerza Jaroslava Modrega oziroma njena Humanistična fakulteta (univerza je bila ustanovljena leta 1993 iz dveh dotedanjih fakultet, Pedagoške in Politehniške). Od 112 referatov, že objavljenih v zborniku konference, jih je bilo na konferenci predstavljenih 70. Zastopani so bili tako veliki univerzitetni centri Rusije (Moskva, Sankt Peterburg, Jekaterinburg, Perm, Voronež, Kazan, Ufa, Samara, Novosibirsk, Irkutsk, Tjumen) kot tudi srednje velika in manjša središča (Petrozavodsk, Pskov, Smolensk, Tver, Kostroma, Jaroslavelj, Vologda, Iževsk, Čeboksari, Kemerovo, Ulan-Ude, Jakutsk, Orenburg, Mahačkala idr.), obenem pa tudi nekaj centrov iz drugih držav (Belorusije, Poljske, Slovenije, Srbije, Kazahstana in Turčije, medtem ko so Ukrajinci sodelovali le z objavami).

Prvo konferenco pod naslovom Onomastika Povolžja je organiziral leta 1967 v Uljanovsku (nekdanjem Simbirsku) eden od utemeljiteljev sovjetske onomastike, Vladimir Andrejevič Nikonov (1904–1988). Pozneje so konference pod istim naslovom potekale v Nižnem Novgorodu (1969, od 1932 do 1990 se je imenoval Gorki), baškirski prestolnici Ufi (1971), Penzi (1973), mordovski prestolnici Saransku (1974), Volgogradu (1989, 1995, 1998, 2002), ponovno v Ufi (2006), marijski prestolnici Joškar-Oli (2008), tatarski prestolnici Kazanu (2010), Jaroslavlju (2012), Tveru (2014), Arzamasu (2016) in ob 50-letnici ponovno v Uljanovsku (2017).

Tokratno konferenco je pripravil odbor na čelu s predsednikom Valerijem Leonidovičem Vasiljevom, profesorjem na katedri za filologijo Humanistične

fakultete in sopedredujočim Vasilijem Ivanovičem Suprunom, profesorjem Volgograjске državne socialno-pedagoške univerze, sicer predsednikom stalnega organizacijskega odbora konferenc Onomastika Povolžja.

Na konferenci je bila obravnavana zelo raznovrstna onomastična problematika. Prvi dan so potekala plenarna predavanja, drugega dne pa je delo potekalo v sedmih sekcijah: Zgodovinsko-etimološki vidiki regionalne toponimije, Viri in metode proučevanja toponimije in mikrotoponimije, Mestno onomastično okolje, Vprašanja antroponimije, Teorija in metode onomastičnih raziskav, Vidiki onomastične periferije ter Literarna in folklorna onomastika. Večina referatov je obravnavala različne imenske kategorije v ruskem jezikovnem okolju, nekateri avtorji (vštevši tiste, ki so prispevali samo pisno objavo) pa so se ukvarjali z onomastično problematiko različnih neslovanskih jezikov severne Rusije, Povolžja, Urala, Sibirije in Japonske, npr. karelščine, ugrofinskega substrata, laponsščine, mordvinščine, čuvaščine, tatarščine, baškirščine, burjatščine in jakutščine. Posamezni referati so bili posvečeni vprašanjem jezikovnih stikov in medjezikovnih vzporednic ruščine in različnih neruskih jezikov Rusije, a tudi kitajščine.

Tretji dan je bil posvečen poročilom o delu posameznih sekcij in ekskurziji v Ilmensko Pojezerje in Jurjev samostan (iz leta 1119). Tudi drugega dne konferen-ce je bilo pozno popoldne namenjeno ekskurziji na Rurikovo gradišče ilmenskih Slovenov (s konca 9. stoletja) in v Hutinski samostan (iz leta 1192).

Med vidnejšimi imeni nastopajočih velja omeniti Irmo Mullonen iz Karelije, Sergeja Gorjajeva in Ano Makarovo iz Jekaterinburga, Irino Ganžino iz Tvera, Alekseja Burykina iz Sankt Peterburga (ki se je proslavil z najnovejšo hipotezo o avtorstvu Pesnitve o Igorjevem pohodu), Ano Mezenko in Igorja Kopylova iz Belorusije, Genadija Kovaljova in Sergeja Popova (avtorja spletne strani Onomastika Rossii) iz Voroneža in Ljudmilo Klimkovo iz Arzamasa, med raziskovalci, ki niso utegnili dopotovati, pa naj omenim Sergeja Myznikova iz Sankt Peterburga, Aleksandra Šapošnikova iz Moskve in Viktorja Šulgača iz Kijeva. Podpisani sem predstavil referat o etimologiji zemljepisnih imen *Kolezija* in *Rezija*.

Naslednja konferenca iz cikla Onomastika Povolžja bo potekala septembra 2020 v Kostromi.

JUBILEJI

ANDREJA LEGAN RAVNIKAR

SEDEMDESET LET JEZIKOVNE ZGODOVINARKE MAJDE MERŠE

COBISS: 1.04

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.12](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.12)

1 Konec letošnjega avgusta je dolgoletna sodelavka Inštituta za slovenski jezik Franca Ramovša ZRC SAZU izr. prof. dr. Majda Merše praznovala okrogli jubilej – 70 let, kar je odlična priložnost, da predstavimo njeno bogato znanstvenoraziskovalno delo, ki ga razume pravzaprav kot življenjsko poslanstvo.

Po maturi leta 1968 in univerzitetni diplomi leta 1974 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, in sicer na študijskih smereh Slovenski jezik in književnost (A) in Primerjalna literarna zgodovina z literarno teorijo (B), se je Majda Merše (z dekliškim priimkom Perne) zaposlila na Inštitutu za slovenski jezik pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Februarja 1975 je kot stažistka raziskovalka začela delati v novoustanovljeni zgodovinski sekciji inštituta, ki se je tedaj imenovala Komisija za historične slovarje slovenskega jezika. Naslednje leto je bila na štirinajstdnevem izpopolnjevanju na zgodovinskem oddelku Inštituta za češki jezik v Pragi. Leta 1977 je bila izvoljena za asistentko, 1984 pa za raziskovalno asistentko. Leta 1985 je na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani magistrirala z nalogo Besedotvorna in semantična struktura glagola v jeziku Jurija Dalmatina (mentorica prof. dr. Martina Orožen). Naslednje leto (1986) je bila izvoljena v naziv raziskovalna sodelavka, leta 1987 pa je postala višja raziskovalna sodelavka. Leta 1993 je, ponovno pri mentorici prof. dr. Martini Orožen, doktorirala z disertacijo Glagolski vid kot besedotvorno-oblikoslovna kategorija v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Istega leta je bila imenovana za raziskovalno svetnico, leta 1994 je bila izvoljena v naziv višja znanstvena sodelavka, pet let kasneje (1999) pa je dosegla najvišji znanstveni naziv – znanstvena svetnica.

1.1 Glavna delovna zadolžitev Majde Merše je bila priprava zgodovinskega slovarja najstarejše knjižne slovenščine. Organizirala je izpisovanje iz vseh knjižnih del slovenskih protestantov 16. stoletja in aktivno sodelovala pri zbiranju in urejanju listkovnega gradiva, oblikovanju iztočnic in pripravi alfabetarijev posameznih del. Bila je glavna avtorica koncepta modernega razlagalnega zgodovinskega slovarja, ki je bil z vzorčnimi slovarskimi sestavki objavljen v poskusnem snopiču z naslovom Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (2001): soavtor koncepta je bil France Novak, sodelovala je tudi Francka Premk. Za objavo

v uvodu k poskusnim geslom slovarja je sama pripravila opis zgradbe slovarskega sestavka, posamezne razdelke zaglavja (besedotvorni, pogostnostni, prvopojavitveni, oblikoslovni), prikaz vezljivosti, pomensko-ponazarjalni del slovarskega sestavka, oblikovanost podiztočnic, navajanje sočasnih sopomenk in protipomenk ter seznam krajšav. Definirala je pravila rabe kazalk in vodilk, prikaz frazemov in drugih stalnih besednih zvez, tujejezičnih navedkov in etimoloških pojasnil. Teoretično zasnovo je dopolnjevala, izpopolnjevala (npr. pravila za ločevanje glagolskih kalkov ter zvez predlogov in glagolov itd.) in objavljala v znanstvenih člankih: Problematika oblikoslovnega zaglavja v Poskusnem snopiču Slovarja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (1999), Popolni izpisi del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in zamisel slovarske predstavitve besedja (2001), Slovnična obvestilnost načrtovanega Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (2003), Besednovrstna in druga slovnična problematika besedja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (2004) idr. Po objavi poskusnega snopiča je bila glavna sodelavka pri uresničevanju zamisli o popisu vsega občnoimenskega knjižnega besedišča 16. stoletja v obliki abecednega seznama (kar naj bi bile predvidene iztočnice načrtovanega slovarja) z besednovrstnimi in drugimi slovničnimi podatki. Do izida večavtorske znanstvene monografije *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (K. Ahačič – A. Legan Ravnikar – M. Merše – J. Narat – F. Novak, 2011), za katero je napisala zgoščen uvod, je vodila sestanke, na katerih smo sodelavci sekcije reševali sprotne redakcijska vprašanja in na osnovi na novo odkritih jezikovnih pojavov predlagali spremembe, ki so se upoštevale tudi pri poskusni in redni izdelavi slovarskih sestavkov za prvi zvezek Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (A–D). Največ konstruktivnih in teoretično podprtih predlogov je prispevala prav jubilatka. Tudi po »prisilni Zujfovi« upokojitvi oktobra 2012 je izdelovanje slovarskih sestavkov in reševanje težjih slovaropisnih vprašanj ostalo njena temeljna delovna naloga, ki se po sedmih letih honorarnega dela v sekciji zaključuje s koncem tega leta – pred skorajšnjim izidom prvega zvezka slovarja.

- 1.2 Poleg dela za zgodovinski slovar je Majda Merše opravljala tudi druge zadolžitve v sekciji. Vodila je končno redakcijo obrnjenega Slovensko-latinskega slovarja (1997), ki ga je izdelal Jože Stabej po Kastelec-Vorenčevem Latinsko-slovenskem slovarju (1680–1710). Bila je sourednica slovenskih zvezkov mednarodne zbirke *Biblia Slavica* (s Hansom Rothejem in Jožetom Krašovcem) in soavtorica (s sodelavci sekcije Kozmo Ahačičem, Andrejo Legan Ravnikar, Jožico Narat, Francetom Novakom in Francko Premk) v slovarski obliki predstavljenega popisa občnoimenskega besedja iz vseh slovenskih biblijskih prevodov 16. stoletja *Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts* (2006), ki je izšel v zvezku *Komentarji (Kommentare)*. V slednjem je objavila tudi sestavek o pripravah na ponatis faksimilov devetih Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodov v tej mednarodni zbirki: *Zu den Druckvorbereitungen der*

ältesten slowenischen Bibelübersetzungen. Knjiga faksimilov je namreč prav tako leta 2006 izšla pri nemški založbi Ferdinand Schöningh.

- 1.3 V letu 2008 je ob 500. obletnici rojstva Primoža Trubarja skupaj s sodelavci Sekcije za zgodovino slovenskega jezika organizirala in vodila mednarodni simpozij Slovenski knjižni jezik 16. stoletja, ki je potekal od 17. do 19. aprila v Ljubljani. Aktivno je sodelovala v vseh fazah: od organizacijskih priprav, oblikovanja programa, pridobitve donacij in drugih sredstev za natis do izvedbe simpozija in objave referatov sodelujočih. Bila je sourednica povzetkov in urednica Trubarjeve številke Slavistične revije, za katero je napisala tudi spremno besedo.
- 1.4 Zelo vestno in odgovorno je opravljala tudi pedagoško delo na slovenističnih programih dveh slovenskih fakultet. V letih 1997–2009 je predavala na Pedagoški oz. novoustanovljeni Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, najprej kot docentka za slovenski jezik, od leta 2001 kot izredna profesorica. Najdalj je predavala predmet Interpretacija starejših slovenskih jezikovnih spomenikov, občasno pa Izbirne vsebine iz jezikoslovja in Slovensko slovaropisje. Leta 2006 sta s Francetom Novakom sodelovala pri pripravi prenovljenih študijskih programov za Univerzitetni študijski program slovenistike 1. in 2. stopnje na Pedagoški oz. Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. V letu 2009 je en semester predavala predmet Zgodovinska slovnica in dialektologija II na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Sodelovala je pri več individualnih študijskih programih podiplomskih študentov slovenistike z istoimenske fakultete. Bila je inštitutska mentorica sodelavcev sekcije – mladih raziskovalcev (A. Legan Ravnikar, K. Ahačič) in somentorica doktorandov (M. Čepar, A. Jelovšek); bila je članica komisij za zagovor doktorske disertacije doktorandov iz drugih sekcij inštituta (A. Perdih, S. Atelšek). Ves čas delovne dobe in še po upokojitvi predava na številnih domačih in mednarodnih znanstvenih sestankih in konferencah (Hrvaška, Makedonija, Rusija, Poljska, Avstrija, Nemčija, Italija) ter na tujih akademijah in univerzah (Paderborn, Dunaj, Gradec).
- 1.5 Jubilantka Majda Merše je poleg zavzetega raziskovalnega in pedagoškega dela prevzemala tudi vodstvene odgovornosti. Od leta 1985 do upokojitve leta 2012 je bila članica in nekaj časa tudi podpredsednica Znanstvenega sveta Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša; v letih 2003–2012 je bila tudi članica Upravnega odbora ZRC SAZU. Formalno vodstvo Sekcije za zgodovino slovenskega jezika je prevzela novembra 2004 in ga predala nasledniku Kozmi Ahačiču po upokojitvi oktobra 2012. Od leta 1997 je članica uredniškega odbora mednarodne jezikoslovne revije Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies. Leta 1998 je postala predstavnica inštituta v Odboru za ohranjanje spomina in dela Maksa Pleteršnika, od 2003 do 2010 je bila predstavnica v Strokovnem odboru Društva Pleteršnikova domačija Pišce. V letih 2005–2017 je bila članica mednarodne Komisije za leksikologijo in leksikografijo

pri Mednarodnem slavističnem komiteju. Leta 2005 je bila članica kolegija ministra za humanistiko pri Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo. Od ustanovitve leta 2007 sodeluje v Društvu za preučevanje 18. stoletja, do leta 2013 je bila vodja jezikoslovne sekcije. V letih 2008–2010 je bila sourednica inštitutske zbirke Slovarji. Leta 2014 je bila izbrana za članico Strokovnega sveta Škrabčeve ustanove, od leta 2017 pa je članica uredniškega sveta Novega etimološkega slovarja slovenskega jezika Metke Furlan.

- 1.6 Majda Merše raziskovalne dosežke redno objavlja v reprezentativnih, predvsem slovenskih jezikoslovnih in humanističnih revijah, v zbornikih objavljenih znanstvenih prispevkov z (mednarodnih) konferenc, kot poglavja v znanstvenih monografijah ter v znanstvenih in strokovnih sestavkih, objavljenih v slovarjih, enciklopedijah in leksikonih. Najpomembnejše so tri samostojne znanstvene monografije: Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja (1995), Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu (2009) in Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki (2013). Je soavtorica dveh že omenjenih znanstvenih monografij: Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: poskusni snopič (2001) in Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (2011, spletna verzija 2014). Prek 40 let objavljanja predvsem znanstvenih prispevkov kaže na natančno izoblikovana ciljna zanimanja jubilanke oz. na jezikoslovna in tematska področja raziskovalnega dela, ki jih podajamo v nadaljevanju.

2 JEZIKOSLOVNA PODROČJA ZNANSTVENORAZISKOVALNEGA DELA

2.1 Zgodovinsko jezikoslovje

Glavno tematsko področje, raziskovanje jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, napoveduje že prvi objavljeni prispevek Majde Merše Razprava o jeziku Jurija Dalmatina, strokovni članek iz leta 1979 o monografiji Hanne Orzechowske O jeziku Dalmatinove Biblije, ki je v prevodu Marka Kranjca iz poljščine izšla v Razpravah drugega razreda SAZU leta 1978. Izsledke magistrske naloge je leta 1995 na SAZU objavila v prvi samostojni znanstveni monografiji Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Raziskovanje glagola v knjižni slovenščini 16. stoletja, ki ga je jubilančka obravnavala tudi v doktorski disertaciji, je s področja glagolskega vida (npr. dvovidskost, razmerje med leksikalnim in vidskim pomenom) razširila na druge glagolske kategorije: čas (raba predpreteklika v knjižnem jeziku 16. stoletja), glagolski način (glagolski vid v povezavi z načinom) in naklon (raba pogojnega naklona). Poleg oblikoslovne problematike glagola v knjižnem jeziku 16. stoletja je raziskovala tudi glagolsko besedotvorje (npr. predponška in priponška glagolska tvorba, besedotvorni pomeni izsamostalniških in izpridevniških glagolov, glagolski kalki), skladnjo (vpliv

predpanske glagolske tvorbe na skladenjsko okolje), besedoslovje (npr. raba prevzetih besed) in pomenoslovje glagolov (npr. izdelava slovarskega sestavka *biti sem*, obravnava fraznih glagolov v slovarju najstarejše knjižne slovenščine).

Raziskovalna vnema Majde Merše se je za potrebe redakcije knjižnega besedišča 16. stoletja z glagola širila na oblikoslovje drugih besednih vrst in na druge jezikovne ravnine. V soavtorstvu z akademikom Francem Jakopinom in Francetom Novakom je analizirala glasoslovno in besedoslovno ravnino: Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov (1992, 1996) in Karakteristika besedišča slovenskih protestantov (1996). Naslednja leta je samostojno raziskovala tudi drugo jezikoslovno problematiko (npr. analiza protestantskega pravopisa, enostavnih povedi), pri čemer prevladujejo besedoslovna in pomenoslovna vprašanja: značilnosti besedja postil Sebastijana Krelja, Jurija Juričiča in Primoža Trubarja, slovenske ustreznice v večjezičnih slovarjih Hieronima Megiserja, tematsko besedje knjižne slovenščine (poimenovanja poklicev, ženski pari moških poimenovanj), stilno zaznamovano izrajze (tvorba in raba manjšalnic). Raziskave je nadgrajevala z rezultati primerjalnih analiz prevodov in njihovih predlog, s katerimi je prepoznavala tujejezične vplive na slovensko knjižno normo v 16. stoletju, npr. *Kongruenz und Divergenz der Übersetzung von Verben in der Dalmatinischen und Lutherschen Bibelübertragung* (1995), Trubarjeva Hišna postila (1595) v odnosu do Lutrove prevodne predloge (2010), Kreljeva Postilla slovenska (1567) v odnosu do Spangenbergove prevodne predloge (2015) idr.

Majda Merše je ob različnih zunanjih spodbudah (simpoziji, obletnice itd.) najstarejši slovenski knjižni jezik primerjalno soočala z jezikovnim gradivom iz različnih obdobjev jezikovne zgodovine: s srednjeveškim besediščem iz Brižinskih spomenikov, s slovstvom Janeza Čandka, Adama Skalarja, Janeza Ludvika Schönleba, Petra Dajnka, Janeza Svetokriškega, Jurija Japlja in Ivana Preglja.

S pisanjem znanstvenih in strokovnih slovarskih sestavkov v enciklopedijah se tudi z njeno pomočjo ohranja zgodovinski spomin, npr. v Enciklopediji Slovenije na Marka Pohlina (v soavtorstvu z Marijanom Smolikom) ter na dva sodobnika, Franceta Novaka in Ireno Orel. V Novem slovenskem biografskem leksikonu (2017) je objavila slovarski sestavek o slavistki Antoniji Bernard. V koroški enciklopediji *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: von den Anfängen bis 1942* (2016) je pisala o Juriju Dalmatinu, Hieronimu Megiserju, Marku Pohlinu in Jerneju Kopitarju. Prispevala je opis slovnice Jerneja Kopitarja na spletnem portalu Slovenske slovnice in pravopisi (www.fran.si) in na francoskem portalu *Corpus de textes linguistiques fondamentaux*.

2.2 Zgodovinsko slovaropisje

Zgodovinsko slovaropisje (zgodovinska leksikografija) je na Slovenskem s teoretičnega vidika mlada jezikoslovna disciplina. Za drugimi slovanskimi jeziki očitno zaostajamo, ker še nimamo razlagalnega zgodovinskega slovarja slovenskega jezika, ki bi zajemal besedišče iz vseh znanih, reprezentativnih slovenskih

knjižnih del in rokopisov, od najstarejših srednjeveških rokopisov do najpomembnejših, funkcijskozvrstno in vrstno uravnoveženih besedil z začetka 20. stoletja (morda do ustanovitve slovenske univerze leta 1919). Majda Merše je na podlagi temeljitega poznavanja obstoječih slovenskih zgodovinskih slovarjev kakor tudi teoretičnih opazanj in praktičnih izkušenj ob pripravah na slovar knjižnega jezika 16. stoletja orala ledino. Naj kronološko naštejemo njene glavne znanstvene prispevke: Dosežki in naloge slovenskega zgodovinskega slovaropisja (2000), Vprašanja sodobnega slovenskega zgodovinskega slovaropisja (2002), Slovensko zgodovinsko slovaropisje z razvojno-konceptualnega vidika (2009), Vloga kazalk v slovenskem zgodovinskem slovaropisju (2011), Slovenska leksikologija in leksikografija v zgodovinski perspektivi (2013), Slovnična obvestilnost slovenskega zgodovinskega slovaropisja (2015), Slovenska zgodovinska leksikologija – dosežki in problematika (2017). Pomembna znanstvena prispevka, ki po tematskih sklopih prinašata popis in kratko oznako večine slovaropisnih del slovenskega jezika od prvih poskusov do sodobnosti, sta: Slovenska leksikologija in leksikografija v zgodovinski perspektivi (izšel v obsežnem zborniku *Slavjanskaja leksikografija*, 2008) in Zgodovinsko slovaropisje in zgodovinsko jezikoslovje (*Teorija i istorija slavjanskoj leksikografii*, 2013).

Perečo slovnično in slovaropisno problematiko jezikovnega gradiva iz 16. stoletja je Majda Merše odstirala ob primerjavah s starejšimi slovenskimi slovnicami in starejšimi slovenskimi (večjezičnimi) slovarji, npr. o prikazu glagolov pri Bohoriču, Miklošiču, v slovarjih 18. stoletja (Pohlin) in 19. stoletja (Murko) do Pleteršnika, o glagolih s *se* (*si*) v Pleteršnikovem slovarju, o glagolskem vidu v zgodovinskem slovarju knjižne prekmurščine.

2.3 Slovaropisna kritika

Jubilantka Majda Merše je ena redkih jezikoslovk, ki zadnja leta opozarja na nujnost utemeljene slovarske kritike, saj ta prinaša številne izboljšave slovarske metodologije, vezane na tip slovarja ali univerzalnega značaja, prispeva pa tudi k širjenju jezikoslovnega védenja o njih. Zbrala in temeljito pregledala je celotno slovaropisno kritiko, ki se nanaša na vse slovarje, kjer je slovenščina v iztočnični ali ustreznični vlogi, od srede 19. stoletja do vključno prvega desetletja 21. stoletja. Izsledke je objavila kot poglavje Vloga kritike v slovenskem slovaropisju v monografski publikaciji *Ukrajins'ka i slov''jans'ka tlumačna ta perekladna leksykografija* (2012) in v znanstvenem članku Slovensko slovaropisje in kritika (2015). Glede na obseg predstavljenih kritičnih odmevov in vzorčnih kritik za različne tipe slovarjev gre za pomemben tipološki oris kritične misli, ki bogati sodobno slovensko jezikoslovje.

2.4 Sekundarno avtorstvo

Poleg že omenjenega članstva v uredniških odborih je pomembno uredniško delo Majde Merše pri elektronskih znanstvenokritičnih izdajah slovenskega slovstva, kjer je kot sodelavka ali recenzentka sodelovala z Inštitutom za slovensko literaturo

in literarne vede in/ali z Zgodovinskim inštitutom Milka Kosa: Mestna prisežna besedila v slovenskem jeziku do začetka 19. stoletja (2009), Slovenska prisežna besedila trških skupnosti in neagrarnih poklicnih skupin do konca predmarčne dobe (2011), Slovenske oporoke in prisežna besedila o oporokah (1671–1850) (2017).

Spletni bibliografski sistem beleži kar 15 recenzij, ki jih je napisala, predvsem kritičnih ocen jezikoslovnih znanstvenih monografij (med novejšimi npr. *Medmeti v slovenskem jeziku* Irene Stramljič Breznik, 2014; *Praslovanski ijevski samostalniki moškega spola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja* Metoda Čeparja, 2017, itd.), slovarjev (npr. *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, 2014), tudi zbornika (*Razvoj slovenskega strokovnega jezika*, 2007).

2.5 Prizadevanja za višje vrednotenje temeljnih znanstvenih slovarskih del

Majda Merše je strokovno in širšo javnost, npr. v prispevku *Pomen in vrednotenje slovarjev kot temeljnih slovenističnih del* (2004), opozarjala tudi na problematiko razumevanja in vrednotenja temeljnih znanstvenih slovarskih del in si prizadevala za njeno reševanje (npr. kot članica Znanstvenega sveta ZRC SAZU). Tovrstni slovarji so praviloma produkt skupinskega dela, so dolgotrajna in zelo zamudna dela, ki se jim ne priznava značaj znanstvene objave. Podobno nizko točkovno vrednotenje doživljajo znanstvenokritične izdaje starejšega slovenskega slovstva, kar raziskovalce sili, da si točkovni primanjkljaj izravnavajo s pisanjem drugih enot, ki so boljše bibliografsko ovrednotene, zaradi česar jim vedno primanjkuje časa za osnovno dejavnost – slovaropisje.

3 NAMESTO ZAKLJUČKA

Jubilantka je svoje znanstvenoraziskovalno delo, kot je razvidno iz celotne predstavitve, jemala kot poslanstvo. Opravljala ga je z veliko predanostjo, vztrajnostjo in neusahljivo raziskovalno radovednostjo. To ji je priznala tudi ožja in širša strokovna javnost in ji podelila več uglednih priznanj in nagrad. Leta 2011 je postala nagrajenka Škrabčeve ustanove za posebne dosežke na področju slovenističnega jezikoslovja, dobila je nagrado Slavističnega društva Slovenije za posebne dosežke na strokovnem področju (2014), aprila 2019 pa je bila imenovana za zaslužno raziskovalko ZRC SAZU.

VIRI

Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1976.

Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU 2: 1976–1985, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1986.

Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU 3: 1986–1995, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1995.

Letopisi ZRC SAZU, (<https://www.zrc-sazu.si/sl/strani/letna-porocila-o-delu-zrc-sazu>).

ALENKA PORENTA — PETER WEISS

MAJDA MERŠE: SLOVENISTIČNA BIBLIOGRAFIJA
1979–2019

COBISS: 1.24

HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.13

Bibliografija Majde Merše za čas do leta 1995 je bila objavljena v knjigah *Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU* (2: 1976–1985, Ljubljana: SAZU, 1988, 26; 3: 1986–1995, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1998, 44–45). Tukajšnja, izpopolnjena bibliografija zajema avtoričino slovenistično, predvsem jezikoslovno delo in objave o njej. Objavljeni povzetki niso upoštevani, če je delo, na katero se nanašajo, izšlo, predavanje kot govorni nastop pa je upoštevano le, če ni bilo objavljeno ali predstavljeno v objavljenem povzetku. Elektronske objave prvotno natisnjenih del tu niso navedene, dosegljive pa so v vedno znova osveženi bibliografiji na spletnem naslovu https://bib.cobiss.net/bibliographies/si/webBiblio/bib201_20191118_150939_06500.html (16. 12. 2019). – Za osnovo so bili uporabljeni podatki iz Cobissa.

- A** knjige, disertacija, magistrsko delo, znanstveni prispevki
- B** strokovni članki, ocene, krajši prispevki
- C** uredniško delo, strokovni pregledi
- Č** predavanja in drugi govorni nastopi
- D** mentorstva
- E** o avtorici in njenem delu

- 1979 B** Razprave o jeziku Dalmatinove Biblije, *Jezik in slovstvo* 24.5–6 (1978/79), 178–180. **1**
Ocena knjige Hanne Orzechowske *O jeziku Dalmatinove Biblije*, Razprave razreda za filološke in literarne vede SAZU 10, Ljubljana, 1978, 93 str.
- 1981 Č** Jezikovni pogovori: Pomenske in besedotvorne zanimivosti kategorije letnih časov, Radio Slovenija, tretji program, Program ARS, Ljubljana, 1981. **2**
- 1983 A** *Alfabetarij Kreljeve Postille slovenske iz leta 1567*, Ljubljana: Komisija za historične slovarje slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU, 53 str. **3**
Soavtorja France Novak in Francka Premk. – Razmnoženo.
- 1984 A** *Besedotvorna in semantična struktura glagola v jeziku Jurija Dalmatina*, magistrsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1984, 418 f. **4**
Razmnoženo.
- 1986 A** Konkurenčna razmerja glagolov v Dalmatinovi Bibliji, v: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: mednarodni simpozij v Ljubljani od 27. do 29. junija 1984*, ur. Breda Pogorelec – Jože Koruza, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986 (Obdobja 6), 375–388. **5**
Predpanska glagolska tvorba in njen vpliv na skladenjsko okolje v jeziku Dalmatinove Biblije, v: *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije: zbornik razprav*, ur. Darko Dolinar, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986, 87–97. **6**

- 1987 B** Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov = Phonologische System in der Schriftsprache der slovenischen Protestanten, v: *Povzetki referatov = Zusammenfassungen der Referate*, ur. Jože Koruza – Primož Simoniti, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1987, 49–51. 7
Soavtorja Franc Jakopin in France Novak.
- 1988 A** Besedotvorni pomeni izsamostalniških glagolov v Dalmatinovi Bibliji, *Slavistična revija* 36.4 (1988), 375–397. 8
- E** Mag. Majda Merše (roj. Perne), raziskovalna asistentka (Komisija za historične slovarje slovenskega jezika), *Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU 2: 1976–1985*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1988, 26. 9
- 1989 A** Izpridevniški glagoli v Dalmatinovi Bibliji, *Slavistična revija* 37.1–3 (1989), 189–200. 10
Raba izsamostalniških glagolov in nadomestnih besednih zvez v Dalmatinovi Bibliji, v: *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja: Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici*, ur. Franc Jakopin, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1989, 149–162. 11
- 1990 A** Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove Zaveze, *Razprave razreda za filološke in literarne vede SAZU* 13 (1990), 163–179. 12
Razprave, posvečene stoti obletnici rojstva akademika prof. dr. Frana Ramovša.
- 1991 A** Dvovidskost kot ena od značilnosti vidskega sistema v jeziku slovenskih protestantskih piscev, v: *Sedemdeset let slovenske slovenistike: zbornik Slavističnega društva Slovenije*, ur. Martina Orožen – Irena Orel, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1991, 110–128. 13
- 1992 A** *Glagolski vid kot besedotvorno-oblikoslovna kategorija v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: doktorska disertacija*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1992, 566 str. 14
Razmnoženo.
Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov, *Slavistična revija* 40.4 (1992), 321–340. 15
- 1993 A** Glagolski vid v Dalmatinovi Bibliji ob naslonitvi na Lutrov prevodni zgled, v: *Rječnik i društvo: zbornik radova sa znanstvenog skupa o leksikografiji i leksikologiji, održanog 11–13. X. 1989. u Zagrebu*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1993 (Znanstveni skupovi razreda za filološke znanosti 2), 227–236. 16
- C** *Ljudsko izročilo v slovenskem slovstvu*, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1993, 70 str. 17
Souredniki France Novak, Mojca Klander in Ida Mlakar.
- Č** Glagolski vid kot besedotvorno-oblikoslovna kategorija v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, Ljubljana, 1993. 18
- 1994 B** Besedišče Brižinskih spomenikov v luči protestantskega besedišča 16. stoletja, v: *Gradivo*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994, 2 str. 19
Soavtor France Novak.
- 1995 A** *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja = Aspect and aktionsart in the 16th century Slovene literary language*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995 (Dela 44), 419 str. 20

- 1995 A** Kongruenz und Divergenz der Übersetzung von Verben in der Dalmatinischen und Lutherschen Bibelübertragung, v: Eugenio Coseriu – Rolf-Dieter Kluge, *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen: Primus Truber und seine Zeit: Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich*, München: O. Sagner, 1995 (Sagners Slavistische Sammlung 24), 492–510. **21**
- B** Ob šestdesetletnici Franceta Novaka, *Jezik in slovstvo* 40.5 (1994/95), 169–171. **22**
- Pohlin, Marko, v: *Enciklopedija Slovenije 9: Plo–Ps*, ur. Marjan Javornik – Dušan Voglar – Alenka Dermastia, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, 38–39. **23**
- Soavtor Marijan Smolik.
- 1996 A** Besedišče Brižinskih spomenikov v luči protestantskega besedišča 16. stoletja, v: *Zbornik Brižinski spomeniki*, ur. Janko Kos – Franc Jakopin – Jože Faganel, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, 1996 (Dela razreda za filološke in literarne vede 45), 289–301. **24**
- Soavtor France Novak.
- Fonološki sistem knjižnega jezika slovenskih protestantov, v: *III. Trubarjev zbornik: prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem, Ljubljana, 9.–13. november 1987: ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*, ur. Franc Jakopin – Marko Kerševan – Jože Pogačnik, Ljubljana: Slovenska matica – Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, 1996, 239–255. **25**
- Soavtorja Franc Jakopin in France Novak.
- Karakteristika besedišča slovenskih protestantov, v: *III. Trubarjev zbornik: prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem, Ljubljana, 9.–13. november 1987: ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja*, ur. Franc Jakopin – Marko Kerševan – Jože Pogačnik, Ljubljana: Slovenska matica – Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, 1996, 293–307. **26**
- Soavtorja France Novak in Franc Jakopin.
- Kopitarjev knjižnojezikovni vzor in Postilla 1578, v: *Kopitarjev zbornik: mednarodni simpozij v Ljubljani, 29. junij do 1. julij 1994: simpozij ob stopetdesetletnici njegove smrti*, ur. Jože Toporišič, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti – Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1996 (Obdobja 15), 93–104. **27**
- Produktivnost predpon pri tvorbi vidskih parov v jeziku slovenskih protestantskih piscev, *Razprave razreda za filološke in literarne vede SAZU* 15, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1996, 65–78. **28**
- 1997 A** Predpreteklik v Dalmatinovi Bibliji, *Jezikoslovni zapiski* 3 (1997), 9–24. **29**
- Slovarski prikazi glagolskega vida: od Bohoriča do Pleteršnika, v: *Maks Pleteršnik: zborovanje slavistov, Krško in Pišce, 1994*, ur. France Novak – Franc Jakopin, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1997 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 5), 27–41. **30**
- Škrabčev prikaz protestantskega pravopisa, v: *Škrabčeva misel II: zbornik s simpozija '96*, ur. Jože Toporišič, Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 1997, 30–42. **31**
- B** Dajnkov prikaz in raba glagolskega vida: primerjava z osrednjim slovenskim knjižnojezikovnim prostorom, v: *Dajnko in njegov čas: povzetki referatov*, ur. Marko Jesenšek, Črešnjevci: Slavistično društvo Maribor, 1997, 2 f. **32**

- 1997 B** Predgovor, v: Jože Stabej, *Slovensko-latinski slovar: po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1997 (Slovarji), 5–8. **33**
Soavtor France Novak.
- Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, v: *Stodvajsetletnica Ivana Cankarja in Dragotina Ketteja*, ur. Zoltan Jan, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1997 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 7), 146–148. **34**
Predstavitev knjige.
- C** Jože Stabej, *Slovensko-latinski slovar: po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1997 (Zbirka Slovarji), 599 str. **35**
Redakcija spremnih besedil, računalniški vnos podatkov in korekture.
- Č** Jože Stabej, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelic – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1600–1710)*, Kranj, 1997. **36**
Prispevek na konferenci brez natisa.
- Razmerje med leksičnim in vidskim pomenom glagola (ob enovidskih glagolih v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja), Skopje, 1997. **37**
- 1998 A** Dajnkov prikaz in raba glagolskega vida v primerjavi z osrednjim slovenskim knjižnojezikovnim prostorom, v: *Dajnkov zbornik: referati s simpozija v Črešnjevcih*, ur. Marko Jesenšek – Bernard Rajh, Maribor: Slavistično društvo, 1998 (Zora 3), 143–158. **38**
- Primerjava besedja Kreljeve in Juričičeve Postile, v: *Vatroslav Oblak*, ur. Alenka Šivic-Dular, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 1998 (Obdobja 17), 217–231. **39**
- Sootnošenie mežu leksičeskim i vidovym značeniem glagola (na primere odnovidovih glagolov v slovenskom literaturnom jazyke 16 veka), v: *Semantika i struktura na slovenskoti vid III*, ur. Stanislav Karolak – Ljudmil Spasov, Skopje: Filološki fakultet Blaže Koneski, Katedra za makedonski jazik i južnoslovenski jazici, 1998, 181–196. **40**
- Vidsko soodnosni glagoli v Pleteršnikovem slovarju, v: *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar: zbornik s simpozija '96 v Pišecah*, ur. Jože Toporišič, Pišec: Komisija Maks Pleteršnik – Novo mesto: Tiskarna Novo mesto – Dolenjska založba, 1998, 17–31. **41**
- Vrste glagolskega dejanja v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in tuje prevodne predloge, v: *Streszczenia referatów i komunikatów: językoznawstwo*, ur. Jerzy Rusek – Janusz Siatkowski – Zbigniew Rusek, Warszawa: Wydawnictwo Energeia, 1998, 247. **42**
- Vrste glagolskega dejanja v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in tuje prevodne predloge, *Slavistična revija* 46.1–2 (1998), 55–71. **43**
- B** Jože Stabej, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelic – Gregor Vorenc, Dictionarium latino-carniolicum (1600–1710)*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1997 (Slovarji), v: *Janko Kersnik in njegov čas*, ur. Zoltan Jan, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1998 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 8), 154–158. **44**
Ocena knjige.
- Č** Glagolski vid v slovenščini, Gradec, 1998. **45**
- E** Dr. Majda Merše, višja znanstvena sodelavka (Sekcija za zgodovino slovenskega jezika), *Biografije in bibliografije raziskovalcev Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU 3: 1986–1995*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1998, 44–45. **46**

- 1999 A** Murkov slovarski prikaz glagolov, v: *Murkov zbornik: referati s simpozija Anton Murko in njegov čas*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Slavistično društvo, 1999 (Zora 9), 259–276. **47**
- Problematika oblikoslovnega zaglavja v Poskusnem snopiču Slovarja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, *Jezikoslovni zapiski* 5 (1999), 19–31. **48**
- Protestantsko besedje v Pregljevem Bogovcu Jerneju, v: *Ivan Pregelj*, ur. Marjan Dolgan – Bazilija Pregelj, Ljubljana: Nova revija (Interpretacije 9), 1999, 275–296. **49**
- Škrabčev prikaz slovenskih slovničarjev, v: *Škrabčeva misel III: zbornik s simpozija '98*, ur. Jože Toporišič, Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 1999, 65–77. **50**
- Č** Dober dan, slovenščina: Zgodovina slovenskega jezika v predknjižnem obdobju, Radio Slovenija, prvi program, Program ARS, Ljubljana, 1999. **51**
- D** Jožica Narat, Semantika samostalnika v jeziku Jurija Dalmatina in Jurija Japlja: doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1999, 233 str. **52**
- Članica komisije za zagovor.
- E** Slovenski protestanti na poti v besednjak, *Delo* 41 (1999), št. 197, 13, fotogr. Intervju. **53**
- 2000 A** Dosežki in naloge slovenskega zgodovinskega slovaropisja, v: *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*, ur. Zoltan Jan, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2000 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 10), 155–165. **54**
- Primerjava glagolov pri slovenskih protestantskih piscih in Svetokriškem, v: *Zbornik o Janezu Svetokriškem: prispevki s simpozija v Vipavskem križu, 22.–24. aprila 1999*, ur. Jože Pogačnik – Jože Faganel, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2000 (Dela 49/6), 209–227. **55**
- Vid in čas v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj* 36, ur. Irena Orel, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 2000, 21–34. **56**
- B** Semantika i struktura na slovenskiot vid III, Filološki fakultet Blaže Koneski, Katedra za makedonski jazik i južnoslovenski jazici, Skopje 1998, *Jezikoslovni zapiski* 6 (2000), 189–197. **57**
- Ocena knjige.
- 2001 A** *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: poskusni snopič*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001, 131 str. **58**
- Soavtor France Novak, sodelovala Francka Premk.
- Glagolski vid v povezavi z načinom in naklonom v Trubarjevih in Dalmatinovih biblijskih prevodih, *Jezikoslovni zapiski* 7.1–2 (2001), 113–128. **59**
- Popolni izpisi del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in zamisel slovarske predstavitve besedja, v: *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem: prispevki s posvetovanja ob 450. obletnici izida Trubarjevega Catechisma in Abecedaria, Ljubljana, 23. in 24. november 2000*, ur. Marko Kerševan, Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2001, 128–150. **60**
- D** Andreja Legan Ravnika, Obredna terminologija v razvoju slovenskega knjižnega jezika: (od Brižinskih spomenikov do ustalitve enotne knjižne norme sredi 19. stoletja): doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2001, 342 str. **61**
- Članica komisije za zagovor.

- 2002 A** Raba pogojnika v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, v: *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika: ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen*, ur. Marko Jesenšek – Bernard Rajh – Zinka Zorko, Maribor: Slavistično društvo, 2002 (Zora 18), 285–305. **62**
- Upoštevanje glagolskega oblikoslovja 16. stoletja v jezikoslovnih delih 19. in prve polovice 20. stoletja, v: *Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture: ob 80-letnici Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*, ur. Aleksandra Derganc, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 2002 (Obdobja 18), 165–179. **63**
- Vprašanja sodobnega slovenskega zgodovinskega slovaropisja, v: *Evropsko leto jezikov – Sodobna slovenska književnost – Matija Murko: Slovenski slavistični kongres, Nova Gorica in Gorica, 5.–7. oktober 2001*, ur. Marko Jesenšek, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2002 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 12), 253–256. **64**
- B** Novak, France, v: *Enciklopedija Slovenije 16: dodatek A–Ž*, ur. Marjan Javornik – Dušan Voglar – Alenka Dermastia, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002, 144. **65**
- Orel, Irena, v: *Enciklopedija Slovenije 16: dodatek A–Ž*, ur. Marjan Javornik – Dušan Voglar – Alenka Dermastia, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002, 147. **66**
- 2003 A** Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika: prevzemanje, raba in primerjava s stanjem v slovanskih jezikih, *Slavistična revija* 51 (2003), kongresna št., 81–103. **67**
- Slovnicična obvestilnost načrtovanega Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, v: *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: ob 450-letnici izida prve slovenske knjige*, ur. Ada Vidovič-Muha, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003 (Obdobja 20), 581–596. **68**
- Škrabec o razmerju med nemščino in slovenščino, v: *Škrabčeva misel IV: zbornik s simpozija 2002: države, pokrajine, narodi, ljudstva in njih kulture ter znanosti v Škrabčevih delih*, ur. Jože Toporišič, Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 2003, 43–60. **69**
- B** Verbale Lehnübersetzungen in der Geschichte der slowenischen Standardsprache (Übernehmen, Gebrauch und Vergleich mit der Situation in den anderen slawischen Sprachen), v: *Zbornik povzetkov: 13. mednarodni slavistični kongres, Ljubljana, 15.–21. avgusta 2003*, ur. France Novak – Andreja Žele, Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2003, prvi del, 238. **70**
- 2004 A** Besednovrstna in druga slovnicična problematika besedja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, *Jezikoslovni zapiski* 10.1 (2004), 7–32. **71**
- Ob sedemdesetletnici Franceta Novaka, *Jezikoslovni zapiski* 10.2 (2004), 7–16. **72**
- Pomen in vrednotenje slovarjev kot temeljnih slovenističnih del v sodobni družbi, v: *Za odprto znanost*, ur. Oto Luthar idr., Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004, 122–131. **73**
- Prikaz glagolov in oblik *s se (si)* v Pleteršnikovem slovarju, v: *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika: slovenska zemljepisna imena*, ur. Marko Jesenšek, Pišce: Društvo Pleteršnikova domačija – Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2004, 253–271. **74**
- B** France Novak, Poslovno in uradnovalno komuniciranje, Ljubljana: Fakulteta za upravo, 2004, 103 str. **75**
- Recenzentka.

- 2005 A** Glagolski priponi *-ova-* in *-ava-* v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, v: *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Slavistično društvo, 2005 (Zora 32), 353–379. 76
- Glagolski vid v stari knjižni prekmurščini in v osrednjem knjižnem jeziku, v: *Prekmurska narečna slovsvena ustvarjalnost: zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja, Murska Sobota, 14. in 15. julij 2003*, ur. Jože Vugrinec, Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 2005, 140–157. 77
- Portret slovenskega literaturnega jezika vtoroj polovini XVI. veka v slovarjih Megisera, v: *Istorija i kul'tura slavjan v zerkale jazyka: slavjanskaja leksikografija: tezisy dokladov i vystuplenij: meždunarodnaja konferencija i III čtenija pamjati akademika O. N. Trubačeva, iz cikla Slavjane: jazyk, istorija, 21.–25. oktjabrja 2005 g., Moskva*, ur. Galina Aleksandrovna Bogatova, Moskva: Institut ruskogo jazyka RAN, 2005, 80–82. 78
- B** Marija Stanonik, Hišna imena v Žireh, Maribor: Slavistično društvo, 2005 (Zora 37), 181 str. 79
Recenzentka.
- Č** Razvite slovenske leksikografije do slovarja slovenskega literaturnega jezika (1970–1991), zasedanje mednarodne komisije, Moskva, 2005. 80
- 2006 A** Glagolski vid v povezavi z drugimi glagolskimi kategorijami v knjižnem jeziku 16. stoletja = Verbal aspect in correlation with other verbal categories in the 16th-century Slovenian literary language, v: *Slovensko jezikoslovje danes = Slovenian linguistics today*, ur. Ada Vidovič-Muha, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije = *Slavistična revija* 54.4, posebna št. (2006), 177–191, 545–560. 81
- Megiserjeva slovarja in oblikujoča se knjižnojezikovna norma v 16. stoletju, *Stati inu obstati* 2.3–4 (2006), 123–137. 82
- Slovensko besedje v Megiserjevih slovarjih (1592, 1603) in knjižnojezikovna raba v 16. stoletju, v: *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*, ur. Mihaela Koletnik – Vera Smole, Maribor: Slavistično društvo, 2006 (Zora 41), 485–493. 83
- Trubar v Škrabčevem jezikoslovju, v: *Jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh: Škrabčeva misel V: zbornik s simpozija 2005*, ur. Jože Toporišič, Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 2006, 49–69. 84
- Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts, v: *Kommentare* 3.2, ur. Jože Krašovec – Majda Merše – Hans Rothe, Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 2006 (Biblia Slavica, Ser. 4, Südslavische Bibeln, Bd. 3), 99–325. 85
Soavtorji Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravnikar, Jožica Narat, France Novak in Francka Premk.
- Zu den Druckvorbereitungen der ältesten slowenischen Bibelübersetzungen, v: *Kommentare* 3.2, ur. Jože Krašovec – Majda Merše – Hans Rothe, Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 2006 (Biblia Slavica, Ser. 4, Südslavische Bibeln, Bd. 3), 5–8. 86
- B** Maks Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, transliterirana izd., ur. Metka Furlan, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006 (Slovarji), 2 zv., 878 str., 967 str. 87
Korektorica.
- C** Biblia Slavica, Ser. 4: Südslavische Bibeln, Bd. 3, 1042 str. (faksimili) – *Kommentare*, Bd 3.2, 397 str. (komentarji). 88
Südslavische Bibeln, Bd. 3, vsebuje: Matthäus-Evangelium (1555); Paulus, Römerbrief (1560); Paulus-Briefe (1561, 1567); Psalter (1566); Neues Testament (1581–1582); Pentateuch (1578); Proverbia (1580). – Soudrednika Jože Krašovec in Hans Rothe.

- 2006 Č** Kratka zgodovina slovenskega jezika, TV Slovenija, prvi program, Ljubljana, 2006. **89**
Soavtorji Breda Pogorelec, Igor Grdina, Jože Toporišič, Zinka Zorko, Alenka Šivic-Dular, France Novak, Marko Jesenšek, Marko Stabej in Kozma Ahačič. Dokumentarna serija v štirih nadaljevanjih je izšla tudi na dveh el. optičnih diskih (DVD-ROM).
- 2007 A** Prepoznavnost in značilnosti besedja slovenskih protestantskih postil 16. stoletja, *Slavistična revija* 55.1–2 (2007), 65–84. **90**
Prikaz poklicnih dejavnosti v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, v: *Besedje slovenskega jezika*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Slavistično društvo, 2007 (Zora 50), 99–126. **91**
Slovnicične in pomenske značilnosti izpridevniških glagolov na *-eti* in *-iti* v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, *Razprave razreda za filološke in literarne vede SAZU* 20 (2007), 149–168. **92**
Tiskovna konferenca ob izidu faksimilov najstarejših slovenskih prevodov Svetega pisma in ob pripravi kongresa IOSOT, *Bogoslovni vestnik* 67.1 (2007), 133–148. **93**
Soavtor Jože Krašovec.
- B** Kozma Ahačič, Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007 (Linguistica et philologica 18), 416 str. **94**
Recenzentka.
Razvoj slovenskega strokovnega jezika, ur. Irena Orel, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2007 (Obdobja 24), 758 str. **95**
Recenzentka.
- Č** Faksimileausgabe und Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jhd.: Biblia Slavica, Slowenische Bibelübersetzungen im 16. Jahrhundert, Slovenski znanstveni inštitut, Dunaj, 2007. **96**
Faksimileausgabe und Wortschatz der slowenischen Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts, predavanje na 19. kongresu IOSOT (International Organization for the Study of the Old Testament), 15.–20. 7. 2007, Ljubljana, 2007. **97**
Faksimili najstarejših slovenskih prevodov Svetega pisma v mednarodni zbirki Biblia Slavica, predstavitev na SAZU, Ljubljana, 2007. **98**
Oddaja Omizje, Perspektive Slovenije: O Svetem pismu, TV Slovenija, prvi program, Ljubljana, 2007. **99**
Sodelovali so še Jože Krašovec, Jože Plevnik, Irena Avsenik Nabergoj in Boštjan Veselič.
Predstavitev zbirke Biblia Slavica, ob razstavi o Svetem pismu To je dobra beseda! (1 Kr 18,24), Celje, 2007. **100**
Sodelovala sta še Jože Krašovec in Mihael Glavan.
Slovenski biblijski prevodi s komentarji v mednarodni zbirki Biblia Slavica: predavanje na Slovenskem slavističnem kongresu Živeti mejo, Trst, 2007. **101**
Studio ob sedemnajstih: Faksimili najstarejših slovenskih prevodov Svetega pisma v mednarodni zbirki Biblia Slavica, Radio Slovenija, prvi program, Program ARS, Ljubljana, 2007. **100**
- E** Barbara Kramžar, Predstavitev Bible Slavice: dr. Jože Krašovec in dr. Majda Merše sta predstavila obsežno delo prvih prevodov Jurija Dalmatina in Primoža Trubarja, *Delo* 49 (2007), št. 290, 10. **103**
Svetopisemska oddaja: Biblia Slavica, Radio Ognjišče, Ljubljana, 2007. **104**
Intervju.

- 2008 A** Gradivska problematika zgodovinskega slovaropisja ob Kreljevem in Jurčičevem besedju v Pleteršnikovem slovarju, v: *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenske jezike in književnosti, 2008 (Zora 56), 307–325. **105**
- Slovenska leksikografija in leksikologija v zgodovinski perspektivi, v: *Teorija i istorija slavjanskoj leksikografii: naučnye materialy k XIV s"ezdu slavistov*, ur. M. I. Černyševa, Moskva: Institut ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova RAN, 2008, 150–180. **106**
- Ženski pari moških poimenovanj v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, *Slavia Centralis* 1.2 (2008), 30–52. **107**
- B** Andreja Legan Ravninar, Slovenska krščanska terminologija: od Brižinskih spomenikov do srede 19. stoletja, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008 (Lingua Slovenica 4), 229 str. **108**
- Recenzentka.
- Oblikoslovje v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, v: *Slovenski knjižni jezik v 16. stoletju: zbornik povzetkov*, ur. Kozma Ahačič – Jožica Narat – Andreja Legan Ravninar, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 2008, 22–23. **109**
- Prim. enoto 119.
- Sekcija za zgodovino slovenskega jezika, Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 2008, zgbanka, 8 str., ilustr. **110**
- Soavtorji France Novak, Francka Premk, Jožica Narat, Andreja Legan Ravninar in Kozma Ahačič.
- Spoštovani udeleženci simpozija!, v: *Slovenski knjižni jezik v 16. stoletju: zbornik povzetkov*, ur. Kozma Ahačič – Jožica Narat – Andreja Legan Ravninar, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 2008, 1. **111**
- C** Slovenski knjižni jezik v 16. stoletju: zbornik povzetkov, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 2008, 44 str. **112**
- Souredniki Kozma Ahačič, Jožica Narat in Andreja Legan Ravninar.
- Č** Faksimili najstarejših slovenskih biblijskih prevodov s komentarji v mednarodni zbirki Biblia Slavica: v počastitev petstoletnice Trubarjevega rojstva, Maribor: Slavistično društvo, 2008. **113**
- Arsov forum: Jezik Primoža Trubarja, ur. Jasna Potočnik Topler, Radio Slovenija, tretji program, Program ARS, Ljubljana, 2008. **114**
- Sodeloval je tudi Kozma Ahačič.
- Sledi časa: Na poti do zgodovinskega slovarja slovenskega jezika, ur. Jurij Popov, prvi program Radia Slovenija, Ljubljana, 2008. **115**
- Sodelovali so še Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravninar in Francka Premk.
- Pogledi na sodobno znanost: Pogovor s snovalci mednarodnega jezikoslovnega simpozija Slovenski knjižni jezik v 16. stoletju, posvečenega 500 letnici rojstva Primoža Trubarja, Radio Slovenija, tretji program, Program ARS, Ljubljana, 2008. **116**
- Sodelovali so še Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravninar, France Novak in Francka Premk.
- E** Pomena naših raziskav se zavedajo le redki posamezniki, *Nova revija* 27 (2008), št. 312–314, 245–250. **117**
- Intervju.
- 2009 A** *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009 (Linguistica et philologica 23), 393 str. **118**
- Oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, v: *Trubarjeva številka*, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2009 = *Slavistična revija* 56.4–57.1 (2008–2009), 47–68. **119**

- 2009 A** Primož Trubar – začetnik slovenskega knjižnega jezika, v: *Trubarjev zbornik: predavanja s simpozija v Narodnem domu v Trstu, 17. maja 2008: ob petstoletnici rojstva Primoža Trubarja (1508–1586)*, ur. Marija Pirjevec, Trst – Gorica – Videm: Slavistično društvo – Trst: Neothesis, 2009, 29–60. **120**
- Prislovi v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja med narečno in nadnarečno rabo, v: *Slovenska narečja med sistemom in rabo*, ur. Vera Smole, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009 (Obdobja 26), 23–40. **121**
- Slovensko zgodovinsko slovaropisje s konceptualno-razvojnega vidika, v: *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*, ur. Marko Stabej, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009 (Obdobja 28), 251–255. **122**
- B** Boris Golec, Mestna prisežna besedila v slovenskem jeziku do začetka 19. stoletja, ur. Matija Ogrin, Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU – Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2009 (Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva), <http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege/> (16. 12. 2019). **123**
Recenzentka.
- Spremna beseda, v: *Trubarjeva številka*, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2009 = *Slavistična revija* 56.4–57.1 (2008–2009), 3–7. **124**
- C** *Trubarjeva številka*, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2009 = *Slavistična revija* 56.4–57.1 (2008–2009). **125**
Urednica monografije.
- 2010 A** Raba samostalniških manjšalnic v delih protestantskih piscev 16. stoletja, *Slavistična revija* 58.1 (2010), 45–63. **126**
- Slovenische Bibelübersetzungen des 16. Jahrhunderts – Sprachentwicklungen in den Übersetzungen von Dalmatin, v: *Biblia Slavica: Referate bei der öffentlichen Präsentation in der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften und der Künste am 28. November 2008*, ur. Hans Rothe, Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 2010 (Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften und der Künste, Bd. 123), 58–91. **127**
- Trubarjeva Hišna postila (1595) v odnosu do Lutrove prevodne predloge, *Jezikoslovni zapiski* 16.2 (2010), 7–34. **128**
- B** Glagoli v slovarjih 18. stoletja in protestantska tradicija, *Bilten* 2 (2010), 34–35. **129**
- Majda Merše: Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: Razprave o oblikoslovju, glasoslovju in pravopisu, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica 23), 2009, v: *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*, ur. Irena Novak Popov, Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2010 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 21), 463–464. **130**
Predstavitev knjige.
- Die Verben in den Wörterbüchern des 18. Jahrhunderts und die protestantische Tradition, v: *Zusammenfassungen der Referate*, Ljubljana: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2010, 19–20. **131**
Prim. enoto 136.
- Č** Pogovor o knjigi Slovenski knjižni jezik 16. stoletja, Jezikovna kavarna v Celjski Mohorjevi družbi, Ljubljana, 2010. **132**
- Jezikovni pogovori: Slovenski knjižni jezik 16. stoletja, Radio Slovenija, tretji program, Program Ars, Ljubljana, 2010. **133**
- 2011 A** *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Slovarji), 641 str. **134**
Soavtorji Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravnikar, Jožica Narat in France Novak. – Elektronska objava: www.fran.si (16. 12. 2019).

- 2011 A** Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, *Stati inu obstati* 13–14 (2011), 205–213, 376–377. 135
- Glagoli v slovarjih 18. stoletja in protestantska tradicija, v: *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem*, ur. Miha Preinfalk, Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU – Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, 2011, 339–356. 136
- Glagolske kategorije pri Japlju v luči protestantske tradicije, v: *Japljev zbornik: zbornik prispevkov s simpozija o Juriju Japlju (Kamnik, 3.–4. decembra 2009)*, ur. Marjeta Humar, Kamnik: Občina – Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, 301–322. 137
- Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika, *Jezikoslovni zapiski* 17.1 (2011), 159–167. 138
- Načela kritičnega prepisa, v: *Skalarjev rokopis 1643: editio princeps: znanstvenokritična izdaja*, ur. Monika Deželak Trojar, Celje: Celjska Mohorjeva družba – Društvo Mohorjeva družba – Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2011, 899–908. 139
- Soavtorica Monika Deželak Trojar.
- Trubarjevo prevajanje opomb v Hišni postili (1595), v: *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2011 (Zora 80), 106–125. 140
- Vloga kazalk v slovenskem zgodovinskem slovaropisju, v: *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2011 (Zora 75), 334–352. 141
- B** Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravninar, Majda Merše, Jožica Narat in France Novak: Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, v: *Slavistika v regijah – Maribor*, ur. Boža Krakar Vogel, Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2011 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 22), 281–282. 142
- Predstavitev knjige.
- C** Boris Golec, *Slovenska prisežna besedila trških skupnosti in neagrarnih poklicnih skupin do konca predmarčne dobe*, Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU – Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011 (Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva), <http://nl.ijs.si/e-zrc/prisege2/index-sl.html> (16. 12. 2019). 143
- Sourednika Matija Ogrin in Kozma Ahačič.
- Č** *Ars humana: Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, Radio Slovenija, tretji program, Program ARS, Ljubljana, 2011. 144
- Sodelovala Andreja Legan Ravninar in France Novak.
- Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: vabljeni predavanja v Slovenskem znanstvenem inštitutu, Dunaj, 2011. 145
- Večer Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar: pogovor o knjigi Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, Trubarjeva hiša, Ljubljana, 2011. 146
- D** Marija Stanonik, Teologija besede v slovenskem kulturnem in duhovnem prostoru: doktorska disertacija, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2011, 930 str. 147
- Članica komisije za zagovor.
- E** Milan Vogel, Škrabčeva nagrada Majdi Merše, *Delo* 53 (2011), št. 243, 18. 148
- Polona Lovšin, Škrabčeva nagrada dr. Majdi Merše, *Rešeto: glasilo občine Ribnica* 15 (2011), št. 10, 12. 149

- 2012 A** Vloga kritike v slovenskem slovaropisju, v: *Ukrajins'ka i slov''jans'ka tlumačna ta perekladna leksykografija: Leonidovi Sydorovyču Palamarčukovi: naukovyj zbirnyk*, ur. Iryna S. Gnatjuk, Kyjiv: KMM, 2012, 350–376. **150**
- B** Slovar novejšega besedja slovenskega jezika, ur. Aleksandra Bizjak Končar – Marko Snoj, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012 (Slovarji), 407 str. **151**
Recenzentka.
- Kozma Ahačič, Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012 (Linguistica et philologica 28), 278 str. **152**
Recenzentka.
- 2013 A** *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013 (Linguistica et philologica 29), 436 str. **153**
- Pohlinov trijezični slovar z vidika tradicije in sočasne jezikovne rabe, v: *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*, ur. Irena Orel, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013, 185–207. **154**
- Slovenska leksikografija in leksikologija v zgodovinski perspektivi, v: *Slavjanskaja leksikografija*, ur. M. I. Černyševa, Moskva: Azbukovnik, 2013, 217–251. **155**
- Zgodovinsko slovaropisje in zgodovinsko jezikoslovje, v: *Slavistika v regijah – Nova Gorica*, ur. Boža Krakar Vogel, Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2013 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 24), 85–90. **156**
- B** Miklošičev prikaz imperativa in stanje v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja (povzetek), v: *Miklošičeva monografija: ob dvestoletnici rojstva Franca Miklošiča*, ur. Marko Jesenšek, Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča, 2013, 480. **157**
- Č** Kritika v slovenskem slovaropisju: predavanje na znanstvenem simpoziju Pleteršnikovi dnevi, Slovaropisna dejavnost na Slovenskem, rojstna hiša Maksa Pleteršnika, Pišce, 2013. **158**
- D** Andrej Perdih, Tipologija slovanskih enojezičnih slovarjev: doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2013, 180 str. **159**
Članica komisije za zagovor.
- Metod Čepar, Praslovanski ijevski samostalniki moškega spola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja: doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2013, 427 str. **160**
Somentorica.
- 2014 A** Kopitar, Jernej, Grammatik der Slavischen Sprache [notice 3478], *Corpus de textes linguistiques fondamentaux*, http://ctlf.ens-lyon.fr/n_fiche.asp?num=3478&mot_recherche (16. 12. 2019). **161**
- Megiserjeva slovarja 1592 in 1603 v slovenski jezikoslovni zavesti ter prekrivnost slovenskega besedja v njih, *Stati inu obstatu* 19–20 (2014), 42–66, 428–429. **162**
- B** Irena Stramljič Breznik, Medmeti v slovenskem jeziku, Maribor: Pivec, 2014, 259 str. **163**
Recenzentka.
- Č** Slovenski knjižni jezik 16. stoletja in oblikovanje njegove izraznosti: predavanje v Lingvističnem krožku, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2014. **164**
- D** Alenka Jelovšek, Osebni zaimki v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2014, 368 str. **165**
Somentorica.

- 2015 A** Jernej Kopitar, Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, 1809, v: *Slovenske slovnice in pravopisi*, ur. Kozma Ahačič, Ljubljana: Založba ZRC, 2015 (Fran), <https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/10/1809-kopitar> (16. 12. 2019). 166
- Kreljeva Postilla slovenska (1567) v odnosu do Spangenbergove prevodne predloge, *Stati inu obstati* 21–22 (2015), 74–97, 364. 167
- Slovensko slovaropisje in kritika, *Slavia Centralis* 8.1 (2015), 51–74. 168
- Slovnična obvestilnost slovenskega zgodovinskega slovaropisja, v: *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis* 2, ur. Mojca Smolej, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015 (Obdobja 34, 2. del), 503–510. 169
- D** Domen Krvina, Glagolski vid v sodobni slovenščini: doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2015, 379 str. 170
- Članica komisije za zagovor.
- 2016 A** *SSKJ16: priručnik za sestavljanje in vpisovanje gesel: različica 2016*, ur. Kozma Ahačič, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2016, 108 str. 171
- Soavtorji Kozma Ahačič, Metod Čepar, Alenka Jelovšek, Andreja Legan Ravnikar, Jožica Narat in France Novak.
- Jezikoslovna zahtevnost profesorja Toporišiča – kot študijska, delovna in raziskovalna izkušnja, v: *Toporišičevo leto*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2016 (Zora 115), 83–95. 172
- Toporišičeva obravnava zgodovine slovenskega (knjižnega) jezika in slovenskega jezikoslovja, v: *Toporišičeva obdobja*, ur. Erika Kržišnik – Miran Hladnik, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016 (Obdobja 35), 377–386. 173
- B** Dalmatin, Jurij, v: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: von den Anfängen bis 1942 1: A–I*, ur. Katja Sturm-Schnabl – Bojan-Ilija Schnabl, Wien: Böhlau, 2016, 232–233. 174
- Megiser, Hieronymus, v: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: von den Anfängen bis 1942 2: J–Pl*, ur. Katja Sturm-Schnabl – Bojan-Ilija Schnabl, Wien: Böhlau, 2016, 879–882. 175
- Soavtor Peter Kersche.
- Pohlin, Anton, v: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška: von den Anfängen bis 1942 3: Po–Ž*, ur. Katja Sturm-Schnabl – Bojan-Ilija Schnabl, Wien: Böhlau, 2016, 1052–1053. 176
- D** Simon Atelšek, Čebelarsko izrazje od 18. do srede 19. stoletja: doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2016, 309 str. 177
- Članica komisije za zagovor.
- 2017 A** Metodološka izhodišča kritičnih prepisov starejšega slovenskega slovstva od baroka do zgodnjega 19. stoletja, v: *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*, ur. Aleksander Bjelčevič – Matija Ogrin – Urška Perenič, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017 (Obdobja 36), 347–355. 178
- Soavtorica Andrejka Žejn.
- Raba glagola biti *sem* v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, v: *Ob jubileju Ljubov Viktorovne Kurkine*, ur. Metka Furlan – Silvo Torkar – Peter Weiss, Ljubljana: Založba ZRC, 2017 = *Jezikoslovni zapiski* 23.2 (2017), 211–227. 179
- Slovenska zgodovinska leksikologija – dosežki in problematika = Slovenskaja istoričeskaja leksikologija – dostiženija i problematika, v: *Leksikologija i leksikografija slavjanskih jazykov: k XVI Meždunarodnomu s"ezdu slavistov*, ur. M. I. Černyševa, Moskva: Leksrus, 2017, 379–411, 784–822. 180

- 2017 A** Trubarjevi svetopisemski prevodi v slovenskem zvezku *Biblie Slavice* = Trubar's Translations of the Bible in the Slovenian *Biblia Slavica*, *Edinost in dialog: revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog* 72.1–2 (2017), 243–247. **181**
- Ubeseiditev Skalarjevega rokopisa in protestantska tradicija, v: *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*, ur. Aleksander Bjelčević – Matija Ogrin – Urška Perenič, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017 (Obdobja 36), 267–274. **182**
- B** Bernard, Antonija, v: *Novi Slovenski biografski leksikon 2: B–Bla*, ur. Barbara Šterbenc Svetina, Ljubljana: Založba ZRC, 2017, 336–337, portret. **183**
- Boris Golec, Slovenske oporoke in prisežna besedila o oporokah (1671–1850), ur. Mitja Ogrin, Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2017 (Elektronske znanstvene monografije), <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:oporoke/VIEW/> (16. 12. 2019). **184**
Recenzentka.
- Metod Čepar, Praslovanski ijevski samostalniki moškega spola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017 (*Linguistica et philologica* 35), 238 str. **185**
Recenzentka.
- Vloga glagolov *biti*, *dati*, *delati* v glagolskem besedotvorju in pomenskosti slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, v: *500 let reformacije: zbornik povzetkov, Maribor, 9.–10. 11. 2017*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti – Evngeličanska cerkvena občina, 2017, 33. **187**
Prim. enoto 190.
- 2018 B** Enostavčne povedi pri Primožu Trubarju: Abecednik, Katekizem, 1550, v: *Skladnja enostavčne povedi slovenskega jezika: znanstveni simpozij: povzetki prispevkov*, ur. Matej Šekli, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, 35–36. **188**
- Jezikovne značilnosti Schönlebnove priredbe lektionarja (1672) – v razmerju do protestantske tradicije ter Čandek-Hrenove izdaje iz leta 1612, v: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): 400-letnica rojstva: znanstveni simpozij, Prešernova dvorana SAZU, Ljubljana, 18. in 19. oktober 2018: program simpozija in povzetki referatov*, ur. Monika Deželak Trojar, Ljubljana: Založba ZRC, 2018, 8. **189**
- 2019 A** Frazni glagoli v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, *Slavia Centralis* 12.1 (2019), 142–157. **190**
- B** Koncept Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, v: *Veliki madžarsko-slovenski spletni slovar – Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja – Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine: zbornik povzetkov*, ur. Marko Jesenšek, Maribor: Filozofska fakulteta, 2019, 5–6. **191**
- Trubarjevi *Articuli oli deili* (1562) v primerjavi s hrvaškim prevodom v glagolici, v: *Međunarodni znanstveni skup Jezik hrvatskih protestantskih izdanja u kontekstu hrvatskih i evropskih književnojezičnih koncepcija XVI. stoljeća, Zagreb, 20. rujna 2019*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019, 27. **192**
- C** Korpus 16: Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, <https://fran.si/korpus16> (16. 12. 2019). **193**
Strokovni pregled.
- Matija Ogrin, Slovensko slovstveno izročilo: drobci slovenskega slovstva, izročeni v rokopisih, Celje – Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba – Društvo Mohorjeva družba, 2019, 271 str. **194**
Strokovni pregled.

- 2019 C** *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša – Lawrence: The Joyce and Elizabeth Hall Center for the Humanities, University of Kansas, 1997–. **195**
Članica uredniškega odbora od leta 1997.
- D** Cvetka Rezar, Normativne in slogovne značilnosti Slomškovih pridig: doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 2019, 430 str. **196**
Članica komisije za zagovor.
- E** Andreja Legan Ravnikar, Sedemdeset let jezikovne zgodovinarke Majde Merše, *Jezikoslovni zapiski* 25.2 (2019), 185–191. **197**

ANDREJA ŽELE – MIJA MICHELIZZA

PRIMOŽU JAKOPINU NAMESTO ZDRAVICE

COBISS: 1.04

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.25.2.14](https://doi.org/10.3986/jz.25.2.14)

Za našega dolgoletnega inštitutskega kolega dr. Primoža Jakopina bi vsi, ki vsaj malo poznamo njegovo življenjsko pot in okolje, težko trdili, da je kar koli pri njem naključje, vključno z imenom. Kot prvi izmed treh bratov se je namreč rodil in zrasel v okolju prevajanja, leposlovnega ustvarjanja in jezikovnega preučevanja. Njegovo najbolj tvorno obdobje je bilo hkrati tudi obdobje revolucionarnih tehnoloških sprememb v celotni družbi, uporaba računalnikov se je razmahnila na vseh ravneh vsakdanjega življenja, zato mu je bilo dano, da je uspešno združil dve veliki področji: predmet svojega študija in prvotne poklicne usmeritve, tehnične matematike, je povezal z intenzivnim ukvarjanjem z jezikom oz. jeziki, ki je zaznamovalo njegovo domače okolje.

V prvi vrsti računalničar in znotraj tega še programer, diplomirani matematik (1972) in magister informacijskih znanosti (1981) je leta 1999 doktoriral iz teorije informacij (z disertacijo *Zgornja meja entropije pri leposlovnih besedilih v slovenskem jeziku*) in s tem tvorno posegel tudi na področje jezika, zlasti slovenščine in slovenskega jezikoslovja, primerjalno pa tudi drugih jezikov. V disertaciji je ugotovil, da je entropija slovenskega leposlovnega jezika 2,2 bita na znak, več kot pri angleščini, kjer je 2,0 bita na znak. Povedano preprosteje, v našem jeziku se bolj splača izražati, saj za sporočilo potrebujemo za desetino manj prostora (in napora). Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je od leta 1993 do upokojitve (2012) najprej kot asistent, nato kot predavatelj z nazivom docenta učil več predmetov s področja jezikovnih tehnologij, v letih 2012–2016 pa je poučevanje jezikovnih tehnologij nadaljeval na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici. Na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU je deloval od leta 1989, najprej pogodbeno, ko je vodil digitalizacijo Slovarja slovenskega knjižnega jezika, nato je bil zaposlen dopolnilno, od leta 2001 pa s polnim delovnim časom. Do leta 2012 je vodil Laboratorij za korpus slovenskega jezika ter bil tudi skrbnik besedilnega korpusa *Nova beseda* in spletnega portala slovarskih in besedilnih zbirk BOS (bos.zrc-sazu.si). Z zasnovo in razvojem portala, ki je nastal že leta 2000 in se iz leta v leto dopolnjeval z novimi zbirkami, je utiral pot tudi kasnejšim spletnim slovarskim portalom. Znotraj naštetih dejavnosti in delovanja nasploh je treba posebej poudariti razvijanje oblikoslovnega označevanja slovenskih besedil skupaj z našo kolegico dr. Aleksandro Bizjak Končar. Še danes zlasti v okviru Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša

ZRC SAZU sodeluje pri razvoju jezikovnih tehnologij in korpusnega jezikoslovja, s poudarkom na lematizaciji. Spremnih rezultatov tovrstnih pionirskih del je precej, eden izmed njih je zagotovo tudi konec devetdesetih let prejšnjega stoletja oz. tisočletja izdani Odzadnji slovar slovenskega jezika (1996), ki ga je oblikoval v sodelovanju z izkušenimi inštitutskimi slovaropisci. Je avtor urejevalnikov besedil INES (za Sinclair ZX Spectrum, 1985), STEVE (za Atari ST, 1987–1992) in EVA (za PC, 1992 do danes) ter spletnega iskalnika NEVA (za strežnike z okenskim operacijskim sistemom, 1999 do danes).

Njegovo strokovno delovanje, za slovenski prostor v marsičem pionirsko, predstavlja pomembno izhodišče oz. temelj pri proučevanju mnogih tem, ki sodijo na področje računalniškega in korpusnega jezikoslovja ter jezikovnih tehnologij. Verjetno tudi zato, ker je bil pri nas v marsičem prvi, je v svoj tehnološki svet pripustil tudi mnoge tako starejše kot mlajše kolege jezikoslovce in jim s tem na strokovno prijaznejši način približal uporabnost računalnikov, računalniških programov ipd. S svojo vztrajnostjo, natančnostjo in predanostjo je sodelavcem in drugim kolegom pogosto olajšal in pohitрил pot do jezikoslovnih raziskav.

Primož Jakopin velja tudi za enega izmed začetnikov korpusnega jezikoslovja na Slovenskem. Korpus Nova beseda je začel nastajati leta 1999 s spletno objavo besedil, ki so bila zbrana v okviru doktorske disertacije, sčasoma pa se je zbirka besedilnozvrstno širila in dopolnjevala. Ena izmed velikih prednosti korpusa Nova beseda je, da poleg drugega vključuje zaokrožene opuse tako velikih imen slovenskega leposlovnega ustvarjanja, kot so Ivan Cankar, Ciril Kosmač, Ivan Pregelj idr., in s tem omogoča upravljanje s širokim in bogatim gradivom iz slovenskega leposlovja.

Korpus je bil tudi gradivsko izhodišče za Jakopinovo monografijo Entropija v slovenskih leposlovnih besedilih (Založba ZRC, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2002), ki se jo lahko bere večplastno: kot vir splošno koristnih informacij o razvoju informacijske znanosti ali kot specialistično razpravo s področja kvantitativnega jezikoslovja. Po avtorjevih besedah je osnovni namen dela s sodobnimi viri in tehnologijo odgovoriti, kakšna je informacijska vsebina besedil v slovenščini. Delo je poleg npr. (iz)merjenja entropije v slovenščini in obravnave oblikoslovnega označevanja besedil s statističnim oblikoslovnim označevalnikom (*part-of-speech tagger*) tudi vzorčni primer doslej najtemeljitejšega statističnega popisa slovenskih besedil. Jubilantovo večstransko delovanje odraža jo tudi objave v različnih strokovnih in znanstvenih revijah – njegova bibliografija namreč beleži več kot dvesto različnih enot.

Tako kot ga v poklicnem življenju spremlja široka interdisciplinarnost, se ji očitno ne more upreti tudi pri svojih dodatnih dejavnostih. Njegovo ime je namreč zelo prepoznavno v jamarstvu (zelo dejavno je povezan s speleologijo) in tudi na področju fotografije (razstavljal je v Sloveniji in tujini). In če je tudi strokovno delo lahko vsaj do neke mere zabavna igra in izzivanje samega sebe, nas ravno to ohranja tudi živahno igrive in tako strokovno kot človeško dostopnejše ...

Sklenemo lahko, da se je naš dolgoletni inštitutski kolega pri svojem delovanju skušal ravnati tudi po svojem imenu (pri čemer mu je seveda pomagalo tudi neizogibno časovno naključje): pri marsičem, kar je počel, je bil pri nas prvi ali med prvimi, njegove ideje so bile v marsičem vizionarske, zaradi česar ostaja njegov prispevek tako pomemben za ves nadaljnji razvoj jezikoslovnih tehnologij na Slovenskem.

Inštitutskemu kolegu in sodelavcu dr. Primožu Jakopinu ob nedavnem jubileju (dopolnil je 70 let) želimo še veliko življenjskih in strokovnih moči in strasti, ki nas delajo mlade in neustavljive.

SEZNAM SODELUJOČIH

- Metka Furlan** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
metka.furlan@zrc-sazu.si
- Dejan Gabrovšek** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
dejan.gabrovsek@zrc-sazu.si
- Januška Gostenčnik** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
januska.gostencnik@zrc-sazu.si
- Helena Grochola-Szczepanek** Instytut Języka Polskiego PAN
ul. Rozdroże 21 d/29, PL-30-361 Kraków, Poljska
helena.grochola@ijp.pan.pl
- Elwira Kaczyńska** Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny
ul. Pomorska 171/173, PL-90-236 Łódź, Poljska
elwira.kaczynska@uni.lodz.pl, aradaina@gmail.com
- Svetlana Kmecová** Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Gondova 2, SK-814 99 Bratislava, Slovaška
kmecova35@uniba.sk
- Andreja Legan Ravnikar** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
alegan@zrc-sazu.si
- Matej Meterc** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
matej.meterc@zrc-sazu.si
- Mija Michelizza** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
mmija@zrc-sazu.si

- Sergej Popov** Харьковский национальный университет
Сергей Попов имени В. Н. Каразина, Кафедра русского языка
 UA-61022, площадь Свободы, 4, город Харьков, Ukrajina
sl.popov@yahoo.com
- Alenka Porenta** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
 in umetnosti
 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
alenka.porenta@zrc-sazu.si
- Suzana Todorović** Pedagoška fakulteta
 Univerza na Primorskem
 Cankarjeva ulica 5, SI-6000 Koper
suzana.todorovic@upr.si
- Silvo Torkar** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
 in umetnosti
 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
silvot@zrc-sazu.si
- Eva Trivunović** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
 in umetnosti
 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
eva.trivunovic@zrc-sazu.si
- Peter Weiss** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
 in umetnosti
 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
peter.weiss@zrc-sazu.si
- Krzysztof Tomasz Witczak** Uniwersytet Łódzki
 Wydział Filologiczny
 ul. Pomorska 171/173, PL-90-236 Łódź, Poljska
krzysztof.tomasz.witczak@gmail.com,
krzysztof.witczak@uni.lodz.pl
- Andreja Žele** Univerza v Ljubljani
 Filozofska fakulteta
 Oddelek za slovenistiko
 Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana *in*
 Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
 in umetnosti
 Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
 Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
andreja.zele@ff.uni-lj.si, andrejaz@zrc-sazu.si

Navodila avtorjem

Jezikoslovni zapiski so revija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, slovenska znanstvena **jezikoslovna revija, ki izhaja dvakrat na leto**, na začetku pomladi in na začetku jeseni. Poleg delavcev inštituta so k sodelovanju vabljeni tudi drugi domači in tuji raziskovalci slovenskega in drugih slovanskih jezikov. Uredništvo k pisanju posebej spodbuja mlade raziskovalce in raziskovalke.

Največji obseg člankov je ena avtorska pola, tj. 16 strani s po 30 vrsticami, za razprave po dogovoru z uredništvom tudi več. Poročila naj bi obsegala do 5, recenzije, predstavitve ali kritike jezikoslovnih del pa do 10 strani. Izvirna besedila je treba oddati uredništvu v programu Word in v pisavi Times New Roman ali 00 ZRCola (velikost 10 pik); ta je priporočena za posebne jezikoslovne znake, dobiti pa jo je mogoče v okviru zastojnega vnašalnega sistema ZRCola na spletni strani <http://ZRCola.zrc-sazu.si> ali na urednikovem e-naslovu peter.weiss@zrc-sazu.si. Besedila naj bodo oddana v elektronski obliki po e-pošti, tistim s posebnimi jezikoslovnimi znaki pa naj bo priložena tudi datoteka v obliki PDF.

Vsi prispevki imajo na začetku slovenski in angleški izvleček s po do 5 vrsticami in do 5 ključnimi besedami. Povzetek pri razpravah in člankih v obsegu do 15 vrstic je pri slovenskih prispevkih objavljen v angleščini, pri neslovenskih prispevkih pa v slovenščini; oddate ga lahko v jeziku prispevka. Pri navajanju objav v literaturi naj se avtorji po možnosti ravnajo po prejšnjih objavah v Jezikoslovnih zapiskih.

Prispevke preberejo člani uredniškega odbora, ki članke in razprave praviloma tudi recenzirajo. Pri dvojnem slepem recenziranju sodelujejo tudi zunanji recenzenti. Priporočila in popravki članov uredniškega odbora oziroma recenzentov so posredovani avtorjem, da jih upoštevajo.

Uredniški odbor Jezikoslovnih zapiskov si pri pripravljanju revije želi čim širšega sodelovanja. Zato poziva sodelavce in bralce revije ter vse zainteresirane, da pošiljajo svoje predloge in mnenja v zvezi z obliko in vsebino revije ter z delom uredniškega odbora. Objavljeni bodo v rubriki Odmevi.

Razprave in članki

- Metka Furlan** Novi etimološki slovar slovenskega jezika kot rastoči spletni slovar 2017–: dodatek 2019
- Matej Meterc** Analiza frazeološke variantnosti za slovarski prikaz v eSSKJ-ju in SPP-ju
- Eva Trivunović** Diahrono raziskovanje biblijskih in izbiblijskih frazemov
- Januška Gostenčnik** Kostelski govor kraja Vas (SLA T416)
- Dejan Gabrovšek** Tipologija nestavčnočlenskih nematičnih dopolnil v slovenščini
- Suzana Todorović** Osnovna slovnica miljskega istrskobeneškega govora: od fonemskega sestava do zaimkov
- Svetlana Kmecová** Reflexia nadprirodných schopností žien vo frazeológii: slovensko-slovinský porovnávací aspekt
- Helena Grochola-Szczepanek** Osobliwości czasu przeszłego gwarowego czasownika *być* na podstawie danych korpusowych
- Elwira Kaczyńska – Krzysztof Tomasz Witczak** Słowianie na Krecie w świetle faktów językowych
- Сергей Попов** Об объясняющей межъязыковые различия и объединяющей разнообразие языков мира универсальной перцептивной модели: детализация

Ocene in poročila

- Silvo Torkar** Sedemnajsta mednarodna konferenca Onomastika Povolžja (2019)

Jubileji

- Andreja Legan Ravnikar** Sedemdeset let jezikovne zgodovinarke Majde Merše
- Alenka Porenta – Peter Weiss** Majda Merše: slovenistična bibliografija 1979–2019
- Andreja Žele – Mija Michelizza** Primožu Jakopinu namesto zdravice

